

72.991

ZSIGMOND

A magyar  
irodalom  
története

II

N. M.







A Magyarországi Református Egyházak Egyetemes Konventje Középiskolai  
Tankönyvbizottsága 2098/1932 számú határozatával a református középiskolák  
számára engedélyezve.

---

33337

# A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE

SZERKESZTETTE :

ZSIGMOND FERENC

★

MÁSODIK KÖTET :

VÖRÖSMARTY FELLÉPTÉTŐL  
A VILÁGHÁBORÚ IDEJÉIG

KÖZÉPISKOLÁK VIII. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

---

VÁROSI NYOMDA DEBRECEN. 1933.

Ára : 6 — pengő.



# A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE

SZERKESZTETTE :

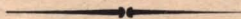
ZSIGMOND FERENC



MÁSODIK KÖTET :

VÖRÖSMARTY FELLÉPTÉTŐL  
A VILÁGHÁBORÚ IDEJÉIG

KÖZÉPISKOLÁK VIII. OSZTÁLYA SZÁMÁRA



A MAGYAR  
KÖNYVTÁRSÁG  
TÖRTÉNETE



72991

~~33.337.~~



M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA  
I. Nyomt. Növendekeseké  
1935 64.086

## ELŐSZÓ.

Ebben a második kötetben is, mint az elsőben, arra törekedtem, hogy a magyar irodalmi ismereteknek csak a leglényesebb elemeit, s ezeket is a lehető legegyszerűbb elrendezésben kapja a tanuló, de a tudomány mai színvonalán.

E mostani kötet, duzzadt terjedelme ellenére is azt szemlélteti, hogy a tankönyv mennyire csak ízelítőt tud adni abból, aminek pedig főtáplálékul kell szerepelnie : magából az „irodalom“-ból. Az olvasmányi részben néhány író számára egyáltalán nem jutott hely, pedig a jelentéktelenebb írók meglehetősen ki vannak rostálva a tárgyalás köréből. Legjelesebb költőink verseiből is nagyon kevésre kerülhetett sor. Igaz, hogy költészetünk legfontosabb termékei közül elég sokkal volt alkalma, sőt kötelessége a tanulónak az alsóbb osztályokban megismerkedni ; ezért helykimélés végett többnyire mellőzöm is legnagyobb költőink azon verseinek közlését, amelyeknek ismerete minden VIII. osztályos diáktól joggal elvárható. De semmiféle enyhítő körülmény nem változtathat azon a tényen, hogy az 1825-től (vagy éppen 1820-tól) napjainkig terjedő idő magyar irodalmának gazdagsága nem fér bele a mindössze hét hónapon át tartó, heti három órai tanítás keretébe. Az 1867-tel végződő korszak irodalma annyira fontos és kimagasló, hogy a szebbnél-szebb költői alkotásoknak (még ha minden tanuló jól ismerné is azokat) csupán rövid, mellőzhetetlen megbeszélésével is nagyon eltelik az idő. Ezért az 1867 utáni irodalomról már igazán csak szűkszavú vázlatot adhatunk, „napjaink“ irodalmával meg éppen alig tudunk mit csinálni, hiszen itt nehezebb a vázlatos, mint a részletes beszámoló, mert ezen az anyagon még nem végezhetette el az Idő a kiválogatás munkáját. Tízével-húszával számlálni elő írók puszta neveit, vagy egy-egy mondatnyi „jellemzés“-t közölni róluk : pedagógia-ellenes eljárás ; nemkisebb vétség volna azonban a pedagógiai szempont ellen az is, ha jelenünk irodalmának részletes ismertetésébe bocsátkoznánk ; ebben az esetben nemcsak rendkívül drága lenne tankönyvünk, hanem céljának sem tudna megfelelni, mert iskolai komoly feldolgozására nem jutna idő.

Nyilvánvaló, hogy a jelenleg érvényben levő magyar irodalmi állami tanterv módosításra szorul. Ha a közelmultnak

és jelenünknek irodalmát behatóbb módon meg akarjuk ismer-  
tetni a középiskolai ifjúsággal, akkor — a heti óraszám válto-  
zatlansága esetén — vagy a VII. osztály anyagát kell még  
szűkebb keretekbe szorítani (pl. hogy — mondjuk — Petőfivel  
kezdődhessék a VIII. osztályos esztendő), vagy pedig két évről  
háromra kiterjeszteni az irodalomtörténettani idejét.

Ami a didaktikai szempontot illeti: mindkét kötet olvas-  
mányai a rájuk következő elméleti fejezetek megfelelő szakaszai-  
val párhuzamosan tárgyalandók, úgy, hogy ez utóbbiak min-  
denik megállapítását minél több példa tegye világossá. Az olyan  
növendékek, akik a szóról-szóra való tanulás mellől nem akar-  
nak tágitani: valószínűleg sok helyt nehéznek érzik e II. kötet  
magyarázó fejezeteinek fogalmazását. Itt is hangsúlyozom,  
hogy ezek nem „be“-tanulásra, hanem megtárgyalásra szánt  
szövegek, nem szavalni, hanem szétszedni valók, s a végső  
összegezésnél is elég, ha a tanuló helyes és teljes feleletet tud  
adni a tanár minden *egy* kérdésére. Véleményem szerint az  
*érettségi* szóbeli vizsgán sem szabad a tanárnak a vizsgáló növen-  
déket — a cédulára írt kérdés kézbesítése után — magára  
hagyni, mert ha valahol, hát a szellemi „érettség“ vizsgálása  
alkalmával igazán az irodalmi jelenségek *megtárgyalása* a célra-  
vezető eszköz, nem pedig irodalomtörténeti lecke-szövegek  
„fel“-mondása, mely utóbbi mögött esetleg semmi igazi tárgyi,  
semmi élményi alap nincs.

Tagadhatatlan, hogy a szóban forgó helyes módszer a  
tanártól fokozott tevékenységet, a kényelem teljes feláldozását  
kívánja. A tanulók túlterheltségén, sajnos, nem lehet másként  
segíteni, csak úgy, ha a teher egy részét a tanár vállalja magára,  
egyéb sok terhe mellé. Ebbe bele kell nyugodnunk.

1932 december hó.

Zs. F.

NEMZETI KÖLTÉSZETÜNK  
FÉNYKORA.

(1825—1867.)



## BEVEZETÉS.

Az irodalomnak a nemzeti, politikai közviszonyokkal való egybeforrottsága sohasem volt nálunk olyan teljes, mint a XIX. század 20-as éveitől fogva. Az 1825-től 1867-ig terjedő korszak három politikai vezérét tisztos hely illeti meg irodalmunkban is. SZÉCHENYI lelkébe egy szépirodalmi műnek, Fáy András meséinek olvasása öntött bizalmat és kedvet ahhoz, hogy hozzáfogjon történelmi fontosságú, nemzetébresztő társadalmi és politikai tevékenységéhez, viszont Széchenyi eszméinek hatása alól úgyszólván egyetlen költőnk sem vonhatta ki magát, a legnagyobbak legkevésbé. De nemcsak ilyen értelemben vált Széchenyi működése irodalmunkra nézve is fontos tényezővé. Széchenyi könyveket is írt s ezek korszakalkotó tartalmi, eszmei, politikai hatásukon kívül mint írói alkotások is nevezeteseek: egy lángelme vulkánikus forrongásának s helyenként lírai meghatottságának olyan megnyilatkozásai, melyek a stílus egyenetlensége és nehézsége ellenére is gyakran valósággal elkápráztatják az olvasót. — KOSSUTH népszerűségének, államférfiúi hatalmának eszközei közt még nagyobb szerepet játszik az élő és írott beszéd esztétikai varázsa. Mint szónok, mint hírlapíró s mint aggastyánkorú emlékiró a patetikus magyar stílusnak egyik kiemelkedő mestere. — DEÁKban nem volt írói beesvágy, de értelmének esodálatos világossága és kifejezéseinek szabatosága nagy esztétikai értéket is jelent; országgyűlési beszédei kevésbé vannak kitéve az irodalmi elavulásnak, mint a tudatos retorikájú, költőségre törekvő politikai szónoklatok.

Esztétikailag is hatásos látvány az a kínálkozó párhuzam, amely a három politikai vezérférfiúhoz társítja akkori költészetünknek három vezéralakját. Széchenyi korának Vörösmarty a legnagyobb tehetségű és tekintélyű költője, s ő nemcsak mint a Szózat szerzője emlékeztet Széchenyire a hazaszeretet tépelődő aggodalmával, hanem kedélyének nyugalom felszíne alá rejtett nagy válságai révén is lelki rokona Széchenyinek, s a szabadságharc utáni néhány év alatt nagyon egyforma megrokkadás a sorsuk. — Kossuth itthoni rövid, de tüneményes politikai pályafutásának ikertestvére a Petőfi költői karrierje; noha nem kedvelték egymást, vérmérsékletük majdnem azonos, dicsőségvágyuk szintén méltó egymáshoz; a szabadságharc hősi

küzdelméből kettőjük szava hangzik ki legjobban. — Az abszolutizmus kora is megkapta a Gondviseléstől a legmegfelelőbb alkatú lángelmét a politikában és a költészetben egyaránt: Deákot és Aranyt; idegzetük és ezen alapuló kedélyük nem egyformán egészséges ugyan, de erkölcsi világnézetük azonossága, puritán jellemük, történelmi gyökerű magyarságuk lelki rokonokká avatja őket.

Többi íróink is: Bajza, Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai, Madách — hogy csak a nagyokat említsük — mindnyájan belekapcsolták egyéni sorsukat a nagy nemzeti mozgalom szent kockázatába. Legtöbbjük a bukás után is folytatta irodalmi munkásságát, hatásosan éreztetve, hogy a reformkor és az abszolutizmus kora együvé tartozik s összeforrasztójuk a szabadságharc nagy élménye. A reformkor lehetetlenségre is vállalkozó eszményi, naív lelkesedésének átellenes, de testvéri oldala az abszolutizmus idejének közhangulata, mely — kivált eleinte — szintén lehetetlenségekről való ábrándozással védelmezte magát a kétségbeesés ellen. E nagyszerű félévszázadot nemesak a kiváló tehetségeknek szakadatlan sora teszi irodalmunk legragyogóbb korszakává, hanem az is, hogy művészetük benne gyökerezett a nemzeti élet talajában, nem kívánt ebből kiszakadni sem üveg-ház, sem elefántesonttorony kedvéért.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

**A Zalán Futása-ból.**

*Előhang.*

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?  
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző  
Fénnyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek és a  
Bús feledékenység koszorúttan alakja lebegnek.  
Hol vagyon, aki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,  
A riadó vak mélységet fölverje szavával,  
S késő százak után, méltán láttassa vezérlő  
Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?  
Hol vagyon? Ah ezereken némán fordulnak el: álom  
Öldösi szíveiket s velök alszik az ősi dicsőség.  
A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb  
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.  
Engem is, a nyugalom napján, ily év hozza fényre  
Már késő unokát, ki előbb a lányka mulandó  
Szépségén függtem gondatlan gyermeki szemmel,  
S rajta veszett örömem dalait panaszosra cserélvén  
Hasztalanul eget és földet kérlelve betölték.  
Mégis az ifjúság háborgó napjai mulván,  
Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő  
Képzletek villannak meg diadalmas Űgekről,  
S a deli Álmosról s Álmosnak büszke fiáról,  
Párducos Árpádról... Óh hon! meghallasz-e engem,  
S nagyratörő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra?  
Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet  
Elnyugszik s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem  
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő  
Lelkem előtt lobogós kopiák és kardok acéli  
Szegdelik a levegőt: villog, dörög a hadi környék.  
Látom; elől kacagányos apák s heves ifju leventék  
Száguldó lovakon mint törnek halni vagy ölni,  
Zászlódat látom, Bulcsú, s szemem árja megindul.

Óh hát halljátok, ti hazának gyermeki! szómat.  
Későn hangzik már; de magában hordja halálos  
Harcok fergetéget, s hú a haladékony időhöz.

## Az I. énekből.

*(Hajna és a délszaki tündér.)*

(Hajna) már elmenne, tömött erdőben rejtve maradna ;  
 De zendül a síp, csábító hangja betölti  
 Minden erét, tagját. Áll most s bámulva tekinti  
 A fiatal tündért, Az alá száll, s gyenge szivárvány  
 Íve terül, valamerre megyen, paripája elébe.  
 Egy kisdéd csillag ragyogott vezetőleg előtte,  
 Mely mikor ő vágyódva halandók földre lépett,  
 Fényesen és magasan tündökle fölötte az égen.  
 Már közel ért, szeme csillámló vala, képe mosolygó  
 Fél víg, fél szomorú, mint a hold éjjeli képe ;  
 De piros és kellő, s már nem bírhatva szerelmét,  
 Nyájasan átölelé az előtte szemérmesen állót,  
 S rózsás szűz ajakán megcsattant isteni ajka.  
 Szíve gyönyörködven a rég keresettben, örömmel  
 És boldogsággal tele volt, de remegve kifejlék  
 Karjaiból deli Hajna s futott. A délszaki tündér  
 Gyengén visszavoná s édes-bús hangon imígy szólt :  
 „Hajna te futsz, óh Hajna, kiért elhagytam az ékes  
 Hajlékot dél fényes egén, ki miatt keseredve  
 Fölkeresém Kaukáz üregében az agg szelek atyját,  
 Hogy hollétedről hírt vennék, s édes atyámat  
 A gyönyörű Hajnalt tudakoztam napkeleten túl.  
 Óh, ki után annyit bujdosztam, Hajna, te futsz-e?  
 Míg más honnodban Volgán túl gyermeki kedvvel  
 Szédelgél a tarka mezőn, és én is atyámmal  
 Tartózván mint gyenge fiú szállottam elődbe,  
 Nem futtál, ha jövék, sőt mondtad gyakran enyelgve :  
 „Szép tündérfi, mikor jössz ismét vissza mezőnkre,  
 Óh, ha megint eljössz, hozz csillagot énnekem’ és én  
 Lassan elindultam, csendes nyugtában atyámnak  
 Csillaga fényéből egy szikrát vettem orozva ;  
 Míg lejuték, megnappalodott, s a szikra kipattant  
 S elvesze pártalanúl a világok végtelenében.  
 Sírva jövék hozzád ; te pedig, deli Hajna, szelíden  
 Törléd könnyeimet s mondád sajnálva, ne sírjak.  
 De nemzöm látván a szikrát szerte bolyogni,  
 Elbúsúla s boszús szemmel megtilta magától.  
 Most hát, mert haragos szántából délre szakadtam,  
 Elfeledél-e, hogy így irtózol, Hajna, ölemtől?‘  
 Erre, mivel gyermekkora nem rémlett el eszében,  
 Még jól emlekezett a lány és monda : „Hogy értem  
 Ily tova bujdosztál, szép tündér, szánlak ; azon kor,  
 Mellyet imént mondál, játékunk s könnyü siralmad

Hátra maradt őseim honnában, Volga vizén túl.  
 Itt fölserdültem, hidegek már énnekem a te  
 Karjaid és öleléseidet is megtiltja szerelmem ;  
 Mert tudd : hadzavaró Ete hős van Hajna szívében.  
 Olly ékes nem, mint te, vadabb, mint gyenge szerelmed,  
 De szép s jólelkű s a harcban erőre hatalmas,  
 Aki hazát szerzend e boldog földön atyámnak  
 És minekünk, s hős karjával megnyomja serényen  
 A dúlásra jövő harcoknak enyészetes árját.“  
 A fiatal tündér pedig ekkép szóla viszontag :  
 „Így rontál haragoddal, atyám, így tetted örökké  
 Számkivetéssel bússá fiad élete folytát !  
 Bár soha csillagodat ne ragadtam volna kezemmel,  
 Óh bár e földet soha lábam meg ne tapodná.  
 Vagy mért lett örök életem is? Haj, mért nem enyész el  
 Földi halandóként, mint árnyék s lengedező szél?  
 Mért tart, míg az egek s tündöklő csillagi tartnak,  
 Ha örömem nincs és szomorítnak csalfa remények?  
 S Hajna, ki enyhíthetsz egyedül, nem szánsz-e bajomban?  
 Vagy hiszed azt, hogy mint hősöd, nem védhetem én is  
 Nemzetedet? Tudd, a bús fellegek engem uralnak,  
 Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homállyal,  
 És kényemre parancsolok én a tengeri gőznek.  
 Vagy mit ohajtasz még?...“

Az ismeretlen fiatal költő eposzát mindössze 88 előfizető  
 rendelte meg, de hatása rendkívül nagy lett s Vörösmarty egy-  
 szerre országos hírnévre emelkedett.

Többi nagyobb epikai költeménye : *Cserhalom*, *Tündér-  
 völgy*, *Eger*, *Széplak*, *Magyarvár* (töredék), *A rom*, *A két szom-  
 szédvár*.

### András és Béla.

Mely csend ez? mi halál lett úrrá néma falak közt  
 Várkony termeiben? kire vár a szörnyü tekintet,  
 Félelmekbe s tilos haragok lángjába keverve?  
 Óh nagyok ! a magasabb fej díszét óva vegyéték :  
 Villám csapja meg a jobbót, mely kapdoz utána.

Endre király nagy gondokkal jár büszke lakában.  
 Eskü szerint már Béláé országa, ha meghal,  
 S Béla dicső bajnok, kül- s belföld tiszteli hírét.  
 Ah de királyfi mosolyg pólyából Endre szemébe,  
 A csecsemő Salamon, s az atyának szíve megindul.  
 „Ez ne legyen, gondolja, király? s én hagyjam el őtet?  
 Hah ! akkor minek is mosolyogsz ! sírj, gyermek, örökké.  
 És alacsony fejedet siralomnak tengere nyelje.“  
 És a kis gyermek mégis mosolyogva tekint rá.  
 Győz a szív, elhallgat az ész, elhallgat az eskü.  
 A szőnyeg kiterül, leteszik közepére ragyogni  
 A kardot s koronát, „Haljon meg Béla, ha nem mást,  
 Mint koronát választ !“ tompán így hangzik el ajkán

A vétkes szózat, s Béláért gyors követ indul.  
 Ő székébe leül és homloka ráncba szedődik.  
 Gyilkosok állnak utól, vést villogtatva szemökben,  
 És komoran várják a rejtett arcu jövődöt.  
 Búsán néz a honfi körül, átkozza magában  
 A vak visszavonást, mely főt s országokat elront.  
 Hallgatnak; de az indulatok sokféle csatáit  
 És a terhes időt sziveik dobogása jelenti.  
 Béla belép; láng csapja meg a fene gyilkosok arcát.  
 A két jelre mutat s „válassz“ mond Endre, gyanúsán  
 Mozdulván helyiből. „Választok bátya“ viszonz a  
 Fejedelem bátran, s Endrének kardja után nyúl.  
 „Kard ada hölgyet, hírt; a kard megvíja, ha szükség,  
 A koronát“. Így szól, s őt Endre ölébe fogadja.  
 Megtágul a szív, a bús képekre vidámság  
 Hajnala kél ismét: magok a két gyilkosok érzik  
 A jobb fordulatot s nyugalommal térnek el onnan,  
 Hol közel áll két nagy testvér ölelése halálhoz.  
 Endre örül s vele megzendül a várkonyi szép lak.

Jellemző példa arra, hogy Vörösmarty az egymással szembenálló ellenfelek közül a gyengébbet, a töprengőbbet, a bukásra eljegyzettet szereti figyelni, emberi részvéte irányítja költői érdeklődését; igaz egyébként, hogy a kétségek közt vívódó lélek mozgalmassága (lásd Zalán fejedelmet, itt pedig Andrást) művészi szempontból csakugyan hálásabb téma is, mint a „dicső bajnok“ rendületlen nyugalma (Árpád, Béla). A *Szép Ilonká*-ban is Vörösmarty mélységes emberi részvéte és költői érdeklődése a leány felé fordul, akinek életébe kerül az a szerelmi élmény, amely a másik félre nézve nem jelentett egyebet játékos kalandnál.

Vörösmarty kisebb elbeszélő költeményei még: *Az ősz bajnok*, *Hedvig*, *Kemény Simon*, *A rabló*, *A sors és a magyar ember*, *Csik Ferke* stb.

### A hű szerető.

Sík országúton vágat a huszár,  
 Nap játszik messzezsengő fegyverén;  
 Oly szép, oly könnyű, mint a gyors madár,  
 S nincs semmi bánat, semmi bú szívéen.  
 „Oly könnyűden, oh lovag, el ne rohanj,  
 Sík útközben ül  
 Szép lány egyedül,  
 S tündöklök omolt haja, mint az arany.“

Fel a porból, hugám, katona jó!  
 Szól a lovag s heven száguld elé,  
 Adj egy csókot, ha nem lesz is kettő,  
 Vígán hadd rohanjak sírom felé,  
 „Oly vígan, o had fia, még se rohanj,  
 Lód lába előtt  
 Ül hű szeretőd,  
 S mellére lecsügg feje bánatosan.“

Döbbenve féket ránt a gyors lovag,  
 Hogy úton ülni látja kedvesét,  
 És félre száguld, félre lerobog,  
 Retteg jajától s látni fél könnyét.  
 „Oly félre, o had fia, mért rohanál?  
 Holt kedvesedet  
 Nem nézed-e meg?  
 Nem sír, panaszatlan a néma halál.“

Balladaszerű költemények még : *Toldi, Szilágyi és Hajmási, Salamon, A bűvár Kund, A hontalan.*

### Laboda kedve.

Széles utcán, széles jó kedvében  
 Megy Laboda, bor zúgván fejében ;  
 S minden gyermek, aki látja,  
 E szót utána kiáltja :  
 „Hej Laboda, Laboda !  
 Lábod ide, amoda“.

Széles utcán, széles jó kedvében  
 Tovább is Laboda megy vesztében,  
 S egy piros lány, hogy meglátja,  
 E szót utána kiáltja :  
 „Hej Laboda, Laboda !  
 Lábod ide, nem oda !“

S Laboda bemegyén piros lányhoz,  
 A lány bort hoz, csókot ad a borhoz,  
 Labodát ölébe zárja  
 És fülébe mondogálja :  
 „Hej Laboda, Laboda !  
 Szíved nekem kaloda !“

De Laboda letekint a lányra :  
 „Ki mázolt be, szívem, ily csodára?“  
 „Hej hej nagyon szerettem én ;  
 De megcsalt a barna legény.  
 Hej Laboda, Laboda !  
 Ölelj meg, ne menj tova.“

„Hazudsz leány, hazudsz, mond Laboda,  
 Te hagytad a barna legényt oda.“  
 S kiönti a bort a földre,  
 A leányt ellöki félre.  
 „Hej Laboda, Laboda !  
 Mért haragszol Laboda?“

„Én vagyok a szögfi, a Laboda,  
 Engem hagytál, te hitetlen, oda,  
 Ültél pince derekába,  
 Lemenőknek az utába.  
 Átkozott légy, piros lány,  
 Borod méreg, te sárkány.“

Zúgolódva széles bús kedvében  
 Megy Laboda s tántorog mentében ;  
 S minden gyermek, aki látja,  
 E szót utána kiáltja :  
 „Hej Laboda, Laboda !  
 Lábod ide, amoda“.

Ilyen zsánerképek még : *Becskereki, Mák Bandi, Gábor diák* ; komoly hangulatú : *A szegény asszony könyve*.

Vörösmarty hat novellát írt ; a két komikai hangú a legjobb ; címük : *Csiga Márton viszontagságai, Kecskébőr*.

Drámáiból nem tudunk mutatványt adni a hely szűke miatt. Drámái, keletkezésük sorrendjében : *Salamon* (1827), *A bujdosók, Csongor és Tünde, Kincskeresők, Várnász, A fátynol titkai* (vígj.), *Árpád ébredése, Marót bán, Áldozat, Czillei és a Hunyadiak* (1844).

### Az úri hölgyhöz.

Fürtidben tengervészes éj,  
 Szemekkel, mint a csillagtűz ;  
 Hol annyi gög és annyi kék,  
 Ki vagy te márványkeblű szűz?

Bírván az istenek minden kegyét,  
 Imádva férfiakra általa,  
 Szép és dicső, s lélekben oly setét,  
 Milyen derült arcodnak hajnala.

Nincs hát remény? nincs semmi kegyelem ?  
 Hiába minden esdeklés szava?  
 Hiába kér a leghőbb érzelem?  
 Nem olvadoz fel hó kebled hava?

Egy eskü kell, egy néma fogadás :  
 „Szeretni e mindent adó hazát !“  
 Mért hát szemedben büszke tagadás?  
 Mért áruló a hang, mit ajkad ad?

Pedig nem mondhatod, hogy nincs szived.  
 Szeretsz pompát, hizelgő csapodárt,  
 Hintót, lovat, sőt hitvány ölebet,  
 És selymidért imádod a bogárt :

Mind állat és hívságos semmiség,  
 Hizelgőd is, ki hűséget hazud !  
 És mégis, mégis — óh türelmes ég ! —  
 Kedélyed rajtok édelegni tud.

Mig a könyűk hiába fénylenek  
 A hon szemén ! — Hah, gögös Goneril,<sup>1</sup>  
 Megemlékezz', hogy vannak istenek,  
 S még van kezökben bünt torolni nyil.

<sup>1</sup> Lear király gonosz leánya, kit apja megátkozott.

Az apaátok teljesezni fog,  
 Az apaátok súlya szörnyű lesz :  
 „Tennen fajodban éljen ostorod,  
 Csaljjon meg, akit legjobban szeretsz.

Hervadjon el szépséged ! a gyönyör  
 Válgék utálattá, ha izleled ;  
 S midőn panaszban bánatod kitör,  
 Legyen kacaj reá a felelet.“

De nem, te nem vagy bűnös. Nevelőd  
 Jellemtelen kornak volt gyermeke.  
 Gyengéd szived hajlott a kény<sup>2</sup> előtt,  
 S megvette a szellemtél hidege.

Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat.  
 Angol talán? vagy német, francia?  
 Igen, ha megtagadnák fajokat ;  
 De ah előttök szentség a haza !

Te azt nem ismered, — nincsen hazád —  
 Nincs nemzeted, nincs mondható neved.  
 És ami van, gyalázat szennye rád !  
 Mert esdeklő szülődet megveted.

Erényeidnek senki sem hiszen ;  
 Mert ami fő, nincs meg sugári közt ;  
 Csillag vagy, tündöklő és üdvtelen ;  
 Félünk, csodálunk, mint az üstököst.

Asszony vagy, a leggyarlóbb, semmi más !  
 Nemednek nincsen tiszteltebb neve ;  
 Gyöngéd, hol annak lenni árulás,  
 Szivetlen, ahol égned kellene.

Buzognod e hon- és e nemzetért,  
 Mint égnek minden nemzet hölgyei :  
 Nem kérünk munkát s áldozatra vért ;  
 Miért esdünk : részvéted kegyei.

S mindeddig ezt te megtagadhatád !  
 Láttad, miként küzdénk és epedünk,  
 S csak egy enyhítő szót nem monda szád ;  
 Könyed nélkül mi kín volt vérzenünk !

De még előtted áll egy új világ,  
 Anyára vár egy újabb nemzedék :  
 Akard, s erényed a fő polcra hág.  
 Neved dicsőség lángtüzében ég.

Mit szűz hevében égő szív teremt,  
 Költőt, művészt, hőst és nagy férfiat,  
 És mindent, ami szép, jó, tiszta, szent,  
 Tőled, nemedtől várjuk, hogy megadd.

<sup>2</sup> Kény = kéj, önkény.

Kezedben a gyermeknek álmai,  
Tündérvilága lelkes ifjunak,  
A férfi boldogsága ; játszani  
Ily drága kincsek nem adattanak.

Emeld fel bájjaidnak zászlaját,  
Utánad kelnek a hon jobbjai :  
Gyönyör lesz túrni hosszú éven át,  
Ha díjt szelíd kezed fog nyújtani.

Teremtsd elő azon dicső időt,  
Hol a magyar szó s név imádva lesz ;  
Mídon kegyelmet nem nyer szűd előtt,  
Ki e kettőnek ellenére tesz.

A kisdedeknek néma szája kér,  
Hogy adj nekik hazát. Ne vond meg azt.  
Áldás vagy átok vár e válaszáért :  
Határozz, és kimondtad sorsodat.

A magyar nőket ostorozza hazafiatlanságukért még  
*A magyartalan hölgyhöz* és (jelképesen) az *Elhagyott anya* c.  
költemény.

A magyarázó fejezet azon részletéhez, mely Vörösmarty  
lirájáról szól, ilyen sorrendben következnek a példák : *Szózat*,  
*Az úri hölgyhöz*, *Hymnus*, *V. Ferdinánd királyhoz*, *Jóslat*, *Az*  
*élő szobor*, *Fóti dal*, *A vén cigány*, *Liszt Ferenchez*.

### Laurához.

Rád nézek, mert szeretlek,  
Rád nézek, mert gyülsz ;  
Míg bájjaid veszélyes  
Dacával meg nem ölsz.

Rád nézek, mert gyönyört ad  
Szemlélnem arcodat ;  
Rád nézek, mert öröm lesz  
Meghalnom általad.

Rád nézek, mert talán még  
Egy kisdéd percre bár,  
Gyülség és szerelmünk  
Cserében visszajár.

Még akkor ézenéd csak,  
Mi a szívgyötrelem,  
A mostohán viszonzott,  
A gyüölt szerelem.

Még akkor sínlenéd csak  
Kegytlenségedet,  
S nem hagynád ennyi kín közt  
Elveszni lelkemet.

A negyvenedik életévén túlevő költőnek a fiatal Csajághy  
Laura iránt érzett szerelme a *Késő vágy* c. költeményben nyilat-  
kozik meg legjellemzőbb módon. Idetartoznak még : *Laurának*,  
*Haragszom rád*, *A merengőhöz*.

## Gondolatok a könyvtárban.

Hová lépsz most, gondold meg óh tudós,  
Az emberiségnek elhányt rongyain  
Komor betűkkel, mint a téli éj,  
Leírva áll a rettentő tanulság:

„Hogy míg nyomorra milliók születnek,  
Néhány ezernek jutna üdv a földön,  
Ha isten-ésszel, angyal-érzelemmel  
Használni tudnák éltök napjait.“

Miért e lom? hogy mint juh a gyepen  
Legeljünk rajta? s léha tudománytól  
Zabáltan elhenyéljük a napot?  
Az Isten napját! nemzet életét!

Miért e lom? szagáról ismerem meg  
Az állatember minden bűneit.

Erény van írva e lapon; de egykor  
Zsivány ruhája volt. S amott?

Az ártatlanság boldog napjai  
Egy eltépett szűz gyöngé öltönyén,  
Vagy egy dühös bujának pongyoláján.

És itt a törvény — véres lázadók,  
Hamis bírák és zsarnokok mezéből  
Fehérre mosdott könyvnek lapjain.

Emitt a gépek s számok titkai: •

De akik a ruhát elszagaták  
Hogy majd belőle csinos könyv legyen,

Számon kívül maradtak: Ixion<sup>1</sup>

Bőszült vihartól űzött kerekén  
Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.

Az örült ágyán bölcs fej álmodik;

A csillagászat egy vak koldusasszony

Condraín méri a világokat:

Világ és vakság egy hitvány lapon!

Könyv lett a rabnép s gyávák köntöséből

S most a szabadság és a hősi kor

Beszéli benne nagy történetét.

Hűség, barátság aljas hitszegők

Gúnyáiból készült lapon regél.

Irtózatossá hazugság mindenütt!

Az irt betűket a sápadt levél

Halotti képe kárhóztatja el.

Országok rongya! könyvtár a neved.

De hát hol a könyv, mely célhoz vezet?

Hol a nagyobb rész boldogsága? — Ment-e

A könyvek által a világ elébb?

Ment, hogy minél dicsőbbek népei,

Salakjok annál borzasztóbb legyen,

S a rongyos ember bőszült kebele

Dögvészt sohajtson a hír nemzetére.

De hát ledöntsük amit ezredek

Ész napvilága mellett dolgozának?

A bölcsék és a költők műveit,

S mit a tapasztalás arany-

<sup>1</sup> Ixion a görög mitológia egyik alakja; megsértette Zeus feleségét, s ezért az alvilágban egy örökké forgó tüzes kerékhez kötve bűnhődik.

Bányáiból kifejtett az idő?  
 Hány fényes lélek tépte el magát,  
 Virrasztott a szív égő romja mellett,  
 Hogy tévedt, sujtott embertársainak  
 Irányt adjon s erőt, vigasztalást.  
 Az el nem ismert érdem hősei,  
 Kiket — midőn már elhunytak s midőn  
 Ingyen tehette — csúfos háladattal  
 Kezdett imádni a galád világ,  
 Népboldogító eszmék vértanúi,  
 Ők mind e többi rongykereskedővel,  
 Ez únt fejek- s e megkorhadtt szivekkel  
 Rossz szenvedélyek oktatóival  
 Ők mind együtt — a jók a rossz miatt —  
 Egy máglya üszkén elhamvadjanak?  
 Óh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt,  
 Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,  
 Oly fényes elmék a sár fiait  
 A süllyedéstől meg nem mentheték!  
 Hogy még alig bír a föld egy zugot,  
 Egy kis virányt a pusztá homokon,  
 Hol legkelendőbb név az emberé,  
 Hol a teremtés ősi jogai  
 E névhez „ember“! advák örökül —  
 Kivéve aki feketén született,  
 Mert azt baromnak tartják e dicsők  
 S az Isten képét szíjjal ostorozzák.  
 És mégis — mégis fáradozni kell,  
 Egy újabb szellem kezd felküzdeni,  
 Egy új irány tör át a lelkeken:  
 A nyers fajokba tisztább érzeményt  
 S gyümölcsözőbb eszméket oltani.  
 Hogy végre egymást szívben átkarolják,  
 S uralkodjék igazság, szeretet,  
 Hogy a legalsó pór is kunyhájában  
 Mondhassa bizton: nem vagyok magam!  
 Testvérim vannak, számos milliók!  
 Én védem őket, ők megvédnek engem.  
 Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.

Ez az, miért csüggedni nem szabad.  
 Rakjuk le, hangyaszorgalommal amit  
 Agyunk az ihlett órákban teremt,  
 S ha összehordtunk minden kis követ,  
 Építsük egy újabb kor Bábelét,  
 Míg oly magas lesz, mint a csillagok.  
 S ha majd benéztünk a menny ajtaján,  
 Kihallhatók az angyalok zenéjét,  
 És földi vérünk minden cseppjei  
 Magas gyönyörnek lángjától hevültek:  
 Menjünk szét mint a régi nemzetek,  
 És kezdjünk újra túrni és tanulni.

Ez hát a sors és nincs vég semmiben?  
 Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal  
 S meg nem kövülnek élő fiai.  
 Mi dolgunk a világon? küzdeni,  
 És tápot adni lelki vágyainknak.  
 Ember vagyunk, a föld s az ég fia,  
 Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen.

S mi a helyett, hogy törnénk fölfelé,  
 Unatkozunk s hitvány madár gyanánt  
 Posvány iszapját szopva éldegéljünk.  
 Mi dolgunk a világon? küzdeni  
 Erőnk szerint a legnemesbekért.  
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.  
 Ha azt kívittuk a mély süllyedésből,  
 S a szellemharcok tiszta sugaránál  
 Olyan magasra tettük, mint lehet,  
 Mondhatjuk, térvén őseink porához :  
 Köszönjük élet ! áldomásodat,  
 Ez jó mulatság, férfi-munka volt !

Szabadságharc utáni dúlt kedélye megrendítően nyilatkozik *Az emberek*-ben és az *Előszó*-ban.

### Pázmán.

Pázmán, tiszta valóságnak hallója egekben,  
 Megtért térítő állók az Isten előtt  
 S hirdetek új tudományt, óh halld s vedd szívre magyar nép :  
 „Legszentebb vallás a haza s emberiség“.

### Két gyermek sírja.

Óh anya ! meg ne sirass, hogy ezen kis sírba leszálltam :  
 Játszani szállottam kedves ösémhez alá.

### Sziget.

Honfi ! ha fellépsz dűledék várára Szigetnek,  
 Sírva ne említs szót sajnos eleste felől :  
 Ott hős Zrínyi körül bátor daliái nyugosznak :  
 Gyöngé panasz-szózat bántja nagy álmaikat.

Vörösmarty epigrammái közül elsoroljuk néhányának a címét : *Pusztaszer, Dobó, Zrínyi a költő, Magyarország címere, A Guttenberg-albumba, Napoleon, Az újítás ellenségeihez, Két hivatal.*

### Ilus panasza.

Nagy hiba az nálunk  
 Egy ily faluban,  
 Hogy ennyi ember közt  
 Legény alig van.

Kit nátha nyomorít,  
 Kit meg a keh bánt ;  
 Peti balra sántít,  
 Bandi jobbra szánt.

Egyik szőke volna,  
 S tüzes a haja ;  
 Másik barna volna,  
 S borzas mint boglya.

Aki józan : hideg,  
 Mint a jégverem ;  
 Aki boroz, orrán  
 Bibircsó terem.

Hordja el a tatár  
 Leányságomat,  
 Én maholnap férjhez  
 Adom magamat :

Bükkfából vágatok  
 Férjet magamnak,  
 A sarokba vetem,  
 Jó lesz cobornak.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Szobornak.

A mű-népdalnak az a fajtája, amelyet helyzet-népdalnak vagy zsáner-népdalnak nevezhetünk. A Bajza-féle helyzetdal egészségesebb változata. Ilyenek még : *A bús legény*, *A gyász-kendő*, *Pusztá csárda*, *Andor panasza*, *A szeretők*, *Pásztrolány dala*, *A kis leány baja*, *Petike*.

Vörösmarty Mihály 1800 december 1-én született Pusztanyéken, Fehér megyében. Atyja : Mihály, anyja : Csáthy Anna. Iskoláit Székesfehérváron és Pesten végezte. Apját korán elveszítvén, önére jére volt utalva. 1817-től nyolc éven át a Perczel-családnál volt nevelő részint Pesten, részint a tolnamegyei Börzsönyben. Közben egy évet joggyakorlaton töltött. 1824-ben letette az ügyvédi vizsgát, de nem ügyvédkedett sohasem, egész lelkével az irodalomhoz fordult. Kisfaludy Károly baráti köréhez csatlakozott. 1828-tól a Tudományos Gyűjtemény c. folyóiratnak, majd Bajza és Schedel társaságában az Athenaeumnak (1837—43) és kritikai mellék-lapjának : a Figyelmezőnek (1837—40) volt a szerkesztője. 1833-ban Várnász c. tragédiáját az Akadémia 100 arannyal jutalmazta, 1834-ben az akadémiai nagyjutalom felét kapta addigi egész költői munkásságáért (másik felét Kisfaludy Sándor), 1839-ben *Marót bán* c. drámája ugyanilyen kitüntetésben részesült, 1842-ben újabb munkáinak gyűjteménye megnyerte az osztatlan nagyjutal-mat. 1843-ban nőül vette Csajághy Laurát. 1848-ban országgyűlési képviselővé választotta a bácsalmási kerület. 1849-ben a kegyelmi szék bírója lett. A szabadságharc bukása után egyideig bujdosott, majd szülőföldjén húzódott meg. 1855-ben Pestre ment beteges s ott halt meg november 19-én. Elárvelt családjának a nemzeti köz-adakozás százezer forint segélyt juttatott.

## VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

A megújulás korabeli sokirányú írói erőfeszítésnek, Kazinczy nyelvművelő apostoli buzgalmának első nagyszerű következménye, jutalma, diadala : Vörösmarty Mihály költészete. Ő az első magyar költői lángelme, aki már nem elszigetelt külön-legesség, mint pl. Balassa, Zrínyi, Katona, hanem egy úttörő nemzedék vállán emelkedik fel, hogy két évtizedig legjobb írói tekintélyként hasson kortársaira, majd pedig költészetünk további fejlődésének tudatos előkészítője, önzetlen támogatója legyen.

Emberi  
jelleme

Költészetének művészi értékével szép összhang-ban van emberi jellemének erkölcsi nemessége. Nemesi családból származott, de életkörülményei és az euró-pai korszellem a demokrácia embereszményévé : honpolgárrá fejlesztették egyéniségét. Mint diákgyermek megismerte az árvaság, a nélkülözés szenvedéseit, de a fiúi kötelességteljesítés-nek, az önfenntartás munkájának boldogító öntudatát is. Ifjú-

korában, mint nevelő, megtanulta, hogyan lehet másoktól való függése közben is megőriznie önérzetét s hogyan válhatik a reménytelen szerelem szenvedélye a lemondás által a jellem iskolájává. Férfikorában, költői hírneve és házaseletti boldogsága közepett is megmaradt a szerénység és önzetlen hazafiság mintaképének; pedig voltak lelkének szertelen, tragikus elemei is, amelyeket csak az erkölcsi világnézet megfeszített akaratereje tudott féken tartani. Képzelete páratlan a maga nemében s ez a csodálatos fantázia sokszor sodorta őt a pesszimizmus szakadéka felé, de csak a nemzeti bukás szörnyű élményének sikerült végül megingatni e nagy lélek egyensúlyát.

Vörösmarty 1825-ben lett egy csapásra országos hírvé költővé a **Zalán Futása** eposzal, s ettől kezdve hat éven át munkásságának túlnyomó része epikai művekből áll. A **Zalán Futása** hexameterekben írt tizenekes hősköltemény. Tárgya a magyar honfoglalás, főhőse Árpád, főeseménye az alpári csata, melyben Árpád a bolgár szövetséges hadak vezérét, Zalán fejedelmet győzi le. Árpád után a magyar sereg legkiválóbb vitéze Ete, rajta kívül jelesek még Bors, Bulesú, Lehel. Zalán seregében Viddin és Csorna a legkiemelkedőbbek. A két ellenséges tábor sorsa két ellenséges isten küzdelmének a függvénye: a magyarokat Hadur pártolja, a bolgárokat Ármány; hogy Árpád végleges diadalt vehessen Zalánon, előbb Hadurnak kell szörnyű tusában levernie gonosz ellenfelét, Ármányt. Az alpári magyar győzelem után Zalán Nándorfehérvárnál menekül elvesztett országából.

A Zalán F.  
tartalma

Az eposz cselekvényének ez a főága régi (homerosi, vergiliusi) minták medrében halad: a párharek, állandó jelzők, az elbeszélés fordulatai hagyományos jellegűek. De vannak olyan tulajdonságai is a **Zalán Futásának**, melyek Vörösmarty korához kapcsolódnak: időszerűek; a mű nagy hatása ez utóbbi tényezők eredménye volt. Előbbi kiváló epikusainkkal, Zrínyivel és Gyöngyösi-vel ellentétben Vörösmarty nem a közelmúltból vette eposza tárgyát, hanem a nemzeti mondák világából, melyben a történeti valósággal szerencsésen összefér a csodálatos mesei elem, s az esemény (a honfoglalás) már magában véve is eposzi jelentőségű, nem úgy, mint pl. a Zrínyiásban vagy éppen a Murányi Vénusban. Szakított Vörösmarty a Zrínyi-Gyöngyösi-féle versformával is; az egyrímű négysoros strófa helyett a változatosabb, újszerűbb, hatásosabb hexametert alkalmazta. Ezt a tárgyi és formai keret saját szubjektív élményeinek kettős hangulatával töltötte meg; egyrészt az országszerte mindinkább terjedő hazafias lelkesedéssel, mely az eposz főcselekvényét hatja át, másrészt Perezel Etelka iránti szerelmének elégikus varázsával, melyből az epizódok költőisége táplálkozik (Hajna és a délszaki

A Zalán F.  
jellemzése

tündér; Antipater felesége és Laborcán). Az eposzi műfajnak bánatos lírai hangulatokban való felolvasztására világirodalmi minta is kínálkozott: Osszián műve, mely ekkortájt érte el nálunk népszerűségének tetőfokát. Különböztetve Vörösmartynak már az alaptermészete is olyan volt, hogy jobban vonzotta a szenvedés, mint a boldogság; lelkének legmélyebb hajlama a részvét. Így válik érthetővé, hogy Vörösmartynak eposzírás közben a bánatos líraiságú epizódok sikerülnek legjobban. Az epedés, a sóvárgás költője ő, a kielégült vágy alig érdeklő; Ete és Hajna szerelmének rajzát is abbahagyja, mielőtt egymáséi lennének.

Vörösmarty tehát nem epikai, hanem lírai tehetség; a Zalán Futása már csak ezért sem lehet hibátlan alkotás. Etét, aki nemesak hős katona, hanem a szerelem igáját hordozó lovag is, érdekesebbnek, hozzánk közelebbállónak, emberileg igazabbnak érezzük, mint Árpádot, aki egy percre sem száll le a honszerző és hadintéző fejedelmi szerep magaslatáról. De ezért a hibáért részben maga az eposz tárgya is felelős, mert a mondai köztudat alig őrzött meg valamit Árpádról, holmi kitalált szerelmi kalandok pedig nem fértek volna össze Árpád fenséges történelmi szerepével. A csodás elemnek, a mitológiai duálizmusnak is az a főbaja, hogy nem gyökerezik benne a magyar nép köztudatában, hanem a költő találmánya (Cornides és Horvát István művei nyomán).

Viszont Vörösmarty lírai lángelméje nemesak az érzés és hangulat varázsával remekel a Zalán Futásában, hanem a nyelv felülmulhatatlan művészetével is. Vörösmarty stílusa a világköltészet legesodásabb jelenségei közé tartozik; hexameterének szépségét sokkal könnyebb élvezni, mint tudományosan elemezni. Vörösmarty nyelve sem nem az ósdiaké, sem nem az újítóké, de mind a két párt a maga nyelvének megneemesedését csodálta benne. Annyi azonban bizonyos, hogy a megújulás korának, főként Kazinczynak nyelvfejlesztő buzgalma nélkül nem jöhetett volna létre Vörösmarty stílusa.

**Egyéb epikai művei** A Zalán Futása után gyors egymásutánban jelent meg Vörösmarty többi nagyobb elbeszélő költeménye. Testvéri hasonlóság fűzi majdnem mindegyiket a Zalán Futásához; a régmúltak egy-egy hősi korszakát vagy eseményét támasztja fel bennük a költő, de az országos érdekű főeselekvény helyett egy-egy meghatározott szerelmi epizód köti le érdeklődésünket (C s e r h a l o m : Á r b o e és E t e l k e, E g e r : O m á r és I d a, S z é p l a k : K á l m á n és Z e n e d ő). Ki kell emelnünk társaik közül a K é t s z o m s z é d v á r t és a T ü n d é r v ö l g y e t; amazt azért, mert Vörösmarty itt tárgyias tud maradni s így szerkezetileg is tömör és arányos munkát alkotni, mely az igazi tragikum megrendítő szépségével hat ránk; emennek az ad irodalomtörténeti jelentőséget, hogy Vörösmarty

tündérmesei tárgyat dolgoz fel benne, még pedig alexandrin-sorokban s vele úttörőjévé válik a János vitézzel nem-sokára beköszöntő népies-nemzeti epikának.

Vörösmarty szép sikereket ért el a kisebb epikai fajokban (költői elbeszélés, ballada, életkép) is; t. i. ezeknek éppen nem válik kárukra a bennük érvényesülő több-kevesebb líraiság, az elégikus vagy humoros hangulati elem. Novellái szintén említést érdemelnek.

A Két Szomszédvár után nem írt nagyobb epikai munkát, hanem főerejét a drámaírásnak szentelte, Dramái mellyel kezdettől fogva szívesen kísérletezett. Vannak tragédiái, egy vígjátéka, egy drámai költeménye; a pesti Nemzeti Színházat 1837-ben az ő egyfelvonásos alkalmi darabjával, az Árpád ébredése vel nyitották meg. Mint eposzain, éppúgy drámáin is meglátszik, hogy lírai tehetségű költő írta őket; mindegyikben vannak ragyogó szépségű részletek, de egészükben nem sikerültek. Két külföldi drámaíró volt nevezetesebb hatással Vörösmartyra: Shakespeare, kitől le is fordított két tragédiát, különösen pedig Hugo Victor. A (német és a) francia romantika túlzásai Vörösmartynál sem hiányoznak: titokzatos bűnök, babonás hiedelmek, vérszomjas bosszú, borzalmas bűnhődés, még pedig mindez a vak, vagy rosszakaratú végzet munkájaként érvényesül. De egyik drámájától sem vitatható el az előzetes komoly tanulmány, a képzelet bűvös hatalma s a patetikus beszéd pompája és zenéje; ez a gyönyörű stílus azonban színpadi hatás elérésére nem elegendő. Egyetlen vígjátéka, mint címe is elárulja, átöltözésre alapítja a bonyodalmat, tehát az alsóbbrendű komikum körében marad, de követendő példát adott vele Vörösmarty arra, hogy az ilyen műfajban is meg lehet őrizni a finomabb ízlést és a költői előadásmódot. Legszebb drámai alkotása költőnknek a Csongor és Tünde. Nem is igazi dráma ez, hanem nagyszabású szimbolikus lírai költemény, melyben a költő vallomást tesz a maga világnézetéről, az emberi élet értelmére, céljára vonatkozó felfogásáról. Mindnyájan Csongorok vagyunk: keressük szakadatlan mohósággal a boldogságot; egyik ember a hatalomban, másik a gazdagságban, a harmadik a tudásban reméli azt megtalálni; de ezek mindnyájan téves utat járnak s keserű csalódás éri őket, — az eszményi szerelem az egyetlen életeél, amely igazi boldogságot tud adni. Ebben az Árgirus-féle széphistóriából (Shakespeare Szentivánéji álmának hatása alatt) átdolgozott drámai költeményben zavartalanul érvényesülhet Vörösmarty lírai lángelméje: a képzelet és a nyelv bűbája. — Vörösmarty elméletileg is mélyrehatóan tanulmányozta a drámai műfajt; dramaturgiai fejtegetései és színi kritikái, melyeket az Athenaeumban és a Figyelmező-ben közölt, jótékony hatással voltak irodalmunkra.

## Lírája

Legnagyobb a lírában. A legegyetemesebb nagy emberi érzések és eszmék ihletik: hazaszeretet, szerelem, böleselmi gondolatok. Hazafias költészete egy fokkal már tovább megy Berzsenyi és Kölesey lemondó, pesszimista hazaszereteténél, de reménykedésébe és lelkesedésébe még szintén belevegyül az aggódo kétség, — a csüggedés és megalkuvás azonban nem. Ostorozza a magyarság közönyét; Istenhez imádkozik a magyar nemzetért; áldást kér a királyra; prófétai intelmeket ad honfitársainak; együtt gyászol a leigázott lengyel nemzettel; a szüreti jókedv is a hazaszeretet fogadalmává komolyodik nála, viszont hazafiúi kétségbeesése a bor mámorához menekül. A Liszt Ferenchez írt hazafias óda tárgya mintegy jelképes kapcsolatba is jut Vörösmarty költői egyéniségével: az ő egész költészete, főként lírája, s ebben legkivált ódaköltészete Liszt Ferenc zongorajátékához, vagy a művészi orgonazúgáshoz hasonlít, a tartalom fogalmi eszközei mellett a nyelvnek valami észlölötti, mámorító, színpompás, pazar hangszerelésű zenéje kerít bennünket ellenállhatatlanul hatalmába. — Első nagy szerelme, Perczel Etelka iránt, eposzainak lírai epizódjai mögé áleázza magát. Közvetlen szerelmi lírája Csajághy Laura alakja köré fonódik, sajátos vörösmartyas hullámmásával a tüzes vágnak és az önbizalmatlan, gyötrődő kételkedésnek. — Bölcselmi tárgyú költeményeiben megragadó módon nyilatkozik magasröptű szelleme, mely még akkor is magasztos erkölcsi célokat szolgál, mikor a vallásos hit támasza meginog alatta. — Epigrammái a legkitünőbbek irodalmunkban; Vörösmarty egyénisége, mely nyugodt felszín alatt tragikus feszültséget, elfojtott robbanékonytságot hordozott, kiválóan alkalmas volt erre a műfajra. — Az ő legigazibb megnyilatkozási formája az elégiával vegyülő óda és az epigramma; de néha a dalnak, sőt a népdalnak a könnyed hangnemét is megközelíti. Vörösmarty megérezte, hogy a költészet fejlődési iránya a népi szellem és ízlés felé vezet; ő maga, akárcsak Kölesey, ünnepélyesebb, patetikusabb kedély volt, semhogy teljesen beleolvadhatott volna a néplélek naivitásába, mégis mindketten tudatos kísérleteket tettek a münépdalírás terén, vagyis az egyszerű emberek nagy tömegét képzelték már maguk elé közönségül, noha egyelőre csak a műveltebb olvasók vettek tudomást e népi jellegű költeményekről. Vörösmarty nemesak a münépdal, hanem a humoros zsánerkép műfajában is egyik elődje Petőfinek.

Vörösmarty költői kifejlődésére Kisfaludy Károly és baráti köre, az ú. n. Arora-kör volt irányító, nevelő hatással. Ez egyengette meg számára a romantícizmus útját, melyhez különben ösztönszerűleg is vonzotta őt egész lelkesége. A romantícizmus látásmódja és eszmevilága a reformkori magyar nemzetnek is éltető levegőjévé lett s Vörösmarty így vált nemzetének általános elismert, ünnepelt költőjévé. A „koszorús költő“ fogal-

mának ő az első igazi megtestesítője nálunk. A magyar közvélemény annyira elismerte Vörösmarty költői nagyságát és elsőségét, hogy Ő maga is kénytelen volt ezt tudomásul venni, elfogadni, s szerénysége ezzel a nyilatkozattal könnyített magán: Nem szeretnék Magyarország első költőjeként meghalni. Már a Kisfaludy Károly korai halálát is kegyeletesen meggyászolta Buda és Pest magyar értelmisége, de sokkal nagyszerűbb módon nyilvánult meg az egész magyar nemzet részvéte negyedszázaddal később, a Vörösmarty temetésén s családja segélyezésében. Bizonyosága volt ez egyrészt az irodalmi ízlés örvendetes terjedésének, mely elsősorban a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság céltudatos működésének volt az eredménye, másrészt pedig Vörösmarty méltó meggyászolására az a felismerés is indította az ötvenes évek magyarságát, hogy a költészet néha a hazafias tüntetésnek szent ürügyévé, a nemzeti öntudatnak egyetlen menedékhelyévé válik, kivált Magyarországon.

Azóta nagy ízlésváltozások történtek világszerte az irodalomban, Vörösmarty költészete is többféle szempontból korszerűtlenné vált; de az igazi lángelmében mindig marad valami felfedezni való újság, s Vörösmarty költői egyéniségét is nagy szeretettel boncolja és méltatja a XX. század kritikai érdeklődése.

**Jegyzet.** Osszián (Ossian) a hagyomány szerint egy kelta törzs királyának fia volt s a Kr. u. III. században élt, valószínűleg a mai Írországban. Hősi, szörnyű harcokban egész családja elpusztult, népe elbukott. Ezeket a harcokat énekelte meg az öreg, megvakult Osszián gael (olvasd: ga-él) nyelvű, rapszódikus előadású, lírai szomorúságú költeményekben. Sokáig lappangottak ezek a gael szövegek; 1760-ban adta ki angol fordításban Macpherson (olv.: Mekfersz'n). Kazinczytól már 1815-ben teljes magyar Osszián-fordítás jelent meg prózában, 1833-ban pedig Fábrián Gábor verses magyar fordítása.

a) Zalán Futása (Erdélyi Pál) 1904. Jeles Írók Isk. Tára. — Cserhalom (Pintér Kálmán) 1900. U. o. — A két szomszédvár (Vozári Gyula) 1911. U. o. — Csongor és Tünde (Torkos László) 1894. U. o. — Zalán Futása és Cserhalom az Olcsó Könyvtárban is.

b) Toldy Ferenc: Aesthetikai levelek. V. epikai munkáiról. Tudományos Gyűjtemény 1826—27. — Gyulai Pál: V. életrajza 1865. — Beöthy Zolt: V. M. 1900. — Sebestyén Gyula: V. kora. Irodört. Közlem. 1901. — Vargha Gyula: V. mint lírikus. Kisfaludy Társ. Évl. 1902. — Rákosi Jenő: V. mint epikus. U. o. 1902. — Horváth Ferenc: V. M. lírai költészete. Karcagi ref. gimn. értes. 1908. — Schöpflin Aladár: A két V. Nyugat 1908. — Babits Mihály: Az ifjú V. és A férfi V. Nyugat 1911. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma 1913. — Galamb Sándor: V. novellái. Irodrt. Közlem. 1915. — Farkas Gyula: V. az ember 1924. — Császár Elemér: A Zalán Futása 1925. — Horváth János: V. Napkelet 1925. — Brisits Frigyes: V. képzeletalkata. Bp. Szemle 1928. — Szerb Antal: V.-tanulmányok. Minerva 1931.

## BAJZA JÓZSEF.

## Emlékezés.

Hévvél szerettem  
S ím szenvedek,  
Keblembe' dúlnak  
Bús érzetek.

Gyötrelmem enyhet,  
Írt nem talál,  
Életfáim közt  
Zúg a halál.

De bár gyötrelmem  
Írt nem talál,  
S életfáim közt  
Zúg a halál,

Szelíd örömmel  
Emlékezem,  
Szép napjaidra  
Óh szerelem!

## Az apáca.

Láng emészti keblemet,  
Láng, nem mondható,  
Szenvedély, nagy és örök  
El nem oltható.  
S óh kínok mély tengere!  
Óh kemény egek!  
Nem lehet kimondanom,  
Amit érezek.

Nem lehet kimondanom,  
Bárha eltemet;  
Tiltja eskü, kárhozat  
Szenvedélyemet.  
Oltsd el, óh hatalmas ész,  
Oltsd el lángomat,  
Vagy szakadjatok le rám  
Oltár! boltozat!

Bajza költészetének nagyobb része helyzetdalokból áll. Ilyenek: *Vitéz búcsúdala*, *Irma Gyulához*, *Halászlegény dala*, *Az eljegyzett*, *Kis leány dala*, *A száműzött*, *Vándor alkonydala*, *Egy anya keserve*, stb.

## Honfidal.

Benned multam, jelen- s jövőm,  
Benned van mindenem,  
Óh hon, te vér-szerezte kincs,  
Te drága gyöngy nekem!

Itt pillantám meg a napot,  
E lég táplált, nevelt:  
Az ifjúkor szent álma itt  
Ringatta e kebelt.

Itt lelt munkát a férfigond  
S munkában élveket;  
Ha egykor végórám ütend,  
Ez ősi hant temet.

Magas bércről sok százados  
Várom tekint le rám;  
De lent még áll, virágozik  
S ép ezredes hazám.

Itt vítanak nagy őseim  
Szabadság- s lételért,  
Itt áldozának életet,  
Vagy nyertek hős babért.

Az elhunytaknak lelke leng  
Hol a szellő suhan;  
Minden fűszál, minden göröngy  
Vérottól ázva van.

E vérben forrt polgárerény,  
Forrott honszerelem,  
E vérben fürdött gyászmezőn  
Egy szebb jövő terem.

Imádom, óh féltett haza,  
Megszentelt földedet;  
Dicső korok magvát veté  
Belé a végezet.

Lerázva ős salakjait  
Szabadság s értelem,  
Itt lesz boldog, nagy és erős  
Majd egykor nemzetem.

Emberkénynél hatalmasabb  
Lesz a törvénybetű,  
Bűn és ármány felett erény  
Szilárd tekintetű.

Megszűnend a viszátkodás  
Hiten és nyelveken,  
S Kárpátoktól a tengerig  
Magyar világ leszen.

Óh szép világ, dicső világ  
Magyarnak édene!  
Derítsen rád örök napot  
A népek istene.

Bajza nevezetesebb hazafias versei: *Apotheosis* (a szerencsétlen végű lengyel szabadságharc dicsőítése), *A vezér búcsúja*, *Isten hozzád*, *Sóhajlás*.

### A Kritikai Lapok elé írt „Vezérszó“-ból. (1831.)

A kritikának, e gyűlölve rettegett s retteggve tisztelt istennének templomot építeni, oltárt emelni közöttünk, sohasem volt oly hasznos, sőt oly szükséges, mint ma.

Ha végigszemléljük a magyar irodalom történetét, nem találunk kort, mely a jelennel hasonlítható, nem évszakaszt, mely a vívó és küzdő kor nevét oly méltán viselhetné, mint ez. Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár, egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérczeihez, de az utat, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri. Az írók száma koronként nevededik s nemsokára közegyenbe fog állani az olvasókéval; könyveink egymást érik s ha a mennyiségről vonna következtetést az értékre, mondhatná, hogy a magyar irodalom nemsokára az olaszsal, franciával fog versenypályát futni. Vannak közöttünk emberek, kikkel a szertelen hazafiúság szertelen dolgokat mondogattat, vannak íróink, kik ha egy történetecskét, mely legfeljebb is anekdotának volt alkalmas, dialogusba szöve (mert nálunk a drámai formához ez elég) nyolc-kilenc íven végighurcolhattak, shakespearei, calderoni elmét vélnek agyaikban lobogni; vagy ha egy kisedet értekezést a magyar orthographiáról (mert ez a magyar írók vesszőparipája), sok elavult, rég elunt semmiből öszvefércelhettek, azt hiszik, hogy Révai s Adelung hozzájok képest a philológiában csak tanuló gyermekek s hogy a népek egyetemi nyelvét minden biztonnal ők fogják feltalálni. Említsük-e a poetasterek<sup>1</sup> hemzsegő seregét, ezeket a türedelem ostromlóit, ezeket a fülkínzó unalmas troubadourokat? Könyveink nagyobb részét ezek foglalják el, azért van bennök a szív és ész szavának oly ritkán helye. S mind ezek a legfellebbébb álmokban élnek s goethei, schilleri nagyság bizodalmaival kerengenek parányi köreikben. Embernek legfőbb boldogságát képzelet és álmok teszik, s ha kit álmaiból vertek fel, az boldogsága egéből hullott le; hagynunk kellene tehát keresztényi kimélettel, hadd álmodják végig az ily jámborok rövid életöket s hadd legyenek boldogok. De ez álmoboldogokat imádók, hirdetők, magasztalók veszik környül; a tévedések, a képzelmekek kórjai elragadnak s egész csoportokat

<sup>1</sup> Fűzfa-poéták.

tántorítanak a vad tudatlanság örvényébe, azalatt, hogy a valódi érdem félrevonulva nem ismertetik vagy elfeledtetik — s ez vágja ketté a dolgot. Fel kell vernünk ezen ál Goethéket, ál Schillereket álmaikból, hogy imádóik is látni tanuljanak ; meg kell gyujtanunk a kritika szövétnekét, hogy lássuk és látassuk egymással az ösvényt, mely üdvezület pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás örvényéből nincs mentség, nincs szabadság.

Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgálai csúszás lelkét ; ledöntögetnünk szobraikat a bálványozásnak ; elrezzentenünk a lelketlenséget ; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen nagy nemzetek példajaként a tökély magas pontjához vergődhetnek. Ha mi barátainkat, rokoninkat, mint eddig, csak ölelgetjük ; hitsorsosinkat csak dicséretgetjük ; nagyjainknak csak hízelkedünk, bókolunk ; ellenségeinket csak üldözzük s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem akarjuk ; ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgárainak leszünk : úgy a tudományos haladásnak bizvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök vesztelésben tespedezünk s egy chinai penész fogja elborítani, megémszteni nemzetiségünket, tudományos létünket...

### **Idézetek Bajza kritikai írásaiból.**

Ha nagy író volnék, azaz olyan, kinek írásai sok dicséret és sok gáncsolót — mert minden nagy embernek és írónak ez sorsa — csatolhatnának magokhoz, s e két külön osztályból szabad választást engedne Isten, ez volna könyörgésem hozzá : Mindenható ! cselekedd, hogy ne legyen vak vigasztalóm egy is, de legyenek sok világos ítéletű, éles eszű, kemény bírám, habár sértők, habár gúnyolók is ! A sebeket, melyeket érzésem hiúságán gúnyaik ejtenének, tudom bizonyosan, meggyógyítanám azon tanulság, melyet velős írásaikból meríteni fognék, s az nekem többet használna, mint harsogó tapsai ama másik seregnek !

### **Az írók respublicája.**

Nagyobb, népesebb, tiszteltebb, szabadabb respublica világ elejétől nem volt, mint az íróké. Kiterjed ez a világ minden tartományaira s nemzeteire, minden karú és korú emberekre, maguk az asszonyok sincsenek belőle kizárva. Minden élő és holt nyelv divatoz benne. A művészség a tudományokkal van egyesítve, s még a mechanikai ismereteknek is ki van szabva

helyök. Itt nincs uralkodó vallás ; a szokás és erkölcs a jónak és rossznak vegyülete. Vannak benne istenfélő és istentelen polgárok. Ezen státus politikája szavak-, gondolatok- s észrevételekben áll inkább, hogysesm tettben... Az igazságot a kritikusok szolgáltatják ki, gyakran több szigorúsággal, mint szükséges. Ezen emberektől az egész nép igen sokat szenved s kivált azoktól, kiknek egy-két kedvenc véleménykével van fejök elfoglalva... A hírt és dicsőséget a publikum osztogatja, gyakran igen hirtelenkedve, gyakran igazságtalanul és hamis ítéllettel: ami igen sok nyugtalanságot, jajt, panaszt szül. Halhatatlanságot csak az idő adhat...

A mi eddigleni kritikusainknál divatban van írókat jó szándékokért is megdicsérni. Szabad legyen erre azon megjegyzést tennem, hogy az ily kritika az íróat az emberrel téveszti össze, ami annál vétkesebb botlás, minthogy éppen ezen kritikusaink kiáltozzák minduntalan, hogy a személyt el kell választani az íróatól. Lett legyen nekem bármi szép, nagy, dicséretes szándékom: ha munkám, mely által azt elérni törekedtem, silány leve, a kritikának nem érdemlem kíméletét s még kevésbbé magasztalásait. Szegény író az, kiben csak jámbor szándék van.

Semmi sincs szebb és meghatóbb, mint a harag, melyen szerelem sugárzik át.

*Bajza József 1804-ben született Szűcsiben, Heves megyében. Iskolai tanulmányait Gyöngyösön és Pesten végezte. Az 1825-í pozsonyi országgyűlésen jelen volt mint kancellista (= írnök). 1829-ben végleg Pestre költözött. 1848 második felében a Kossuth Hírlapja című politikai napilapot szerkesztette. A szabadságharc után ő is bujdosóvá lett. Élete utolsó éveit betegen töltötte. Fájdalmában lelke elborult, s így halt meg 1858-ban.*

## BAJZA JÓZSEF.

Vörösmarty mellett, Petőfi felléptéig, BAJZA JÓZSEF irodalmunk iránymutató egyénisége. Ennek az egyéniségnek kettős arculata — a lírikus és a kritikus — látszólag ellentmond egymásnak, de voltaképpen ugyanannak a lelki tartalomnak a vetületei.

Mint lírai költő, Bajza a lágy érzelmességnek, a lemondó bánatnak az énekese. Érzelmei dalolása közben nem szereti az élményszerűség minél egyénibb, élénk színeit, sőt kerüli ezeket s helyettük inkább az általánosítás, a típusos ábrázolás módját alkalmazza ; nemesak a maga nevében énekel, hanem mindig egy-egy egész emberesoport nevében, úgy, hogy

Lírája
--------

a csoport minden tagja egyformán önmagára vonatkoztathassa, önmagára illőnek érezhesse a megénekelte helyzetet és hangulatot. Így vált Bajza az ú. n. helyzetdal műfajának mesterévé; íróasztala mellett sorban beleképzelte, beleélte magát a bojtár, a halász, a száműzött, az apáca stb. helyzetébe s ezeket a borús hangulatú témákat szabatos ritmikájú, választékos nyelvű, de kissé erőtlen, édeskés ízű versekbe foglalta. Csak hazafiúi bánata és aggodása tud erőteljesebb hangokat kiesalni lantjából. — Bajza tehát, mint lírikus, passzív egyéniség. Költői tehetsége messze elmarad a Vörösmartyé mögött, de éppen az erő és az egyéni jelleg hiánya révén az átlagos olvasóközönséghez közelebb tudott férközni s utánozhatóbb volt, mint a Vörösmartyé. Ez a magyarázata annak, hogy Bajza nyomában egész költői iskola keletkezett: az ú. n. szobai költészet vagy a lma n a e h - líra bágyadt divata.

**Kritikai működése**

Irodalomtörténetileg még fontosabb és sokkal értékesebb Bajza kritikai működése. Ő előtte csak úttörőkről beszélhetünk: Kazinczyról és Köleseyről; amaz szívesen osztogatta a bókokat s klasszicista ízlése egyre idegenebbé vált a reformkori közszellemre nézve; emez a németektől tanult esztétikai elveket bátran, de mereven alkalmazta s ez irányú működésével korán fel is hagyott; a vidéki elszigeteltség is bénítólag hatott mindkettőjükre. Pedig minél rohamosabban gazdagodott és terjedt irodalmunk, annál nyilvánvalóbbá lett a komoly, becsületes kritika szükségessége. Erre a fontos szerepre jelölte ki igazi hivatottsága Bajzát. Ő is főként a németeknek (Lessing) köszönhette elméleti készültségét, de nem maradt érzéketlen a korszellem fejlődése iránt s a fiatalos lendülettel jelentkező francia romanticizmusnak lett szószólójává. Az alkalmi és ötletszerű bírálatok helyett rendszeres kritikai tevékenységhez fogott: hét éven át szerkesztette a Kritikai Lapokat, majd pedig Vörösmartyé és Schedel társaságában az Athenaeum c. folyóiratot, külön kritikai melléklappal: a Figyelmezővel. Meggyőződéssel alapuló, igazságosan szigorú bírálatok sok vihart idéztek elő, de ezek tisztító hatású viharok voltak. Kritikához nem szokott íróink között sok ellenfele akadt Bajzának, de ő mindig meg tudta őrizni fölényét legelkeseredettebb vitái közben is. Különösen három irodalmi esatája nevezetes: az elsőt Szentmiklóssy Alajossal („Az epigramma teóriájá“-val kapcsolatban), a másodikat Döbrentei Gáborral és Dessewffy József gróffal (A Conversations-Lexikon-pör) vívta, a harmadikban az öreg Kazinczyt támadta (Pyrker László egri érsek német nyelvű hexameteres művének prózai magyar fordítása miatt). Dráma-bírálatokat is írt, sőt két ízben igazgatója is volt a pesti Nemzeti Színháznak. — A költő-Bajzával szemben a kritikus-Bajza csupa aktivitás; személyeskedésre is kész bátorság, kíméletlen harcias-

**Kritikus jellemje**

ság, makaesség jellemzi enemű írásait, de a teljes jóhiszeműség is, mely soha nem nyúl a tollhoz meggyőződés nélkül. A költő bánata és a kritikus haragja közös forrásból táplálkozik : az élet visszasságai miatt érzett elégedetlenségből ; a legszörnyűbb visszasság, melyet semmiféle kritikával nem bírt megérteni, a nemzet szabadságharcának bukása, örökre össze is zúzta lelki egyensúlyát. — A reformkor legnagyobb irodalmi kritikusának működése nemesak esztétikai, hanem erkölcsi és politikai vonatkozásban is fontos : kiverekedte az írói tehetség fensőbbségét a társadalmi ranggal szemben, s kellően hangsúlyozta a költészet tárgyainak és formáinak nemzeti jellegét s a hazai élettal való szoros kapcsolatát Kazinezy „egyetemes emberi“-t kívánó írói világnézetével ellentétben.

Bajza költészetének példája mutatja, hogy az olvasó nagyközönség nem mindig a legnagyobb tehetségű költőért rajong legőszintebben. A kortársak előtt Vörösmartynak nagyobb volt a költői tekintélye, de Bajzának nagyobb volt a költői népszerűsége. A XIX. század 20—40-es éveinek Európa-szerte divatos közízlését újabban a „Biedermeier“-névvel szokták megjelölni ; költészetünkben ennek az ízlésnek legjellegzetesebb, a maga nemében legérdemesebb jelentkezése : Bajza költészete. Vörösmarty férfias, és Bajza nőies költői temperamentuma együttesen tudta oly rohamosan megnövelni a magyar közönség szívében az irodalom szeretetét. A Bajza-epigonok nagy serege úgy tekinthető, mint a meghódított közönség tagjainak műkedvelői felbuzdulása. — Bajza kritikai működésének szintén az a főjelentősége, hogy addig el sem képzelt mértékben megmozgatta a közönséget ; választóvízként hatott az irodalmi köztudat határozatlanságára, lappangó ellentéteire ; tudatosította a pártszempontokat s ezeknek egymással való összeütközésére hátorpéldát adott.

a) B. J. költeményei. 1904. Olcsó Kvt.

b) Péterfy Jenő : B. J. 1882. — Badics Ferenc : B. J. életrajza 1901. — Négyesy László : B. J. emlékezete. Bp. Szemle 1906. — Farkas Zoltán : B. J. élete és művei 1912. — Vizsota Gyula : B. J. akadémiai munkássága. Irod. Közlem. 1912. — Szücsi József : B. J. 1914. — Trócsányi Zoltán : A magyar nyelv Biedermeier-korszaka. Magyar Nyelv 1927.

FÁY ANDRÁS.

Meséiből.

Az ürge.

Egy ürge felmászva nagy bajjal a határhányásra. Istenem ! be nagy hegy ! felkiált örvendő meglepéssel, mint fogja bámulni a világ, hogy ennyire tudék mászni ! Ürgének biz ez sok ! mondá egy közel böngésző róka ; de azért még nem hegy ! s könnyen szokta által ürgéstől a hányást.

*Cerberus.*

Egy földi árnyék érkeztere szokatlan nyájasságot mutatott a dühös cerberus. Fark-csóválva ugrott fel reá s játszó szökésekkel kísérte Minosz eleibe. Ez csodálkozva szemlélte a ritka esetet. Ki vagy? — kérdi az árnyéket. Recensens,<sup>1</sup> felel ez; s megszűne Minosz csodálkozni.

*Haydn.<sup>2</sup>*

Haydn amint mesterművét, a „teremtés“-t először adta, a darab sokaknak nem tetszett. Mi izesebb hús, így szóla a virtuóz, a fácánál? mégis két neme az embereknek nem eheti: a fogatlan, aki nem rághatja, s a rossz gyomrú, aki nem emészt-heti.

Vigasztalástokra ez; hazám koszorús írói, ti kevesek!

*A láncos medve.*

Mackó! te már sok muzsikán táncoltál, szólj, melyik tetszik neked legjobban? — így szólítá meg medvéjét az olasz. Egyiket sem hallhatom, uram, láncom zörgésétől! felel szegény.

*Az ökör és csikó.*

Mit nyámmogsz? — szól a kérődző ökörhöz a tüzes csikó; így sohase lakol jól; s mohón harapja a fűvet. Keveset inkább ifjanc barátom, felel a szelíd jármos, de jól emésztve.

Hazám írói, keveset kell írni, tudósai, keveset olvasni, de jól emésztve.

*A csiga.*

A csigának eszébe ötle egy felhőkig nyúló bükket meg-mászni. Minekutána két hónapot tölte a lassú haladásban, a fa derekáról visszapottyana a jámbor. Már látom, így kiált fel, hogy a hirtelen munka sohase volt jó!

Ortodoxok<sup>3</sup> a magyar nyelv művelésében, nem tartatok-e ti is az én csigámmal?

*Fáy András (1786—1864) meséinek első gyűjteménye Bécsben jelent meg: 1820, a harmadik Pesten: 1825. — Sikerült víg novellája: A különös testamentom (1818).*

<sup>1</sup> Bíráló, kritikus.

<sup>2</sup> Osztrák zeneszerző (1732—1809).

<sup>3</sup> Más szóval: ortológok, maradiak.

GAÁL JÓZSEF.

**Az Alföldi képek-ből.**

Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mitylenen,  
 Aut Ephesum, bimarisque Corinthi  
 Moenia, vel Baccho Thebas, vel Apolline Delphos  
 Insignes, aut Thessala Tempe.

*Horatius.*<sup>1</sup>

A tengerek végetlen vízlapja, a borzasztó sziklamagasban és mélységekben s a kellemes völgyekben egyiránt regényes hegyvidék s a határtalan rónák, puszták és síkságok alkotják földünk főrészeit s ezeknek egymást fölváltása s vegyülete képezik physonomiáját...

„In den Bergen ist die Freiheit!“ — mondja egy német költő. S mi nem tagadjuk állítását; de hasonló egy körülfogott várhoz a hegyek között létező szabadság, s egy szobát világító gyertyaként sugarai a szűk falakon visszatöretnek, nem ragyog az át egy világot büszkén és fényesen, mint a felséges nap. Havasok közé csak a száműzött szabadság rejtheti magát, tér kell nekie tág és határtalan, mint az általa hevített lelkek magas érzete. S hogy gerjeszthetne egy haza szabad érzetet lelkeinkben, melynek minden része kicsiségünket veti szemünkre... De álljon ki az ember egy nyílt sík tájra, hol legfeljebb is csak emberi művek magaslanak ki a síma föllapon, tekintsen végig az el nem zárt látkörön, hol semmi sem korlátolja lelkének a végtelenre törő érzelmeit; úrnak és szabadnak fogja magát érzeni méltósága teljében, mert a föld, mely őt legnemesebb lényének nemzé és táplálja, hosszan terül el alatta, mintegy lábaihoz borulva a teremtés parancsnokának.

Ez minden síkságról elmondható... Mi azonban hazánk alföldéről akarunk szólni s egy sor vázlatokban festeni e boldog tájnak lakóit...

Akadtak a hegyi tájoknak számtalan magasztalói: utazók, művészek, költők versenyeknek dicsőítésekben. Mathisson<sup>2</sup>, Salis<sup>3</sup> és sok mások énekelik a schweizi jéghevasok felségét; de akadt-e egy, ki csak egy sorral is emelte volna ki alföldünk nem kisebb sajátságait; azonban ide nem is elég mathissoni látgy érzet, ide egy gazdag kebel való, mely shakespearei tüzellel,

<sup>1</sup> Hires Rhodust, Mytilénét zengje bár másoknak ajka, Ephesust s két tenger mosta szép Corinthust magasztalja; Thebáért, hol Bacchus isten jött világra, vagy Apollon Delphijeért s a gyönyörű Tempe völgyeért rajongjon...

*Csengery János ford.*

<sup>2</sup> Német szentimentális költő (1761—1831).

<sup>3</sup> Svájci német szentimentális költő (1762—1834).

önlelkéből tudja mindazt kilobogtatni, amit tárgya dicséretére elzeng. Az Raphaelként' tudjon az egyszerű vászonra elragadó bájú lényeket önteni ; mert itt, hol az ember nagyságát semmi sem korlátolja, amit teremt, az is ezen szabad nagysághoz illő legyen . . .

Lehetetlen észre nem venni e rajz hangulati rokonságát Petőfi alföldi tájképeivel. Gaál az alföldi háttérből Zöld Marci eszményített, gavalléros betyáralakját szereti elénk hozni. Petőfi verses elbeszélést is, drámát is írt Zöld Marciról (de ez utóbbit megsemmisítette). Gaál „Haramia-csók“ c. elbeszéléseinek tárgyát dolgozta fel Petőfi némi módosítással a „Pusztai találkozás“ c. költeményben.

VAJDA PÉTER.

### A Dalhon-ból.

„A természet bájai“ bevezetése.

A te fíjad vagyok, óh természet ; te legékesebb minden anyák között ; — én, hozzád leghívebben ragaszkodó ! Nincs senkim, ki elvonna tőled ; nincs semmim, mi hűtlenné tenne hozzád ; élni akarok kebleden és halni karjaid között. Nincs senkim, kivéve az egy szerelmet, és azt is kebleden szittam be : szeretni nőt, szeretni szülőket, szeretni téged. A többi mind hiú buborék ! Te vagy mindenem, egész egyetememben ; — ellentéted az emberi társaság. Benned napfényt látok és virágokat élvezek ; ebből ború száll lelkemre s tövis sérti szívemet. Voltak boldog emberek, kik elmondhaták : hazájok van, nemzetök van, barátaik vannak ; én nem mondhatok egyebet : van számomra egy köz anya — a természet, és vannak örömök, az ő nemzetei. Haza s nemzet, mi édes szavak ! És édesek nálam is mint akárkinél, sőt talán édesebbek, mert érzem hijányokat. Óh, mint egy gyermek keveset tudék a hazáról, nem látom gondoskodását. Saját erőmmel kellett előteremtenem, mi a gyermeket táplálja ; kettős pályát kelle izzadni az ifjúnak, hogy emberré lehessen . . . s a férfiú itt van, kora tűz a hazában s értetlen hang a nagy zsidaj között. Pedig, Isten, a te tüzedet öltém magamra s vele jelenék meg fajom között ; pedig, anyám, természet, igazságaidat zengedeztem : de nem kell való isten e fajnak, nem kell igazság ez embereknek. Ki vethetné szememre, ha meghaltam e hazának és megszűnék élni nemzetemnek ? Hisz az egész világ egyaránt hazám s az egész emberiség egyaránt nemzetem. Mondjátok, hogy itt vannak barátaim, itt

<sup>1</sup> Az olasz renaissance egyik legnagyobb festőművésze(1485—1520).

vannak jóakaróim, itt a szülők és rokonok. De kérdem : hány barát állja ki a kísértet perceit és nem lesz hűtelen a baj napjaiban, mint fájához ősszel a levél? És a jóakarók... jók magokhoz : a rokonok többnyire haszonlesők, a szülők akarnak, de tehetetlenek. A haza pedig és a nemzet csak az előjogozottaké. Én terheket ösmerek és fájalmakat, életet és igazságot alig. Előjog és igazság, föld és menny ellentétben vannak egymással ; ki amannak birtokosa, lemondott erről ; ki ezt imádja, amattúl meg kell válnia. Egyeztetni e kettőt mindeddig nem sikerült fajomnak.

...Zat<sup>1</sup> az én kedves istennőm, kinek zászlója alá álltam ; mindent merészlek dicsőségeért, mindent merészlek uraságaért. Elhagylak, köznapok vitézei benneteket ; istennőm zászlója alá sereglendik mellém mind, kinek az igazság szent, kinek a jog szent, ki az ámitást gyűlöli...

Vajda Péter művei között vannak prózában írt „szerelem-dalok“, „imadalok“, „szellem- és hondalok“.

*Vajda Péter (1808—1846) jobbágy családból született. Orvosi pályára készült, de egy igazságtalan vád megakadályozta az orvosi oklevél elnyerésében. Élete utolsó három évében a szarvasi evang. gimnázium tanára volt.*

## AZ AURORA ÉS AZ ATHENAEUM KORÁNAK KISEBB ÍRÓI.

Kazinczy kétszer is kísérletet tett fiatal korában Folyóiratok szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirat szerkesztésével és kiadásával (Magyar Museum, Orpheus), mert érezte, hogy az irodalom irányítása terén ép olyan fontos az állandó sajtószerv, mint a hadvezérre nézve az állandó hadsereg. De a magyar szellemi élet kezdetleges viszonyai között mind a két vállalkozás hamarosan megbukott ; nem maradt egyéb lehetősége Kazinczynak, mint a kézzel írt magánlevelek százaival terjesztetni gondolatait, hirdetni programját, szervezni az egymástól elszigetelődött írói törekvéseket.

Kisfaludy Károly 1822-ben folyóirat helyett, a nyugati irodalmak almanachjai mintájára, évenként megjelenő irodalmi zsebkönyvet indított meg Pesten, az Aurorát s ez hatásos eszköz lett nemcsak az olvasók táborának gyors megszorítására, hanem írói vezérkar kiválogatására is. Az Aurora főbb

<sup>1</sup> Zat (vagy : termő zat) = természet ; Vajda Péter csinálta furcsa szó.

munkatársai egyúttal baráti és irodalmi kört is alkottak s a falusi magányban élő öreg Kazinczytól lassanként egészen elragadták a vezéri szerepet. Az Aurora-kör leghatékosabb, leglelkesebb tagjai Kisfaludy Károly mellett Vörösmarty és Bajza voltak s hozzájuk kell számítanunk még Toldy (Schedel) Ferencet. Kisfaludy Károly halála után az immár évtizedes multú Aurorát Bajza szerkesztette tovább még hat éven át, 1837-ben pedig az Aurora-körből kinőtt triumvirátus: Vörösmarty, Bajza és Schedel megalapította az *Athenaeum* e. folyóiratot. Az Aurora és az Athenaeum úgy tekinthetők, mint nemzeti irodalmunk fénykorába nyíló kapuk: Petőfiig és Tompáig majdnem minden írónk itt lép be hivatása területére.

## I. SZÉPPRÓZAÍRÓK.

**Fáy A.** FÁY ANDRÁS két évvel még Kisfaludy Károlynál is idősebb volt ugyan s első művei az Aurora megszületésénél korábban jelentek meg, de baráti kötelék fűzte Kisfaludyhoz is, Vörösmartyhoz is, túlélte mindkettőt s buzgón dolgozott még az abszolutizmus idején is. Munkáiból együttes kiadást 1843—44-ig nem bocsátott közre. — A reformkori magyar középosztály legrokonszenvesebb, leghasznosabb jellemvonásai testesültek meg benne: az önzetlenség, sokoldalúság, fáradhatatlanság, gyakorlatiasság, derűs világnézet. Írásműveinek is a gyakorlati étellel való szoros kapcsolat a főbélyegük; árad ajkáról a sok-sok mese, de a mese mézében mindig ott van az üdvös tanulság orvossága is. Legjellemzőbb, legértékesebb műve: állatmeséinek hatalmas gyűjteménye. Nem az ezópusi anyagot veszi át ezekben, hanem túlnyomórészt eredeti leleménnyel alkotja kis történeteit s kitűnő pillanatfelvételeket ad bennük a magyar fajról általában is, de különösen a reformkori magyar társadalmi élet problémáiról, jellegzetes alakjairól, ezeknek nyilvánvaló és rejtett hibáiról, félszégeiről, levetkezni való fonáságairól. A magyar irodalomnak nevető bölese Fáy András — Nagy érdeme a magyar társadalmi regény megteremtése is *A B é l t e k y h á z*ban. Az apák és fiak világnézeti örök ellentétének egy konkrét példáját mutatja be a reformkor elejének öreg és fiatal magyar nemzedékében; Bélteky Mátyás és fia: Gyula ugyanaz a kettős magyar típus, amelyet Jókai az *E g y m a g y a r n á b o b b a n* és a *K á r p á t h y Z o l t á n*ban rajzolt meg később. Fáy „tan“-regénye messze elmarad Jókai mesemondó művészetét mögött, de a jellemrajz igazsága terén felülmulja Jókait.

Kovács,  
Csató, stb.

A Kisfaludy Károlytól és Fáy Andrástól megkezdett eredeti magyar novella műfaja gyorsan nagy kedveltségre jutott. Az olvasóközönség, amely azelőtt

német féreművek hevenyészett fordításaira, vagy átdolgozásaira volt utalva, örömmel fogadta az egyszerűbb tehetségektől is az eredeti kísérleteket. Így pl. évtizedeken át országos népszerűségnek örvendtek KOVÁCS PÁL győri orvos elbeszélései és életképei, pedig ezekben nem nyilatkozik sem mélyebbre ható jellemző erő, sem művészi előadásmód; de nagyon tetszettek az olvasóknak a dunántúli köznemesi családok házi és társadalmi életéből vett idillikus jelenetek, ártatlan tréfák, jól végződő szelíd bonyodalmak. — Értékesebb írói tehetség volt CSATÓ PÁL, de nyughatatlan jelleme, az Athenaeum nagytekintélyű szerkesztőivel vívott személyeskedő tollharcai és korai halála leszorították a méltó érvényesülés teréről. A Kisfaludy- és Fáy-utánzó Kovács Pállal szemben ő a franciás könnyedségű és elmésségű vígjátéknak s a lélekelemző novellának volt a művelője. — Az 1830-as évektől kezdve nálunk is egyre divatosabbakká („divatlap“-jaink legkapósabb közleményeivé) válnak az életképszerű humoros rajzok. Főképviselei voltak Frankenburg Adolf, Pákh Albert, Nagy Ignác. Ez utóbbi egész regényt állított össze csupa életképi darabokból (Magyar titkok), szembe-tűnőleg utánózva, de egyúttal ki is esúfolva az egykorú hirhedt francia rémregény-írót: Sue Jenőt.

Az Athenaeum korára esik Gaál József, Kuthy Lajos és Vajda Péter írói fellépése, sőt tehetségük kifejlődése is. GAÁL JÓZSEF, prózában írt alföldi tájképeivel s a betyáréletéről adott eszményítő rajzaival előfutára lett Petőfi alföldmagasztaló költészetének. Szirmay Ilonae munkája nálunk első sikeres próba a történeti tárgyú regényműfaj terén; pár hónappal korábban jelent meg, mint Jósika Abafija. KUTHY LAJOS is, Nagy Ignáchoz hasonlóan, Sue modorában írta főmunkáját: a Hazairejtelmet (1846), de Kuthy nem humorista, mint Nagy Ignác s ezért közelebb áll közös francia mintájukhoz. Kuthy is, Sue is erős tehetségű író, de talentumukat mind a ketten aprópénzre váltották, a művészet szempontját feláldozták az alantas ízlésű olvasók kedvéért, az egykorúak tetszését többre becsülték az utókor elismerő szavánál. Kuthy regényében két elemet kell megkülönböztetnünk: az egyik a Sue-féle recept szerint készült, tele van borzalmas titkokkal, izgalmas, de valószínűtlen helyzetekkel, sötét bűnökkel; a másikban Kuthy tehetsége nem szegődik senki utánzó-jává, hanem a képzelet és a stílus ragyogásával sugározza be a Hortobágyot és a Tiszamellék tájait s ezek a részletek maradandó szépségűek. Kuthy a romantikának jó és rossz értelemben egyaránt jellegzetes képviselője. — VAJDA PÉTER nem a francia, hanem inkább a német romantizmus tanítványa: nem a hátborzongató, idegingerlő szörnyűségeket hajszolja képzelete, hanem a tapasztalati élettel való meghasonlottságában valami ködös, ábrándos elvágkozás hajtja minél mesz-

Gaál, Kuthy, Vajda P.
--------------------------

szébbre részint időben, részint térben. Elképzeli a világteremtés első reggelének és utolsó éjtszakájának nagyszerűségét, felkeresi Attila és II. Endre korát, legnagyobb kedvvel pedig Kelet exotikus messzeségét járja: a hindu nép földjét, ahol egyrészt a természet buja pompája gyönyörködteti, másrészt a kasztrendszer igazságtalansága, a pária-osztály méltatlan szenvedése indítja részvételre. Persze, a távoli példával a magyar társadalom bajait igyekszik olvasóinak eszükbe juttatni. Vajda Péter rajongó lelke sajtószerű lírai módon nyilatkozik meg mindenfajta munkájában; művei prózában írt ódák és elégiák; stílusa az első pár lapon meglepő s talán érdekes is, de aztán modorossága untatóvá válik.

a) Fáy András válogatott meséi. Magy. Kvtár. — Kuthy Lajos: Iskolai kaland. Olcsó Kvt.

b) Vadnay Károly: Az első magyar társadalmi regény. Akad. Értekezések 1873. — Badics Ferenc: Fáy A. életrajza 1890. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig I. k. 1926. — Merényi O. Ernő: Fáy A. meséi. Kaposvári közs. fiú felsőkeres. isk. értes. 1928. — Beöthy Zsolt: Kovács Pál. Magy. Kvt. — U. ő: Csató Pál 1883. — Szinnyei Ferenc: Nagy Ignác. Irod. Közlem. 1902. — Badics Ferenc: Gaál József élete és munkái 1881. — Gragger Róbert: Irod. forrástanulmányok. Irod. Közlem. 1914—16. — Váli Béla: Kuthy Lajos élete és munkái 1888. — Kovács János: Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár 1911. — Széchy Károly: Vajda Péter élete és művei 1892. — Trostler József: Vajda P. és a német romanticizmus. Egyet. Phil. Közlöny 1913.

## PÁZMÁNDI HORVÁT ENDRE.

### Az Árpád e. eposzból.

#### *Példák az invocatióra.*

Lantomat ihlessed, te kegyes sűgalma hazámnak,  
Míg a győzőnek nyomain fog pöngeni hűrja;  
Elme, te is, kinek a vas üdöt meggyőzni hatalmad  
Nagy, viadalmaknak tárját, jer, nyisd meg előttem... (I. könyv.)

És te, kinél a zárt dolgoknak kulcsa van, elme!  
Vedd elől eszközidet s a szent hajlokba vezess bé,  
Hol Kronosz ül komor arcával s nagy könyveit őrzí... (V. könyv.)

#### *Néhány sor az V. könyvből:*

A nemzet szállása terült a Káma s Etel közt  
Hét fő ága szerint ilyképpen: Gombatelektől  
Elnyúlván Serepig vont sátort ősz Huba. Ettől  
Félnapi járóföld, mellyen pihenése Szabolcsnak  
Volt, a táj gyönyörű fektérül névre Kielmes,  
Itt épült Bérhalm, Polocok<sup>1</sup> nem régi lakása,  
Balra Kielmestűl nyujtá föl tornyait Órshon  
Ó kora várával...  
Északról partját Létának fekszi Szabadrét,  
Rése Surányig élér...

<sup>1</sup> Palócok.

Az eposz végéhez csatolt Szókalauz-ból:

Azokat, kik talán bennem néhány régi szóknak föltámasztását gáncsolni fognák, szükséges emlékeztetnem, tartsák szemeik előtt, hogy régi dolgokról, és ugyan költeményben írok. Kellett akarnom, hogy a tiszteletes régiségnek színe ne csak a történeten, hanem annak elbeszélésén s még egyes szavain is kitéssék. Vagy élhettem volna-e nevetség és botránkozás nélkül: puská, ágyú, bajonett, batteria, múzsa, bástya, sánc, Feldmarschall, General s t. eff. szókkal?

Látjuk az első két idézetből, hogy Horvát az ihlető isten-asszony vagy múzsa alakját is elvont fogalomná („sugalom“, „elme“) színteleníti, hogy lehetőleg ne kelljen pogány csodáselemet alkalmaznia; ebben valószínűleg papi jellege is feszélyezte. A harmadik idézet mutatja, hogy saját korának magyar helységneveit vitte rá Horvát az ősmagyarok oroszföldi elképzelt hazájára. (A cselekvény színhelye csak a XI. könyvben tevődik át Magyarországra területére.) Az utolsó idézet Horvát kritikai tudatosságára jellemző; olyan erős volt ez, hogy bénítólag hatott költői ihletére.

CZUCZOR GERGELY.

(1800—1866.)

### A Botond-ból.

A görög császár elleni győzelmes harcok után Drinápoly mellett, az Arda-patak völgyében seregével együtt megpihen Botond.

A had főbbje Botond pedig ült a hadnagyi karral  
Tábori színe alatt komolyan, míg nem jöve Szende,  
A dalló gyermek, kit kedvele békenapokban  
S kedvele harcok alatt. Szereté a gyenge fiú is  
Harcos urát s nyájas bizalommal símula hozzá,  
S a kiderült hadfő arcát illetve szelíden  
Mond vala nékie: „Szép fiu, én kis drága cselédem,  
Vaj nem zengesz-e dalt, melytől vendégim öröme  
Keljenek és melytől eloszoljon gondja uradnak?  
Lészen aranyzállal kitűzött dolmányka jutalmad  
S tengeri tarka madár legfényesb tollaiból szőtt  
Forgó kalpagodon s lesz öved derekadra ragyogló.“

S a kis dallos imígy zengé gyermekdedi dalját:  
„Éneket asszonly s dallok dalt, hajh! de szomorgót  
A görög asszonyról, kit Béld, a szűtelen elvitt.  
Légy szomorú nekem éj s távozzék csillag az égről,  
Illatját ne bocsássa virág vagy az éjjeli szellő  
Fujja ki völgyünkéből, s a zengő berki madárkák

Mind némuljanak el, mert nincs a fátyolos asszony,  
 Jó apa, sátrad alatt. Míg őt nem látom, örömszó  
 Nem zeng ajkaimról, mert kedvesem ő nekem és én  
 Kedves előtte, igen kedves vagyok. Íme mi jeltől  
 Mondhatom ezt, tudd meg. Mikor őt mint foglyot az örök  
 Tábori színed alá vezeték, engem lele benne.  
 Láttad volna, miként remegett, mint síra szegényke.  
 Fátyola nedves lőn s kezeit tördelte zokogván.  
 Én szomorú magam is mondek: Szép nénike, mit sírsz  
 S tördeled ujjaidat? Kegyes úrnak kedvese vagy te,  
 Szép Magyarországon fogsz lenni nagy asszonya soknak.  
 Aztán kis kacagányomat a kerevetre terítém,  
 Hogy lágyabb legyen és magasabb, s szólottam esengve  
 Jobbja után nyúlván: Jer nénike, szép görög asszony!  
 Úlj ide s nyugodjál; vagy forró szomjad epezt és  
 Fris víz kell-e talán? megyek a forrásra legottan.  
 S kis paizs öblében, mint a gyöngy, tiszta folyásút  
 Hozni fogok, vagy felfutok a bokrosba; parancsolj,  
 S megszedem enfontam kosaram piros édes eperrel.  
 Elszaladék s paizs öblében hoztam vala néki  
 Fris forrási vizet s kosaramban szép piros epret.  
 A hozományt szívesen nyujtám neki, ő pedig érte  
 A fátyolt el félre voná, megcsókola és sírt,  
 Ó apa, mily sürűen s melegen hullatta könnyűit.  
 Zápor hulla reám, mégis mint lángola képem!  
 Fájdalmára szívem megesék s oly jó vala sírnom,  
 Mint az öröm, soha még nem sírt szemem annyira édes  
 Cseppeket; ő látá; ismét megcsókola forrón.  
 Ázott orcámat nem szűnt simogatni fehérűlő  
 Gömbölyeg ujjáival, kérlelt, lecsatolta kezéről  
 Gyöngyös arany perecét s nekem nyujtotta, tujét is  
 Melle ruhájából kivoná, foglalta nyakamba  
 Véle elébb levetett mentémet, s ajkai szebben  
 Szóltak, mint citerám legtisztább zengezetű húrja.  
 Ah te kegyetlen Béd, mért vitted tőlem el őtet?  
 Vagy néked, szép fényes apám, nincs anyi hatalmad,  
 Hogy színünkbe hozasd? mert elveszek érte különben.  
 A csörgő patakocskának partjára menendek  
 Még ezen éjjel s ott leborulván meghalok érte.  
 Elküldöd fegyvernöködet majd kelteni engem  
 S én nem ocsódom fel; magad is bár eljővesz értem,  
 Mert te szeretsz engem, füleim szavaidra bezárom.  
 Ámde suhogva felém ha jöend a szép görög asszony,  
 Nem várom, hogy mondja: Szívem, kis Szende ocsódjál!  
 Felriadok tüstént s fog szűnni örökre halálom.  
 A komoly arcu Botond a gyermeki egyszerű daltól  
 Kedvre derült s hallák a harci vezérek örömmel.  
 Csak Bődölény, a hadnagyság fiatalbbika látszott  
 Ráncha vonott képpel, de ügyelve fülelni szavára,  
 A boldogtalan, ő ezelőtt már ége titokban  
 Szép Polydora után és most zabolátlan erővel  
 Vitte az indulat őt. A nemzeti büszke sajtóság,  
 A becsület s hűség meghültének ifju szívében:  
 Mindent tenni serény, hogy célját érje szerelme.

## GARAY JÁNOS.

(1812—1853.)

Garay két legterjedelmesebb munkáját : „Az Árpádok“ c. költeménysorozatot és a „Szent László“ c. hosszú verses elbeszélést leghelyesebb talán eposz-pótléknak neveznünk. Mutatóba közlünk itt az előbbi mű szép „vezérhang“-jából négy versszakot ; továbbá a ciklusnak Könyves Kálmánról szóló darabját.

Árpád apánktól Endréig füződik  
 Az ősi árnyak hosszú láncszeme ;  
 Mindegyikének arcán tükröződik :  
 Mi volt éltében sorsa, érdeme ;  
 Ennek borostyán, annak pálmafája,  
 Másnak tövisből volt a koronája.

De mindegyiknek fény ragyog nevéről,  
 S mindegyikének nyertem válaszat, —  
 S kinek tettéről nem, dallok híreről,  
 Amint adák Történet s Monda át.  
 Mult és jövő közt hídul áll az ének,  
 Közötte a valónak és mesének...

Avvagy, ha már az ő nevök se gyullaszt,  
 A legdicsőbb mult annyi szent neve,  
 Melyekkel és melyekben nemzetegység  
 Volt nemzetnagyságunknak talpköve :  
 Mid van, mi még, hazám ! mi lelkesíthet ?  
 Mi e kuszált jelenben egyesíthet ?

Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,  
 Csak elfajult kor hős elődöket ;  
 A lelkes eljár ősei sírlakához  
 S gyujt régi fénynél új szövétneket  
 S ha a jelennek halványul sugára :  
 A régi fény ragyogjon fel honára !...

**Könyves Kálmán.**

Könyves Kálmán, dísz korszakának  
 Trónusába ült László királynak,  
 S ha belé ült, azt a végre tette,  
 Hogy király s ne báb legyen felette.

Könyves Kálmán, bár királyfi, pap volt,  
 De mihelyt királyi bátyja megholt,  
 A tiarát avégből letette,  
 Hogy király lesz püspöknek helyette.

S ha kemény volt s szigorú kormánya,  
 Csak azért lón, mert elég hiánya  
 Volt a kornak s önnön nemzetének,  
 Kik nem érték röptét szellemének.

Könyves Kálmán mit sem gondol ezzel,  
A bűn, ármány s vakság ellen felkel;  
Egy kezével könyvet ír az észnek,  
Más kezével fegyvert tart a vésznek.

S fény s dicsőség szállt magas nevére,  
Bölcsesége hét országra ére,  
Tisztelettel tisztelé hazája,  
Félve nézett a külföld reája.

Nagy, nehéz volt második csatája,  
A kereszties had jöven reája;  
Hadja volt még büszke Ádriával;  
S itthon öccse lázadó hadával.

De serényen átkelvén a Száván,  
A horvátot fékbe teszi Kálmán;  
A kereszties had dúló csoportja  
Meggfenyítve, sátorát elhordja.

Itthon a vész elcsendül szavára,  
S ő felette áll, mint nap sugára,  
S lesz haragja nagy, mint volt kegyelme —  
Végzikráját veszté tőrödélme.

Büntetése nagy leszen s kegyetlen,  
Mint a vétek nagy s engesztelhetlen,  
Pártos öccse elhull seregével —  
S lakol érte mind a két szemével.

Könyves Kálmán szigorú erélyét,  
Törvénykönyve bűnirtó betűjét,  
Diadalmit győztes fegyverének  
Büszkén zengi még a honfi-ének!

## II. EPOSZÍRÓK.

A hexameteres hőskölteménynek nálunk Vörösmarty az egyetlen nagytehetségű képviselője. A többiek, akik antik versformájú eposzt írtak, csak Vörösmartyhoz való vonatkozásukban érdekelnek bennünket, mint az ő előzői vagy utánczói. Akik fellépésükkel megelőzték Vörösmartyt, későbbi műveikben többnyire azok is tanítványaivá lettek.

Már BARÓTI SZABÓ DÁVID is írt hexameterben egy kis eposzt: A k o m á r o m i f ö l d i n d u l á s t Vergilius modorában; bizonyára ismerte ezt a magyar eposzi kísérletet Vörösmarty, sőt a Baróti nyelvtelhetsége és verselő készsége tanulságot is nyújtott neki.

Székely S. Az a hexameteres eposz, mely kétségtelenül jelentős hatással volt a Zalán Futására: ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR A székelyek Erdélyben című szerencsés fogantatású kis munkája (1823). Tárgya a székely nép honalapítása, az a mondai hagyomány, mely az Attila fiától

való leszármazás által a hún és magyar történelemnek is összekötő lánsceme. Ebből a példából eszmélt rá Vörösmarty, hogy az eposznak legalkalmasabb tárgyi forrása a nemzeti monda; a hexameteres versalakhoz is innen kaphatott kedvet, a mitológiai dualizmusra is itt találta a mintát, a Hadur nevet is innen vette át. Viszont későbbi műveiben már Székely Sándor került Vörösmarty hatása alá.

**PÁZMÁNDI HORVÁT ENDRE** 1814-ben megjelent **Z i r e e m l é k e z e t e e.** hexameteres költeményére felfigyelt a könyvolvasó magyarok közvéleménye s őtöle várta a magyar honfoglalásról szóló nagy nemzeti eposzt. Horvát Endre hozzá is fogott **Á r p á d j á n a k** megírásához, de oly hosszú ideig dolgozott rajta, hogy mikor tizenkét „könyv“-ből álló, nagyterjedelmű hexameteres munkája 1831-ben megjelent, ezt akkorra már elhomályosította a hat évvel korábbi tündöklő versenytárs: **A Zalán Futása.** Horvát Endre eposza csekély képzelő erőről tanuskodik, nincs érdekes meséje, az igazi csodás elem is hiányzik belőle, csak nyelve figyelemre méltó, melynek ódon zamatából kiérzik a költő tudatos stílusművészete. Az eposz végéhez szótár van csatolva az eposz szövegében előforduló elavult és ritka magyar szókából.

**CZUCZOR GERGELY** első eposza, az **A u g s b u r g i ü t k ö z e t** is megelőzte megjelenésben (1824) a **Zalán Futását**; a magyarok 910-i augsburgi győzelmes harci kalandja van benne megénekelve; lelkes hangú, de kezdetleges megalkotású munka. Sikerültebb másik két eposza: **A z a r a d i g y ű l é s,** melyben Vak Béla Bories-ellenes híveinek aradi véres bosszúját választotta tárgyul a költő, de a főmozzanatot alig néhány sorban érinti; — és a **B o t o n d,** amelynek cselekvénye egy közismert mondai esemény hátteréből bontakozik ki. A **B o t o n d**ban Czuczor rövid, kerek és érdekes mesét sző: Vörösmarty hatása alatt a szerelem motívumának elsőrangú helyet juttat, mégpedig nem epizódjelleggel ad neki, hanem a főhős jellemének s a főcselekvénynek szerves elemévé teszi s műve így szerkezetileg is kifogástalanná válik. Hunyadi Jánosról tervezett nagyszabású hőskölteményéből csak részletek készültek el.

**GARAY JÁNOS** **C s a t á r** című, Hunyadi Jánost dicsőítő hexameteres eposza már halvány Vörösmarty-utánezat. Az antik formájú és berendezésű hősköltemény műfaja kiélte magát. Érezte ezt maga Garay is, és abbahagyta a vele való kísérletezést. Helyette a történeti és mondai tárgyú, kisebb-nagyobb költői elbeszélés terén munkálkodott nagy buzgósággal (**A z Á r p á d o k,** **S z e n t L á s z l ó**), balladaszerű verseket is írt. Legsikerültebb verses elbeszélése **A z o b s i t o s**; sokáig népszerű volt **K o n t** című szónokias hangú balladája.

**Debreczeni M.** A hexameteres eposznak kései, idejét mult megjelenésű terméke **DEBRECZENI MÁRTON A kióvi esata e. műve, mely csak szerzőjének halála után, 1854-ben látott napvilágot.**

a) A székelyek Erdélyben (Heinrich G.) 1897. Régi M. Krt. — Botond (Vozári Gyula) 1888. Jeles Írók Isk. Tára.

b) Heinrich G. idézett kiadása. — Kiss Ernő: A Zalán Futása és a Székelyek Erdélyben. Egyet. Philol. Közlöny 1900. — Szász Károly: Emlékbeszéd Horvát Endre felett. Akad. Értekezések. — Zoltvány Irén: Czuczor G. életrajza 1899. — Beöthy Zsolt: Cz. G. emlékezete. Akadémiai Értesítő 1896. — Vadnay Károly: Cz. G. 1901. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig 1928. — Ferenczy József: Garay János életrajza 1883. — Császár Elemér: Garay J. Bp. Szemle 1912. — Széchy Károly: Debreczeni Márton életrajza 1903.

TELEKI LÁSZLÓ GRÓF.

### A Kegyenc-ből.

*Az I. felvonás I. „szín”-ének első jele.*

(Nagy fényes terem a caesari palotában. — Valentin Caesar, Eudoxia, Placidia, Aet, Gaudent, Boeth, Petron Maxim, Avien, Triget, Basil, Cajus, Fulgent, Heracles, Sidon, Vigil, Orest, Caustin, Julian, Avenar, Marc s több más senatorok és udvaroncok többnyire pamlagokon hevernek: kiki balkarjára támaszkodva szomszéda háta mögött elnyujtott lábakkal, egy nagy és közönségeseknél alacsonyabb asztal körül, mely mindenféle étkekkel és italokkal sűrűen meg van rakva. Elül, játszó asztalok köbökkel,<sup>1</sup> körülöttük székek s pamlagok. A vendégeskedők mögött szolgák állonganak s futkosnak nagy számmal s cifrán öltözött gyermekek tölt serlegekkel kezeikben, melyeket a megürültek helyett nyujtogatnak a vendégeknek, az egész jelenet alatt. Minden vendégnek fejét s vállait virágkoszorúk s füzérek övedzik körül, az asztal is virágokkal van fölékesítve. Az öltözet fejér. — Amint a kárpit lassan fölemelkedik, zene hallatszik, melyt<sup>2</sup> hangös örömujjongatások szakasztanak félbe.)

*Valentin Caesar.* Komolyan ismétlem cimborák, e nagy napot, a catalauni babérokat, illöbben ünnepelni nem tudnám! — A patric fia<sup>3</sup> enyém leend — leányom övé.

<sup>1</sup> Köb = kocka (szerencsejátékhoz való); köbzés = kockázás.

<sup>2</sup> Melyet.

<sup>3</sup> A patric(ius): Aët(ius), a züllött császári udvar egyetlen kimagasló jelleme, de nem római előkelő nemzetség ivadéka; Eudoxia, a császár felesége ezért érzi méltatlannak leányához, Placidíához Gaudent(ius)t, Aet fiát. Különbén a leány sem Gaudentet szereti, hanem Pallad(ius)t, Petron(ius) Maxim(us) fiát.

*Eudoxia* (nagy indulattal magában). Ennek is tehát meg kelle történni! Theodosz unokája alán nővé! (Mindenünnen „éljen“ kiáltások: hosszú élet, dicsőség, áldás a hős patriónak! Attila legyőzőjének! Italia nemtőjének! Caesar nászának!)

*Gaudent* (ki Placidia mellett ül). Én boldog! ily isteni hölgyet! (megfogja Placidia kezét, ki egészen elhalványult).

*Eudoxia* (Placidiára tekintve). Leányom színe elváltozott! mi ez?

*Placidia* (tört hangon). Magam sem tudom, anyám. Futó gyöngélkedés — szenvedek.

*Eudoxia* (élesen). Látom, a lakoma ártott meg. Jer, kedves, jer. (Fölkél Placidiával.) Urak! jó időtöltést! (A vendégek mind csodálkozva fölkelnek.)

*Vigil, Orest s több mások*. Az ünnep királynője eltávozik!

*Placidia* (magában). Királynéja, vagy áldozatja!!!

*Gaudent* (egyszerre). } Szép Placidia! (Könyörögve kulcsolja össze kezeit.)

*Aet* } Ennyire megszorítasz?

*Eudoxia*. Ilyen ő mindig; kérve parancsol s parancsolva kér — álnok!

*Caesar*. Nem távozol! — Csak képzelt baj.

*Eudoxia* (halkan Caesarhoz). Ha eladtad leányod, legalább ne öld meg. — Nézz reá! (Fenn.) Sajnálom, urak — leányomnak nyugalom- s ápolásra van szüksége. — Viszontlátásig. — (El Placidiával. A társaság több beszélgető csoportokra oszlik, melyek mind csodálkozást jelentenek.)

*Julian* (Avenarhoz). S ő is, a fürge udvarnok?

*Avenar* (halkan Julianhoz). Ki az?

*Julian*. Caesarné udvarnoka, Pallad, nem láttad? oly savanyú arccal távozott el innen, mintha borsot nyelt volna.

*Caustin* (Julianhoz). Balga!

*Marc* (ki a beszélgetést hallotta, magában). Nem balga, csak szánandó!

*Gaudent* (Aethez halkan). Mily idegenséget mutat irántam!

*Aet* (Gaudenthez). Semmi! hajlania kell, vagy törnie, — amit választ. Csak kövesd tanácsomat; csendes, de vizsga légy, tudod-e? Hasznosb beszélgetni, mint beszélni. — Ügyelj jól minden sottogóra! (Egymástól távoznak.)

*Caesar*. Vendégeim! A nők eltávozta ne zavarja nagy örömmünket; annál szabadabban éldelhetünk. Bor és asszony nem egyszerre valók, ezt mondta egy görög bölcs, nem tudom melyik, de jól. (Zene hallatszik.) Heverjünk le ismét. — Étel, ital, zene, kinek mi kell!

*Julian, Avenar s több mások*. Tartsa meg az ég a mi jó urunkat! (Némelyek pamlagra fekszenek, mások körülök csoportoznak, poharakat ürítve s beszélgetve. Táncosok s táncosnők mulattatják a társaságot.)

*Caesar* (félbeszakítja a zenét). Most veszem észre! néhány becses társak üdvözleteink sorából kimaradtak. Pótoljuk ki a hiányt. — Billikomokat, gyermekek! <sup>1</sup> (A gyermekek serlegeket nyujtanak. — *Caesar* fölemeli serlegét.) *Éljen Petron Maxim!* kit vendégszerető, jó konyhát tartó derék embernek ösmertünk mindig! Reményilem, hosszas távolléte nem változtatta meg szokását. — *Éljen!* s maradjon az, ki volt! (Hangos „*éljen!*“ — isznak. *Caesar* ismét fölemeli serlegét.) *Avien!* *Triget!* *Basil!* nektek is tiszteletül! — Igaz bölcseknek tartalak, becsemre mondom! nem azért, mivel *Platot* s *Epicurt* megemésztétek, hanem mivel kinézem belőletek, ha szinte nejeitek az ellenkezőre esküdnének is meg, hogy bort, leányt, lovat egyiránt ösmértek s becsültök. (Nevetés. „*Éljen!*“-ek.) Serleget ismét. (Egy gyermek serleget ad. *Caesar* ismét fölemeli.) Említetlen maradt azon jeles tiszte is udvaromnak, kinek köszönünk minden drága falatot; jó kedvünknek s elménknek fenntartója ő. Egészséget *Quint Máronak*, érdemes szakácsunknak! (Nevetés, morgás.) — Hát *Baka* és *Kiki*? Mit vétett az *Afrikából* érkezett varázsló majompár? a bohósan eleven két békejel, hogy ne tisztelnők meg egy korttyal? — Kedvem volna, régi divat szerint egy billikomot ürítettetni minden betűire nevüknek, megérdemlik! (*Éljen!* kacagás, zúgás.)

*Maxim* (szomszédihoz fordulva). Ez minden fogalmat túlhalad.

*Avien* (gúnyyal). Jóízű furcsaság.

*Aet* (halkan *Caesar*hoz). Elég titkos ellenségünk van már. Nem jó volt számukat nevelni. (A zúgás néhány percig tart.)

*Julian* (*Avenar*hoz). Mily illetlen morgás! — Mindjárt eszméltre juttatom. (Fenn, poharat emelve.) Uraim! valódi dicsőség *Bakának* és *Kikinek!* ezt tőlük el nem vonhatjuk. Kitűnő tulajdonaik elősorolásával nem akarok türelmet fárasztani; csak egyre figyelmeztetek: midőn egykor dicső emlékü *Caesarnak*, kedves ménit, a köztársaság consulává tetszett ki-nevezni; nem tisztelte-e azt minden úgy, mint akármelyik elődjét? Hát kevésbbé fényes időkben élünk most? — kevésbbé hatalmas *Caesar* alatt? Tanácslom, urak! adjuk meg mindenkinek, mi övé: — ezt mondja püspökünk is.

*Sokfelől.* Úgy van! úgy! *Éljenek!* (Köznevetés.)

*Fulgent.* Nagy *Róma!* ha! ha! ha! csupa nevetség!

*Caesar* (*Maxim*hoz). *Petron* barátom! két esztendei távollétednek, mint látom, nagy foganata volt. — Te oly csendes, komoly e víg lakomán. — mintha — *Pedig* gondolom, eleget ápolunk mind étekkel, mind dicsérettel.

*Heracles* (ki néhány udvaronccal beszélgetett, fennszóval *Caesar*hoz). S hallaná csak, mint mondnak itt, még akkor híznék ám!

<sup>1</sup> Gyermekek (latinul: *puer*), itt: inas.

*Maxim.* Én beszélgetés tárgya?

*Heracles.* Te is, családod is.

*Caesar.* Most jut eszembe. — Hisz te másod házasságra léptél! Hogy fér ez meg a bölcselkedéssel?

*Maxim.* Úgy találom, fejedelmem! hogy ezt tenni volt a legjózanabb bölcselkedés.

*Heracles.* Legalább jóízlettel párosult bölcselkedés. — Szébb nőt nem igen láthatni.

*Caesar.* Jól el tudád rejteni, féltékeny! Két hete, hogy itt vagyok s még egy szemmel sem láttam őt. Zár alatt tartod?

*Heracles.* Ezt is bölcselkedésből; ma azonban, ha ügyelsz, láthatod vala a körszínházban.<sup>1</sup> Nem vevéd észre? a zenekartól harmadik pad, ötödik hely, egy korosabb asszony mellett.

*Caesar.* Ördögöt! Hát az ő volt? — Maxim, szerencsétlenek;<sup>2</sup> ugyan jól megválasztád! (Gondolatokba merül. Egy szolga suttog Boethal, ki végre fölkél és kisiet.)

*Basil* (Cajushoz halkán). A nők Maximunkat mindig kedvelék. Nem csoda, ha jól választhatott. Emlékszel-e még néhány régi mondákra<sup>3</sup> — róla s egy magas állású nőről?

*Cajus* (szinte halkán). Igen, hallám. Mint mondják, egykor Caesarnénak igen tetszett s kevésbbe mult —

*Basil.* Hogy Caesar helyett nem őt tisztelte meg kezével. Na! de erről hallgatunk. — Ki tudja egyébiránt, igaz-e? (Ezalatt közszibongás.)

*Boeth* (hirtelen berohan levelekkel kezében). Véletlen csapás! Genserich<sup>4</sup> hadai már Calabriában s Siciliában — mindkét helyt egyszerre kötöttek ki. Siracus, Agrigent, Tarent elfoglalva! Itt a levelek Verrestől meg Plauttól, a messinai parancsnoktól. (Átadja Aetnek a leveleket. Meglepetést fejeznek ki minden arcok.)

*Sokan.* Na! lesz már dolga a patricnak!

*Aet* (nyugtalansággal bontja föl s olvassa a leveleket). Sejditém! — Marcellin oly megfoghatatlan könnyelműséggel folytatá hivatalát. A hajóhad mindenfelé szétszórva, mintha örök békére számolhatánk; pedig több ízben vetettem szemére. — Az esztelen, csak kárán tanulhatott! (Caesar mélyen elmerülve, föl s alá jár.)

*Boeth* (Aethez). Ostiánál s Brundusiumban — mindenütt egy-egy csoport katonaság.

*Aet.* Igen s a megaponti s cotroni legiók is erre nyomulnak. Hamar központosíthatjuk minden erőnket. — (A többit a köz-

<sup>1</sup> Amphitheatrum.

<sup>2</sup> Gratulálok (a francia *féliciter* ige fordítása).

<sup>3</sup> Mendemonda, pletyka.

<sup>4</sup> Genserich (v. Geiserich), a vandalok királya; kalóz-hadjáratairól híres; egyszer Róma városát is kirabolta.

zsbongás miatt nem hallani ; csak látszik, hogy beszélgetésüket folytatják.)

*Maxim* (Avienhez halkan). Fegyvereinkben nagy bizalmam nincs. A békekötés útja is bizonytalan, nem tudom, mi helyesb. Időt kellene nyerni. — Ni, Caesar maga is mily gondolkozóvá lön !

*Avien* (Maximhoz). Talán egy új kaland tervén aggódik. — Ágyas, körszínház, lakoma — hidd el, főlebb nem emelkedik.

*Heracles* (Caesarhoz közelítve, halkan). Fejedelmem ! a szép nő bájai, úgy veszem észre, nagy hatással voltak.

*Caesar* (csodálkozva). *Heracles* ! te bűvészi ügyességgel bírsz ! Előtted semmi sincs rejtve !

*Heracles*. Oly nagy csoda volt ezt kitalálni ? Nem kötelessége-e minden szolgának, ura arcvonására s pillantására figyelni, hogy kívánsága kijelentésit megelőzze ?

*Caesar*. Most találékonyságod gyümölcsöt nem terem.

*Heracles*. Miért ne ?

*Caesar*. Nem, — esztelen erőlködés lehetetlenséggel küzdeni ! Míg csak láttam őt, nem tudva ki — addig, megvallom, volt reményem ; gondolám : te, ezermester, minden lehetőben módot találsz, — talán már is tudod, ki a nő s hol lakik, s ha nem, a legelső közjátéknál ismét megjelenend, s akkor célt érünk. De így — mi cselszövény nyithatná meg nekünk Maxim lakát ?

*Heracles*. Udvarhoz édesgetjük.

*Caesar*. Ha idehozná is, féltékenysége vigyázóvá teszi őt, — mindig szemmel tartandja. (Aet s Boeth közt halk beszélgetés.)

*Aet*. A francokat semmi esetre belé nem elegyítjük ! ily frígyes mindig több bajt hoz, mint hasznot — (folytatja beszédét, de nem hallani).

*Heracles* (néhány percnyi gondolkozás után Caesarhoz). Hátha ennek is kitaláltam volna módját ?

*Caesar*. Nem hinném !

*Heracles*. Itt kezem ! — pedig ilyesekben nem szokásom vaktában ígérni ; kövesd tanácsom, s a szép Julia tiéd, — még ma.

*Caesar*. Fejedelmi leend jutalmad, ha teljesül. — De ennyit előre hinni.

*Heracles*. A siker igazoljon. Tüstént dolgunkhoz foghatunk. (Körültekint.) Oszlani kezdenek ; itt kell tartani, legalább Maximnak elmenni nem szabad. Javalj játékot, nagy pénzben. — A közbés gyöngéje. — De szükség, hogy nyerj. — Tudod, néhány jó fogás, meg a köbök, melyeket számodra készítettem ; — majd elhozom. Látod kezén ama gyűrűt ? (Maximra mutat) azt kell kezünkre kerítenünk. — Csak ügyelj intésemre, minden egyébért állok.

*Caesar.* Remek ember! Bizom szavadba. Fülelj, mint előzi meg jutalmam tetteted. (Fenn a társasághoz.) Ne széledjünk még el! egy ünnepélyes nyilatkozatom van teendő.

*Avien* (társaihoz halkán). Mi ez? Caesar legelőbb szólal föl a biralom ügyében!

*Triget, Maxim* (magukban). Meglepő!

*Caesar.* Hív szolgálk érdemit jutalmazni a fejedelem legszentebb kötelessége, helyes kormányzás alapelve, melyt én is fejthajtva követek. Ily példás alattvaló ez itt! (Heraclésre mutat) Mesés öntagadással fordítja ő évektől fogva minden ügyekezését arra, miként napjaim mentül üdvteljesebbekké tegye. Feje csupán számomra gondolkozik, s kezei mindenben kívánságom szerint munkások. Enyém ő testtel s lélekkel!

*Avien* (szomszédihoz halkán). Nagy bajára a férjeknek s apáknak.

*Triget* (halkán). Igen, meg a kerítőknek nagy öröme, kiknek régtől fogva oly jó keresetük nem volt.

*Caesar.* Barátok! Ő megszerezte magának egész fejedelmi kegyemet. Nincs Rómának jelesb polgára! Ennek nyilvánítására kívánom, helye, szava legyen a főtanácsban. — Atyák, beirandjátok őt a névsorba. (A senátorok közt nagy zúgás.)

*Fulgent* (szomszédihoz halkán). Szegény, szánandó köz-társaság!!...

### III. DRÁMAÍRÓK.

A vígjáték terén a nagyérdemű mesternek, Kisfaludy Károlynak a hatása érvényesül; a bécsi német bohózatíróktól való átvételek is mintegy a Kisfaludy szellemében, az ő példája nyomán történnek.

**FÁY ANDRÁS** A r é g i p é n z e k e. színdarab-

Fáy
-----

  
jának cselekvénye kétféle elemből áll: egy érzelme-  
sen komoly és egy mulatságos történetből. Amaz nem sokat ér,  
de a vígjátéki elem, mint Fáy egyéb műveiben, itt is egészséges  
komikai forrásból ered s jókedvét az ábrázolás valóságosága  
teszi még hatásosabbá. Figyelemreméltó, hogy e darab mellék-  
alakjai közt már koldusok is szerepelnek, tehát a „nép“ leg-  
alsóbbrendű, társadalmon kívüli tagjait is színpadra viszi Fáy,  
de természetesen még minden komoly problémái célzatosság  
nélkül.

Rendkívüli tetszést aratott **GAÁL JÓZSEF** bohó-

Gaál
------

  
zata: A p e l e s k e i n ó t á r i u s. A Széchenyi-kor-  
szak jelszava a h a l a d á s volt, Gaál állásfoglalása tehát a  
multtal szemben éppen az ellentétévé lett a Gvadányiének.  
Gvadányi azonosítja magát a nótáriussal, Gaál ellenben már a  
maradiság nevetséges figurájává festi át s az egy emberöltőnyi  
időkülönbség éppúgy biztosította Gaál számára az országos

közvélemény tapsait, mint annak idején a Gvadányi számára. A főalak mellett jóízű mellékalakok (Baczur Gazsi) és a kor ízlésében fogant jelenetek (juhászok dala) tették teljessé a darab sikerét. A cselekvény fantasztikus kerete a bécsi német tündéres bohózat egykorú divatjával függ össze.

A Széchenyitől felrázott közélet egyre nyugtalanabbá vált s fokozatosan közelebb vitte az irodalomhoz is a politika alkalomszerű kérdéseit. **NAGY IGNÁC Tisztújítás** c. vígjátéka a vármegyei élet egyik kóros tünetét pelengérezte ki.

A tragédia terén a negyvenes évek elején három olyan írónk lépett fel, akiket tehetségük jobb sorsra érdemesített, mint amilyen később osztályrészük lett.

**Teleky** **TELEKI LÁSZLÓ** gróf mindössze egy színdarabot írt: **A k e g y e n e c.** szomorújátékot. Telivér romantikájú munka, t. i. nagyszerű részletek váltakoznak benne vakmerő túlzással, kitűnő korrajz lélektani képtelenséggel és az egész cselekvény mozgó rugója a romantikus költészet leguralkodóbb motívuma: a bosszú. Teleki maga is tragikus hős, kit lelki meghasonlottsága öngyilkosságra ragadott.

**Czakó** **CZAKÓ ZSIGMOND** nagy reményeket ébresztett maga iránt két darabjával: a **K a l m á r é s t e n g e r é s z s z e l** és a **V é g r e n d e l e t t e l**, de őt is öngyilkosságba kergette — fiatalon — a kedélybetegség. Már apjától beteg idegzetet örökölt, ifjúkorának viszontagságai, csalódásai, nyomorúsága aztán valósággal elégették gyenge szervezetét az izgalmak tüzeiben. Egyénisége mintegy a romantikus korszellem végletes teljességű megtestesülése: lázadás a közrend kicsinyességei ellen, a képzelet káprázatos ereje és vakmerősége, mohó becsvágy s végül az összeroppanás. Harmadik drámája, a **L e o n a**, szépségei ellenére is egy beteg lélek vergődésének a tükre.

**Hugó K.** **HUGO KÁROLY** a költészetben nem a romantizmus, hanem a klasszicizmus poétikáját tartotta szem előtt, de a jelleme neki is romantikus: szertelen önhittség feszítette, cézári és apostoli rögeszmék rabja lett s tehetsége hamar felőrlődött. Leghíresebb s legsikerültebb színműve a **B a n k á r é s b á r ó**, melyet egy idegen novella alapján az újklasszikai hármas egység szigorú szabályai szerint és mégis hatásosan írt meg. A tragikumot megközelítő, érzelmes polgári dráma műfajának elismerésre méltó terméke ez a munka, melynek mindössze három szereplője van, mint az antik görög drámáknak.

**Szigligeti** Mindhármuknál korábban lépett fel drámairodalmunkban **SZIGLIGETI EDE**. Őt, ha tehetsége magában véve talán nem is, de roppant termékenysége, a népszínmű megteremtése s évtizedeken át tartó nagy hatása kiemeli kortársai közül s külön helyet juttat neki.

a) A peleskei nótárius 1881. Olcsó K. — Tisztújítás. O. K. — Kegyenc. 1900. O. K. — Bankár és báró 1880. O. K.

b) Szabolcsi Lajos : Nagy Ignác vígjátékai 1911. — Beöthy Zolt : Színműírók és színészek 1882. — U. ö. : A tragikum 1885. — Rákosi Jenő : A tragikum 1886. — Vértesy Jenő : Teleki L. és a Kegyenc. Egyet. Philol. Közöny 1908. — Szász Károly : T. L. Kegyence. Budap. Szemle 1932. — Vértesy Jenő : Czakó Zsigmond 1899. — Lányi Ernő : Cz. Zs. színművei 1913. — Császár Elemér : Hugo Károly plágium-pöre. Egyet. Philol. Közöny 1899. — Ádám György : Hugo Károly élete és művei. Kolozsvár, 1906.

## CZUCZOR GERGELY.

### Esik eső.

Esik eső a mezőre  
Csak úgy dűl,  
Hej csak egy csepp esnék babám  
Szemébül.  
Eső után szebben virít  
A mező,  
Könyezve szebb a lágyszívű  
Szerető.

Viszi a szél a felhőket  
Lefelé,  
Felhők mögül ragyogó nap  
Jön elé.  
Hej bár vinné búmat is el  
Magával,  
Csak engemet hagyna együtt  
Babámmal.

### Három bokor.

Árokháton három bokor  
Rózsa, csipke, kökénybokor,  
El-elnézem mind a hármat,  
Bennök látom szép babámat.

Rózsa a babám orcája,  
Csipkebogyó piros szája,  
És a szeme hamvas kökény;  
Mind a hármat szeretem én.

### Riadó.

(1848.)

Sikolt a harci síp : riadj magyar, riadj !  
Csatára hí hazád, kifent acélt ragadj.  
Villáma fesse a szabadság hajnalát,  
S fűrössze vérbe a zsarnokfaj bíborát.  
Él még a magyarok nagy istene,  
Jaj annak, ki feltámad ellene.  
Az isten is segít, ki bír velünk?  
Szabad népek valánk, s azok legyünk.

Nem kell zsarnok király ! csatára magyarok,  
Fejére vészhalál, ki reánk agyarog.  
Ki rabbilincseket s igát kohol nekünk,  
Mi sárgafekete lelkébe tört verünk.  
Él még stb.

A föld talpunk alatt s fejünk fölött az ég  
Tanú legyen, hogy áll Árpád ős népe még,  
S mely e szent földre hull, minden csepp honfi-vér  
Kiáltson égbe a bitorra bosszuért !  
Él még stb.

Tiporva szent jogunk, szent harccal ójjuk azt,  
 Pusztítsa fegyverünk a fejedelmi gazt,  
 A zsárnokok torán népek vigadjanak,  
 A nép csak úgy szabad, ha ők lebuktanak.  
 Él még stb.

Elé, elé, jertek, haramiahadak,  
 Kiket nemzetbakók reánk uszítanak,  
 Temetkezéstekül, ti bős szelindekek,  
 Helyet dögész vadak gyomrában leljetek.  
 Él még stb.

Szivünk' elszánt keserv, markunk vasat szorit,  
 S csatára milliók imája bátorít,  
 O drága véreink, vagy élet, vagy halál,  
 De szolganépre itt a zsarnok nem talál.  
 Él még stb.

Vitézek, őrhadak, fogjunk búcsúkezet,  
 Iszonytató legyen s döntő ez ütközet,  
 Ős áldomás gyanánt eresszünk drága vért,  
 Végső piros cseppig hadd folyjon a honért.  
 Él még a magyarok nagy istene,  
 Jaj annak, ki feltámad ellene.  
 Az isten is segít, ki bír velünk?  
 Szabad népek valánk, s azok legyünk.

Ez a vers a Bajza szerkesztette *Kossuth Hirlapja* 1848  
 dec. 21-i számában jelent meg először.

### Zrínyi, a költő.

Kard viadalmakban, békében lant vala társad :  
 Kardod az életől, lantod az életadó.

### Toplaki.

Toplaki úr csendes, komoly és nem széleszü honfi :  
 Gyűlésekre bejár s ott — kialussza magát.

Czuczor „paprikás versei“ közül megemlítjük ezeket :  
*A pálinkaivás ellen, A rossz gazdálkodók, Kora házasság, Tanulj,  
 hogy boldogulj. Életképe : A falusi kisleány Pesten. Balladái :  
 Karád és Zemir, Szondi, Hunyadi.*

### GARAY JÁNOS.

#### Magyar leány.

Magyar leány vagyok —	Magyar leány vagyok —
E szóra szívem feldobog ;	Hazám nyelvén szólok, tudok ;
S ha nem dobogna hangosabban,	E nyelven esdek istenemhez
Kitépném enmagam...	Imámban a honér' ;
Inkább mi sem, mint nem magyar	E nyelven esküszöm szerelmet,
Ez esküm s jelszavam ! [szív,	Síromba ez kísér.

Magyar leány vagyok —  
Szívemben, érzem, láng lobog,  
Szeretni egykor tiszta híven,  
Szeretni lelkesen...  
De kit szívem választ, magyar  
És honfiú legyen!

Magyar leány vagyok —  
Magyar nő lenni lángolok,  
Hogy szebb, nemesb jövőt teremtettem,  
Mint volt a múlt s jelen, [sek,  
Hol minden férfi honfi s a hölgy  
Mind honleány legyen.

Magyar leány vagyok —  
Érzem, ha szívemhez nyulok...  
Magyar leány és hon leánya,  
Mily büszke öntudat!  
Hitem, szerelmem szent könyvében  
Ez legszebb ágazat!

Magyar leány vagyok —  
Mert lenni más nem is tudok,  
A könyv, mely lelkem nemesíti,  
Rosszabb-e, ha magyar?  
S a honi kelme, melyet öltök,  
Tán rútabbul takar?

Magyar leány vagyok —  
S az lenni síromig fogok,  
Ne legyen a hon dalmokával  
Sohajtni kénytelen:  
Hogy nőtlen ország Magyarország,<sup>1</sup>  
Mert hölgye — idegen!

Vörösmarty dorgálta a magyar nőket, Garay bókolt nekik.  
(Lásd még: *Magyar hölgy, Hölgyeinkhez.*) Igazi hatást alighanem  
együttesen értek el.

#### IV. LÍRIKUSOK.

A műnépdal terén Kisfaludy Károly mellett **CZUCZOR GERGELY** fejtett ki legtermékenyebb és leghatásosabb munkásságot. Kiváló sikerrel el tudta találni a népdal jellemző tulajdonságait: a tárgyi egyszerűséget, naiv hangot, közvetlen előadásmódot. A népies zsáner-dalban előfutára Petőfinek. Szerelmi tárgyú népdalaiért egyházi felebbvalói nehezteltek meg reá (Czuczor bencés szerzetes-tanár volt), **R i a d ó e.** forradalmi verséért pedig az osztrák haditörvényszék ítélte többévi nehéz rabságra. Vannak sikerült epigrammái, életképe, balladáái is.

Ennek a kornak csaknem mindenik lírai költőjén Vörösmarty, vagy Bajza hatása érzik, többnyire az utóbbié, aki egyébként maga is Kölesey és Vörösmarty tanítványa. A Bajza szűk tárgyköre, szemléletmódjának elvontsága, lágy szentimentalizmusa, esiszolt, sőt pedáns verselésmódja volt költőink közös mintája, ha nem is egyenlő módon és mértékben.

Nagy népszerűsége jutott **GARAY JÁNOS** lírai költészete, mert Garay jól értett a közhangulat és közízlés kielégítéséhez. Szerelem és hazafiság a két fő témája s

<sup>1</sup> Célzás Vörösmarty következő epigrammájára:

*B. P. emlékkönyvébe.*

Nőtlen országnak méltán mondhatni hazánkat,  
Mert szívben s szóval hölgyei nem magyarok.  
Szent legyen és feledetlen a hon s honi szózat előtted,  
S leghőbb vágyaidat töltsse be érte az ég!

mindegyikről dallamos könnyedséggel, behízelt érzelmességgel tudott énekelni. Különösen a női olvasóközönség volt iránta nagy méltánnyalással.

Ide tartoznak még az ismertebb nevek közül: VACHOTT SÁNDOR, KERÉNYI FRIGYES, SZEMERE MIKLÓS, SÁROSY GYULA. A két első még közel áll Bajzához, a két utóbbinál azonban a népies elem nagyobb szerephez jut, részben már Petőfi hatásaként.

A vallásos lírának érdemesebb képviselői ekkortájt protestáns részről SZÉKÁCS JÓZSEF, katolikus részről TÁRKÁNYI BÉLA és MINDSZENTHY GEDEON.

b) Váczy János: Vachott Sándor élete és költészete. Figyelő 1884. — Ágner Lajos: V. S. élete és költészete 1901. — Nemes Béla: Kerényi Frigyes 1900. — Perényi József: Szemere Miklós életrajza. Sátoralja-újhelyi kegyesr. gimn. értes. 1897. — Wallentinyi Samu: Sárosov Gy. élete 1898.

## NÉPKÖLTÉSNET.

A *Népdalok és mondák* c. háromkötetes gyűjteményből. (A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. 1846—1848.)

### Szerelmi dalok.

1.

Amerre én járok,  
Még a fák is sírnak,  
Gyenge ágairól  
A levelek hullnak.

Hulljatok levelek,  
Rejtsetek el engem,  
Mert az én galambom  
Sírva keres engem.

Hulljatok, levelek,  
Sűrűn az utamra,  
Hogy ne tudja rózsám,  
Merre ment galambja.

2.

Rózsá vagy, rózsá vagy,  
Még annál is szebb vagy;  
Aranynál, ezüstnél  
Sokkal ékebb vagy.

Aranyat, ezüstöt  
Mindenkor talállok;  
De tetőled, rózsám,  
Könnyen el nem válok.

3.

Megvettem a szeretőmet  
Nagy áron.  
Általvittem vagy tizenkét  
Határon.  
Hol vizeken, hol patakon,  
Hol sáron,  
El sem hagyom, míg élek a  
Világon.

4.

Nem anyától lettél,  
Rózsafán termettél,  
Piros pünkösdi napján  
Hajnamban születted.

Orcáid rózsái  
Ha közel volnának,  
Égő szívem mellé  
Tűzném bokrétának.

5.

Kicsin vagyok én,  
Majd megnölkök én;  
Eszteendőre, vagy kettőre  
Férjhez megyek én,

Óh te picike,  
Ki ne szeretne?  
Aki téged nem szeretne,  
Huncut a neve.

## Bordal.

A, a, a,  
Éljen a nagy csutora,  
Szomjas torok tutora,  
Ki ne fogyjon a bora.  
A, a, a,  
Éljen a nagy csutora.

E, e, e,  
Adjuk egymás kezibe,  
Hadd folyjon ki ízibe,  
Ami szorult közibe.  
E, e, e,  
Adjuk egymás kezibe.

I, i, i,  
Meg kell szépen ölelni,  
A szájhoz fölemelni,  
És belőle jót inni.  
I, i, i,  
Meg kell szépen ölelni.

Ó, ő, ő,  
Hatalmas egy orvos ő,  
Epedség- s fáradságban  
Szegénység- s adósságban.  
Ó, ő, ő,  
Hatalmas egy orvos ő.

Ó, ó, ó,  
Igyék kend csak, ugyan jó ;  
Szépen adja, nem mohó.  
Mint kívánja sok bohó.  
Ó, ó, ó,  
Igyék kend csak, ugyan jó.

Ű, ű, ű,  
Légy már hosszú életű,  
Drága kedves csutora !  
Sokféle baj doktora.  
Ű, ű, ű,  
Légy már hosszú életű.

Ű, ú, ú,  
Megvídul a szomorú,  
Hogyha ebből jót iszik,  
Próbálják, kik nem hiszik.  
Ű, ú, ú,  
Megvídul a szomorú.

## Betyárdal.

Tizenhat esztendő's voltam,  
Mikor lopni elindultam.  
Loptam harminchárom lovat,  
Mégsem pöngetem a vasat.

Ha a főbíró háborgat,  
Lopok neki egy pár lovat.  
Beállítom udvarára,  
Még meg is hí vacsorára.

Teli a zsebem bankóval,  
Az istálló'm lopott lóval.  
Eladom a lopott lovat  
Veszek rajta igaz lovat.

Van is nekem egy szíjhátú  
Fakó lovam, kese lábú,  
Ki huszonnégy óra alatt  
Debrecentől Pestig szalad.

## Néprománe.

MenjeteK el Sári bíróékhoz,  
Híjjátok el lányát :  
Legények hívatják.  
Híjjátok el lányát,  
Szalai Kis Katát.

„Isten jó nap, Sári bíró néném !  
Eressze el lányát :  
Legények hívatják.”  
„Eredj fiam, eredj !  
Húzd fel a csizmádat,  
Szép karmazsin csizmát ;

Vedd rád selyemruhád,  
Szép pár selyemruhát ;  
Tegyél az ujjodba  
Tíz pár aranygyűrűt :  
Hadd szakajtsa szívé't,  
Szeretődnek szívé't !“

„Nem mék, anyám, nem mék,  
Ott van Csomor Danyi !“  
„Eredj fiam, eredj !  
Húzd fel a csizmádat,  
Szép karmazsin csizmát ;  
Vedd rád selyemruhád,

Szép pár selyemruhát ;  
Tegyél az ujjodba  
Tíz pár aranygyűrűt :  
Hadd szakajtsa szivét,  
Szeretődnek szivét !“

„Eredj Csomor Danyi !  
Hadd menjek ki hűlni,  
Nem fogok elmenni,  
Vissza fogok jönni.  
Szép karmazsin csizmám  
Tele aludt vérrel ;  
Szép pár selyem ruhám  
Testemre tapadva ;  
Tíz pár aranygyűrűm  
Ujjomba dagadva !“

„Nem mégé már innét el,  
Így kell most meghalni,  
Ha enyém nem lettél,  
Hogy másé se legyél.  
Tested a testemmel  
Egy sírban nyugodjék ;  
Lelkem a lelkeddel  
Egy istent imádjék ;  
Véred a véremmel  
Egy patakot mossék !“

„Eredj Csomor Danyi !

Hadd menjek ki hűlni,  
Nem fogok elmenni,  
Vissza fogok jönni.  
Szép karmazsin csizmám  
Tele aludt vérrel ;  
Szép pár selyemruhám  
Testemre tapadva ;  
Tíz pár aranygyűrűm  
Ujjomba dagadva !“

„Nem mégé már innét el,  
Így kell most meghalni,  
Ha enyim nem lettél,  
Hogy másé se legyél.  
Tested a testemmel  
Egy sírban nyugodjék ;  
Lelkem a lelkeddel  
Egy istent imádjék ;  
Véred a véremmel  
Egy patakot mossék !“

„Oh átkozott anya,  
Átkozott légy apa !  
Ki az ő leányát  
Ily sokára hagyja !“

„Húzd cigány, éjfélíg,  
Éjfélőtől reggelig ;  
Azután mindétig,  
Halálom óráig !!“

A költemény beküldője, Pécsi István ezt a magyarázatot függesztette a verses szöveg végéhez : „*Jegyzet.* Az egésznek ez a története : Szolnokban szeretett egy legény valamely leányt, kit a bírónak mondanak ; ennek nejét Sárinak hívták, innen a Sári bíróék nevezet, de a leány nem szerette viszont ; ezért a legény bosszúból egy lakodalom alkalmával halálíg táncoltatta, t. i. a leány megszakadt ; amint ezt egy pár leánykától kivehettem.“

### Kriza János „Vadrózsák“ c. gyűjteményéből.

*Kádár Kata.*

Székely népballada.

„Anyám, anyám, édes anyám.  
Gyulainé édes anyám !  
Én elveszem Kádár Katát,  
Jobbágyunknak szép leányát‘.  
„Nem engedem, édes fiam,  
Gyula Márton !  
Hanem vedd el nagy uraknak<sup>1</sup>  
Szép leányát.“

„Nem kell nekem nagy uraknak  
Szép leánya,  
Csak kell nekem Kádár Kata,  
Jobbágyunknak szép leánya.“

<sup>1</sup> Valamely magyar úrnak.

„Elmehetsz hát édes fiam,  
Gyula Márton!  
Kitagadlak, nem vagy fiam,  
Sem egyszer, sem másszor.“<sup>1</sup>

„Inasom, inasom, kedvesebb inasom,  
Húzd elő hintómat, fogd be lovaimat!  
Lovakat befogták, útnak indultanak.  
Egy kezkenyőt adott neki Kádár Kati:  
„Mikor ez szénibe<sup>2</sup> vörösre változik,  
Akkor életem is, tudd meg, megváltozik.“

Menyen<sup>3</sup> Gyula Márton hegyeken, völgyeken,  
Egyszer változást lát a cifra kezkenyőn.  
„Inasom, inasom, kedvesebb inasom!  
A föld az Istené, a ló az ebeké.<sup>4</sup>  
Forduljunk, mert vörös szén már a kezkenyő,  
Kádár Katának is immár rég vége lett.“

A falu végénél volt a disznópásztor,  
„Hallod-e, jó pásztor, mi újság nálatok?“  
„Nálunk jó újság van, de neked rossz vagyon,  
Mert Kádár Katának immár vége vagyon,  
A te édes anyád ötlet elvitette,  
Feneketlen tóba belé is vettette.“  
„Jó pásztor, mutasd meg, hol vagyon az a tó,  
Aranyom mind tiéd, a lovam s a hintó.“

El is menének ők a tónak szélire:  
„Kádár Kata, lelkem, szólj egyet, itt vagy-e?“  
A tóba megszólalt Kádár Kata neki,  
Hozzája beugrék hamar Gyula Márton.  
Édes anyja vízi buvárokat küldött;  
Mekapták meghalva, összeölekezve.

Egyiket temették oltár eleibe.  
Másikat temették oltár háta mögé.  
A kettőből kinőtt két kápolna-virág<sup>5</sup>  
Az oltár tetején összekapcsolódtak.

Az anyjok odament, le is szakasztotta.  
A kápolna-virág hozzá így szólala:  
„Átkozott légy, átkozott légy,  
Édes anyám, Gyulainé!  
Éltembe' rossz voltál,  
Most is meggyilkoltál!

A székelj népköltészet, különösen az epikai népköltészet termékeiből nagybecsű gyűjteményt adott ki Kriza János *Vadrózsák* címen 1863-ban. (A gyűjtést már a negyvenes évek elején megkezdte.)

<sup>1</sup> Soha többé.

<sup>2</sup> Színében.

<sup>3</sup> Megyen.

<sup>4</sup> = Ne sajnáld a lovakat.

<sup>5</sup> Kápolnabeli, kápolnában nőtt virág.

## V. NÉPKÖLTÉS-ZET.

A népköltés-  
zet iránti  
érdeklődés

Már a megújulás korában kezdett többek figyelme ráirányulni a néplelek költői termékeire; különösen a népdaloknak akadtak íróink között nemesak kedvelői és utánzói, hanem gyűjtői is (pl. Pálóczi Horváth Ádám). A fiatal Akadémia is egyik kötelességének ismerte a népköltészet tanulmányozásának előmozdítását. De legkomolyabb, legeredményesebb lépést a Kisfaludy-Társaság tett ezen a téren, mikor elhatározta a népköltészet termékek tervszerű gyűjtését; az összegyűjtött anyagból Erdélyi János, a Kisfaludy-Társaság titkára, még a szabadságharc előtt ki is adott három kötetre valót; kisebb gyűjtemények már korábban is jelentek meg; viszont jóval későbbi kiadványok anyagát is reformkori gyűjtők szedték össze.

okai

A népköltészet iránt egyre jobban megnyilvánuló figyelem többféle ok következménye volt. A nyugati művelt nemzetek már évtizedek óta felismerték a népköltészet eredetiségében, egészséges üdeségében rejlő irodalmi értéket, sőt orvosságot, ezért elméletileg is méltatták, gyakorlatilag is gyűjtötték; legnagyobb hatású volt Percy püspök gyűjteménye, mely a régi angol és skót népköltészetnek különösen balladaszerű termékeit iktatta be az irodalom hozzáférhető anyagába. A demokratikus korszak maga is nagyon segítette a népi értékek fokozott megbecsülését. Végül a magyar költészetnek, főként a lírának általános bágyadtsága még inkább megokolttá tette a népköltészet üdítő forrásának feltárását.

Népdalok  
és nép-  
balladák

A magyar népköltészetnek különösen két területe bizonyult gazdag költői kincseshányának: a dal, és a ballada-szerű kisebb epika műfaja. Népdalainkban az örökemberi érzélemvilág sajátos színű változata nyilvánkozott meg, a faji és történelmi környezet jellemző háttéri elemeivel, főleg pedig a nyelvi kifejezőmódnak esodálatos tisztaságával, példaadó természetességével, mely hatásosabb volt minden a k a r t művészetnél. Az alföldi betyár-nóták, még inkább a székely népballadák pedig méltóknak, sőt gyakran testvérien hasonlóknak bizonyultak a Percy-gyűjtemény világszerte megcsodált darabjaihoz. Így következett el fokozatosan az idők teljessége a magyar irodalom eddig legnagyobb jelentőségű megnevelésére a népi szellem oltóága segítségével.

a) Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. 6. kiad. 1909.

b) Arany László: Magyar népmeséinkről. Kisf.-T. Évk. 1879. — Ábrányi Kornél: A magyar dal és zene sajtósági 1877. — Katona Lajos: A magyar népmese irodalma. Ethnographia 1894. — Solymossy Sándor: Idegen mesék meghonosodása. Ethnographia 1913. — Gragger Róbert: A népballadáról 1927.

JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ.

**A csehek Magyarországon.**

*Az I. fejezetből.*

A Rákoson felállított deszkaterem falai belől szőnyegekkel voltak borítva, s miként egy tekintetre ki lehetett venni, nem minden ízlés nélkül. Hézagonkint diadali díszítmények függöttek lobogókból, fegyverekből s pajzsokból összeállítva. Világítást a hely magas, festett üvegü ablakokból nyert, a budai s pesti egyházakból kölcsönöztek, melyeken az esthajnal végsugárai derengettek be, a roppant sokaságra tündéri fényt árasztva.

Köröskörül magas állványok emelkedtek, több lépcsőket, mindannyi lócákat, képzők. Nem volt hosszú asztal a terem közepén, csak egy kisebb állott egyik oldalán, a jegyzők számára. Az ifjú, kinek eddig csak keresztnevét tudjuk, beléptekor legelőbb is az öreg Szilágyi Mihályt pillantá meg, a leghevesebb beszéd-árban a terem közepén állva s szavait a rendező intézve. A deli vénnek arca, aggszerű vonásaival, eleven tűző, bár kis szemével s széles, ősz szakállával, tiszteletet idézett elő. Szemben az ajtóval Gara, a nádor ült; magas barna férfiú, kijelelt, élénk, eredeti magyar vonásokkal s parancsoló, fekete szemekkel. Balra mellette Újlaki, az erdélyi vajda, foglalt helyet. A kevély férfiúnak képe gömbölyű s kövér volt, s fölvetett ajkai s büszke szemjárása azonnal megismertették a nézőt lelkületével, mely elegye volt a gögnek s elbizottságnak. Nem távol a meglepő külsejű férfiaktól, kiknek arannyal terhelt öltözeteket bélelt bársonycsurapé neme fődé, Szécsi Dénes ült, az esztergomi érsek; Hédervári az egri, Ágoston a győri, Vince és Pál, egyik a váci, másik a boszniai püspök, koros, komoly férfiak, az utóbbit kivéve, ki kevéssel haladta a harminc évet. Mindezek a legfényesebb egyházi öltözetben, püspöksüvegekkel. Vállaikon nehéz, aranyszövetből készült s kövekkel s gyöngyökkel himzett pluvialék<sup>1</sup> függöttek, gyönyörű mívű csatokkal elől.

Tovább a Rozgonyiak tűntek föl négyen, szembetűnő családian hasonlatossággal, bár koruk különbözött; a szépségökről mint hadi erejükről híres Perényiek; az atlétai termetű Zápolya; az egészséges kinézésű, de szerfölött kevély tartású Ország Mihály számtalan másokkal, kik mind öltözetök fényére, mind tartásuk nemességére a szemlét nagyszerűvé tevék. Az egész teremnek alja figyelő főket mutatott s a csendben Szilágyinak minden szavát hallani lehetett.

Szembetűnők voltak e sokaságban mind öltözetök, mind

<sup>1</sup> Csuklyás papi köpeny.

arckifejezésök különbségére: a szász herceg Vilmos követe, hosszú arcával s hegyes szakállával; a hatalmas Friedrich császár több német lovagból álló küldöttsége, többnyire talpig fényes acélfegyverzetben, hasított ujjú felső öltönyökkel, melyek térdig értek s díszes hímzésekkel voltak terhelve. Ezek a lépcsőzet egyik végén gyönyörű csoportozatot képeztek, míg Kreszláv Voisik, mogorva képű rőt férfiú, nyírott fővel s ajkait elfedő bajusszal, bokáig érő lengyel kantusban hátravetett ujjakkal, gazdag aranypásztal s a négyszegű süveggel, több cseh és lengyel lovaggal, az előbbiekkal majdnem szemközt ült ...

Ez a példa jól mutatja Jósika külsőleges jellemzőmódját, a nevek s egyéb történelmi külső adatok részletező emlegetését; másrészt pedig az itt bemutatott példa mintha még emlékeztetne az eposzi előadásmódra (seregszámla, bár az itt elsorolt emberek nem főszereplői a regénynek.)

Jósika nevezetesebb történelmi regényei: *Abafi* (Bátori Zsigmond kora), *Az utolsó Bátori*, *A csehek Magyarországon* (Mátyás kora), *Zrtnyi a költő*, *Eszther* (Kázmér lengyel király kora), *A nagyszebeni királybíró* (kuruc kor), *A rom titkai* (III. Károly kora), *Sziklarózsa* (Apafi Mihály kora), stb.

Társadalmi regényei: *A könnyelműek*, *Az élet útjai*, *Akarat és hajlam*, *A gordiusi csomó*, *Pygmalion*, *Az első lépés veszélyei*, *Egy kételemes ház Pesten*, *Egy magyar család a forradalom alatt*, stb.

Jósika Miklós báró 1794-ben született Tordán. A kolozsvári kegyesrendi gimnáziumban tanult. Tizenhét éves korában katonává lett, harcolt a Napoleon elleni háborúban, Napoleon bukásakor a szövetséges hadseregben ő is bevonult Párizsba, a kongresszus idején pedig Bécsben tartózkodott. Ott ismerkedett meg Kállay Erzsébettel s nemsokára feleségül vette. Ezt a boldogtalan házasságot csak három évtized múlva cserélhette fel boldogabbal, nőül vevén Podmaniczky Júlia bárónőt. A szabadságharc idején végig kitartott Kossuth politikája mellett, ezért a világosi jegyverletét után, mint halálraítéltnak, menekülnie kellett. Éveken át Brüsszelben élt, hol a magyar emigráció sajtópropagandájának is irányítója volt, később Drezdába költözött s ott halt meg 1865-ben. Hamvait 1894-ben a kolozsvári temetőbe hozatta haza a nemzeti kegyelet.

## JÓSIKA MIKLÓS.

A regény,  
mint az  
eposz utóda

A romanticizmusnak egyik főszajtsága a nemzeti mult iránti érdeklődés. Ebből sarjadt ki Vörösmarty felléptétől kezdve egy évtizeden át a hexameteres magyar eposzirodalom (sőt már előbb a preromantikus Kisfaludy Sándor rege-költészete is). De a mult-kultusznak ez

a verses műfaja lassanként idejét multa, elvesztette minden vonzóerejét, mert a „nemzeti“ elem jóformán csak száraz külső adatokra és pusztá nevekre zsugorodott össze, — a pogány mitológia, a versforma s az előadásmód egész technikája idegen maradt a magyar lélekre nézve. A „esodás elem“ alkalmazása különben is egyre időszerűtlenebbé vált a XVIII. századvégi tudományos felvilágosodás óta. Az olvasók nagy többsége ugyan továbbra is eszmények után áhítozott és meglehetősen naív maradt, de az eposzi ábrázolásmód már nem tudta illúzióba ringatni... Ezért vált korszakalkotó irodalomtörténeti jelentőségűvé az angol Scott Walter fellépte, aki megteremtette az eposz korszerű, modern utódát: a mai értelemben vett történeti regényt. Ő is a nemzeti multba ment vissza tárgyért s nemesak gyönyörködött benne, hanem lelkesedett is érte, de történeteit a reális emberi élet síkjába igyekezett belehelyezni, a korszerű háttérnek, a „couleur locale“-nak hű megrajzolása érdekében komoly, sőt szakszerű kutatásokat végzett. — Az azóta immár egy évszázada virágzó, sőt túltengő jelenkori regényműfajnak Scott Walter az atyja. Őt ismerték el mesterüknek azok a francia írók (Hugo V., Sue J.) is, akik az ő irányától többé-kevésbé eltérve, kifejlesztették a regényműfaj másik ágát: a társadalmi regényt („Nyomorultak“, „Párizs rejtelméi“). A történeti regény természetszerűleg a nem-minden-napi egyéniségeket szerette ábrázolni, akiket kiválóságuk mentett meg a feledéstől; a társadalmi regény romantikus művelői ezt a tárgyválasztási módot átvitték a saját jelenükre is, azaz esupa rendkívüli, különös jellemekekkel s szokatlan, valószínűtlen eseményekkel igyekeztek bámulatba, izgalomba ejteni az olvasóközönséget.

Ezt a nagyjövőjű kettős műfajt Jósika Miklós báró honosította meg nálunk. Erdélyi főúri családból származott, esaták tüzeiben kipróbált vitéz katona és hódító gavallér volt. De anya nélkül nőtt fel, sok gondot okozott neki szegénysége, még többet szerencsétlen első házassága, halálos koekázatot s hosszú hontalanságot politikai szereplése. Joggal emlegeti, hogy alkalmá volt széleskörű ember- és világismeretre szert tenni, amelyre a regényírónak nélkülözhetetlenül szüksége van.

Jósika  
jelleme

Nagyérdemű munkásságának értékesebb felét történeti regényei alkotják. Nem véletlen az, hogy a magyar történeti regényirodalom megteremtésének dicsősége erdélyi főrangú ember nevéhez fűződik. Erdély történelmi emlékekben való gazdagsága, önálló állami multja, esodás természeti szépsége kifogyhatatlan tárgyi anyagul kínálkozott, az erdélyi arisztokrácia pedig, amely a fejedelmi udvari élet s állami önállóság emlékét nemesak lelkében őrizte, hanem külsőleg is: ruha- és fegyvertáraiban, arcképesarnokaiban, tör-

Az erdélyiség

téneti feljegyzésekben, — sokkal fogékonyabb volt a nemzeti mult iránt, mint a századok óta Habsburg-szolgalatban nevelődött magyarországi főúri rend.

**Az Abafi**

Jósika legelső megjelent regénye, az **A b a f i**, a legsikerültebb is. Scott Walter hatása itt nyilvánul legszerencsésebben. A főhős képzeleti alak, de a háttérbe, amelyből kiemelkedik, gondos tanulmányjal rajzolja bele Jósika a XVI. századvégi Erdély nevezetesebb történeti személyeit és eseményeit, úgyhogy ez a sikerült környezetrajz (ide értve az erdélyi szép tájleírásokat is) és a főhősnek lélektanilag megalapozott jelleme az egész eszelekvényt valószerűvé teszi. Abafi Olivér a regény elején züllőfélben levő, csaknem visszataszító egyéniség, de aztán fokozatosan javul s az ország első lovagjává emelkedik; ez a jellemzőmód sokkal érdekeltebb volt, mint az eposzi hősök változatlan, megunt deréksége; hihetőbbé, emberibbé vált a hős jelleme s egyúttal még alkalmasabbá arra, hogy erkölesnevelő célzat hordozója, a gyakorlati élet követeendő példája legyen. A mese rövid fejezetekre tagolása s a könnyen folyó előadásmód is kellemes olvasmánnyá tette az **A b a f i t**.

**Történeti regényei**

A megérdemelt nagy siker bámulatos termékenységre ösztönözte Jósikát, ezt a nagy szaporaságot aztán a munkák minőségének kellett megsínylenie. Egy darabig még kellő gonddal dolgozott: Az **u t o l s ó B á t o r i**-ban nagyszabású lélekrajzot, a **C s e h e k M a g y a r o r s z á g o n**-ban gazdag bonyodalmú eszelekvényt adott; de azután egyre inkább belesüllyedt a sablonszerűségbe s bár mesekitaláló képessége mindvégig megmaradt, alakjai, helyzetei, öltözet-, épület- és tájleírásai egymás mintájára készültek, gépiesekké váltak. — Általában a letűnt időket inkább külsőségeikben tudta szemléltetni, mintsem eszmei lényegükben megeleveníteni. Minthogy élete utolsó másfél évtizedét külföldön kellett töltenie, regényeselekvényeinek és jellemeinek korhú megalapozásához nem is végezhetett olyan komoly tanulmányokat, mint azelőtt.

**Társadalmi regényei**

Társadalmi regényeiben a francia romantikusok tanítványa; a túlesigázott jelleme és hatásvadászó, izgalmas mese kedvéért nemesak a belső, hanem gyakran még a külső valószínűséget is feláldozza.

**Jelentősége**

De irodalomtörténeti nagy érdeme Jósikának, hogy Scott Walter európai hatású módszerét bevezette költészetünkbe, a legszórakoztatóbb műfaj iránti érdeklődést nemesak felébresztette az olvasóközönség nagy tömegeiben, hanem azt hosszú időn át ki is elégítette s a magyar regényt eljuttatta a nagyúri osztály körébe is, mely addig csak idegen nyelvű könyveket méltatott figyelmére. Különösen történeti regényei tettek jó irányú nevelő hatást a magyar közönségre. A nagyközönség csak úgy hajlandó tanulni, ha a tanulás szóra-

kozás is rá nézve; a nemzeti mult ismerete a gyakorlati élet szempontjából is nagyjelentőségű egy állam lakosságára, de a tömegek ma is csak regényesített élet- és korrajzokból merítik történeti ismereteiket. A nemzeti mult iránti lelkesedést már Dugonics és Horvát István elkezdte terjeszteni a tudomány és a képzelet összevegyítése által, de naiv elfogultságuk esődbe juttatta a tudás szempontját. A reform-kornak és az abszolutizmus korának magyarságára nézve egészséges lelki táplálékot jelentett Jósika regényeselekvényeinek komolyan vehető történelmi levegője.

a) Ferenczi Zoltán: Jósika Miklós és a történeti regény. Élet és irodalom 1888. — Papp Ferenc: B. J. M. és br. Kemény Zsigmond. Bp. Szemle 1909. — Weber Arthur: B. J. M. Bp. Szemle 1914. — Szinnyei Ferenc: J. M. 1928. — Zsigmond Ferenc: J. M. 1928.

EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ.

### A falu jegyzőjé-ből.

*Két részlet az I. fejezetből.*

Aki tiszai alföldünknek egy részét bejárta, vagy annak bármely táján csak pár napig tartózkodott, bátran mondhatja, hogy az egészét ismeri. Mint bizonyos családok arcain, úgy itt az egyes vidékeknél csak közelebbi ismeretség után vehetni észre egyes különbségeket, s az utas, kit homokos síkjainkon kocsijában álom nyomott el, ha pár óra múlva fölbred, csak izzadó lovain s azon, hogy a nap alább szállt, veszi észre haladását. A vidék általános jelleme, sőt egyes részletei ép oly kevésbé emlékeztetik őt erre, mint azt, ki a tenger közepén duzzadó vitorlákkal előre halad. A messze elnyúló legelők, melyeknek változatlanságát csak itt-ott váltja fel egy vedertelen gémes kút, vagy félig kiszáradt láp körül sétáló gólya, s a rosszul művelt szántóföldek, melyeknek tengerijét s búzáját Isten után csak az őrzi meg, hogy a lopás is némi fáradságba kerül; itt-ott egy magános tanya, hol bozontos kuvaszok ugatva a birtok szentségét hirdetik, s a mult évről fölmaradt széna- s szalma-boglyák arra intenek, hogy a birtokosnak vagy fölötté sok takarmánya vagy igen kevés marhája van; — ezt látta midőn szemeit behunyta, ezt, midőn azokat ismét felnyitá. Magok a tornyok, melyek, midőn utószor körültekintett, hegyes oszlopokként álltak a róna távol határain, úgy látszik, mintha vele utaztak volna, legalább köztök s azok közt, melyeket most lát, ép oly kevés különbséget vehetni észre, mint a falu, melyhez akkor közelített s azon helység között (habár város volna is), mely felé lovai most ügetnek. S ha kocsisától megtudja, hogy déltől esteli hat óráig aludva, egy egész mérföldet

s egy darabot haladt, elálmélkodik a csoda fölött. Ismert dolog, hogy kedélyünkre semmi sem hat inkább, mint azoknak jelleme, kikkel társalkodunk s így természetes, hogy a Tisza is eltáblabírosodott jurátusként felejtve vagy megbánva ifjúságának Máramarosban elkövetett kicsapongásait, végre azon tájnak jellemében — melyen tekervényes utakon tovább halad — részesül s kivéven azon eseteket, hol mértéktelen sarkantyúzások miatt türelmét veszti vagy valamely biztosság<sup>1</sup> által tulajdon ágyából igaztalanul kiszorított, még kiöntéseiben is megtartja azon mértéket s méltóságos lassúságot, melyet az iránta kiküldött választmány tanácskozásain s a folyó magyar juris<sup>2</sup> pereken kívül semmi, mi széles e világon foly, megtartani nem tud; úgy hogy ezen áradásokat is, melyeknek időszakát ismerjük s melyeknek kiterjedése földabroszainkon följegyeztetett, ép oly kevésbé nevezhetjük kicsapongásoknak, mint azt, ha hivatalviselt tekintélyes férfiak installatiók, tisztújítások- vagy lakadalmaknál becsülettel eláznak. Ha az áradás ideje megszűnt, a víz, miként zaj nélkül jött, úgy zaj nélkül távozik ismét s a szőke Tisza nyugodtan foly tovább alacsony partjai között; valamint legjobb polgára hazánknek (mert hány van nagyjaink közt, ki csak honában osztja el kincseit!), úgy egyszersmind a legboldogabb, mert csak az ő szabadságát nem gátolja senki s Európa legnagyobb folyói közt ő az egyetlen, ki nemes öntudattal elmondhatja: hogy egészen az maradt, mivé Isten teremtette...<sup>3</sup>

—

...Nyúzó Pál, e járás<sup>4</sup> főbírája, ki fakó — s pedig nem forspontos<sup>5</sup> — lován az agarászatban részt vett s éppen pipára gyújt, mintegy vizsgáztatásul áll előttünk, hogy a szittya vér, melyből fajunk származik, még el nem apadt e hazában.

Ha külföldieknek írnék, most \* alatt szép értekezést írhatnék a szolgabírói teendőkről, s talán nőnemünk, mely életében annyi szolgabíróval társalkodott, nem is gyanítja mindazon terhes foglalatosságokat, melyek legjobb táncosaik vállain fekszenek s egy másik írónk által két vastag kötetben leíratlak;<sup>6</sup> azonban elbeszélésem távol lévén minden politikai

<sup>1</sup> Megyei biztosnak (commissariusnak) a tisztsége, munkája.

<sup>2</sup> Jogi, jogászok folytatta.

<sup>3</sup> Ezt a maga nemében szintén kitűnő és „igaz“ alföldi tájképet hasonlítsd össze Petőfi alföld-szemléletével.

<sup>4</sup> Taksony vármegye tiszaréti járása.

<sup>5</sup> Olyan ló, amelyet gazdája kényszerűségből, a törvény parancsára ad rendelkezésre; tehát: rossz.

<sup>6</sup> Zsoldos Ignác *A szolgabírói hivatal* c. művének I. kötete 1842-ben, a II. k. 1844-ben jelent meg; regénye írásakor Eötvös csak ennyit ismerhetett belőle. De 1861-ben és 1866-ban a III. és IV. k. is megjelent. A M. T. Akadémia a nagyjuttalommal tüntette ki ezt a munkát.

célzástól, elég legyen a tudatlanok számára mondanom, hogy a szolgabírói hivatal minden kérdésen kívül a legnehezebb, legtöbb bajjal s fáradsággal járó, mely széles e világon valaki által viseltetik. Ő a közrend fenntartója, a gazdag s szegény védője, bírója s apja járásának, kinek közbenjárása nélkül igazságot senki sem találhat, kinek kezein alulról minden panasz, felülről minden parancs keresztülmegy. Ő a vizek szabályozója, utak s hidak építtetője, szegények pártfogója, iskolák fölügyelője, fővadászmester, ha farkas mutatkozik, protomedikus,<sup>1</sup> ha dögmirigy közeleg, békebíró, váltótörvényszékek végrehajtója, büntetőtörvényi vizsgálódó, rendőrségi bíró, hadibiztos a szállásoló katonákra nézve, mezei rendőr, kórházak felügyelője — szóval minden, in quo vivimus, movemur et sumus.<sup>2</sup>

Ha azon öt-hatszáz férfi közül, kik hazánkban e hivatalt viselik, hanyagságból egy nem teljesíti kötelességét, ezek szenvednek. Ha egy közülök részrehajló, több négyszög mér-földnyire az igazság kiszolgáltatása megszűnt e hazában. Ha egy tudatlan, legalább az adózó népre nézve országgyűlésünk hasztalan alkotja törvényeit. S ha kegyes olvasóim e terhekhez azoknak jutalmát mérik s meggondolják, hogy ez, évenkénti száz vagy százötven forint fizetésen kívül, azon biztos kilátásban áll, hogy ha hivatalában részrehajlás nélkül járt el, három év múlva valamely hatalmas ellenség által hivatalától megfosztva, táblabírónak neveztetik, meg fogják vallani, hogy honunknak vagy öt-hatszáz élszentje vagy legislegalább ép annyi százezer szenvedő polgára van.

A szolgabírói hivatalnak e szerint, mint mindenki láthatja, két nagy hibája van : fölötte sok munka s fölötte kevés fizetés ; s ha egyesek, kik e hivatalt viselik, ez alkotmányos bajon nem segítenek s egyikből — értem a munkát — jó részt el nem hagynak, míg a másikból, értem a fizetést — többet vesznek magokra, mint minek elvállalására törvény szerint kényszerítenének, sőt ha a legügyesebbek, kik hivataluk titkaiba beavatvák, e két javítást, mellyel hibás polgári szervezetünkön segítenek, nagy bölcsességgel nem egyesítik úgy, hogy azt, mit hivataluk oly bőséggel nyujt — a munkát — csak akkor vállalják el, ha egyszersmind abból, minek hiányában vannak, t. i. a fizetésből valamire számolhatnak, nem láthatom át, miként nevelhetné tekintetes Nyúzó Pál négy fiát a haza istápjainak s miként léphetne fel főkép azon méltósággal, melyet hivatala megkíván s mely az egész tiszaréti járást, valahányszor főbírája határain átment, jótékony rémülésbe helyezé, — értve természetesen ennek legaljasabb, t. i. azon

<sup>1</sup> A legfőbb orvos.

<sup>2</sup> Amelyben élünk, mozgunk és vagyunk.

részét, mely a polgári szabadság legdrágább kincsét, az igazságot ingyen követeli.

De nem is szükséges ezeket tudni, hogy Nyúzó Pál előtt mindenki azon szent félelemmel teljék el, mely a rend föntartására szükséges. Már maga külseje rémüléssel tölté el, s pedig nemcsak a vétkest, hanem az ártatlant is. Csontos, szikár termete, a redős arc, melynek mord kifejezését sötét szakálla s hosszú lelógó bajsza még inkább nevelék, zöld villogó szemei, melyek Istentől nemcsak hogy lássanak, hanem hogy sértsenek is, látszának teremtvé; hozzá a rövid szárú pipa, mely nélkül az *angaricalis*<sup>1</sup> gyűléseken kívül a szolgabírót még senki sem látta, s mely e szerint mintegy testének tagjai közé tartozék; s a rikácsoló hang, mely minden vallatásnál vagy más törvénykezési eljárásnál az egész falut rémülésbe hozá, oly egészet képezének, mitől a járásban — gazembereket kivéve — mindenki remegett; s főkép ki őt kocsijában látá, kénytelen vala megvallani: hogy az igazság sehol rettenetesebb alakban nem lépe föl. A négy forspont ló, hadarászó kocsisával, ki, bármit mondjanak némely elmécek, legjobb bizonyosságot tehetne: mennyire siet a magyar bíróság; a lovagló kocsis után cifra forgós hajdú, — *post equitem sedet atra cura*,<sup>2</sup> a hajdú után egy egész kötelék bor, mely a *classicus* régiségek bűvárát akaratlanul a római lictorokra emlékezteti; a botok után a pipázó s néha káromkodó szolgabíró; s végezetül az üres s ah oly bő bőrszak! mely — *quia natura horret vacuum*<sup>3</sup> — azért utazott urával, hogy betöltessék; nagytól nagyobbhoz az ijesztő eszközöknek oly fokozatát képezé, mely előtt nyugodtan a legbátrabb sem állhata meg.

Szolgabíró esküdt nélkül nem is képzelhető. Valamint a természet párosan alkotá lényeit, úgy a magyar alkotmány, mely, mint tudjuk, egészen a természet rendszabályain alapul, csak két lény: szolgabíró s esküdt együttműködése által hozza létre az igazságot; s miután Nyúzóról szoltam, Kant szerint a gyakorlati ész postulatuma,<sup>4</sup> hogy Kenyházy urat állítsam olvasóim elébe, ki nem éppen mellette, de valamivel hátrább a főbíró egyik agarával a legérdekesebb beszélgetésbe ereszkedett s szíve jó kedvében némely nemzeti kifejezésekkel élt, melyek miatt az utolsó törvényszék alatt egy pásztorember megfenyítettett.

Kenyházy András vagy Bandi bácsi, miként leghívebb barátai által közönségesen neveztetett, főbírájának jobb keze vala s pedig nem olyan, milyenek az esküdtek között néha találhatók, kik az írás szavai szerint, nem tudva mit a bal

<sup>1</sup> *Angaria* = járandóság, illeték; robot.

<sup>2</sup> A lovas mögött ott ül a sötét gond. (*Horatius.*)

<sup>3</sup> A természet irtózik az ürességtől, a semmi-től.

<sup>4</sup> Követelménye.

— t. i. szolgabírájok — tett, annak ép ellenkezőjét teljesítik ; hanem olyan, ki előljárójának minden akaratát ismerve, csak azon iparkodik : hogy az egész, melynek felét képezi, minél inkább gyarapodjék. Jó keresztyén létére Kenyházy fősküdt egészen az írás azon szavaihoz alkalmazá életét, melyekben rendeltetik, hogy : ha egyik pofánkon megcsapattunk, a másikat is tartsuk oda — s valahányszor főbírája megsértetett —, értvén a sértés alatt azon legnagyobbat, mely bírót érhet, t. i. a megvesztegetést — ő is odatartá kezét, sőt kész volt a legnagyobb haragra lobbanni, hogy ezen méltatlanság rajta el nem követtetett...

Eötvös néhány novellát is írt (*A molnár-leány, Egy tót leány az Alföldön*).

### Búcsú.

Isten veled, hazám, bátrak hazája,  
Isten veled, te völgy, ti zöld hegyek,  
Gyermekreményim s bánatim tanyája,  
Isten veled, én messze elmegyek ;  
Ha visszatérek, boldogulva, hon,  
Hadd lássam népemet virányidon !

Nem mint Helvétia hó-takart tetői,  
Nem nyúlnak oly magasra bérceid,  
S tán szebbek a Provence daltelt mezői,  
Mint zöld kalászt hullámzó téreid :  
Virág mit ér, mit ér a bérc nekem ?  
Hazát kíván, hazáért ver szívem.

Az ég egy kincset ad minden hazának,  
S a nemzet híven őrzi birtokát :  
Császárról szól a francia fiának,  
Büszkén mutatja Róma ó falát,  
Hellásznak kincse egy elomló rom :  
Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa,  
Ah, régen hallgat immár a magyar !  
S az ősök elenyészett nyomdokára  
Az esti szellő új fővenyt takar ;  
Hallgatva áll a tér, szívünk szorúl,  
S egy könny beszél hazánk nagyságirúl.

S egy könny Budáról, mely magas tetőjén  
Sötéten áll, egy bús emlékezet ;  
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,  
S ráírva mind, mi véle elveszett ;  
Régen szétdönté az idő falát,  
Kövén még látni a csaták nyomát.

S még áll Mohács, még áll ! magasbra nőnek  
Az új barázdán s régi hősökön  
Kalászhai, erőd ad a mezőnek,

Bár rég lefolyt, a férfi-vérözön ;  
Nincs kő határán, nincsen kunhalom,  
De áll a tér s nem vész a fájdalom.

S nem veszhet el, míg az ezüst Dunának  
Nagy tükörén egy honfiszem pihen,  
S magyar lakik a parton, s a hazának  
Csak egy romlatlan gyermeke leszen.  
Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó —  
Tán honom könnye vagy te, nagy folyó?

S óh én szeretlek néma bánatodban,  
Hazám, szeretlek könnyeid között ;  
Égőn szeretlek özvegy fátyolodban,  
Nehéz keserved melybe öltözött,  
Bájlón mosolygsz, mert bár sorsod kemény,  
Él még a sír felett is egy remény.

És most isten veled, talán sokára,  
Örökre tán, hazám, isten veled !  
Rég eltűnt ismert bércid kék határa,  
S tovább siet vándorló gyermeked :  
Ha visszatérek, boldogulva, hon,  
Hadd lássam népemet virányidon !

### Végrendelet.

Ha majdan átfutottam  
Göröngyös útamat,  
S hová fáradtan térek,  
A sír nyugalmat ad :

Márványszobor helyébe  
Ha fölmarad nevem,  
Eszméim győzedelme  
Legyen emlékjelem.

S ha majd kijöttök néha  
S megálltok síromon,  
Zengjétek el a legszebb  
Dalt néma hantomon.

Magyar dalt, lelkesítőt,  
Melynél a szív dobog...  
Tán halva is megértem  
S keblem hevülni fog.

És sírjatok egy könnyet  
Barátotok felett :  
Dalt érdemelt, mert költő,  
Könyút, mert szeretett.

Eötvös lírai költeményei közül emlékezetes még az *Én is szeretném...* kezdetű ; célzatos tartalmú románcai közül : *A megfagyott gyermek*, *A vár és a kunyhó*.

### Kőrösi Csoma Sándorról mondott emlékbeszédéből.

...Valamint a hegypatak, mely szikláról sziklára omolva, magas vízeseésekben a völgybe száll, sebes árával a hajót, mely rábizatik, széttöri s rohanásának óriási erejével malmokat nem hajt, nem hasztalanul zuhant le magas helyéről, mert hatalmas szavával a teremtő nagyságát hirdeti, úgy vannak emberek, kiknek csak az hivatásuk, hogy midőn nehéz pályájukon átfut-

nak, emberi természetünk egész nagyságát tüntessék fel. S nekik szép feladat jutott. Az emberi nemnek nemcsak nagy tettekre — melyeknek következéseit mindenki észreveszi —, de nagyszerű példákra is szüksége van, hogy a serdülő ivadék, maga előtt látva a férfiút, kinek követésére magát gyöngének érzi, fölfelé tekinteni, nemes célokért lelkesedni, nekik áldozni tanuljon, s kinél ezt tehetjük, annak napjai nem hasztalanul folytak le.

És vajjon nem ilyen-e Kőrösi is? Példája azon állhatatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félbe, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg; példája, hogy nehézség nincs, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindenekelőtt azon lángoló honszeretetnek, mely minden, valóban nagy s nemes tetteknek legtisztább forrása.

Igen, Kőrösi szerette hazáját, lángolóan, mint kevesen, önzés nélkül, mint talán senki e világon. Oly korban születve s oly viszonyok közt, hol az ifjú nagy cselekvésre tért nem látott maga előtt, midőn körültekintett s népét halálhoz hasonló álomban látá, de az erős ifjú lélek tettek s áldozatok után vágyódva: elfordult a jelentől s népe multjában kereste lelkesülése tárgyát. Honszeretet vala az, mi szívét tölté: de nem a jelen, mely nyomorúan állt előtte, nem a jövő, mely oly keveset ígért, hanem népének multja vála az, mi szívét földobogtatá. Az erős magyar faj, mely Ázsia közepéből egy ezred előtt küzdve e földre jött s erős karjával egy nagy hazát szerze gyermekeinek, nem vesztetett el egészen. Elgyengülve itt a hosszú küzdelmek után, tespedve béke közt, elfajulva annyira, hogy már nemzetiségét felejteni kezdi, ki tudja, a törzs, melynek véstől elkapott magvaiból egy ezredév alatt itt csak cserje nőtt, ott, Ázsia földjén talán megtartá előbbi erejét és szebben fejlődött régi hazájában, mint itt az idegen égalj alatt. Az ifjú lelket nem ismert érzelem tölté el e gondolatoknál, honvágyhoz hasonló s mégis olyan, mely őt hazájában nyugodni nem engedé, mely őt messze, ismeretlen országok felé vonzotta...

... Nem áll senki oly magasan vagy oly alant, hogy magát embertársaitól egészen függetlennek nevezhetné. Az erénynek kiváltsága, hogy mást nem kíván, mint mit tőle megtagadni nem lehet — tiszteletet is: s dicső társunk nem volt közönyös az emberek méltánylata iránt. De vajjon a dicsvágy maga, mely oly tetteknel, melyekre pillanatnyi elhatározás szükséges, csodákat mivel, adhat-e erőt annyi kitérésre, a hiúság bírhat-e valakit arra, hogy lemondva a közelebb fekvő dicsőségről, oly cél után fáradjon, melynek kivívása oly valószínűtlen? A dicsőség utáni vágy, maga azon ellenállhatatlan szenvedély, melyet a tudomány egyesekben ébreszthet, ezeknek magyarázatára elégtelen. Ennyi erőt csak szeretet ad, ennyi áldozatra csak szeretet képes a világon, s ha azon érzeményt, mellyel hona

iránt viseltetett, elveszük, Kőrösi élete rejtély fog maradni előttünk ; s ez az, mi emlékét örökké kedvessé teendi e hazában, mi által látszólag haszon nélkül lefolyt életére szívünk nagy reményekkel telik el ; mert eszünkbe jut, hogy a hazának, melyet ekkép szeretni, a nemzetiségnek, melyért ennyit áldozni lehet, ha nagy multja nem, legalább jövője van.

S e gondolat emelje lelkünket dicső társunk emlékénel.

Emlékbeszédet mondott még : Kazinczy Ferencről, Kölcsey Ferencről, Vörösmarty Mihályról, Széchenyi Istvánról, Reguly Antalról, Szalay Lászlóról.

### Gondolataiból.

Éppen kitűnő embereknek szükséges a vallás leginkább, mert ők érzik igazán emberi elménknek szűk korlátait.

\*

Azt mondják közönségesen, hogy a vallás csak annak szükséges, ki magát boldognak nem érzi ; de e világon — hol semmi sem biztos, s a jövő pillanat mindentől megfoszthat, mitől üdvünk függ — ki érezheti boldognak magát?

\*

Jó író csak az lehet, ki azért ír, hogy gondolatait kifejezze ; ki azért gondolkozik, hogy írjon, jó mesterember lehet, de való művész nem lesz soha.

\*

Mint a csatamezőn, úgy a tudományok körében az előrsök ritkán aratnak dicsőséget.

\*

Minden ember nap-óra, melyet árnyéka megkerül.

A centralista politikai irányt szolgáló cikkei a Pesti Hírlapban jelentek meg, majd pedig *Reform* címen könyvalakban. Írt egy állambölcseleti nagy munkát is : *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.*

*Eötvös József báró 1813-ban született Budán. Atyja, Ignác, királyi tárnokmester, anyja magyarul nem tudó német bárónő volt. Nyugateurópai tanulmányútja és rövid hivatalnokoskodása után Pesten telepedett le s a centralista párt politikai irányának legkiválóbb eszmei harcosa lett. Az 1848-i jelelős magyar minisztériumban a vallás- és közoktatásügyi tárcát kapta. A szabadságharc kitörésekor Münchenbe távozott és 1853-ig ott tartózkodott. Hazatérése után Deák Ferenc mellett egyik főtényezője volt a politikai kiegyezés előkészítésének. Az 1867-i minisztériumban ismét átvette a kultusz-tárcát. 1871-ben halt meg.*

## EÖTVÖS JÓZSEF.

A magyar romanticizmus egyik legnemesebb gyümölese: EÖTVÖS JÓZSEF költészete. Eötvös a Egyénisége francia romantika tanítványa, de nagy egyénisége az eleinte erős idegen hatás alól két irányban is fokozatos felszabadulást mutat: egyrészt egészségesebbé vált a világnézete, másrészt hazaibbá, nemzetibbé az érdeklődési köre; a romantikus élet-felfogást, az európai látóköri szemlélődést és böleselő hajlamot azonban mindvégig megőrizte.

A francia forradalom és ennek következményei az európai nemzetek lelkét végletes ellentétek közt hányták-vetették. Az ellentét, a kontraszt a romantikus látásmódnak egyik legfőbb eleme. A gyermekifjú Eötvös már a szűk családi körben is nyugtalanító, nagy elvi ellentéteket tapasztalt: rajongva szerette anyját, de csak idegen nyelven beszélhetett vele; amit apjában megtestesülve látott: az arisztokratikus büszkeséget és a trón iránti feltétlen hódolatot, mindazt bűnnek bélyegezte s éppen az ellentétükre tanította őt forradalmár-múltú nevelője; előkelő főúrnak, királyi tárnokmesternek volt a fia Eötvös, de budai diáktársai az iskolában nem akartak egy padban ülni vele, a „hazaáruló“, aulikus mágnás fiával... Ez a sokféle ellentét másokat talán keserű kiábrándultságba kergetett volna, de az Eötvös lelke, a szenvedés kerai iskolájában, éppen korának fájó ellenmondásaiból szűrte le a maga emelkedett világnézetét: a haza- és emberszeretet idealizmusát.

Ez az érzelmes nemességű világnézet irányítja Eötvöst a gyakorlati életben és irodalmi munkásságában egyaránt. Magáévátette Hugo Vietornak azt a meggyőződését, hogy a költészet célja nem merül ki a szórakoztatásban, hanem javító, nevelő hivatása is van; a költő egyszersmind lelki vezére, prófétája is legyen embertársainak.

Eötvös költői műveinek legfontosabb részét A Karthausi regényei teszik. Első köztük A k a r t h a u s i. Kései, de egyik legértékesebb terméke annak a világfájdalmas regénytípusnak, melyet Goethe Werthere tett európai divattá. Mint számtalan irodalmi testvére, A k a r t h a u s i fiatal hőse is akaraterő nélküli, érzékeny lélek, akire a világgal való minden érintkezésből végül szenvedés származik. Vágyaiban, reményeiben, szerelmeiben, barátaiban esalódva kolostorba menekül s eleinte ott sem találván meg lelki nyugal-mát, már öngyilkosságot akar elkövetni — de a wertheri pesszimizmusnak ez a szokásos megoldásmódja itt nem következik be. Eötvös regényhőse, Gusztáv francia gróf fiatalon meghal ugyan, de kiengesztelődve a világgal s megbékélve Istennel, mert halálos ágyán belátta, hogy sok szenvedésének nem annyira a mások rosszasága volt az oka, mint inkább a saját önző érzékenysége,

mely mindig magával volt elfoglalva, a helyett, hogy másoknak sokkal igazibb szenvedéseivel törődött volna. Szép dolog a szív kultusza, de ne merüljön ki önmaga becézésében, hanem váljék a tevékeny emberszeretet forrásává... Ez a regény poétikai szempontból nem mondható sikerültnek: sovány eselekvénye előtt az utat minduntalan eltorlaszolja a rengetegsok elmélkedés, reflexió. De a gondolatgazdagságnak mindmaig egyik legnagyobb példája irodalmunkban ez a munka, a böleselő elem első diadalmas érvényesülése prózai költészetünkben. Voltaképen nem is költemény ez a mű, hanem leküzdhetetlen lírai vallomás, mellyel a fiatal író mintegy kivetette magából a kóros anyagot: a világfájdalmat, mint ahogy Goethe is a Werther megírásával szabadult meg attól.

A falu jegyzője

A k a r t h a u s i az európai lélek önmagával való meghasonlásából született meg, Eötvös második regénye, A f a l u j e g y z ő j e pedig az európai léleknek hazai közállapotainkkal való elégedetlenségéből. Eötvös főként a régimódi közigazgatást, a vármegyei önkormányzatot okolta a társadalmi és közéleti sok igazságtalanságért. Politikai felháborodás és művészi alkotó ihlet együttes eredménye A f a l u j e g y z ő j e e. regény, melynek bonyolult eselekvénye épügy bővülködik torzító túlzásokban, mint megragadó költői szépségekben. Egy Tisza-melléki, alföldi területdarabot választ ki színhelyül, elnevezi Taksony vármegyének s oda összpontosítja mindazt a sok bűnt, nyomorúságot és hatalmi visszaélést, amelyek szórványosan, hosszú idő alatt Magyarországon előfordultak vagy előfordulhattak. Látjuk ebből a regényből, hogy akinek nemesi oklevele van, azé minden jog, az óriási többség számára csak az engedelmisség és a szenvedés marad; hogy a vármegye tisztviselői rendszerint szívtelen zsarnokok, akik akárhányszor bűnbe hajszolják a legjóra valóbb jobbágyot is; hogy a bíraskodás kellő felelősségérzet nélkül történik, a statárium rémuralommá fajul, a börtönviszonyok égbekiáltók... Ily erős, sőt rikító politikai célzatosság mellett esodálnunk kell, hogy a költői hatást, a művészi igazság meggyőző erejét is biztosítani tudja Eötvös; felingerelte az egykorú magyar urakat, de szembesítette is önlelkiismeretükkel. Ez a regény nagyfontosságú politikai eselekedet is volt.

Magyarország  
1514-ben

Harmadik regényéhez, a M a g y a r o r s z á g 1 5 1 4 - b e n címűhöz a tárgyat a messze multból vette ugyan, de ezzel a munkával is, mint hatásos intőpéldával, saját jelenének politikai küzdelmeibe szólta bele. A Dózsa-féle parasztlázadás kitörését és szörnyű elfajulását szemlélteti, mint a XVI. századeleji magyar nemesség önzésének szükségszerű következményét. A reformkori magyar országgyűlési karok és rendek meg is szívlelték a helyzet fenyegető hasonlóságát.

Még egy regényt írt Eötvös **A nővérek** címmel; ebben azt a tételt igyekszik igazolni, hogy az egyszerű népelet több lehetőséget nyújt a boldogságra, mint a nagyúri osztály társadalmi környezete.

A nővérek

Verseiben Eötvös Vörösmartynak a tanítványa, bár temperamentuma inkább Bajzával rokonítja. Legismertebb románcáiban szintén erős az emberbaráti, demokratikus eszme céltartóssága. Legszebb lírai költeménye a **Búcsú**. Van egy mulatságos vígjátéka is; ebben az egyenlőség elvének következetlen szájhőseit esúfolja ki.

Versei és vígjátéka

Eötvös stílusa sohasem tudott tősgyökeresen magyarossá lenni, de mindig eszmegazdagság és költői emelkedettség jellemzi prózáját is. Akadémiai emlékbeszédei, elnöki megnyitóbeszédei a legszebb enemű munkák közé tartoznak.

Emlékbeszédei

Az ő céljai és eszményei a költészetben, a tudományos elméletben és a gyakorlati életben teljesen azonosak voltak. A vármegyei önkormányzat megváltoztatásáért, a zsidók egyenjogúságáért, a börtönügy reformjáért stb. alapos tanulmányokban s fáradhatatlan hírlapírói buzgalommal küzdött. A szabadság, egyenlőség, nemzetiség eszméinek mélyreható államböleeseleti fejtegetésével a külföldi tudományos közvélemény elismerését is kivívta. A gyakorlati politikában is jelentékeny szerepet játszott; már fiatal korában egyik vezére volt a rendi országgyűlés szabadelvű ellenzékének, majd két ízben vallás- és közoktatásügyi miniszter s nevéhez üdvös tanügyi reformok fűződnek.

Mint publicista és politikus

Jósika bátor híve volt Kossuthnak a politikában, de regényeiben távolmaradt korának forrongó kérdéseitől. Viszont Eötvös egyik legfőbb eszmei, irodalmi tényezője volt a reformkor közéleti forrongásának, de gyakorlati értelemben nem érezte magát alkalmasnak a küzdelmekre. Kettőjük egyoldalúsága jól kiegészítette egymást s a magyar közönség mind a két vonatkozásban becses ösztönzést és útmutatást kapott, egyik irányban az egyik, másik irányban a másik magyar arisztokratának **r e g é n y e i b ő l**.

b) Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférjak 1851. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd b. Eötvös J. felett. M. T. Akad. évk. 1872. — Péterfy Jenő: Eötvös József. Összegyűjtött m. I. k. 1901. — Voinovich Géza: B. Eötvös J. 1903. — Ferenczi Zoltán: B. Eötvös J. 1904. — Bodnár Zsigmond: Eötvös és Kemény 1905. — Beöthy Zsolt: Eötvös, a szónok. Bp. Szemle 1913. — Kástner Jenő: A Karthausi helye a szentimentális regényirodalomban 1913. — Császár Elemér: B. Eötvös J. Bp. Szemle 1914. — Concha Győző: Eötvös és Montalembert barátság 1918.

## A Rózsá-ból.

A Rózsa c. történeti vigjátékból két részletet mutatunk be ; az előbbinek (I. felv.) szójátékokban bővelkedő, elmésségre törekvő, prózát verssel vegyítő előadásmódja Shakespeare vigjátékainak hatását árulja el ; az utóbbiban (III. felv.) Toldi Miklós alakja érdekel bennünket.

*Csupor* (egy csapat férfi-vendéggel a táncteremből jő).

*Csupor* (kezében billikom). Egy szóra, Pünkösd éjtszakán !  
...Piros Pünkösd napján... Kérlek, ne kacagjatok. Igaz, verseim majd úgy rímzenek, mint a koldus nyikorgó tőngelye siralmas énekével ; de ha szép nőt rúttá nem tesznek rongyos ruhák, verseim sem ártanak a jó értelemnek. Tehát

Piros Pünkösd napján nyíla meg a rózsá,  
Keresztsegi neve azért leve Rózsá.  
Szárz kórót kapa gyámul e bájrózsá,  
Azért házas neve lón Kórogó Rózsá.  
S mivel országunkban ő ma legszebb rózsá,  
Azért igaz neve legyen Ország Rózsá !

*Mind.* Éljen !

*Ország* (kezet nyujt Csupornak). Éltessen Isten, bátya, téged is !

*Csupor.* Azoknak, kik tán nem érték a vers tartalmát, megmagyarázom : Rózsát és Országot akarnám összerímezni.

*Rózsá.* A két utolsó vers rosszul rímzett ; a rím özvegy volt, magam is az maradok.

*Ország.* Értem, kegyetlen !... De Ország végszava ez (billikomot emel) :

Éljen soká a legszebb rózsaszál,  
Bár rajta minden bájoló levell  
Három tövis véd s bár fulánkjai  
Rég összevérzék e szegény kebelt.  
Ég, tőled kérek én bosszúállást !  
Csak úgy bocsásd meg a sebző bűnét,  
Ha rám hullatja minden levelét,  
És a piros vért e piros palást  
Födözve, csalja meg napod szemét !

*Mind.* Éljen !

*Rózsá.* Ismét seb és vér ; jó, hogy a halál elmaradt ; hideg bók pirosra füstve ; nem szív imája, égbe nem hallik : de, hogy átkod se fogjon meg, így imádkozom el : És jöjön el Országod !

*Ország.* Reményljek?

*Rózsá.* Legyen meg akaratod !

*Ország.* Szeretsz?

*Rózsá.* És ne vígy kísértetbe !

*Ország.* Oh, hogy értsem?

*Rózsa.* Hogy nem adnám országért, ha Ország enyém volna.

*Ország.* Tiéd halálig!

*Rózsa.* Nem jól értesz : ország alatt Magyarországot értem.

*Ország.* Így nincs remény?

*Rózsa.* Van ; mert magyar Ország alatt téged gondollak ; vagy nem vagy-e te magyar, Ország?

*Ország.* Tehát enyém vagy?

*Rózsa.* Nem, Ország ; hanem meghódolt Országom te vagy s én mint királynéd parancsolom : szót se többé erről!

*Ország.* Ném ! ily zsarnok királynét egy Ország sem ismert ! Királyném, tartozol meghallgatni Országodat.

*Rózsa.* Jogommal élek s feloszlatom ezen országos ülést. Kedves vendégim, a zene szól és táncra hívogat ; ne hagyjátok hiában elhangzani...

*Toldi.* Endre gazda,<sup>1</sup> van-e borotvád?

*Nagy.* Van.

*Toldi.* Tudsz borotválni?

*Nagy.* Magamat tudom, mást még nem koppaszték. Tyúkszemedet akarod kívágni, vitéz uram?

*Toldi.* Nem... hanem...

*Nagy.* Hát minek a borotva?

*Toldi.* Endre gazda, te becsületes, hű és igaz ember vagy : mért titkolóznám előtted? Tudd meg, hogy a jegyes csak úgy fog szeretni, ha szakállamat leborotválom : szakáll s jegyes közt kell választanom.<sup>2</sup>

*Nagy.* Úgy le a szakállal ! Hozom a borotvát.

*Toldi.* De ládd, e szakáll még mind az első sarjadék ; borotva még nem pusztítá. E szakáll ifjúkoromnak első büszkesége volt s annyi víg és bús emlék van hozzá kötve ! S e gonddal őrzött kincs a férjfiúnak legszebb éke, választójel a férjfi és nő között ! A nők csúfolják és rútnak találják : de — miért tagadjam ? — én szépnek találom. Endre gazda, nem válhatok tőle !

*Nagy.* De miért felejtet, vitéz uram, a gömbölyű nőt ? A lelkemadta piros, mint szakasztott rózsza s oly kerekded, mint a pogácsaalma ! Hohó, ha ilyen kedves tubicát kaphatnék szakállamért, levágnám, akár harminchatszor.

<sup>1</sup> Nagy Endre, Toldi kísérője.

<sup>2</sup> Rózsa ahhoz ígérkezett feleségül, aki a lovagjátékon győz ; mert biztosra vette, hogy Ország lesz a győztes. Az álruhás Toldi azonban legyőzte Országot s így jogot nyert a Rózsa kezéhez. Rózsa, nem tehetvén mást, ürügyet keres a házasság elhalasztására ; azt kívánja Tolditól, hogy előbb borotválja le torzonborz szakállát.

*Toldi.* De miért kívánja éppen szakállamat?

*Nagy.* Miért? mert csókoláskor szűrni szokott. Úgy ám! A szép mátka istenigazában meg sem csókolhatna téged, vitéz uram, borzas szakállad miatt; hiszen úgy benőtte szádat, mint tuskék szokták a barlang nyílását. Ej, le a szakállal, vitéz uram!

*Toldi.* Endre gazda, hidd el, úgy vagyok, mintha jobb kezem a baltól akarna valamit lopni.

*Nagy.* Gondoltam egyet, vitéz uram. Hadd borotváljuk le most a szakállat, mennyegző után újra megnőtethetjük. Úgy-e okos gondolat? Ládd, vitéz uram, engedni kell a nőnek nász előtt: nász után a férjfi szab törvényt. Így voltam én is boldogult Katómmal. Ha esküvő előtt csókoltam, ő mondta: Endre gazda, hagyjon békét! ni, hogy összekínza borzas szakálla! — pedig esküvő után ő simogatta a borzas szakállat, hehehe! E szerint úgy hiszem, megmutattam vitéz uramnak is — hogy a borotvát bátran hozhatom. (El.)

*Toldi.* No, hát, Isten nevében! — Ne bosszankodjál, kedves szakáll! áldozatul kell esned: de újra megnötetlek, esküszöm, újra! Hm, de vajjon nem úgy járok-e veled, mint Sámson járt hosszú hajával? Midőn lemetszé azt Delileja, az óriás erő meg szakadt és Sámson rabbá lön: s ha én leváglak borzas szakáll, elasszonyosodva nem jutok-e én is rokka mellé? — Így nem kellene bántanom a szakállat! — De Sámson, hosszú haja megnővén, újra óriás lön: ha nász után szakállam megnő, nem lehetek-e én is ismét férjfiú s a házban parancsoló úr? — Így mégis levágható a szakáll! — De mit mond a világ? — A világ! Ez a bökkenő! Azt mondja, Toldi Miklós: hogy szakálladat levágtad, mert nőd parancsolá. Csak azt ne tudnák, hogy ő kívánta; de egész társaság előtt nyilván kívánta... Csúfolni fognak... s tán még a gyermekek is utánam kiáltják: Toldi! a szél hordta el szakálladat, vagy nőd tépte ki? — Villámháború, azt ne mondja senki Toldiról! — Asszony, vagy szakáll! Csak azt ne mondta volna: talán szeretlek!... Talán? — s talán nem! s én szakállamat ezen talánért áldozzam fel? — Új bökkenő ez! Hátha csak játszik velem? — A szakáll marad! — Tisztelem ő asszonyságát, de bábja nem leszek! — A szakáll, még egyszer mondom, marad!...

(Csakugyan nem vágta le szakállát Toldi, inkább nőtlen maradt.)

Toldi szerepe Szigligeti e vígjátékában és Arany *Toldi szerelme* c. művében meglepően emlékeztet egymásra; ugyanannak a témának komikai és tragikai kifejtetű változata. Szigligetinéél is egy hitvány férfinak, Babelnek a fegyverzetében vív Toldi egy nő kezéért, a vívás után megbánja alakoskodását, mert megszereti a nőt; a hitvány Babel kiugrik Toldi elől az

ablakon, mint Tar Lőrinc Arany művében. — Nyilvánvaló, hogy Arany ismerte Szigligeti vigjátékát.

A francia romantikának (Hugo Victornak) a hatását a *Dienes, vagy a királyi ebéd* mutatja legjellegzetesebben. Dienesnek, a gonosz nádornak leánya és törvénytelen fia — nem tudván, hogy egymásnak testvérei — megszeretik egymást és házasságot kötnek. A nádort hazaárulása miatt a király megvakíttatja. A darab utolsó jelenetében „dob-trombita-lármával két hóhértől vezetettve, egy rossz lóra kötötten, szalmakoszorúval, véres szemekkel“ vonul végig a színpadon Dienes. Ezt látva, fia, öngyilkossá lesz.

Shakespeare *Coriolan*jának erős hatása érzik Szigligeti *A trónkereső* c. tragédiáján. Szomorújátékai közül megemlítjük még a következőket: *Pókaiak, Korona és Kard, Gritti, II. Rákóczi Ferenc fogsága, Diocletán, Világ ura, Béli Pál, Struensee*.

Népszínművei közül legismertebbek: *A szökött katona, A csikós, A cigány, A lelenc*.

Vigjátékai: *Liliomfi, Házassági három parancs, Dalos Pista, A mama, Fenn az ernyő, nincsen kas, Nőuralom, Ne fujd, mi nem éget, Udvari bolond* (verses történeti vigjáték) stb.

*Szigligeti Ede, családi nevén Szathmáry József, 1814-ben született Nagyváradon. Mérnöki tanulmányainak befejezése végett ment Pestre, de ott végképpen átpártolt a színházhoz és a drámaíráshoz. Eleinte a budai magyar színtársulat kardalosa volt, majd a pesti Nemzeti Színháznak sorban: tagja, rendezője, dramaturgja titkára, igazgatója lett. 1878-ban halt meg.*

## SZIGLIGETI EDE.

Amily gondviselésszerű szerep jutott Kisfaludy Károlynak a magyar dráma megteremtése, a budai és pesti közönség magyar színházba szoktatása terén, éppolyan elévülhetetlenek a SZIGLIGETI EDE érdemei, aki az állandó hajlékhoz jutott magyar színészet sorsát negyven esztendőn át — mondhatni — a vállán hordozta, mert nemesak tagja, majd vezető tisztviselője volt a pesti Színháznak, hanem páratlan termékenységű drámaírója is. Távolról sem volt költői lángelme, de írói munkásságát történelmi jelentőségűvé emeli az a tény, hogy évtizedeken át ki tudta elégíteni — jobban, mint bárki más — a magyar társadalom színpadi igényeit.

Szigligeti drámaírói ereje és kedve megmaradt egész haláláig, tehát működésének hosszabbik fele a szabadságharc utáni időre esik. De azok a jellemvonásai, melyek irodalmunk fejlődése szempontjából a legfontosabbak, a reformkor keretébe helye-

Jelentő- sége
------------------

zik el őt; sikereinek minden fajtáját megízlelte már a szabadságharc előtt; későbbi működése nem tört új utakat.

**Írói jelleme**

Nem volt kiváló színész, de mint Katona József, őt is ellenállhatatlan vágy vonzotta a színpad világához; inkább magára haragította esaladját s egész rokonságát, mégis a színészi pályát választotta a mérnöki helyett. Ez az erős ösztön érteti meg velünk műveinek legalakodóbb sajátosságát: **s z í n s z e r ű s é g ű k e t**. Szigligeti lelkében százával raktározódtak el a hatásosabb bonyodalmi elemek, fordulatok azokból a színdarabokból, amelyekben valaha játszott, amelyeknek rendezője vagy legalább olvasója volt; a saját leleménye is bőven termelt ilyesmiket, — írásközben aztán ezek engedelmes és sikeres eszközei Szigligeti meglepésre és mulattatásra törekvő ötletességének. A téma a maga egészében néha nincs eléggé kiérlelve, a jellemrajz gyakran nem eléggé gondos és mélyreható, a stílus rendszerint költői szárnyalás nélküli, — de a pillanatnyi színpadi hatás megmentése ilyenkor is sikerül Szigligetinek.

**Szomorújátékai**

Szomorújátékain a francia romantika erős hatása látszik. — Első jellegzetes enemű munkája: **Dienes, vagy a királyi ebéd**. Két elem vegyül benne: a végzetszerű és az idegborzongató. — Tisztább eszközökkel készült **A trónkereső** e. tragédia, melynek hőse Borics. Ezt tartják Szigligeti legjobb szomorújátékának, de ennek a darabnak is van két lényeges fogyatkozása; az egyik az, hogy a hőst nem jelleme készíti a trónért való küzdelemre, hanem a származását eltakaró félreértés; a másik pedig az, hogy a drámai kifejtlet erősen emlékeztet Shakespeare **Coriolanus** áéra.

**Vígjátékai**

Általánosabb sikerűek voltak vígjátékai. Ezekben sem nyúl merész kézzel kényesebb lelki problémákhoz, hanem vagy csak mulatságos kritikáját adja egy-egy társadalmi kóros jelenségnek, pl. a nagyravágyásnak (**Fenn a z e r n y ő, n i n e s e n k a s**), vagy pedig megmarad az ártatlan tréfálkozás terén (**H á z a s s á g i h á r o m p a r a n e s**). Külön említést érdemel **R ó z s a** e. színdarabja, egyrészt azért, mert a legkritikább drámai fajhoz: a történeti tárgyú vígjátékhoz tartozik, másrészt pedig azért, mert Toldi Miklós benne az egyik főszereplő s szerepe hatott is Arany **Toldi Szerelmének** II. énekére. Jellemző Szigligetire, hogy legsikerültebb, legelevenebb bohózatos vígjátéka, a **Liliomfi**, közvetlenül a szabadságharc bukása után, a nemzet legszomorúbb napjaiban (1849) keletkezett; ez a darab a maga mulatságos személyeseréivel, egymást kergető komikus fordulataival, ügyesen torzított jellemeivel olyankor neveltette meg a magyar közönséget, mikor ennek legnagyobb szüksége volt egy kis önfeledt szórakozásra.

Szigligeti drámaírói munkásságának legkorszerűbb részét népszínművei teszik. A magyar népszínmű a bécsi német „Volksstücke“ áthonosodásaként jelenik meg nálunk, eleinte nem is annyira irodalmi úton, azaz nyomtatásban, hanem a színpadon. Nagyon tisztulatlan, erjedő, vegyes műfaj: főként a patetikus és a triviális elem keveredik benne egymással, s ez az utóbbi alkotórész egyre jobban túlsúlyra kap, mert a közönség az ilyesmit látja legszívesebben. A népszínmű Szigligeti előtt, sőt egyideig Szigligetinél is még nem a népről szóló színdarab, hanem a népnek való, a népies ízléshez szabott, könnyű súlyú drámai fajta volt, s a népen első sorban nem is a falusi parasztságot értették (ezt közvetlen tapasztalásból nem is ismerte Szigligeti), hanem inkább a városi lakosság többségét, a színházi közönség fejletlenebb ízlésű rétegeit. Szigligeti első nagyhatású népszínművének, A szökött katonának a hősről, Gergely kovácslegényről a darab végén kisül, hogy nem népi sarjadék, hanem grófnőnek és katonatisztnek törvénytelen gyermeke; íme a népi jelleg még csak jelmez, melyet a játék végén levetkez magáról a színmű hőse, — így barátkozik meg lassanként a közönség a nép igazibb, komolyabb, magyarabb szerepeltetésével is. Ilyen egészséges irányú fejlődésnek az útját jelzi Szigligeti Csikósa és Cigánya, majd pedig Lelence. Ezekben a művekben a népi szereplők mellett — vagy inkább: velük szemben — rendszerint ott van az úri osztály is, s az író a demokratikus korszellem hatása alatt a népi alakokat tünteti ki rokonszenvével, néha célzatosan is. — A népszínmű éppen Szigligeti halála idejében kapott fényes új színházat Budapesten s vagy két évtizeden át új népszerűsége emelkedett, de aztán úgy járt, mint annak idején a hexameteres eposz: klisé-szerűvé, elesépltté, modorossá lett. De ez nem a nagyérdemű úttörőnek, Szigligetinek a hibája, hanem a kellő eredetiség nélküli utánzóké. A népszínművet a századforduló évében (1901) Gárdonyi Géza vezeti vissza egészségesebb forráshoz.

Szigligeti meghódított a magyar irodalom számára nagyszámú olyan közönséget is, amelyik a könyvek — vagy legalább is a magyar könyvek — olvasását még nem érezte szükségletének. A fővárosi vásárookra be-beránduló vidéki magyarság jórészt a Szigligeti-darabok színpadi előadása révén nyert fogékonyságot a komolyabb, igazibb értelemben vett drámaköltészet iránt, Buda és Pest németajkú, műveltebb polgárait pedig a magyar nyelv megtanulására esábitották Szigligeti színházi zajos sikerei. Íme, a magyar irodalom kettős hatását: a művészi és nemzeti szempont testvériségét ott látjuk tükröződni a Szigligeti-esték közönségének az arcán.

α) A trónkereső. Olcsó K. — Liliomfi. U. o. — A csikós. U. o. és Nemzeti Színház Kvtára. — A szökött katona. A Nemz. Színház

Kvtára. — A cigány. U. o. — Fenn az ernyő, nincsen kas, Liliomfi, A mama, Magyar Kvt.

b) Gyulai Pál: Emlékbeszéd Sz. E. felett 1879. — Bayer József: A magyar drámairód. tört. 1897. — Janovich Jenő: A magyar dráma irányai 1907. — Zolnai Béla: Sz. Szökött Katonájának külföldi elemei. Egyet. Philol. Közlöny 1914. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet 1917.

## PETŐFI SÁNDOR.

### Kis furulyám szomorúfűz ága...

Kis furulyám szomorúfűz ága,  
Temetőben szomorkodik fája;  
Ott metszettem azt egy sírhalomról,  
Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Ott hunytál le, kedves szép csillagom!  
Ragyogásod többé nem láthatom.  
Hogyne volna hát sötét világom!  
Hogy volna hát élni kívánságom!

Haza ballag nyájam este felé,  
Én ballagok a temető felé,  
Kél a holdnak halovány orcája,  
Kél furulyám epedő nótája.

Addig epeszt a bánat engemet,  
Addig, addig nyögöm keservemet:  
Míg egyszer a hanggal egyetemben  
Lelkem is a más világba reppen.

### Nem ver meg engem az Isten...

Nem ver meg engem az Isten,  
Hogy szeretőt mást kerestem.  
Te hagyta el, nem én téged:  
Délbáb volt a hűséged.

Mért búsulsz? tán megbántad már,  
Hogy engemet megbántottál?  
Sohse búsulj! úgy is késő;  
Ami elmúlt, vissza nem jó.

Iskolába nem jártattak,  
Olvadni nem tanítottak,  
De szemedből kiolvasom,  
Hogy szívedben bánat vagyon.

Találtam már mást magamnak,  
Találj te is mást magadnak;  
Éljed világotat vele,  
Áldjon meg az isten vele.

### Ez a világ amilyen nagy...

Ez a világ amilyen nagy,  
Te, galambom, oly kicsiny vagy;  
De ha téged bírhatnának,  
A világerő nem adnának!

Ha szívünk összeolvadna,  
Rám be szép hajnal hasadna!

Te vagy a nap, én az éjjel,  
Teljes teli sötétséggel;

Ne nézz reám, süsd le szemed —  
Elégeti a lelkemet!  
De hisz úgysem szeretsz engem,  
Égjen el hát árva lelkem!

### Boldog éjjel...

Boldog éjjel! együtt vagyunk rózsámmal,  
A kis kertben mulatozunk egymással;  
Csendesség van, csak az ebek csaholnak,  
Fenn az égen  
Tündérszépen  
Ragyog a hold, a csillag.

Nem jó csillag lett volna én belőlem,  
Tudja Isten, nem maradnék az égen,  
Nem kellene én nekem a mennyország,  
Lejárnék én  
Minden estén,  
Kedves rózsám, te hozzád.

Íme Petőfi néhány szerelmi népdala. A két első még népi helyzetdal: egy juhásznak, illetőleg egy tanulatlan legénynek a szájába van adva az érzelmi megnyilatkozás. A másik kettőben már semmi helyzeti külsőség nem nehezíti meg senki számára sem a dal tartalmának önmagára való vonatkoztatását.

Népdalai közé tartoznak még: *A virágnak megtiltani nem lehet, Árvalányhaj a süvegem bokkrétája, Hull a levél a virágról, stb.*

### Én vagyok itt...

Én vagyok itt, emésztő gyönyöröm!  
Én, sírhalmodnak hú zarándoka;  
Kérdezni jöttem, hogy mit álmodál  
A föld alatt az első éjtszaka?

Oh én nagyon borzasztót álmodám:  
A földet a nap úzé, kergeté,  
Kétségbeesve vágatott a föld  
A mélybe le s a csillagok fölé;

Utána a nap fáradatlanul...  
A végtelent keresztünyargalák,  
És végre elkezdett rohanni az  
Egész rendvesztett, megbomlott világ.

És e zavarban egyre kergeté  
A földet a nap, s vad haragja közt,  
Hogy kergeté hiába, megragadt  
Szilaj kezével egy nagy üstököst.

S rádobta... éppen szívemen talált.  
Képzeltető, mint fájt e seb nekem;  
De úgy mégsem fájt, mint az, amit vert  
Bennem haláloz, legszebb örömem!

### Nincs jogom, hogy...

Nincs jogom, hogy féltselek, leánya,  
Mert hiszen nem is vagy még enyém;  
Néha mégis szerelemfáltás, e  
Legborzasztóbb mennykő üt belém.

Elsötétül a világ ilyenkor...  
 Elsötétül? nem, sőt meggyulad...  
 Végítélet van... az alkotó az  
 Angyalokkal trombitát fuvat.

Harsog az arkangyal trombitája...  
 Agyvelőm reng... szerteszt szakad...  
 Mert reám így dörg le az ítélet:  
 A te sorsod örök kárhozat!

Ez a két vers: az *egyéni* líra útkeresése. Az előbbiben Csapó Etelkához, az utóbbiban Mednyánszky Bertához szól a költő; amazt a halál ragadta el tőle, emez ki fogja kosarazni. A helyzet külső, adatszerű igazsága (temetőbe járás, a leánykérés kockázata) teljes mértékig megvan mind a két költeményben, de a belső, művészi igazság hiányzik belőlük: erőltetettnek, túlcsigázottnak érezzük a költő vallomását. Ilyen a „Cipruslombok Etelke sírjáról“ és a „Szerelem gyöngyei“ c. vers-ciklus legtöbb darabja (1845).

### Szerelemnek rózsákkal...

Szerelemnek rózsákkal  
 Hintett nyoszolyája!  
 Megint lefektettem a  
 Lelkemet reája.  
 Szerelem rózsáiból  
 Tövis-e vagy illat,  
 Mely szívemig, életem  
 Gyökeréig elhat?

Akár tövis jut nekem,  
 Akár az illatja,  
 Mindegy! feküdj rá lelkem,  
 S álmodozál rajta;  
 Álmodd meg azt a nagy szót,  
 Amely nincsen még meg,  
 Amely kifejezze majd:  
 Milyen forrón érzek!

A Szendrey Júliához írt első versek egyike. Íme, Petőfi itt nem erőlteti „azt a nagy szót, amely nincsen még meg“. A nagy érzéssel együtt nemsokára megjön a hozzá méltó „nagy szó“ is.

### Minek nevezelek...

Minek nevezelek,  
 Ha a merengés alkonyában  
 Szép szemeidnek esti-csillagát  
 Bámulva nézik szemeim,  
 Mikéntha most látnák először...  
 E csillagot,  
 Amelynek mindenik sugára  
 A szerelemnek egy patakja,  
 Mely lelkem tengerébe foly —  
 Minek nevezelek?

Minek nevezelek,  
 Ha rám röpítéd  
 Tekinteted,  
 Ezt a szelíd galambot,  
 Amelynek minden tolla

A békeség egy olajága  
 S amelynek érintése oly jó!  
 Mert lágyabb a selyemnél  
 S a bölcső vánkosánál —  
 Minek nevezelek?

Minek nevezelek,  
 Ha megzendülnek hangjaid,  
 E hangok, melyeket, ha hallanának  
 A száraz téli fák,  
 Zöld lombokat bocsátanának,  
 Azt gondolván,  
 Hogy itt már a tavasz,  
 Az ő régen várt megváltójok,  
 Mert énekel a csalogány —  
 Minek nevezelek?

Minek nevezzetek,  
 Ha ajkaimhoz ér  
 Ajkadnak lángoló rubinköve  
 S a csók tűzében összeolvad lelkünk,  
 Mint hajnaltól a nappal és az éj,  
 S eltűn előlem a világ,  
 Eztűn előlem az idő,  
 S minden rejtélyes üdvességeit  
 Árasztja rám az örökkévalóság —  
 Minek nevezzetek?

Minek nevezzetek,  
 Boldogságomnak édes anyja,  
 Egy égbe rontott képzelet  
 Tündér leánya,  
 Legvakmerőbb reményimet  
 Megszégyenítő ragyogó valóság,  
 Lelkemnek egyedüli,  
 De egy világnál többet érő kincse,  
 Édes szép ifju hitvesem,  
 Minek nevezzetek?

A Júlia-korszak szerelmi lírájának nevezetesebb darabjai még : *Ha szavaid megfontolom, Költői ábránd volt, mit eddig érzék, Birom végre Juliskámat, Ilyen óriást, mint én, Amióta én megházasodtam, Szeptember végén, Állj meg, feleségem.* — Ez a szerelem is megíratott Petőfivel néhány remek népdalt is : *Te vagy, te vagy, barna kis lány, Reszket a bokor, Rózsabokor a domboldalon.*

### Mért nem születtem ezer év előtt ?

Mért nem születtem ezer év előtt?  
 Midőn születtek Árpád daliái,  
 S ragadva kardot, a vérkedvelőt,  
 A nagy világgal mentek szembezállni.

Beh mondtam volna csataéneket,  
 Versenyt rivalgót kürtjével Lehelnek,  
 Melynek zugási mennydörgéseket  
 Vadul kavargó örvényökbe nyeltek.

Beh fölvettem volna magamat  
 Hadvész után nyerítő paripára,  
 Keresni a sírt vagy babéromat  
 Hazát teremtő harcok viharába :

Beh énekeltem volna diadalt,  
 Vitézeimnek, párduchbőrre dőlve,  
 Midőn az ütközetmoraj kihalt  
 S az áldomás csengése jött helyébe.

Vagyok henyélő század gyermeke,  
 Hol megdabolni méltó tárgyam nincsen ;  
 S ha volna is, mi lenne sikere?  
 Sínlődik a nyelv terhes rabbilincsen.

Ez még az előbbi korszak hagyományos magyar hazafias lírájának hangja : a dicső multba való kesergő visszavágyakozás. *A hazáról* is ilyen. Petőfi azonban hamarosan felhagy a tétlen kesergéssel. Az 1846. évvel kezdődik hazafiúi aktivitása.

### Sors, nyiss nekem tért.

Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek  
 Az emberiségért valamit !  
 Ne hamvadjon ki haszon nélkül e  
 Nemes láng, amely úgy hevít.

Láng van szivemben, égből eredt láng,  
Fölforráló minden csepp vért ;  
Minden sziv-ütésem egy imádság  
A világ boldogságáért.

Oh vajha nemcsak üres beszéddel,  
De tettel mondhatnám el ezt !  
Legyen bár tettemért a díj egy  
Új Golgotán egy új kereszt !

Meghalni az emberiség javáért,  
Mily boldog, milyen szép halál !  
Szebb s boldogítóbb egy hasztalan élet  
Minden kéjmámorainál.

Mondd, sors, oh mondd ki, hogy így halok meg,  
Ily szentül!... s én elkészítem  
Saját kezemmel azon keresztfát,  
Amelyre fölfeszíttetem.

Rövid idővel ezután írta a hasonló tartalmú *Véres napokról álmodom* és *Egy gondolat bánt engemet* c. költeményeket. Az emberiség egyetemes érdekeiért lelkesedő, prófétai szellemű költemények még : *Palota és kunyhó*, *A XIX. század költői*, *Az ítélet*, *Kard és lánc*, *Respublica* stb. Ennek az egyetemes, eszményi, rajongó szabadságvágyának nagyszerű konkretizáló-dása : Petőfi hazafias és politikai költészete és szereplése.

### Szabadság, szerelem !

Szabadság, szerelem !  
E kettő kell nekem.  
Szerelmemért feláldozom

Az életet,  
Szabadságért föláldozom  
Szerelmemet.

„E sorokat 1847 újév napján írta, 24-ik születése napján ... jelszóul *Összes költeményei* kiadása elé. 42-ben Beck Károly német költő számára írt németnyelvű rövid önéletrajzában még azt vallja jelmondatául : Bettelsack und Freiheit. Ebben a fiatal szív daca és elszántsága nyilvánul. A mostani hat sorban az élet s főkép Petőfi életének két főeszméje s érzése foglaltatik, az egyéni és a közélet fővágya, az ember boldogságának alapjai. Ez a *Votum Petőfianum*...“ (Voinovich G.)

Petőfi hazafias és politikai költészetére — néhány vers címének megemlítésével — elég csak utalnunk. Hazafias költemények : *Honfidal*, *Isten csodája*, *Magyar vagyok*, *A magyar ifjakhoz*, *A majtényi síkon*, *Nemzeti dal*, *A ledőlt szobor*, *Csatadal*, *A székelyek*, *A honvéd* stb. Politikai költemények : *A királyokhoz*, *Fekete-piros dal*, *Föl, Itt a nyilam, mibe löjjem*, *Akasszátok föl a királyokat* stb. Szatirikus hangú hazafias vagy politikai költemények : *Okatootáia*, *Készülj, hazám ! Mit nem beszél az a német*. — Hazafias bordalok : *Részegség a hazáért*, *Bordal*, *Rég veri már a magyart a teremtő*.

## Szülőimhez.

Hejh édes szülőimék,  
Gazdagodjam meg csak!  
Akkor, hiszem istenem,  
Nem panaszkodnak.

Minden teljesülni fog,  
Amit csak kívánnak;  
Megelőzőm vágyait  
Éd's apám s anyámnak

Lesz csinos ház, amiben  
Megvonulnak szépen;  
Pince lesz a ház alatt,  
Jó bor a pincében.

Meghíhatja éd's apám  
Minden jó barátját;  
Borozás közt lelköket  
A jó kedvbe mártják.

Szép kocsit csináltatok  
Éd's anyám számára;  
Nem kell, hogy a templomot  
Gyalogosan járja.

Lesz arany-szegélyzetű  
Imádságos könyve,  
Krisztus Urunk képe lesz  
Szépen metszve benne.

Pistinak meg majd veszek  
Drága paripákat,  
Rajtok jó Istók öcsém  
Vásárookra járhat.

Végesvégül lesz nekem  
Dúsgazdag könyvtárom;  
Akkor majd a verseket  
Nem pénzért csinálom.

Ingyen osztom azokat  
Szét az újságokba;  
Minden szerkesztő, tudom,  
Szívesen fogadja.

S hogyha szép lányt kaphatok:  
— De magyar lelkűt ám —  
Éd's apám táncolni fog  
Fia lakodalmán.

Családi vonatkozású egyéb lírai költeményei: *Távolból, István öcsémhez, Anyám, anyám, Fekete kenyér, Fiam születésére, Szüleim halálára.*

## Szállnak reményink . . .

Szállnak reményink, e szép madarak...  
Midőn legjobban szállanak  
S szíjják a mennyei tiszta léget,  
Hol már sas sem tanyáz:  
Jön a való, e zord vadász  
S lelövöldözi őket.

## Egy bölcs hajdan . . .

Egy bölcs hajdan szamáron útazott. —  
Azóta az idő megváltozott,  
Nagyon megváltozott már,  
Most a szamarak  
Lovaglanak,  
A bölcs pedig gyalog jár.

## A bánat? egy nagy óceán . . .

A bánat? egy nagy óceán.  
Az az öröm?  
Az óceán kis gyöngye. Talán  
Mire fölhozom, össze is töröm.

## Földét a földmives . . .

Földét a földmives felszántja,  
Aztán beboronálja.  
Képünket az idő felszántja,  
De be nem boronálja.

Ez a négy kis vers a „Felhők“ c. költemény-csoportból való.

### Pusztán születtem . . .

Pusztán születtem, a pusztán lakom.  
Nincs fődeles, kéményes hajlokom ;  
De van cserényem, van jó paripám.  
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Szörén szoktam megülni a lovat,  
Ha ide vagy oda utam akad ;  
Nem szükséges a nyereg a hátán —  
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Gyócs a gatyám, patyolat az ingem ;  
Nem vettem, a rózsám varrta ingyen.  
Hejh, maholnap az én piros rózsám  
Csikósné lesz az alföldi rónán.

### Szomjas ember tűnődése.

Ejnye, mi az istennyila !  
Üres már a láda fia?  
Üres ám —  
Jaj pedig be ihatnám !

Száraz kút a gégem csapja,  
Süti a szomjúság napja ;  
Még meggyul,  
Ha rá boresó nem hull.

Hm, biz a nem tréfa volna,  
A felhőből hogyha folyna  
Boresó —  
Volna ! itt a bökkenő.

Volt a szállóban határom,  
De eladtam tavaly nyáron  
S az ára  
Garatomon lejára.

A kocsmából meg már régen  
Kikopott az emberségem ;  
„Addsa — ne !“  
Ilyen szépen főznek le.

. . .Valami jutott eszembe !  
Zálogul majd azt teszem be.  
Előre,  
Hitvesem fejkötője !

Jaj de hisz már sírba zártam  
Szerelmetes hitestársam,  
S ott véle  
Nyúgoszik fejkötője.

Oh miért is emlékezem  
Halálodra, én kedvesem?  
Könny gördül  
Azonnal két szemembül.

Hátha könnyeimnek árja,  
Uram bocsá ! borrá válna :  
Akkor még —  
Hejh, akkor többet sírnék !

Ez a két költemény : zsáner-dal. (Lásd a magyarázó fejezetet.) Szatirikus zsáner-dal : *A magyar nemes.*

### Pál mester.

Pál mester ilyformán okoskodott,  
És félre csapta  
Szilajhetykén a kalapot :  
„Eh, aki adta !  
Mire való a feleség nekem?  
Nélküle szabadabb lesz életem ;  
Elkergetem . . . az lesz belőle.“  
És úgy tett, amiként beszéle.

Pál mester később így okoskodott,  
Csakhogy nem csapta  
Ő félre most a kalapot :  
„Hej, aki adta !  
Mégis csak kár volt elkergetnem őt :  
Kézében gazdaságom egyre nőtt,  
S most elpusztul... az lesz belőle.“  
És úgy lett, amiként beszéle.

Pál mester ekkor így okoskodott  
És félre csapta  
Ismét hetykén a kalapot :  
„Eh, aki adta !  
Mi haszna minden bűm és bánatom?  
Úgy sincs sokam ; azt is tovább adom,  
Tovább adom... az lesz belőle.“  
És úgy tett, amiként beszéle.

Pál mester végre így okoskodott,  
S szemére csapta  
Keservesen a kalapot :  
„Hejh, aki adta !  
Most már minden, de minden oda van :  
Mi tévő légyek? felkössem magam?  
Fel, felkötöm... az lesz belőle.“  
És úgy tett, amiként beszéle.

*Egy alakot bemutató, négy mozzanatú zsáner-kép (élet-kép). Az a kézmozdulat, mellyel Pál mester a kalapjához nyul, s az „eh“ és hejh“ indulatszócskák váltakozása : a jellemzés művészetének bámulatosan megelevenítő eszköze tud lenni. Minden zsánerkép éltető lelke : a hangulat. A Pál mester hangulatát a tragikomikum vagy a groteszk humor nevével jelölhetjük meg. Petőfi egy alakot bemutató zsánerképei közül meghatottan érzelmes hangulatú : *A jó öreg kocsmáros, A vén zászlótartó, elkomolyodó humorú : Sári néni, idillikus : A kis béres, szatirikus : Pinty úrfi, Pató Pál úr. Szatirikus csoportképek : A boldog pestiek, Kedves vendégek, kedélyes csoportkép, meleg intérieur : A téli esték. Allegórikus zsánerkép : A rab oroszlán.**

Petőfi zsánerképei néha kis történetfélét is tartalmaznak és románccá lesznek. Ilyenek, komikai hangulattal : *A tintásüveg, Csokonai*, tragikomikus hangulattal : *Megy a juhász szamarón*, érzelmes hangulattal : *Füstbe ment terv, Falu végén kurta kocsmá.* (A Pál mester, előadásmódjának multidejűségével, átmenet az életkép és a románc között.)

### A puszta télen.

Hejh ! mostan puszta ám igazán a puszta !  
Mert az az ősz olyan gondatlan rossz gazda ;  
Amit a kikelet  
És a nyár gyűjtöget,  
Ez nagy könnyelműen mind elfecséreli,  
A sok kincsnek a tél csak hült helyét leli.

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,  
 Sem a pásztorlegény kesergő sípjával,  
 S a dalos madarak  
 Mind elnémultanak,  
 Nem szól a harsogó haris a fű közül,  
 Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Mint befagyott tenger, olyan a sík határ,  
 Alant röpül a nap, mint a fáradt madár,  
 Vagy hogy rövidlátó  
 Már öreg korától  
 S le kell hajolnia, hogy valamit lásson...  
 Így sem igen sokat lát a pusztaságon.

Üres most a halászkunyhó és a csöszház,  
 Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz ;  
 Mikor vályu elé  
 Hajtják este felé,  
 Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,  
 Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.

Leveles dohányját a béres leveszi  
 A gerendáról, és a küszöbre teszi,  
 Megvágja nagyjából  
 S a csizmaszárából  
 Pipát húz ki, rátölt és lomhán szipákol  
 S oda-odanéz : nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyancsak hallgatnak,  
 Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak,  
 Mert a pince kulcsát  
 Akár elhajítsák,  
 Senki sem fordítja feléjük a rudat,  
 Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharók,  
 Egyik fönn a légben magasan kavarog,  
 Másik alant nyargal  
 Szikrázó haraggal,  
 Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő,  
 A harmadik velök birkózni szemközt jó.

Alkonyat felé ha fáradtan elülnek,  
 A rónára halvány ködök települnek,  
 S csak félig mutatják  
 A betyár alakját,  
 Kit éji szállásra prüszögve visz a ló...  
 Háta mögött farkas, feje fölött holló.

Mint kiüzött király országa széléről,  
 Visszapillant a nap a föld pereméről,  
 Visszanéz még egyszer  
 Mérges tekintettel,  
 S mire elér szeme a tulsó határra,  
 Leesik fejről véres koronája.

Kitűnő példa ez arra, hogy a költői leírás tárgyi területe nem azonos a festészetével ; hiszen e költemény nagyobb része azzal foglalkozik, ami télen a pusztáról — *hiányzik!* Mimódon

rajzolhatná meg a festő azt, hogy *nincs* juhnyáj, *nincs* pásztorlegény, *nincsenek* dalosmadarak? De ha volnának is, akkor is mit csinálna a festő a méla kolomphanggal, a kesergő sípszóval, vagy a madarak dalával? A költemény hangulatát itt a hiányérzet adja meg.

Petőfi legszebb tájfestő, leíró költeményei még: *A csárda romjai*, *Az alföld*, *Kis-Kunság*, *A Tisza*, *Kutyakaparó*, *Az erdei lak*.

### Bolond Istók.

„Jön biz a', tagadhatatlan,  
Mingyárt itt lesz a hátam megett,  
S mily haragos! soh'se láttam  
Ilyen gyilkos szemeket.

Korbácsolja lovait,  
S a gyeplőt közéjük vágta,  
Úgy jön egyenest nekem  
Sebesen, lóhalálába.

Hallj' az úr,  
Legyen annyi embersége,  
Hagyjon békét én nekem,  
Menjen félre pokol fenekébe.

Hisz elég nagy ez a puszta,  
Mégférünk egymás mellett is könnyen,  
Mért törnénk tehát egymásra?  
Egyik jobbra, másik balra menjen.

És ha épen úgy kívánja,  
Hát meg is süvegelem,  
Csak térjen ki az utamból,  
Csak hagyjon békét nekem.“

Így beszél a jámbor ifju  
A záporhoz, mely utána nyargal,  
De biz ez nem fordul el, hanem  
Utoléri, s dől rá vad haraggal.

És az ifju?  
Ott helyben megáll merően,  
Mint Caesar, midőn meglátta  
A gyilkot Brutus kezében,

S köpenyét, mint Caesar,  
Rávoná a képire...  
Azaz hogy rávonta volna,  
Ha lett volna köpenye.

De azért, mint akinek nyakában  
Egy pár bunda s köpönyeg,  
Oly nyugottan áll, s ezt mondja  
Kimondhatatlan egykedvüleg:

„Jó ; ha nem hallgatsz rám,  
 Űssön a mennykő beléd.  
 Majd meglátom, melyikünk  
 Űnja meg elébb.

Istenemre, én vagyok tán  
 A világon a legjobb keresztyén,  
 Mert biz annyiszor még senki sem  
 Keresztelkedett meg, mint én.

Mennyit, mennyit mos a zápor engem !  
 Hanem hiszen szerencsént mos,  
 Mert biz én amilyen  
 Egykoron valék, olyan vagyok most.

Leáztathat rólam  
 Az eső minden ruhát,  
 De nem áztathat le egyet, a  
 Philosophiát.

Az már aztán a szabó,  
 Aki ezt a ruhát varrja ;  
 S milyen olcsó ! ingyen kapni,  
 S mégis milyen kevés hordja.“

Így elmélkedik az ifju ember,  
 S erre oly jóízűt kacagott,  
 Hogy a zápor megbosszankodott rá,  
 S még kegyetlenebbül szakadott.

De az ifju győzte türelemmel,  
 Állt vidáman és nyugottan ;  
 Gondolá, hogy zúgólódni  
 Teljesen méltóságán alul van.

Végre is a mérges felhő  
 Szégyént vallva távozék,  
 S szivárványos lett — talán az  
 Ifju kedvétől — az ég.

„Szép szivárvány !“ — szólt a vándor,  
 „Mint életem, olyan tarka,  
 S olyan fényes, mint jövődöm  
 S mint a paradicsommadár farka ;

Szép szivárvány, szép diadalív  
 A verőfény tiszteletire,  
 Hogy a vészen, a felhőkön  
 Győzelmet nyere ;

Szép szivárvány, messze vagy te tőlem,  
 Jaj de messzebb még a város,  
 A nap vége pedig már közel,  
 És az út irtóztatóan sáros.

Én ugyan próféta nem vagyok,  
 Hanem annyit merek jóslani,  
 Hogy ma nem gyönyörködhetnek már  
 Bennem a város leányai.

Sajnálom szegényeket,  
De hiába, nem fehetek róla...  
Hogyha mégis szállni tudnék,  
Mint amottan az a gólya.

Mit csináljak hát?  
Ha az éjet itt kint töltöm,  
Gyönyörű multságocska lesz,  
Nedves háttal sáros földön...

Bár Bolond Istóknak hínak,  
Ily bolond csak nem leszek —  
Mit tünődöm? Amott egy tanya,  
Bemegeyek.

Zsiványfészek is lehet  
Barátságos alakjára nézve,  
De nincs annak félelem szivében,  
Akinek még bányában a pénze.

És a kémény füstölög,  
Ergo tűz van a konyhán,  
Ergo megmelegszen, sőt még  
Vacsorálok is talán.

Mily szerencse, mily boldogság,  
Hogy tanultam logicát,  
Most ezt föl sem érném ésszel...  
Éljenek az iskolák!"

Ez komor tanya,  
Ahová az ifju mégyen,  
Mélyen benn a  
Puszta közepében.

Félig ép,  
Félig rom;  
Ház-e vagy  
Sírhalom?

Mint az árva gyermekek  
Anyjok sírhalmánál,  
Egy pár vad fa körülötte  
Olyan szomorún áll.

És pedig nagy épület,  
Nem paraszt kőműves rakta,  
Drága mű,  
Csakhogy az enyészet lába rajta.

Oldaláról hull a vakolat,  
Kopott zsaluk lógnak lefelé,  
Mint helyökből kifeszíté  
Egyik-másik kósza szél.

Az ajtó előtt egy  
Életunt komondor,  
Ellenséget s jó barátot  
Egyaránt megmormol.

Hátul a cselédház, oldalánál  
Egy öreg mogorva béres lézeng ;  
Dolgoznék, ha dolgoznék,  
Balta és járomszög a kezében.

Minden oly bús,  
Oly kedvetlen,  
Míntha egy világnak  
Átka volna itten.

Gondolá is fiatal barátunk,  
Hogy elért e tanya közelébe :  
„A tatárjárásnak itt talán még  
Mostanában volt csak vége.

De ha benn még mostan is Timurlán,  
Dzsengiz khán s az egész Tatárország,  
Még úgy is belépek ; lábamat  
Vissza még ez urak sem riasztják.“

S a küszöbre  
És belépett,  
S láta egy vénséges  
Asszonyképet.

A paraszat túrta  
Csiptető vasával...  
Szólt az ifju hozzá  
Elragadtatással :

„Jó estét magának  
Szerelem galambja,  
Ifjuság rózsája,  
Nagyanyám nagyanyja !...“

De az érdemes hölgy közbevágott,  
A beszédnek végét el nem várva :  
„Mit keres kend? Isten hírvél  
Menjen arrébb, ez nem csárda.

Majd biz itt minden sehonnait  
Befogadni, hát hogy is ne !  
Kivált ilyen tájban,  
Mikor itt van már az este.“

„Ejh, babám“ — felelt a vándor,  
„Hisz nem ment el az eszem,  
Hogy beüsssem orrom ilyen helyre,  
Ha el nem esteledem.

Ép azért, mert este van...  
De szavát el nem végezheté,  
Nagy csetepatéval küldte  
Őt az asszony kifelé.

Ő nem tágitott. „Ki itt az úr?“  
Kérdezé,  
„Véle szólok ; vigyük az ügyet  
Ő elé.“

„Itt az úr, mi a baj?“  
Szólt egy tompa hang,  
Mintha szólna tenger  
Fenekén harang.

Hófejér aggastyán volt az úr,  
Hófejér bajusszal és szakállal,  
Homlokán kevés haj, sok redő,  
Úgy állt ottan komoly méltósággal.

Úgy állt ott merően,  
Mint egy sírkereszt,  
Melyet tél-időben  
Tiszta hó fedez.

Úgy állt, mint egy egész temető,  
Melyben oly sok, oly sok a halott,  
S látható volt jól, hogy az öröm van  
Legrégebben eltemetve ott.

És az ifju lelke a pajkosság  
Tarka köntösét rögtön letette,  
S szólt illendő szerénységgel  
S tisztelettel közeledve :

„Jó uram, bocsánat!  
Útazó vagyok;  
Még ugyan nem fagytam meg, de  
Nem is izzadok.

Nagyon utolért a zápor,  
Át találtam ázni egy kicsit,  
Engedelmeddel fölmelegenném  
S megszáritnám a ruhámat itt.

S ha jóságodból ezen kívül  
Még maradna egy darabka hátra,  
Azt csak arra használnám, hogy  
Megmaradnék itten éjtszakára.“

„Jól van“, volt a kurta válasz,  
S ezzel befordult az agg.  
Kurta volt a válasz, ámde több  
Nem kellett az ifjunak.

Fönn termett a tűzhelyen,  
A láng mellé guggolt szépen,  
S ült kevélyen és vidáman,  
Mintha ülne egy királyi széken.

„Most nekem áll a világ!“  
Ekképen gondolkodék,  
„Tudtam, így lesz, és azt is tudom,  
Hogy vacsorám is lesz még.“

Ezt gondolta, s össze-vissza  
Gondolt minden tarka-barkát,  
És miért ne gondolt volna?  
Hisz Bolond Istóknak hitták.

Ami volt és ami lesz,  
Ami nem volt s nem leszén,  
Minden, minden  
Megfordult a fejiben.

S amit ő magában gondolt,  
Ki is szokta mondani ;  
No hiszen a vén anyónak  
Volt mit hallani !

Három vendégoldalal székér  
Sem bírná el, annyit fecsegett ott,  
S olyakat, hogy rajtok az anyó is  
Néha még — uram bocsá' ! — mosolygott.

Hejh pedig ezt vajmi régen,  
Régen nem tevé már,  
Szinte csikorgott belé a szája,  
Mint a megrozsdásodott zár.

De hogy minden mértéken felül  
Hosszu ne legyek :  
Mint az ifju jóslá, meghívá őt  
Vacsorára az öreg.

„Ejnye, ejnye“, gondolá az,  
Másod ízben rakva meg a tányért,  
„Ez a Matuzsálemína  
Hogy kitett magáért !

Hiszzen ez királyi vacsora ;  
Kár, hogy ilyen búsan költjük el...  
Megszólítom az öreg urat,  
Ha felel, ha nem felel.“

„Jó uram, tisztelt úr,  
Ételed jó, de egy híja van.  
Az az egy a híja, hogy  
Nagyon sótalan.

Nem ezt a sót értem... mással  
Szoktam sózni én az ételt :  
Mulatással,  
Víg beszéddel.

A halak is kacagnának rajtunk,  
Ekkép látva minket...  
Avvagy siralomházban vagyunk tán,  
S holnap már kivisznek?

Fél halál a hallgatás,  
Tőle szinte félek én ;  
Ha te restelesz beszélni,  
Majd beszélék én.

Történet, földművelés, művészet,  
Csillagászat, természettan,  
Költészet, jogtudomány, kuruzslás...  
Mind, mind, mind a fejemben van.

Ismerős előttem  
Éjszak, dél, kelet, nyugat,  
Jártam fényes palotákban  
És rongyos kunyhók alatt.

Mondd, miről beszéljek?“  
És az agg (inkább szemével,  
Mint hangjával) ekkép válaszolt :  
„Engemet már mi sem érdekel.“

„Óh uram, ne mondd ezt“, szólt az ifju,  
„Isten ellen vétkezel vele...  
Elzárkozni e dicső világtól,  
Amely széppel, jóval úgy tele!“

„Tele széppel, jóval“ mormogá az  
Aggastyán, fejét megrázva,  
„Tele széppel, jóval, meglehet, de  
Legfőlebb csak néhányak számára.

Majd ha hetven, nyolcvan év keservét  
Hordod szíveden,  
S közte még csak egy hervadt virág,  
Egy szép emlék sem leszen,

Majd ha dőlni készül élted fája,  
S azt sem mondhatod,  
Hogy ágán a boldogság-madár  
Egyszer nyugvék, egy dalt csattogott,

Hanem a kinszenvedések függtek  
Rajta, mint akasztott emberek :  
Akkor mondd meg, milyen a világ,  
Akkor mondd meg, fiatal gyerek.

Tél vala már ifjuságom,  
Hát öregkoromnak,  
Hát ennek még  
Milyen nevet adjak?

Szerettem ; szerelmem angyal volt,  
Ott fönn született az égben,  
S gyalázat sarával megdobálva  
Halt meg itt lenn, a földön, szeméten.

Hogy virágtalan volt tavaszom,  
Kétségemnek rémeit legyőzve,  
Jó reménnyel néztem a kalászos  
Nyár elé és a gyümölcsös őszbe.

Eljött s elment mind a kettő,  
És mi hasznom benne?  
Hogyha mindent elbeszelnék,  
Szíved megrepedne.

Hosszu fájdalom rövid tartalma :  
Sírban két jó gyermekem,  
Még egy él, és ez rossz ember  
És irántam idegen.

Elhagyám, s már nem láttam sem őt, sem  
 A világot tíz esztendő óta,  
 És azóta nincs egyéb érzelmem,  
 Mint bevágnyi, be a koporsóba.

Én bevégzém számadásom  
 Az étellel,  
 Mit akarhat még velem, hogy  
 Nem ereszt el?

Kiivott már mindent, bennem  
 Semmi nem maradt,  
 Mért nem dobja hát el már az  
 Üres poharat?

Átkozott légy, élet,  
 Légy elátkozott,  
 Aki rabszolgádat  
 Ekkép kínozol!

Átkos, átkos a világon minden,  
 Egy van csak, mi áldást érdemel:  
 Az az egy kicsiny gödör, hová az  
 Élet minket nem kísérhet el.

Milyen áldás ott lenn porladozni,  
 Elfeledni, hogy valánk,  
 Hogy ama nagy kínpadon szenvedtünk,  
 Amelynek neve világ!"

Itt megállott a sok évnek  
 És sok bűnnek embere,  
 És az ifjú szót emelni  
 Csak hosszú szünet multán mere:

„Szent előttem minden fájdalom,  
 Kettősen szent az öreg szívé...  
 Nem akarlak bántani; bocsáss meg,  
 Ha beszédem lelked sértené.

Jó uram, te vétkezél,  
 Tűrd tehát a büntetést,  
 Mert ha nagy, azért az, mert  
 Bűnöd is nagy: a kétségb'ésés.

Ez a bűnök koronája,  
 Minthogy ez nem más,  
 Mint a legsötétebb  
 Istentagadás.

A kétségb'ésés pokoli hang,  
 Amely fölkiált az égre:  
 Nincs te benned isten, akinek  
 Gondja volna az emberiségre.

S méltó rá bizonnal,  
 Aki ezt kimondja,  
 Róla hogy kezét a  
 Jó Isten levonja,

Mert van a világnak atyja,  
Van egy hű gondviselője,  
Minden ember megláthatja,  
Aki el nem fordul tőle.

Csak ne légyünk türelmetlenek!  
Néki sok a gyermeke,  
Ne kívánjuk, hogy minket tegyen  
Mindeneknek elibe.

Itt a törvény: „várj sorodra“,  
És nem vársz hiába:  
Mint a nap a föld körül, úgy  
Vándorol jósága.

S nincsen akit elkerülne,  
Ha ma nem jött, eljön holnap...  
Míg az ember boldog nem volt,  
Addig meg nem halhat.

S a boldogság soh'sem késő,  
És ez oly bűvszer, mitül  
— Essék csak egy csepp beléje —  
Egy tenger megédesül.“

Még soká beszélt az ifju,  
És az agg mindig jobban figyelt,  
S úgy szívá be lelke e beszédet,  
Mint a gyermek az anyatejet.

És midőn elhallgatott az,  
Álmélkodva kérdezé az agg:  
„Hol tanultad ezeket?  
Ki vagy, ifjú, hogy hinak?“

Az pedig a komolyságot  
Már nagyon megunta,  
S választát vidáman, pajkosan  
Ilyeténkép mondta:

„Hol tanultam ezeket?  
Egy bagoly beszélte,  
Amidőn egy vészes éjjel  
Egy odúban háltam véle.“

Ki vagyok? sehonnai,  
Se országom, se hazám,  
Valamely vándormadár  
Lehetett az ősapám.

Járok-kelek a világban,  
Ma itt vagyok, holnap ott,  
És akinek tetszik, annak  
Emelek csak kalapot.

Minél többet éhezem és fázom,  
Annál több az örömöm,  
Mert annál szebb lesz jövődöm,  
Minél rútabb jelenem.

S hogy hínak? biz én már jóformán  
Elfeledtem igaz nevemet,  
Azt tudom csak, hogy most a világ  
Bolond Istóknak hí engemet.“

Másnap reggel Bolond Istók  
Fölvevé kis batyuját,  
Oda állt a vén gazdához  
És elmondá búcsuját :

„Isten hozzád, jó öreg, ha egykor  
Boldog léssz, gondold reám,  
Jussak akkor az eszedbe, aki  
Boldogságodat megjósolám.“

Megfogá kezét a  
Remegő aggastyán,  
S szóla, s egy nehéz könny  
Pergett végig arcán :

„Isten hozzád, ifju ember,  
Akitől én... aki bennem...  
Aki nékem... látod, látod,  
Hogyan kell a szót keresnem.

Isten hozzád... vagy nem,  
Mondok valamit :  
Ne buesúzzunk még el,  
Maradj vélem itt.

Maradj itt, míg meg nem únod  
E tanyát,  
És ha tetszik, maradj itt az  
Élten át.

Mondd el, amit tennap mondtál,  
Mondd még százszor el nekem,  
Olyan jól esik azt hallanom,  
S végre majd el is hiszem.

Úgy-e itt maradsz, barátom?“  
Szólt az ifju : „Maradok ;  
Kötelességem maradni,  
Ha már így van a dolog.

Az olyan beszédben  
Ha kedved telik,  
Elbeszélek én, ne félj, akár  
Száz esztendeig...“

Kinn azonban zaj van,  
Kocsi érkezett ;  
Kocsi itt e pusztán !  
Vajon ki lehet?

„Nem szabad bejöni senkinek“,  
Így kiálta ki az agg...  
„Én nekem sem, nagyapám?“  
Szól kívül egy édes női hang.

És kinyílt az ajtó,  
És bejött a lány,  
Oly fiatal, oly szép  
És oly halovány!

S ráborult a bámuló öregre,  
Könnye, csókja égeté két arcát,  
S így önté ki  
Lelke harcát:

„Unokád függ rajtad, nagyapám,  
Úgy öllek át, mint a keresztet,  
Áhitattal és reménnyel... hangom  
Fájdalomtól és örömtől reszket.

Jöttem hozzád ótalmat keresni,  
Hol találnam azt, ha nálad nem?  
Jaj, hogy erre rászorultam, s százszor  
Jaj, hogy apám az én ellenem!

Tőle futok, védj meg ellenében;  
Szívtelenül férjhez menni kész,  
Van-e annak, van-e annak szíve,  
Ki egy szívet összetörni kész?

Kérelem s könny mind hiába volt,  
Kőszoborra hulltak könnyeim...  
Óh, ha itt is úgy járok, mint ottan,  
Lesz-e több ily sors, mint az enyim?

Értem, értem, mit jelent e  
Szemrehányás szemeidben,  
Úgy-e azt, hogy az utósó  
Szükségből vagyok csak itten?

Ne ítélj meg, százszor jöttem volna,  
S apám tiltá, hogy ne jőjek el,  
Ő mondá, hogy senkit sem szeretsz te...  
Ah, hogy őt mindig vádolnom kell!

Csak hogy itt vagyok végtére,  
El sem hagylak már ezentul,  
Hogy ha csak te  
Ki nem kergetsz hajlékodbul.“

Mennyit nem akart felelni  
E beszédre az aggastyán,  
És, egy szó kevés, de annyi  
Sem jöhetett ki az ajkán.

Könnyhullása, zokogása  
Volt a felelet,  
És hogy édes könnyeket sír,  
Látni lehetett.

Mint két árviz, amely  
Összejő,  
Összefolyt fölötte  
Mult s jövő.

És e tenger őt örök  
Elnyeléssel fenyegette,  
Vagy ha életét nem is, de  
Elmójét nagyon féltette.

Végre is csak tört eszméket monda :  
„Van tehát, ki engem is szeret,  
Mintha feketedni érzeném  
Ezeket a fejér fürtöket !

Mily kicsiny volt, hogy utószor láttam...  
Milyen szépen néz reám...  
Ifju ember, hol vagy? nézz ide,  
Ez az én kis unokám !

Ifju ember, addsa kezedet,  
Mert hiszen te mondtad :  
Míg az ember boldog nem volt,  
Addig meg nem halhat.

Ő hozzám jött, volt bizalma bennem...  
Többé már el sem hagy...  
Védni foglak isten, ember ellen.  
Kis unokám, ne félj, jó helyen vagy.“

És ki tudja, még mit  
Össze nem beszélt,  
Össze-vissza hányva  
Végét, elejét.

Kinn azonban újra zaj van,  
A leányért apja jött,  
De kilép az agg s reá dörg :  
„Át ne lépd e küszöböt,

Nem szentségtelen lábnak való ez,  
A tied szentségtelen...  
Vagy jer, azt megteheted : taszíts el  
És gázolj keresztül testemen.

Lyányod itt van... lyányod?  
Többé nem tiéd.  
Mért is volna? őt úgylis csak  
Veszni kényszerítenéd.

Megtagadtad egykoron apádat,  
Megtagad most téged gyermeked...  
Él az Isten s őrizi törvényét,  
Örködik az igazság felett.

Meg nem átkozlak, de  
Meg sem áldalak...  
Menj el úgy, hogy többé  
Ne is lássalak.“

És a fiú nem mert közeledni,  
Összezúzva távozik,  
Apja keményen parancsolólag  
Nyujtotta ki jobb kezét ;

Úgy állt ott az aggastyán  
 Bús hideg föntségben,  
 Mint a jégnek oszlopa  
 Éjszak tengerében.

Amidőn már messze járt fia,  
 Egy sohajt küldött utána,  
 Egy kebeltépő sohajt,  
 S beballagott hajlokába.

Odabenn nagy hallgatás lett,  
 Mélyen hallgatának,  
 Végre szólt az ifju vándor  
 Az öreg gazdának :

„Most, uram, már úgy hiszem, hogy  
 Én fölösleges vagyok,  
 Van már, aki majd vigasztal,  
 Aki földeríteni fog.

Jó kedvemmel és vándorbotommal  
 Megyek én megint a magam útján...  
 Isten hozzád, öreg ember,  
 Isten hozzád, ifjú lyány.“

Menne is, ha őt a gazda  
 Meg nem fogná,  
 S nyájas keménységgel így nem  
 Szólna hozzá.

„Az elébb maradni kértelek,  
 Mostan ezt parancsolom,  
 Láss boldogságomban is,  
 Hogyha láttad bánatom.“

„Maradok, ha úgy kívánod,  
 Sőt maradok örömezt“,  
 Szólt az ifju, „de egy kikötéssel :  
 Én leszek a gazda, mindenes.

Lyány lévén a háznál,  
 Rendnek is kell lennie,  
 És így bízni kell a kormányt  
 Úgyes ember kezire.

Én világlátott ember vagyok,  
 Meglásd, mit csinálok  
 E házból, mely most beillenék  
 Medve- és farkastanyának.“

S hozzá látott a dologhoz,  
 A cselédség véle,  
 Lusta nép volt, hanem őket  
 Váltig ösztökélte.

Seprő, meszelő, sikárló,  
 Szappan, minden működék,  
 S harmad napra a tanyát már  
 Majd magok sem ismerék.

Minden tiszta, fényes, mint a  
Katonaruhán a gomb,  
Nincs sehhol a régi rozsdá,  
Régi szenny és régi gond.

S ez, Bolond Istók öcsém,  
Ez mind a te munkád,  
Ember vagy, ember a lelked is,  
Akárki mit mond rád.

Tudja ő jól, mit hogyan kell,  
Hagyjátok csak őt magára,  
Tudja azt is, hogy a szép lány  
Nem haragszik a virágra.

Annak hát az ő okáért  
Hajnalonként kimegy a pusztába,  
Összeszedi a sok szépen-nyíló  
Vadvirágot, s köti bokrétába,

És ezt a lányka,  
Hogyha felkel,  
Ablakában látja  
Minden reggel.

Reggelenként szép virágbokréta,  
Nap hosszában tarka víg beszéd...  
Hejh dicséri az öreg az ifju  
Elméjét, a lány pedig szívét!

És így telnek, így röpülnek  
Órák és napok,  
Sőt még úgy sem hazudok, ha  
Mondok egy pár hónapot.

Hogy mult el, hogyan nem,  
Azt nem tudja senki,  
De hogy elmúlt szépen,  
Nem tagadja senki.

S már akárhogy húzzuk-halasztjuk,  
Végre is csak el kell mondani...  
Szinte restelem leírni,  
Olyan furcsa valami.

Nagyon egyszerű dolog különben :  
A fiú fölszedte holmijét,  
S a vándorbottal kezében  
Az öreg elébe lép.

S szólt, azaz hogy szólott volna,  
S nem tudott, csak szája mozgott,  
Elfelejtett  
Minden hangot.

De az öreg szó nélkül is  
Átallátott szándokán,  
Nem különben aki ott állt  
Másfelől, a kis leány.

És egyszerre csak elkezdtek  
Sírni mind a ketten,  
S rákezdte az ifju is, tán  
Még keservebben.

Úgy megsírtak, sírdogáltak,  
Jobban sem kell,  
Egyszer ülőhelyéből a  
Gazda fölkel,

És hátáról a tarisznyát  
Leveszi,  
A leány meg kezéből a  
Botot veszi ki.

És azóta nyugszik  
A tarisznya s bot,  
Bolond Istók többé  
El nem távozott.

Nem volt bolond,  
Hogy távozzék  
Onnan, ahol  
Úgy szerették! — — —

Már kevés virág van a pusztában,  
Mert az őszi szelek fújnak,  
De yagyon még annyi, hogy elég lesz  
Menyasszonyi koszorúnak. — — —

Amidőn a templomból mint  
Feleség s férj jöttek,  
A szavaknál egyebet nem  
Mondhatott a jó öreg:

„Gyermekeim, legyetek  
Mindig ilyen boldogok...  
Már én is tudom, mi a  
Boldogság, meghalhatok.“

„Nem szabad meghalnod“, súgta a vő,  
„Hátra van még valami:  
Unokádnak gyermekit idővel,  
Őket is meg kell még áldani!“ — — —

Évek jöttek, évek mentek.  
Mindenik vetélkedett,  
Melyik adjon a másiknál  
Őnekik több örömet.

Most pedig... elmondjam-e, ne mondjam?  
Úzik a felhőket a szelek,  
Nagy pelyhekben sűrűn omlik a hó,  
Hó a földön, éj a hó felett.

A pusztában csak egy fény világít,  
A tanyának mécsvilága ez,  
Boldogokra vetheti világát,  
Úgy tetszik, hogy örömében rezg.

A tanyában, jó meleg szobában,  
 Pattogó szikrázó tűz körül  
 Az aggastyán, a férj, a menyecske  
 És egy pár kis pajkos gyermek ül.

A menyecske fon s dalol, nagyapja  
 S férje játszik a két fiúval. —  
 Kinn süvít a tél viharja... ott benn  
 Perg a rokka s vígan zeng a dal...

Ezt a költeményt 1847 végén, új házasságkorában írta Petőfi;  
 tehát az epikai burok mögött lírai élmény lüktet.

### Az Apostol-ból.

Csendes kívül a nagy világ,  
 Csendes belül a kis szoba,  
 Csak néha sóhajt kinn az őszi szél,  
 Csak néha sóhajt ott benn az anya.

A kis fiú halkán fölül az ágyon,  
 Falhoz támasztva bágyadt tagjait,  
 S rimánkodólag, mintha temető  
 Földéből jőne a hang, így susog:  
 „Apám, ehethném!  
 Erőködöm, hogy elaludjam,  
 Erőködöm, de el nem alhatom;  
 Apám, az éhség fáj, adj kenyeret,  
 Vagy csak mutatsd meg, az is jól esik.“

„Várj holnapig, kedves kicsiny fiam,  
 Várj holnapig, holnap kapsz kenyeret,  
 Kakastejjel sültöt fehér cipót.“

„Inkább ma száraz, barna kenyeret,  
 Mint holnap lágy fehér cipót, apám,  
 Mert holnapig meghalhatok,  
 Meg is halok, tudom...  
 Olyan sokáig nem jön az a holnap.  
 Mióta mondod azt a holnapot,  
 S mindig ma van, mindig csak éhezem!  
 Vajon ha meghalunk, apám,  
 Ha sírba tesznek, éhezünk-e ottan?“

„Nem, gyermekem,  
 Ha meghalunk, többé nem éhezünk.“

„Úgy én ohajtom a halált, apám,  
 Kérlek, szerezz nekem koporsót,  
 Egy kis fehér koporsót,  
 Olyan fehérét, mint anyámnak arca,  
 Vitess a temetőbe  
 És tégy a föld alá...  
 A holtak olyan boldogok,  
 Mert nem éheznek ők!“

Ki mondja ártatlannak  
 A gyermeket?  
 Hol a tör, hol van a kard, amely  
 Irtóztatóbb, gyötrelmesebb  
 Sebet vón' képes ejteni,  
 Mint apa szívéen ejtett  
 E gyermek ajaka?  
 Szegény apa!  
 Tartóztatá magát,  
 De könnye hirtelen kicsordult,  
 S ő arcához kapott  
 S azt megtörölte reszkető kezével,  
 Azt gondolá, hogy meghasadt szívéből  
 Freccsent reá a vér!

Ő a panaszhoz nem szokott, de most  
 Kitört belőle ellenállhatatlanul:

„Ó ég, Isten! mi végre alkotál?  
 Miért nem hagytál ott a semmiségben,  
 Amelybe lelkem-testem visszavágy?  
 Vagy embernek miért teremtél  
 És mért adál családot,  
 Ha már azt nem táplálhatom  
 Saját véremmel, mint a pelikán?...  
 De állj meg ajkamon, szó,  
 Az isten tudja, mit cselekszik,  
 Magas tervébe nem lát a vak ember,  
 S kérdőre vonnunk őtet nem szabad.  
 Rákülde a tengerre engem,  
 Lelkembe tette az iránytűt,  
 Amerre ez vezet, megyek. —  
 Nesze, fiam, nesze  
 E kis darab kenyér, egyél,  
 Edd jóízűn, ez a végső darab,  
 Holnapra szántam s ha most megeszed,  
 A jó ég tudja, holnap mit eszel.“

Mohó örömmel  
 Kapott a kis fiú utána,  
 Az ágyra visszaguggolt,  
 S oly jóízűen falatozta  
 Az istenadta száraz kenyeret,  
 Hogy csillogott belé szeme,  
 Mint két szerelmes szentjánosbogár;  
 S midőn a végső falatot  
 Lenyelte, ráborult az álom,  
 Mint völgyre a napalkonyat köde,  
 S lehajtá a párnára kis fejét,  
 S alutt, és álmodott mosolygó arccal...  
 Vajon mit álmodott, miről?  
 Koporsóról-e vagy kenyérről?

Álomba sirdogálta  
 Magát az anya is,  
 A másik mellé tette kisedét,  
 Karjával mind a kettőt átölelte  
 S a nyoszolyának szélén úgy alutt.

A férfi fölkel asztalától,  
 Az ágyhoz lépdegélt lábujjhegyen,  
 Megállt előtte összefont karokkal,  
 És elgondolkodik :  
 „Végtére boldogok  
 Vagytok, szeretteim !  
 Az életet nem érzitek,  
 Levette vállaitokról az álom  
 E nagy súlyt, mit napestig hordotok.  
 Szegény, szegény szeretteim.  
 Én Istenem, hát jobban szereti  
 Az álom őket, mint én szeretem, hogy  
 Ez tészí őket boldogokká,  
 Amikké én nem tehetem?  
 De hisz mindegy, elég hogy boldogok...  
 Aludjatok, kedveseim,  
 Aludjatok, jó éjtszakát !“

Megcsókolá a három alvót,  
 Szentháromságát családéletének,  
 Áldásadólag terjeszté fölélők  
 Kezét (hogy e kéz mást nem adhatott  
 Nekik, mint pusztá áldást !)  
 S helyére visszaballagott.  
 Még egy szelíd tekintetet  
 Vetett a népes nyoszolyára,  
 Egy oly szelíd, édes tekintetet,  
 Melytől az alvók álmaikban  
 Rózsák és angyalok között mulattak,  
 Aztán kinézett ablakán,  
 Beléje nézett a sötétbe,  
 Nézett beléje oly merően, mintha  
 Azt föl akarta volna gyujtani  
 Éjszakkfényével lángoló szemének.

Petőfi nagyobb elbeszélő költeményei : *A helység kalapácsa*, *János vitéz*, *Szerelem átka*, *Szilaj Pista*, *Salgó*, *Szécsi Mária*, *Bolond Istók*, *Az apostol*. Töredékek : *A táblabíró*, *Lehel vezér*.

Regénye : *A hóhér kötele*. Drámája : *Tigris és hiéna* (Borics és Predzlava). Novellái : *A szökevények*, *A nagyapa*, *A jakó leány és a pej legény*.

Petőfi lefordította Shakespeare *Coriolanus* c. tragédiáját.

*Petőfi Sándor az 1822—23 közötti Szilveszter-éjtszakán született Kiskőrösön. Atyja Petrovics István, anyja Hruz Mária. Az apa mészáros és kocsmáros volt s gyakran változtatta lakóhelyét. Sándor kétéves korától fogva négy éven át Kiskunfélegyházán élt s később ezt szerette szülővárosának nevezni. Elemi iskolába Kecskeméten járt, középiskolai diák Sárszentlőrincen, Pesten, Aszódon, Selmecen volt. Selmecen már elhanyagolta iskolai kötelességét, rossz bizonyítványt kapott, s minthogy apjával is összezdült, elment gyalog Pestre, majd Sopron megyébe ; rokonának ígéretében csalódva, beállt katonának a soproni gyalogezredbe. Az ezredet áthelyezték Horvátországba ; a sok járadság és szenvedés*

nagyon megviselte Petőfi szervezetét, úgyhogy elbocsátották a katonaságtól. Egy darabig folytatta középiskolai tanulmányait a pápai református kollégiumban, több ízben szintársulatokhoz szegődött, sok nélkülözésen ment át. Végre 1845-ben rendes, fizetési állásba jutott a Pesti Divatlapnál. Csakhamar vezére lett a szabadsáért hevülő magyar ifjúságnak. 1847-ben nőül vette Szendrey Júliát. Az 1848—49-i, általa is előkészített szabadságharcnak költője, katonája és legendás halálú vértanúja lett. 1849 július 31-én tűnt el a Segesvár melletti csatában.

## PETŐFI SÁNDOR.

Költészetünk reformkori fejlődésének betetőzője, egész irodalmunk legnagyobb lírai lángelméje, sőt a világirodalomnak is egyik legtüneményesebb alakja: **PETŐFI SÁNDOR.**

Szinte valószínűtlen, meseszerű pályafutás az övé. Alacsony sorban születik, nyomorúságra jut, Sorsa kikopik az iskolából, beáll katonának, gyöngye szervezete miatt onnan is elbocsátják, ettől kezdve hol megint diákoskodik, hol pedig vándorszínészekkel kóborol, éhezve, betegeskedve és — világraszóló, halhatatlan diésőségről álmodozva. Mire segéd-szerkesztő lesz s mindennapi megélhetése felől nem kell aggódnia, már huszonkét éves, — huszonhat éves korában pedig már meghal: de ez az ötödik évtized a legszédületesebb iramú szárnyalás az örök hírnév és nagyság magaslatára. A színészi diésőségről szőtt ábrándjai nem valósultak meg, de helyettük sokkal magasabbrendű és maradandóbb koszorú jutott neki, a költői halhatatlanságé, amelynek az egész világirodalomban ő a legfiatalabb hirtokosa. Az igazán nagy költőknek, kivált a lírikusoknak, tehetségükért meg szoktuk boesátani emberi gyarlóságukat, még jellembeli súlyos fogyatkozásaikat is, Petőfi egyénisége azonban erkölcsi szempontból is esodálatot érdemel. Rövid élete a legnemesebb eszményiség lángjában lobog el, tisztán, salaktalanul; sok szenvedése megannyi tűzpróbája jellege aranyának; titokzatos testi elmúlása pedig a hitregék módján izgatta évtizedeken át az emberek képzeletét.

Petőfi költői nagyságának egyik legfőbb eleme Előfutárai az **e r e d e t i s é g**. Ezért ezelőtt szokás volt úgy beszélni Petőfi költői felléptéről, mintha ennek semmi előzménye nem lett volna. Pedig az eredetiség „magaslata“ egy esomó lépcsőfok előzetes meglétét feltételezi s a Petőfi eredetiségét sem esökkenti, sőt méginkább megérteti az a tudat, hogy a megelőző félévszázad magyar irodalma úgyszólván nagyszabású előmunkálatnak tekinthető, amely öntudatlanul, de több irányban azon dolgozott, hogy végül Petőfi költészetében jusson beteljesüléshez. Irodalmunk megújítása óta a költészetnek a hazafisággal, sőt többé-kevésbé a politikával való kap-

esolata megmutatkozik legtöbb írónknál; vannak köztük, akikbe csüggedt pesszimizmust olt ez a képesolat, vannak, akik remény és kétség közt hányódnak, némelyek börtönt szenvednek érte, mások társadalmi és emberbaráti reformok szolgálataiba állítják írói tehetségüket, — de élet és irodalom, hazafiúi-politikai és költői hivatás olyan esodálatos egységbe nem olvad senkinél — sem minálunk, sem másutt —, mint Petőfinél; a prófétai szerep vértanúi befejeződése, melyet ő maga előre megérezett és megjövendölt, esztétikai értelemben is a tökéletes-ség hatását teszi ránk: Petőfinek az élete éppúgy remekmű, mint költészetének legjava. — A preromantikus Berzsenyi és Kisfaludy Sándor gondolkozásában a nemzet és a nemesi rend még azonos fogalmak, de sok író-kortársukban már felébred az érdeklődés a „nép“ iránt, még pedig a népszellem költői megnyilvánulásai iránt is. Pálóczi Horváth Ádám, Kölesey, Kisfaludy Károly, Czuczor, Vörösmarty a népdalnak, népi zsánernak és zsánerszerű románc-féle költeményfajnak művészi átélése és utánzása terén nagyjelentőségű úttörést végeztek Petőfi későbbi remeklése számára; Gaál József prózában írt alföldi tájképei segítették Petőfi alföldimádó látásmódját; Eötvösnek előbb meg kellett írnia Viola haramiává lételenek érzelmes történetét, hogy Petőfi az alföldi betyárban a zsarnoki, bűnös társadalommal meghasonlott, rokonszenves embertípust érezhesse és rajolhassa. Vajda Péter rajongó, különöc egyénisége s egy-egy külföldi költő is hatással volt rá. De az igazi lángelmét éppen az jellemzi, hogy minden hatást, minden tapasztalatot nyersanyagként olvaszt meg egyénisége kohójában s eredeti alkotásokká formálja azokat. Petőfi költői egyéniségének ez a mindent magába olvasztó heve: a telivér líra s á g. Főképpen két nagy érzés, két hatalmas szenvedély esatornáján keresztül árad ki Petőfi esodálatos erejű alanyiséga a külső világra s nyer viszont ettől állandó táplálékot; ez a két nagy érzés: „szabadság — szerelem“.

**Szerelmi költészete** Szerelmi lobbanékonyasága gyermekkorától kezdve nyomon kísérhető költeményeiben. Szerelmi költészetében két fejlődési fokozat mutatkozik. Eleinte a népdal megnesmesített módján zengi érzelmeit, tehát úgy, hogy minden egyszerűbb, naívabb lelkivilágú, szerelmes hangulatú fiatal ember, vagy legalább a népi-osztálynak egy-egy csoportja a maga megnyilatkozásának, a maga helyzetére ráillőnek érezhette ezt a szerelmi költészetet. A rendkívül erős szerepjátszó, színészi ösztön képesítette Petőfit arra, hogy tökéletes illúziókeltéssel tudjon a szerelmes betyár, juhász stb. jelmezébe öltözni s egyúttal a saját őszinte érzelmeit is kifejezni. Műnépdalai a maguk nemében klasszikus tökéletességűek, egy költői lángész tudatos és mégis észrevehetetlen beleolvadása a kollektív néplélekbe. — De huszonkét éves korától kezdve Petőfit nem elé-

gítette ki a népdal átlagos, mérsékelt, sok emberre egyaránt ráillő megnyilatkozásmódja, hanem olyan rendkívüli szerelmi élményekre vágyott, amelyek es a k az övéi legyenek s egészen egyéni, személyes kifejezésmódot követeljenek. A nagyszerű szerelmi élmény erőltetését, türelmetlen hajszolását kell látnunk abban a két vers-füzérben, melyeknek egyike a Csapó Etelke, másika a Mednyánszky Berta alakját fonja körül. Végre a Szendrey Júliával való találkozásban, majd a vele kötött házasságban csakugyan megadta a sors Petőfinek az alkalmat arra, hogy a szerelem érzésének minden mélységét és magasságát, gyötrelmeit és üdvösségét, az ideál elnyeréséért való harc és a kivívott diadal izgalmait átélhesse s belőlük ihletet meríthessen a világköltészet egyik leggyönyörűbb szerelmes vers-eiklusának a megírására. A műnépdalon, a személyes dalon, az elégián át az ódáig, sőt a mámoros forróságú ditirambig a szerelmes férfi szívvilágának esodálatos skálája szól a legváltozatosabb formákban, páratlan tisztaságú és nemes színezetű hangokon. A házasság élet elnyert boldogsága nem jelenti nála az érzés hőfokának alászállását, mint Kisfaludy Sándornál. Petőfi esodálatos erkölcsi romlatlansága a családi tűzhelyet érzi a szerelem legméltóbb, sőt egyedül méltó otthonának és céljának. A szerelem ránézve szentség s ebben a tekintetben semmi engedményt nem hajlandó tenni a lángelmének sem, noha egyébként szívesen szállt szembe a nyárspolgári közfelfogással. Szerelmi életét és költészetét erkölcsi szempontból egy világ választja el a Byronok, Goethék, Adyok példájától.

A szerelem mellett másik, még magasztosabb életeszménye : a szabadság. A szerelem rabságán kívül minden egyéb fajta rabságot szenvedélyesen gyűlölt, viszont szabadságot vágyott adni mindazoknak, akiket szeretett, elsősorban hazájának, nemzetének. A nagy magyar Alföldön született, gyermekkorában ez jelentette ránézve a hazát, de egyúttal a szabadságnak is a jelképévé lett ránézve a nyílt látóhatárú, végtelenbe vesző Alföld. Őt tehát szülőföldjéhez nemesak a mindenkinél szokásos lelki szálak fűzték, hanem legizzóbb szenvedélyének, féktelen szabadságvágyának volt ez legközelebbeső, legtermészetesebb tárgya, jelképe, áldozó oltára. Hazafias költészete így kezdettől fogva beletartozik szabadság-költészetébe. Eleinte a nagy költő-elődök nyomdokán halad: búsul a haza sorsán, ostorozza a dieső multú, de elfajzott, a szabadság iránt érzéketlenné vált nemzetet. 1846-tól fogva azonban tevőlegesebb hazafiúi programot tűz ki maga elé, 1848-ban politikai vezetőink egyikévé válik s a szerepéből folyó kötelességeket a vég-sőkig, a csatatéri hősi halálig teljesíti. Ez az egyre politikaibbá váló hazafias és szabadság-költészet természetesen nem politikai vonatkozásában tartozik ma már reánk. A 23—26 éves ifjú politikai meggyőződésével akár egy véleményen vagyunk,

Szabadság-  
költészete

akár nem : megható és elragadó látvány mindnyájunkra nézve az a prófétai hit és bátorság, amellyel ez a lánglelkű ifjú feláldozza életét és szerelmét egy még szentebb eszméért : a nemzeti és világszabadságért. Sőt már előbb fel kellett áldoznia roppant népszerűségének jelentékeny részét is, mikor a végtelenen értelmezett szabadság nevében akasztófára kívánta juttatni a királyokat, forradalomra lázította a népet, keserű gúnynyal ostromozta s véres bosszúval fenyegette a nemesi osztályt. Egy párját ritkító temperamentum tűzhányószerű működése ez, mely hamut és pernyét is ont magából, de századok multán is elbűvöli a szemlélőt a roppant mélységekből feltörő láng- és fényáradat. A fájdalom, gúny, harag, gyűlölet és lelkesedés szimfóniája ez, egy nagy költő hangszerelésében.

A pihenés  
hangulata

Petőfi kedélyvilágát örökös hullámvás jellemzi ; indulatos kitöréseit visszahatásként halk merengés szokta felváltani ; ahogy egy-egy fontosabb eszelekedet előtt vagy után rendszerint hazatért szüleihez egy kis pihenésre, költészetében is a legkedvesebb hangulati nyugvópontokat azok a családi vonatkozású, meleg érzésű versek alkotják, melyeket szüleihez (lőként anyjához) és testvéréhez intézett.

Gondolati  
lírája

A gondolati lírában nem ily kitűnő Petőfi. A Felhők című verssorozatban vannak mély értelmű reflexiók, szellemes aforizmák, esattanós epigrammák is, de a belső átéltség itt nem mindig meggyőző őszinteségű, inkább erőltetett pesszimizmus és hatásvadászó nagyotmondaniakarás jellemzi általában e verseket, Petőfi alkalmi rosszkedvének e fanyar termékeit.

A líra és  
epika határ-  
területe

Ellenben bámulatraméltó sikereket ér el Petőfi költői művészete a lírai műfajnak ú. n. határterületein, mikor t. i. a költemény témája a külső világból van véve, de csak látszólag, mert a tulajdonképpeni művészi hatást az a varázsos hangulati színezés biztosítja, amelyet a költő a maga egyéniségéből áraszt a külső tárgyra. Ide tartoznak zsáner-dalai, zsánerképei, románcai és leíró költeményei. Az olyan versek, mint pl. P u s z t á n s z ü l e t t e m, A f a l u b a n u t e a h o s s z a t, S z o m j a s e m b e r t ű n ő d é s e stb. első személyben elzengett dalfélék s bár nyilvánvalóan nem szószerinti igazságúak, hanem csak szerepet játszik bennük Petőfi, mégis rajtuk van a Petőfi egyéniségének lírai varázsa is, az a mókázó hajlam, mely nagy kedvét leli a félig igaz, félig torzított önareképek rajzolásában s kitűnően ért is ehhez ; (A z ő r ű l t c. híres költeménye is szerepjátszó lírai monológ.) Zsánerképei közül egynéhányat a rajtuk előmlő komikai, mélabús vagy tragikomikus lírai hangulat elsőrendű remekekké avat, úgyszintén egy-két apró románcát s talán legfőképpen leíró, festő költeményeit. A természetet, a külső világot Petőfi nem tudja tárgyilagosan, vagy éppen közömbösen szemlélni ;

minden, amit maga körül lát, az ő érzelmeinek, hangulatainak forrása és hordozója, növények, állatok, élettelen tárgyak, pillanatnyi légköri tünemények: mind megelevenednek, sőt meg-személyesítődnek s viszonyba lépnek a költővel, beszélgetnek vele, jelképekül szolgálnak, jókedvre hangolják, vagy megszorítják s egyik ámulatból a másikba ejtik. Nem maga a leírás tárgya a fontos Petőfi költeményeiben, hanem a lírai megvilágításmód; a lakatlan, vizenyős vagy sivatag Alföldet évszázadokon át nem tudta méltányolni költészetünk, Petőfi felejthetetlen remeksgű, szívünkhöz nőtt képeket festett róla; de nemesak alföldi tájképei a szépek, pl. A z e r d e i l a k -ban is megragadó lírai varázssal érezteti a szabad magány pótolhatatlan értékét s finom művészettel személyesíti meg a patakmenti virágokat és vadméheket, emberi indulatokkal ruházva fel őket.

Elbeszélő költeményei közül is azok a legsikerültebbek, amelyekben valamilyen szerencsés módon Epikája a líraiság is érvényesülhet. Keletkezési idejére és jelentőségére egyaránt első közöttük a J á n o s v i t é z. Voltaképpen nem a tartalom, nem a cselekvény benne a fontos, hiszen a motívumok nagy része népmesei közhelyekből van összeszedve, hanem az a mód, ahogyan Petőfi a maga lírai ösztönével bele tudja élni magát a magyar nép érzés- és képzeletvilágába, a meseszerűség gyermeked kedvelésébe, mely a lehetetlen kalandokban és esodákban szándékos önesalással, azaz illúziók révén gyönyörködik, akár naív tündérségről, akár obsitosi nagyotmondásokról van szó. Petőfi a népi mesemondó jelmezét ölti itt magára s ugyanolyan sikeres lírai szerepjátszást végez, amelyet a népdal és zsánerkép terén láttunk. A h e l y s é g k a l a p á c s á b a n a korabeli eposz- és novellairók dagályos, nagyképű, modoroskodó előadásmódját és stílusát teszi nevetségessé úgy, hogy látszólagos, tettetett komolysággal maga is azt alkalmazza, azaz gyilkos sikerrel megjátszik egy esúfondáros szerepet. Nagyon szép költemény a B o l o n d l s t ó k i s, a költő optimista életfelfogásának ez a lírai őszinteségű kifejezése. De már A z A p o s t o l n a k nem válik előnyére, hogy Petőfi itt is több helyt azonosítja magát hősével, Sylvesterrel. E mű politikai túlzásait a francia koreszmék, a költő lobbanékony és szenvedélyes vérmérséklete, valamint akkori személyes elkeseredése magyarázzák. Egyébként gyönyörű lírai részletek vannak benne s a S a l g ó c. költeménnyel együtt legfigyelemreméltóbb példája annak a hatásnak, melyet Petőfire Byron tett.

A h ó h é r k ö t e l e c. regény és a T i g r i s é s h i é n a című dráma a francia rémromantika eszközeivel készült s tele van borzalmassággal és lélektani túlesigázottsággal. Van egy pár novellája is; ezeket népies tárgyak és egyszerű előadásmódjuk sokkal vonzóbbakká teszi. U t i r a j z a i és U t i l e -

v e l e i Heine hatásán át is hatásosan éreztetik Petőfi szellemességét, ötletességét, kedélyének néha hetyke, de olyankor is rokonszenves virgoneságát. Még szeretetreméltóbb oldaláról látjuk egyéniségét Arany Jánoshoz írt leveleiben.

Korszakos  
jelentősége

Petőfi rövid költői működése korszakalkotó irodalmunkban. Egyrészt — mint már említettük — benne érlelődnek tökéletességre a korábbi évtizedek költői törekvései. A reformkor demokratikus közszellemének hatása alatt az epikában már Vörösmarty is megpróbálkozott népmesei tárgynak magyaros versformájú feldolgozásával (T ü n d é r v ö l g y), de nála ez elszigetelt, bátortalan kísérlet maradt: e téren a diadalmas bátorságú lépés Petőfi J á n o s v i t é z e lett. A Bajza-féle helyzetdalba, mely a szobai költészet vérszegény divatává unalmasodott, szintén Petőfi öntött új életet népdalaiban és zsánerdalaiban, melyek a csikós, a bojtár, a részeg ember stb. helyzetébe való beleélésnek, lírai szerepjátszásnak pompás példái. Másrészt megkezdője lesz irodalmunk új irányának, hosszú időre mintaképe, sőt bálványképe az utánzók egész seregének. Még a vele egyenlő rangú lángelmét, Arany Jánost is a Petőfi újmutatása segítette el igazi útjára: a J á n o s v i t é z től nyer ihletet a T o l d i megírására. De általánosabb értelemben is korszaknyitó fontosságú Petőfi költői munkássága. Kitágította a költészetnek a határait; ő előtte a költők többé-kevésbé óvatosan megmaradtak a lelki világ ünnepélyesebb mozzanatainál s a költői előadásmódot úgy öltötték magukra, mint valami ünnepi díszruhát; ezért olvasóközönségük is meglehetősen zártkörű volt. Petőfi olyan őszinteséggel merete megmutatni költeményeiben a maga egész valóját, amelyet addig elképzelhetetlennek tartottak nemesak a költők, hanem valószínűleg az olvasók is; ezt a vakmerő őszinteséget azonban jogosulttá tette az a tény, hogy Petőfinek egész valója nemes, érdekes és rendkívüli, minden érzését, gondolatát, sőt szeszélyét a költőiség varázsával tudja besugározni. Saját rendkívüliségének tudatából táplálkozik fejedelmi önérzete, amely oly könnyen összezőrdült legjobb barátaival is és amely a maga prófétai elhivatottságának érzetében ingerült lenézéssel fordít hátat a kritikai szabályok paragrafusainak. Korszakalkotó költői működésének egyik legnagyobb eredménye: a magyar költői nyelv művészién egyszerűvé nemesítése. A stílus terén Petőfi nem romantikus, kerüli, sőt kiesűfolja a szóvirágokat, a stílusnak önmaga kedvére való buja tenyészetét, ő a stílrealizmus művésze, kifejezéseivel csak az a célja, hogy világossá, könnyen érthetővé tegye mondanivalóját; előadásmód tekintetében a m i t ? a fontos kérdés reá nézve, nem a h o g y a n ? Petőfi mondta ki azt a nagy elvet, hogy a költészet: szentegyház, a hová belépni boeskorban, sőt mezítláb is szabad; ebből az elvből okszerűleg következett az, hogy ebben a szentegyházban az

egyszerű emberek számára is érthető módon beszéljen a pap, a költő-próféta.

Nem esoda, hogy ilyen tehetséggel és ilyen költői programmal rövid pár év alatt óriási hatást tett a magyar nemzet egészére. Ez a hatás eleinte nagyon „vegyes“ volt. Az önképzőkörök diákjai boldogan vették tudomásul az ifjúkor jogosultságát a költői hivatás megkezdéséhez, a nép egyszerű rétegei örömmel fogadták „közönség“-gé való előléptetésüket, az irodalom részéről nyert megbeesülést, viszont a másforma ízlésben felnövekedett írók és olvasók jelentékeny hányada megbotránkozott Petőfi költői felléptének merészségén. A politika terén is a rajongás és a gyűlölet szélsőségeit hívta ki maga ellen Petőfi meg nem alkuvó szenvedélyessége. A legnagyobb esodák egyike, hogy néhány évi pályafutása után nemzetének közös bálványává, általánosan elismert legnagyobb lírikusává, emberi jellemével és sorsával is a legendák legnagyobb hőseinek egyikévé tudott lenni.

a) P. költeményei műfajok szerint való csoportosításban megjelentek a Magy. Kvt. füzetek közt, u.-ott a Tigris és Hiéna és az Uti képek is. A versekből olcsó együttes kiadások is vannak.

b) Gyulai Pál : P. S. és lírai költészetünk. Új Magy. Múzeum 1854. — Meltzl Hugó P. tanulmányai. Újra kiadva : Petőfi-Könyvtár 1909. — Palágyi Menyhért : P. 1889. — Péterfy Jenő : P. S.-ról 1889. — Ferenczi Zoltán : Petőfi életrajza. 1896. — Imre Sándor : P. és némely idegen költők. Irodalmi tanulmányok 1897. — Szigetvári Iván : P. költészete 1902. — Papp Ferenc : P. egyéniségének fejlődése. Egyet. Philol. Közöny 1902. — Oláh Gábor : P. képzelete 1909. — Hartmann János : P.-tanulmányok 1910. — Babits Mihály : P. és Arany. Nyugat 1910. — Horváth János : P. S. 1922. — Riedl Frigyes : P. S. 1923. — Kéky Lajos : P. 1922. — Emődy László : P.-tanulmányok. Sátoralja-újhely 1923. — Kristóf György : P. és Madách. Kolozsvár 1923. — Hankiss János : P. és a francia költők. Bp. Szemle 1923. — Hevesi Andor : P. Bp. Szemle 1923. — Bartók György : P. lelke 1923. — Farkas Gyula : P. nagyobb elbeszélő költem. 1923. — Harsányi Zsolt : Az üstökös 1930.

## ARANY JÁNOS.

### A Toldi Szerelméből.

#### V. ének 1—25. versszak.

Rozgonyi Piroska föltette magában,  
 Hogy megtöri szívét fájdalmas igában,  
 Ketté szakad ámbár, és ha könyez vért is :  
 Feleségül mégyen Lőrínchez azért is.  
 Toldi boszújára, maga boszújára.  
 Szűzet megalázó lovagok csúfjára.  
 Halni ha lehetne, oh ! halni szeretne :  
 Szűnjön meg az élet, csak a becsület ne !

De könnyű halálhoz nincs semmi reménység :  
 Játszik piros arcán az ifju egészség,  
 S úgy védi magát a viruló ép élet :  
 Soha öngyilkosság eszébe se rémlett.

Am rózsza lehervad : hervadjon el ő is ;  
Virági lehullnak ; úgy hulljon el ő is ;  
Kell lassan emésztő szél, köd, aszály, féreg :  
Neki a házasság legyen ilyen méreg.

Legyen neki undor, ami másnak tetsző,  
Ami élet másnak, neki életvesztő,  
Legyen neki átok, ami másnak áldás,  
Neki nem jegyváltás, de halálra-váltás ;  
Menyasszonyi fátyol neki szemfedője ;  
Menyasszonyi ágya neki terítője,  
Maga magát százszor azon elsirassa...  
Ezt ha nem gondolta, ezt érzé Piroska.

De mikor az első indulat alább szállt,  
Kereste szegény szív a fogódzó nádszált,  
Azt keresé titkon, éjente-naponta,  
Hogy mi után áhít, még neki se' mondta.  
Nem érti Piroska, mi vonja Budára,  
Enyhülve miért vár s gondol ez útjára ;  
Mit maga sem sejt ő : arra van a lejtő,  
Minden ohajtását édesdeden ejtó.

Ott van, ki szeresse, ott az, ki gyűlölje :  
Nincs távol, akárhol, maradása tőle ;  
Mint az Akastyán hegy,<sup>1</sup> griffmadarak honja,  
Száz mérföldnyirül is maga felé vonja.  
Hadd lássa hidegnek, hadd lássa betegnek,  
Büszkén dacolónak, vagy szíve-szegettnek ;  
Ne szeresse, szánja, mellőzze, utálja :  
Ő pedig elhaljon — de szeme láttára !

Csak előtte haljon, a lelkire haljon. —  
De hát az a nádszál nem lebeg ott, vajjon :  
Ha talán a bántást a lovag megbánta,  
S édes szerelemre fordulna iránta?...

Oh te dacos, bús szív, mely halni akarnál,  
Tudod azt, áruló ! ki van az udvarnál :  
Nyom téged, igen nyom, Toldi lovag búne,  
Mikor a bocsánat egy szódba kerülne.

Rozgonyi is gyakran sürgeti Budára,  
Öröme büszkén süt a leány bújára,  
Aranyosnak látja fekete felhőjét :  
Látja benne csupán háza emelőjét.  
„No fiam Piroska!... lám, igazán mondom :  
Bizony *fiam* is vagy, az vagy te, galambom !  
Volna fiam hét-nyolc, mindannyi levente :  
Nem hozna reám oly becsületet, mint te.“

Vendége azonban Lőrinc is a háznak,  
Együtt az öreggel hét számra vadásznak ;  
Gílice-búgástól, szerelemtől ráér,  
Nem is azért él-hal, inkább vagyonaér'.

<sup>1</sup> Népies geographia szerint, mely a *Brunszvik* istoriából szivárgott népünk közé. Mágneshegy a tenger közepén, mely minden hajót s egyéb közeledő tárgyat magához ránt. — *Arany J. jegyzete.*

Ezt is eleinte kegyesen fogadta,  
Szeme, szava kincsét fölpénzül od'adta,  
Erőltette magát Piroska, hiában :  
Vergődhetik immár szava hálójában !

Végre az indulás várt napja közelge,  
Már kezdte ürülni Rozgonyi ős telke ;  
Szomorún Piroska az útravalóját,  
Rakosgatta, szegény, halálra valóját.  
Mozdultak is a nagy társzekerek lomhán.  
Az utolsó percet mind közelebb vonván,  
Mikor a ház régi falusi gazdája  
Kocsira ül, s mellé szép eladó lyánya.

De nem vala könnyű megválni hazulról,  
Repes a hír régen, hogy elmegy, az úrról :  
Most az egész vidék ügyefogyott népe  
Egyszerre, falunkint tódulnak elébe.  
Tettek olyan áldást, szívreható dolgot —  
No hiszen nem lesz több, a világon, boldog  
— Csak századik ebből rá örömet hozzon —  
Csak ez az „angyal-szép, angyal-jó kisasszony !“

Elrohog a hintó, oda is ér holnap.  
Szép háza Budán is volt Rozgonyi úrnak :  
Azóta se látta nagy palota házát,  
Mikor Lajos atyját, Károlyt koronázták.  
Ott vala Csák ellen maga is Rozgonyinál ;  
De, hogy fia nem lett, lyánya se több annál :  
Kedve-szegetten ült falun és nőtt mája,  
Míg bele új lelket nem önte királya.

Nem mozdult vala még Lajos Budavárból,  
Hirdetve alig volt Trencsénhez a tábor ;  
Mikor a Felsőhez Rozgonyi fölére,  
S vitte Piroskát is a tiszteletére.

Bezzeg elámultak : udvara mily fényes ;  
Urai, szolgálai ; — maga mégsem kényes ;  
Igazán nem látszott a különbség rajta :  
Ott kezdte velök, hol Kesziben elhagyta.

Nyájasan, előre, köszön „Isten hoztát“,  
Biztatja, ne féljen, remegő Piroskát,  
Ki, miként nagy hangos templom alatt járván,  
Fél szinte haladni, lesüllyed a márvány.  
De csak addig volt ez, míg közelebb értek.  
Lajos előtt önkint meghajola térdek ;  
Nem hagyta ; Piroskát fölemelte kézen,  
S mondá, hogy azonnal bemutatás léssen.

Fényes palotában ősi Vizsegrádon  
Lakozott Erzsébet még többnyire nyáron,  
Mely az uráé volt, Károly nagy királyé,  
Ott érezte, hogy ő igazán királyné.  
De felváltva az új palotában is tart  
(Melyet fia Budán építtete) udvart,  
Óvé vala ennek jobboldali szárnya ; —  
Oda ment Lajos be, s a Rozgonyi lyánya.

Ül vala királyné, Lajos édes anyja,  
 Nappali termében, mivel udvar van ma ;  
 Mellette királyok leányai, ülve,  
 Fő uraké, vagy száz, mind állva körülé :  
 Mint a halavány hold, noha sápadt fényvel,  
 Elnyomja az apróbb csillagokat éjjel ;  
 De azért nem könnyen hagyja magát egy sem :  
 Lopva előpillog egy-egy tüzesebb szem.

Reggeli kézcsoéja, köszönése mellett  
 Lajos bemutatván, távoznia kellett,  
 S ott hagyta Piroskát, anyja előtt, térden,  
 Ki kezét, az ép balt, nyujtotta kimérten.  
 Megrezzent a leány eme hideg kéztől,  
 Bár gyöngé, fehér is lilium szép-viztől ;  
 Gyűrüi gyémántján ajka lehet hagyta,  
 S térdelve parancsát elvárta, fogadta.

Végre királynénak lágyult szeme-éle,  
 Fodorodott kissé ajka sovány széle :  
 „Állj fel!“ Szava nem volt se szelíd, se metsző ;  
 Társai tudták már, hogy az új lány tetsző.  
 Vált vele négy-öt szót, nagy-sebesen kérdez ;  
 Azután rendelte fejedelmi vérhez :  
 Szép Örsike mellé udvari leánynak,  
 Kisasszonya mellé a boszniai bánnak.

Míg az öregasszony udvart nem bocsáta,  
 Szép Örsé Piroskát meg sem igen látta ;  
 De mikor oszlának, kezdte legott csókon,  
 S ragadá kézfogva, hosszú folyosókon.  
 Nem szólt neki semmit, nem kérdezi, szóljon :  
 Csak vitte sebesen, mint madarat sólyom,  
 Oda, hol tisztán és otthonosan várja  
 Puha pehely fészke, szép szűzi szobája.

Ott szembe magával hevesen fordítja,  
 Kezeit két kézzel széttartva, szorítja,  
 Néz a szeme közzé hosszasan és mélyen,  
 Hajolva felé, hogy ajka odaérjen.  
 „Szeretlek, te leány!“ kitörőleg monda,  
 Miután az ajkát ajakához nyomta :  
 „Ezt, ezt, a mosolygó, csókravaló szádat —  
 Hozzá szemeidben az a mély, mély bánat !

„Nekem is van nagy búm, — nem bú ! fagyok, égek ;  
 Szerelmes vagyok én : szeretem a léget,  
 Az álmot, az árnyat, a napot, a holdat :  
 Az elérhetetlent, ki se' mondhatókat !  
 S titkolom a légtül, a csapodár széltül,  
 A naptul, a holdtul, az árnytul, az éjtül ;  
 Rettegek álmomban, elárul az álom...  
 De, nézz ide ! nem fáj : egy szisz ne'kül állom.“

Szólt, s míg ez 'utolsó szavait elmondta,  
 Szép ujja begyébe tűje hegyét nyomta ;  
 Piroska sikoltott hogy elveszi tőle,  
 Mosolyogva hátrált a másik előle.

„Hagyján!” kacagott fel: „hiszen ez már semmi:  
Valaha még *azt is* meg merem én tenni”<sup>1</sup>;  
S mint nézi rubintját gyönyörrel az ötves,  
Megnézte a csöp vért, s ízlelte, hogy: „édes!”

Az nap, egész estig, titkát meg is őrzé,  
Szeretni Piroskát Őrzse alig győzé:  
De mikor jó-későn nyugalomra tértek,  
Panasza feltörte azt az erős kérget.  
Odafutott hozzá hirtelen az ágyba,  
Cseppet se törődván, hogy a szűz hold látja;  
Odafeküdt mellé; csókolta, ölelte;  
Gyenge fehér vállát pirosra lehellte.

Ott neki meggyóna szívbeli bálványát:  
Szereti a földnek koronás királyát;  
Ő, kicsi néptörzsök s fejedelem lyánya,  
Szemeit e napra, Nagy Lajosig hányja.  
Tudja mi lesz vége, ám hadd legyen! ennek:  
Világa elalszik a vakmerő szemnek;  
Tudja, Lajossal már ki van eljegyezve:  
De ha nem volna sincs közelebb a messze.

Piroska azonban fakadott sirásra,  
Neki lett szüksége a vigasztalásra,  
Megesett a szíve kisasszonya sorsán,  
Maga állapotját ahoz elgondolván.  
Gondolta, de nem szólt. Visszas neki — bátor<sup>2</sup>  
Szerette, csudálta — Őrzse hogy oly bátor;  
Neki ez a nyíltság vált lehetetlenné:  
Úgy érezte, hogy a világért se tenné.

Hanem annál többször mult el olyan este,  
Hogy Toldit egész nap nyomtalanul leste;  
Lovagok csörtetnek, daliák, apródok:  
Csak az az egy nem jött, az az egy nem volt ott.  
Kérdeni szót nem mer. Ám sürgeti apja,  
Jegyese, az udvar, a menyegző napja:  
S míg egy nap a másra görgeti ön súlyát:  
Csak az Isten tudná szíve nehéz búját

A Toldi-trilógia részeinek megjelenési ideje: *Toldi* 1847,  
*T. estéje* 1854, *T. szerelme* 1879. A *T. estéje* 6, a másik két rész  
12—12 énekből áll; de a *T. szerelme* háromszor akkora terje-  
delmű, mint a másik két rész együttvéve.

## A Buda Halálá-ból.

### *Isten kardja.*

...Ím az öreg Isten, világ szeme, napja,  
Hadak ura, föld, víz s az örök tűz apja,  
Emberek edzője kurta rövid létben,  
Úl vala sátrában, aranyos karszékben.

<sup>1</sup> T. i. azt, hogy szíven szúrja magát, ha vakmerő ábrándja  
nem teljesül, azaz ha nem lehet Lajos király felesége.

<sup>2</sup> Bátor = bár, ámbár, ámbátor,

Megnyiladozott volt kárpitja egeknek ;  
Hallgatja, halandók hogy szerte pihegnek,  
Néz le acéltükör<sup>1</sup> mélybe ható szemmel ;  
Legelteti gondját csöndes figyelemmel.

Paizsa szék mellé heverőn támasztva,  
Bal könyökét annak szélére nyugasztja,  
Hajtja halántékát egy ujjá hegyére,  
Mélyen alácsordul szakálla fehére.

Jobb keze már kissé gerjedezőbb innal  
Nyugszik markolatán, mely földve rubinnal ;  
Lába előtt tegze, lépcsőin a széknek,  
És nagy rettenetes tűz nyilai égnek.

Így a kerek földet szeme átvizsgálván,  
Megnyugodott végre Etelének álmán ;  
Komoly öreg arcát váltotta derűre,  
Mely az egen rózsát : északi fényt szűle.

Alszik az én szolgám, Etele hős, mélyen :  
Most kell, hiu álmát hogy jobbra cseréljem,  
Elme-salak hitvány ködi helyett — monda —  
Ejtenem őt tisztább, végzetes álomba.

Itt az idő — mert lám, győztes akarattal  
Győzi magát, s harcol riadó haraggal ;  
Diadalt Ármányon ma is üle szépen,<sup>2</sup>  
Bátyja unott élte ment hősi kezében.

Itt az idő, hogy már birodalmát bírja,  
Miképen öröktől ez meg vagon írva,  
Mély titku rovással, fent, a Világ-fáján :<sup>3</sup>  
„Úr az egész földön, ha ez *egy* hibáján.“

Nosza hát teljék be, ami betelendő !  
Jó, vagy gonosz is bár, jőjjön a jövődő !  
Nagy tettekre ma én Etelét eljegyzem :  
Isteni kardommal derekát övedzem.

Szólván, kimagasult deli nagy személye,  
Fegyveres ünneplő házába beméne,  
Pöngé vasat, mellyen titkos betű, választ,  
Nincs földi halandó, ki megoldvasná azt.

<sup>1</sup> *Acéltükör*. Nem csak *acélból készült tükör*, mint a Nagy Szótár magyarázza, sőt ilyet a mai nép nem is ösmer, hanem az a *gyujtó* karika-üveg, melyen, a babona szerint, hetedik gyermek meglátja a föld alatt rejlő kincset ; és így *tömör testeken* keresztül lát vele. Innen vététt metaforán. (Meglehet, az *acél* jelző is épen *gyujtó* tulajdonságától ered.)  
*Arany J. jegyzete.*

<sup>2</sup> T. i. vadászaton egy megsebzett és felbőszült bölénytől mentette meg, pillanatnyi habozás után, Etele Budát. A pillanatnyi habozást úgy tünteti fel a költő, mint Etelének a gonosz isten, Ármány részéről való megkísértését.

<sup>3</sup> *Világfája*. Népmeséink is ösmernek ilyet. Ha már a végzet könyvét *rováson* képzeljük, ez élőfa kérge lehet a legméltóbb hely. A sibylláknál is *falevélen* volt írva. — *Arany J. jegyzete*. (Sibyllák = a görög-római hitrege jósnői, akik Apollo isten sugallatára, önkívületi állapotban mondtak jövődőt.)

Akkor tűzleelő szélparipát kettőt  
 Szolgái befogván, ragad ékes gyeplőt,  
 Fénylő hadszekerén maga Isten hajtja,  
 Dörög az ég, amint száll lefelé rajta.

Állítja lovát meg Etele sátrához,  
 Halkan maga bément a földnek urához,  
 Övezé álmában csípejit a karddal;  
 Ismét a szekéren, mint jött, tova nyargal.

Lovai körmétől lágy levegő csattog,  
 Mint a megütött víz, nem sülyed alattok,  
 Kereke zsurlásán ordítva csikordul,  
 Olyan erővel zúz, oly sebesen fordul.

Messze mezőn háló sok erre fölérez,  
 Takaróját jobban felvonja füléhez  
 S mélyebben elalszik, hogy a hajnal költi; —  
 Hadurat nem látja ember soha földi.

\* \* \*

Reggel Buda nője mene a férjéhez,  
 Rijjongva sirályként, mely zivatart érez:  
 Vén ember! ne alugy' — szóval neki monda;  
 Fújják oda-át a követ alattomba'.

Táltosok és bölcsek, javas, oltárnéző,  
 Gyúl oda búbajos, énekkal igéző,  
 Iraló, varázsló; ha ki tud<sup>1</sup>, ráolvas;  
 Papok, álomfejtők: egész sereg ollyas.

Mondom is én váltig: de hiába volt a. —  
 Most ihon elnézem már viradat olta!  
 Dolognak öcsédnél kell lenni ma nagynak:  
 És te, király — téged hisz alunni hagynak!

Kél Buda mindjára, szemeit dörzsölvén:  
 Mi? micsoda? — ily szó rebegett a nyelvén;  
 Azután eltámolyg, megtudni, mi készül  
 (Ha sejtene abban) jó Detre vitéztül.

Csakugyan, Etelhez gyűlnék vala jósok,  
 Jelre jövendőket hímezni tudósok;  
 Ősz Tordát<sup>2</sup> legelébb, s mind' összehivatta,  
 Csuda látomását így elibök adta:

Bölcs öregek, mondá, tudomány ajtó! Istennek e földön kapuján-állói!  
 Halljátok az álmom', tiszteletes vének,  
 Jó-e? rosz-e? nyitját vegyem értelmének.

Álomban az éjjel (régii dolog!) mintha  
 Játszom vala játék-hadaim' ifjonta,  
 Nem-nyírt fiatalság szép zsenge korában,  
 Hős Bendeguz atyám zajos udvarában.

<sup>1</sup> Tud. Mystikus értelemben. Tudós asszony. — Arany J. jegyzete.

<sup>2</sup> Torda: öreg-táltos, főtáltos.

Ott vala pajtásom, *Actiosz* gyermek,  
 Fejedelmi sarja római embernek ;  
 Nagy hadat a húnok fiaiból ketten —  
 Ő szembe hadammal, én rája vezettem.

Egy darabig játszánk seb nem ütő szerrel,  
 Tompa fakó nyillal, gyermeki fegyverrel :  
 Vezéri fogásban, cselben vetekedtünk,  
 Majd római, majd hún módra verekedtünk.

Egyszer azonban, kard valamennyi éles,  
 Igazándi<sup>1</sup> harctól, locsogó fű véres,  
 Támad nagy üvöltés ; egek elborulnak,  
 Dördülve Hadisten kék nyilai gyulnak.

S ím ! ősz öreg ember, tiszta fehér fényben,  
 Ereszkedik onnan, egyenest élémbe,  
 Ővezi nagy karddal derekam hajlását ;  
 Érzettem nehezét, a szíjja nyomását.

Akkor pillanatig, mintha imett'<sup>2</sup> volnék.  
 Tapintom a kardot ; derekamon volt még.  
 Fényben az ősz ember ágyam előtt álla,  
 Megláttam a sátor mennyezetét nála.

De borult az álom, s én egyedül, távol,  
 Tapodám a léget, mint ki vizet lából,<sup>3</sup>  
 Szárny nélkül, magosan, a levegőt szeltem,  
 Meztelen a kardot jobb kézbe' viseltem.

Alattam az erdők koronája zúgott,  
 Folyó nagy vizeit terelé Napnyúgot,  
 Emberi kéz földet túr vala, mint hangya,  
 Fekete a rónák legeletlen hantja.

Nagy városok ottan tűntek elé, kőből,  
 És én, le-leszállva, mind' kicsapám, többül ;  
*Egyszerre* levágtam karddal egy-egy várost : —  
 Mit jósol ez álom, bölcs öregek már most?

E szóra beállott nagy hézaga csendnek,  
 Maga szakállába kiki elmélyednek.  
 Etele kérdően nézi vala sorba' ;  
 Végtére közülök szót emele Torda :

Úgy van ! idők óta, idők elejétől,  
 Száma szerint mondván : *háromszor a héttől*,  
 Firól-fira jóslat miközöttünk szálldos,  
 Hagyja utódjának minden öreg-táltos.

<sup>1</sup> *Igazándi*. A mi komolyan, *serio* megy, nem játékból. Országos keletű szó, de az irodalom megvetette : ő tudja, miért. — *Arany J. jegyzete*.

<sup>2</sup> Ébren.

<sup>3</sup> *Lából*. Nem csak azt teszi, midőn valaki a vizet meglábólja, azaz lábón menve átkel rajta ; hanem az úzás egy nemét is, mely csupán láb segítségével történik, a kezek használata nélkül. Így jár az adoma báró W.-ről, hogy efféle úzás közben megerberetválkozott, — A kép ily lábólástól van véve, — *Arany J. jegyzete*.

Elmémben, mialatt az elébb hallgattam,  
Hosszu sor esztendők folyamát forgattam :  
S íme, a *hármás hét* ez idén betelve !  
Nincs kötve tovább a táltos igaz nyelve.

*Hét* száz vala, *hét* tíz s *hét* azon esztendő,<sup>1</sup>  
Mikor Isten kardja napfényre jövendő :  
A hős, kinek Isten, csuda által, adja,  
Mind az egész földet vele megbírhatja.

Örvendj ! az egen is vidám jelek úsznak :  
Te vagy, te vagy a hős, fia Bendegúznak !  
Nem tudom, a kard hol? s hogy? — de tied léssen  
Mielőtt e szent év elfogyna egészen.

Alighogy az ősz pap ajakát bezárta,  
Lebben az ajtónál Etelének sátra ;  
Bulcsu vezér jött bé, egy szolga suhancsal,  
Nagy dolgot előre mondani költ arccal.

Kard vala jobbájában, meztelen és görbe :  
Ez az ! ez az ! — robbant Etele kitörve ;  
Zúgás, valamint szél a pagonyt ha rázza,  
Lőn ; azután Bulcsu ily szót magyaráza :

Király ! jöve hozzám az imént a gyermek,  
— Gondold baromórzó hitvány sühedernek —  
Kengyelemig elsőbb köszönt lehajoltan,  
Amint legelőjén által lovagoltam.

Azután beszéle hihetetlen dolgot :  
Csordája ma reggel hogy a mezőn bolygott,  
Veszi észre, sántít egy kedves ünője,  
Vérnyom is a fűvön harmatozik tőle.

Nyomra, okát tudni, vissza legott mégyen,  
Gondolja, tövis, kő, valami csont légyen :  
Ím vasat a fűben végtére találá,  
Mint hadi szerszámnak érchege, kiállva.

Ott hagyja először, térül egyet, fordul,  
(Fölvenni szegénység jele vaskót porbul)  
De viszont megbánván siet oda ismét,  
Nehogy a jószágban kára megint esnék.

Hát ihol, a kard-hegy *kétannyira* nőlvé !<sup>2</sup>  
Nyulni akar hozzá : láng csap ki belőle ;  
Megriad és elfut. Szünvén riadása,  
Harmadszor is arra közelít, hogy lássa.

Közelít lábujjon, szíve dobog szörnyen,  
Óva megáll sokszor : menjen-e? ne menjen?  
Ágaskodva tekint s nyujtózik előre —  
Úgy mondom el, amint hallám vala tőle.

<sup>1</sup> Hogy a táltos nem a keresztyén, nem is más ismert aera szerint számít, hanem valamely *költött* időszámítás (teszem Hunor és Magyar regekorától) képzendő : tán fölösleges is megjegyezni. — *Arany J. jegyzete.*

<sup>2</sup> Népmeséinkből vett vonás a földből *kinövő* kard. — *Arany J. jegyzete.*

Messzire már látja, mint a vizek sássát,  
Magoslani fűből szép kard ragyogását :  
Penész aranyán nincs, acélán nincs rozsdá,  
Mintha csiszár-kézből jött volna ki most a.

Ekkor — a fegyverhez járulni se mervén,  
Hozzám fut, lovamat messze megismervén ;  
Elmondja. Riasztom : igazat beszél-e?  
Bátran hí s vezet ; én megyek oda véle.

Oh, emberi szemnek ily csuda látatja !  
Földben alig volt már, csak a markolatja ;  
Láng nem üté' jobbom' — engede is könnyen :  
Itt van ! te viseld azt, te, királyom, fennyen !

Szól vala, s a bojtár bizonyítá hévvel,  
Verte reá naptól kesely üstökével,  
Nagy jutalom bezzeg tenyerét is verte ;  
Most a jövendőlkők eloszoltak szerte.

Maga pedig fordul a fegyveres házba,  
Hüvellyel a kardot Etele ruházza,  
Legszebb hüvelyébe illett csoda-képpen ;  
Felkötí, kivonja, forgatja kezében.

Vág vele háromszor a négy anya-szélnek,  
Keletre, nyugotra, északfele, délnek ;  
Vasa, mint zúgattyu, a levegőt szelte ;  
S így szóla Etelből tornyosodó lelke :

Csillag esik, föld reng : jött éve csudáknak !  
Ihol én, ihol én pőrölyje világnak !<sup>1</sup>  
Sarkam alá én a nemzeteket hajtom :  
Nincs a kerek földnek ura, kívül rajtam !

Mondván, deli kincsét függeszti szegére,  
S ment hada-szemlélni a húnok vezére ;  
Tudja egész had már csudáit az égnek,  
S leborul előtte, mint egy istenségnek.

Mindenkit örömmel itat e nagy újság,  
Csak Buda szívének józan szomorúság,  
Csak Gyöngyvér ijedez búnevelő gondon,  
És hajtja szünetlen : „de hiába mondom !“ —

A tervezett hún trilógia első része, a *Buda halála*, 1864-ben jelent meg 12 énekben. Mintegy ehhez való bevezetésnek, előhangnak tekinthető a *Keveháza*. A trilógia második része, melyből többféle kidolgozásban (nibelungi és alexandrin sorokban) maradtak töredékek, Etele halálával s a hún birodalom széthullásával végződött volna. A harmadik résznek Etele legkisebb fia, Csaba lett volna a hőse, aki apja dicsőségét újra feltámasztja.

Arany egyéb epikai töredékei: *Öldöklő angyal*, *Az utolsó magyar*, *Bolond Istók* stb.

<sup>1</sup> „Stella cadit, tellus tremat : en ego malleus orbis !“ *A krónikák*. — Arany J. jegyzete.

## A Nagydai cigányok-ból.

### I. ének 41—75. versszak.

...Lássuk már a gyűlést.  
Mivel Csóri vajda megnyitá az ülést.

„Urak és úrfiak!“ szavát így kezdé meg,  
„Válogatott cigány férfiak, legények!  
S valaki jelen van, az egész rokonság!  
Amér' összegyűltünk, fele sem bolondság.

Legelébb halljátok (de csak négy szem között):  
Magyar nép ma este a várból kiszökött...  
Nem baj! még szerencse! megmondom az okát —  
Addig minden ember türtőztesse magát.

Régi híres nemzet cigányok nemzete,  
Sötét ó világban vész el eredete;  
Azt mondják, Faraó lett vón' első vajda:  
De ma is civódnak a tudósok rajta.

Akar innen, akar onnan kerültünk is,  
Akar — ha mindjárt az *égből* cseppentünk is:  
Dicső nép vagyunk mi, annyi már szentvaló;  
Csak irigyünk a sok, hordja el a manó.

Holmi eskütfélék, sőt falusi bírák  
Szép szabadságunkat nagyon körülnyírák;  
Elfajít, elszéleszt a vármegye végre,  
Mint valami retket, plántál faluvégre.

Hagyjuk-e, tűrjük-e, véreim, cigányok!  
Hogy erőt vegvenek ezek a zsványok?  
Eltörüljék a föld színéről fajunkat,  
Kordovány bőrünket, fekete hajunkat?

Van-e a világon vitézségre párunk?  
Lett vón' csak alkalom egyszer megpróbálnunk!  
Aztán meg, nagy átok e szép ivadékon,  
Hogy az egyetértés közte igen vékony.

Tartsunk össze urak! most, urak, vagy soha!  
Itt a jó alkalom; hí a nemzet java —  
S miután ez a vár nekünk esett ingyen:  
Neve is ezentúl Csórivára légyen.“

Most a nemzeti gög kitöre nagy zajjal,  
Mint dugóját a szesz kiüti robajjal.  
Tetszett Csórinak, hogy a beszéde tetszik,  
Folytatá azértan, amint következik:

„Először is tehát ez a végzés már ma:  
Nem *bocsátjuk* többé a magyart a várba,  
De magunk kezére folytatván a harcot,  
Széjjelverjük innét holnap a labancot,

Másodszor : miután, a ránkjövő héttel,  
 Be fog következni az új vajda-tétel,  
 E fő hivatalra oly férfiút híván,  
 Akit a mi lelkünk iszonyúan kíván,

Örökös fejünkké tesszük Csóri vajdát,  
 Ki Cigányországnak megveti alapját,  
 Összegyűjtve itten, a régi Nagy-Idán,  
 Mindazt, aki vitéz, mindazt, aki cigány.

Harmadszor...“ de tovább nem mondhatta Csóri,  
 Mert iszonyú lármát kezdtek hallgatói :  
 Többen ezt kiálták : jól van ! helyes ! éljen !  
 Sokan ezt : halljunk szót ! más is hadd beszéljen !

Főkép Diridongó, jeles helyre állván,  
 Tátoga erősen valamit a kályhán,  
 Képe sötétveres, nyaka, szeme dagad :  
 Csillapodván a zaj, monda ily szavakat :

„Nem hagyom halálíg ! csak azér'se hagyom !  
 Csórinál miköztünk emberebb is vagyok :  
 Nem kell Csóri, nem kell ! van különb legény is  
 Főfő vajdaságra... akár ehol én is !“

Így beszél a kályhán. De Akasztó fogja  
 És lerántja onnét a lábánál fogva ;  
 Hős Akasztót Irha fejbeüté hátul,  
 Hogy csak elnyújtózott, messzi a padkátúl.

Nyolcan vagy kilencen most körülcsipkedték —  
 Kicsibe, hogy Irhát ki nem készítették ;  
 De megvédte Irhát vitéz Diridongó,  
 Nyeszegi és Vacok, Hagymaszár és Kongó.

Gyügyü Csóri felé mutogat hüvelykkel :  
 „Hallja-e kend, Csóri : kend leülhet ! nem kell !“  
 De körmére húzott Dámi, hogy beszopta,  
 Mintha medvecukor volna ráragasztva.

Dámit ennélfogva legyúrte Kanálos.  
 Lón immár a veszély közös, általános :  
 Kétszer elfáradtak, kétszer megpihentek :  
 Harmadikszor mégis újra összementek.

Hallván pedig e zajt kívül a közönség,  
 A legelső zajra mingyárt beözönlék :  
 Férfi, nő, fiú, lány ; még a csecsszopó is,  
 Még a százesztendőös vén anyó s apó is.

A barna fehérség lelkes arccal iget,  
 Védeni, segíteni harcos férjeiket ;  
 Fegyverök hatalmas fog, köröm vagy gége,  
 Meszelő, seprűnyél, s az üszökfa vége.

Támadják a férfit a leggyöngébb részen,  
 Egy harapásukra elhal, odalészen,  
 Ereje megcsappan, feszes ina tágul,  
 Fájdalmában ordít, ledobban, elájul,

Láb alatt pedig a nagyreményű rajkók  
 Minő lármát csapnak! valamint a szajkók.  
 Boldog apa, kinek öt-hat fia harcol!  
 Mint nagy puska mellett a sok apró pisztoly.

Ím hős Diridongó tíz fia, tíz lyánya  
 Útközet hevében apját körülállja;  
 Harcol Dundi asszony, mint a kölykös medve,  
 Szügyei, mint bástya, merészen dülyedve.

A gyarló csecsemők s öregek ellenben,  
 Nem tudván egyéb kárt tenni az ellenben,  
 Sikoltnak, hogy ég-föld lesz beléje siket —  
 Tépik ruhájokat, tisztos fürteiket. —

Dúl a harc dühösen, mint egy veszett gulya,  
 Esztelen polgárok gyilkos háboruja;  
 Ennek orra véres, annak háta kékül...  
 Csuda hogy megesett emberhalál nélkül.

Bizony emberhalál is lett volna vége,  
 Hogyha el nem illan a vitéz Juhgége:  
 Erre Csimaz horgolt, szörnyen fenekedett;  
 Jó, hogy eloldhatta mégis a kereket.

Bölcs Laboda ugyan százszor fölemelé  
 Őkleit az égre, vagy a padlás felé,  
 Százszor is kiálta: csitt no! egyet mondok!  
 Százszor föl se vették ötet a bolondok.

Akará mondani a tapasztalt öreg,  
 Hogy minden baj, inség háborúból ered:  
 Döghalál, sok vén lyány, sok rossz vers... hiába!  
 Nem birt szóhoz jutni a csaták zajába.

Lőn pedig, hogy újra kidültek pihenni,  
 Negyedik tusára lélekzetet venni.  
 Kapott az alkalmon Csóri eszes vajda,  
 Fölveté fehérlő szemét s így sohajta:

„Oh te szent Habakuk! cethalas szent Jónás!  
 Vajmi bolondság ez, dőre visszavonás!  
 Hisz még meg se fogtuk, hát minek koppasztjuk?  
 Jobb bizony, e kérdést másszorra halasztjuk.

Ki legyen a vajda: én-e, vagy pedig én?  
 A győzelem után szóba jöhet megén:  
 Most készüljünk harcra — s hogy erősek legyünk,  
 — Addig is — itt a kulcs: nosza igyunk, együnk!“

Mint az összeröfönt nyáj, midőn a zsákot  
 Meglátja, — felejtí a háborúságot,  
 Rohan válujához, egymást töri, tolja,  
 S a kanász jóltévő kezeit csókolja:

Nem máskép tevének a lelkes cigányok;  
 „Éljen Csóri, éljen, örökös vajdájok!“  
 Mind inába fornak, majd agyon tapossák,  
 Azt míveli bennök a háládatosság.

A *Nagyidai cigányokról*, megjelenésekor (1852), így nyilatkozott Toldy Ferenc: „Szomorú aberrációja egy ritka szép léleknek, nem a tárgynál fogva, de a tartalomnál fogva, mely áldatlan üresség.“ — Vörösmarty ítélete pedig 1845-ben Az *elveszett alkotmányról* ez volt: „A nyelv és a verselés olynemű, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk.“ Vörösmarty ítélete csak szigorú, a Toldyé azonban egészen téves és igazságtalan.

### Bolond Istók-ból.

#### II. ének 3.—8. versszak. (1863.)

No s a cigányok... Au! isten csapása!  
 Hogy velök annyi mindig a bajom!  
 Nem volt talán elég a forró kása,  
 Midőn keresztülbuktam e fajon?  
 Midőn megrontott *Ida* nagy romlása?...  
 Bár ehhez is fér még egy-két *vajon*.  
 Elolvasták-e, vagy föl sem szelék? —  
 Korcs volt, üres volt, aljas volt: elég.

Ki gondolt arra, hogy van benne *eszme*,  
 Cigányfölötti érzés valami,  
 De *Pucheim* kardja szívemnek szegezve,  
 Félig se mertem azt kimondani!  
 A *szalmapörnye* sem volt tőlünk messze,  
 Miről magyar fül nem tud hallani,  
 S melytől sötéten jártunk akkoron,  
 Barnítva színünk s szívünk nagy korom.

Dicső, nemes faj, mely vérzett Idánál!  
 (Ott volt a végcsapás, *Világoson*)  
 Halálra mennék érted, ha kívánnál;  
 Engem esz a lúg, ha fejed mosom;  
 Rothadjon a nyelv, mely téged profánál,  
 Édes enyím, szentem, magasztosom!  
 Azért kívánnám még, hogy el ne haljak,  
 Hogy rólad méltán zönghessen ez ajjak.

Oh láttam én (hisz ott is voltam egyszer:  
 Tenni kevés — de halni volt esély)  
 Győzelmeid napját; s a szörnyü perccel  
 Én is alólbukám, midőn esél.  
 Bámulta *egy világ*, amit cselekszel,  
 Minőt rege is csak ritkán mesél:  
 De vállvonítva kullogott tovább,  
 Hogy sebeidben tipra büszke láb.

És engem akkor oly érzés fogott el...  
 A szőlős gazda is, az egyszeri,  
 Magánkívül s őrzöngve kacagott fel,  
 Látván, hogy szőlejét a jég veri,  
 Dorongot ő is hirtelen kapott fel,  
 Paskolni kezdé, hullván könnyei:  
 „No hát, no!“ így kiált, „én uramisten!  
 Csak rajta! hadd lám: mire megyünk *ketten!*“

Így én, a szent romon, emelve vádat  
 Magamra, a világra, ellened :  
 Torzulva érzém sok nemes hibádat,  
 S kezdék *nevetni*, a sirás helyett ;  
 Rongy mezbe burkolám dicső orcádat,  
 Hogy rá ne ismerj és zokon ne vedd :  
 S oly küzdelemre, mely világcsoda,  
 Kétség'b'edett kacaj lőn Nagy-Ida.

A *Bolond Istókból* csak az I. és II. ének készült el ; megjelenésüket negyedszázadnyi idő választja el egymástól (1850, 1874).

## Hatvani.

### *Népmonda után.*

Kitelt az év, a perc lejára,  
 Hogy Debrecen híres tanára,  
 Mint vérrel esküvé egy rossz nap,  
 Átadja székét — a Gonosznak.

Az ifjúság tömöttebb rendben  
 Gyűl össze a hallóteremben,  
 Meghatva titkos borzalomtul,  
 Midőn az éji óra kondul.

Nincs semmi nesz. Hallgatva várnak  
 Jöttére a tudós tanárnak,  
 Ki a fekete könyvben olvas,  
 S kohán arannyá válik a vas.

Mi sors vár rád a csillagokban,  
 A csíziónál tudja jobban,  
 Bölcsék követ régóta birja,  
 Nap- s holdfogyatkozást megírja.

Télen, szobában, érlel dinnyét  
 Csiklándni a vendégek ínyét,  
 S az asztallábból, mint varázslás,  
 Csapon dől a tokaji mászás.

A szobapadlón vizet áraszt,  
 Hogy nem lelsz egy tenyéryni szárazt,  
 Sikolt, ugrál a női vendég :  
 De a víz egyre árad mindég.

Mert ezt kétségtelen forrásból  
 (Ki más után, ki hallomásból)  
 Az ifjúság vallotta szentnek :  
 Vénebb diákok nem füllentnek.

Most a percet borzadva várja  
 Midőn belép híres tanárja,  
 Nincs semmi zúgás, — légy ha rebben  
 Meghallik a népes teremben.

Sötét az éj. Künn vad vihar dul  
A szélkakas meg-megcsikordul ;  
Benn ösztövéer gyertyák lobognak  
Elősejtelmén nagy dolognak.

Az asztalon pedig halommal  
Egy gólyalábu cirkalommal  
Sötét, kormos edények állnak :  
Eszközi bűvös mágyiának.

Ott serpenyő, ott szerteszélyel  
Kisebb-nagyobb szelence, tégely,  
Úvegcső, lombik és retorta...  
Tán a — majd megmondám ki hordta !

Mellettök egy magasabb állvány,  
Fából csinált rezes nagy bálvány,  
Úvegtányérral, mint malomkő :  
S ha hozzá érsz, megüt a mennykő.

De im az ajtó, tudniillik  
A műterem ajtója, nyflik  
S jó a tanár, miként szokása...  
Nem a tanár ! csak képe-mása.

A suhogó fekete öltöny  
Halkal seper végig a földön,  
És kezdi, mint dologhoz értő,  
Beszédjét a ravasz kísértő.

De, mint ama böles csízióban,  
Homály uralkodik a szóban :  
Mi a planéták befolyása?  
Mit jósol a tenyér vonása?

Kik e s ama *jegyben* születnek  
Sírnak-e többször, vagy nevetnek?  
A teli hold, a görbe újság  
Szeszélyiből mi a tanulság?

Ha *tigris* a *medvét* lebírja,  
(Mikép Albertus Magnus írja,  
Vagyis ha két érc egybeolvad)  
Hogy áll elő más *oktalan vad* ?

Mind e csodát kifejti bőven  
S mutatja tűzön, serpenyőben ;  
Sok görbe szám s ABRACADÁBRA  
Firkáitól hemzseg a tábla.

De, amint egy gonosz planétát  
Rajzolna, elejti a krétát :  
Egy kis deák (röstebb a nagyja)  
Utána szökken és feladja.

Hanem... egek !... az ifjú sápad  
Meglátva egy pár csodalábat ;  
„Lóláb !“ suttogja félelemben,  
„Lóláb !“ fut végig a teremben.

S egyszerre, mint vihar zugása  
Dördül az ének harsogása,  
Merész hangon, őszinte hitben :  
„Erős várunk nekünk az Isten !“

És mind magasbra szárnyal a szó,  
Úvölt a *discant*, búg a *basso*,  
Mikéntha Luther lelke szólna :  
„Ha e világ mind ördög volna !“

Egy pillanat... kénköszag érzik.  
Hová lett a kisértő? nézik :  
Hült helye a tanári széken,  
Maga?... tán már pokolfenéken.

De a tanár jó, a valódi,  
(Többé vele nem bír Asmódi)  
S mi a természet zára, nyitja?  
Isten dicsőségül tanítja. —

Arany apróbb epikai műfajai : életkép : *A szegény jobbágy*,  
*A vén gulyás*, (allegórikus) *A rab golya* ; idill : *Családi kör* ;  
költői elbeszélés : *Az első lopás* ; költői beszély : *Katalin* ;  
népmonda : *Szent László fűve*, *Hatvani*, *A hamis tanu* ; komoly  
legenda : *Szent László* ; vig legenda : *A hegedű* ; históriás ének :  
*Török Bálint* ; pór rege : *A Jóka ördöge* ; adoma : *A bajusz*,  
*A fülemile* ; románc : *A méh románca*, (allegórikus) *A gyermek*  
*és szivárvány*, *Both bajnok özvegye*, *Szibinyáni Jank*, *Mátyás*  
*anyja*, *Pázmán lovag*, *A képmulogató*.

### Bor vitéz.

Ködbe vész a nap sugára,  
Vak homály ül bérce-völgyön.  
Bor vitéz kap jó lovára :  
„Isten hozzád, édes hölgyem !“

Vak homály ül bérce-völgyön,  
Hús szél zörrent puszta fákat.  
„Isten hozzád, édes hölgyem !“  
Bor vitéz már messze vágat.

Hús szél zörrent puszta fákat,  
Megy az úton kis pacsirta.  
Bor vitéz már messze vágat.  
Szép szemét a lány kísírta.

Megy az úton kis pacsirta :  
Hova megyen? hova ballag?  
Szép szemét a lány kísírta :  
Szólt az apja : férjhez adlak !

Hova megyen? hova ballag?  
Zúg az erdő éji órán.  
Szólt az apja : férjhez adlak :  
*Eskü elől* szökik a lány.

Zúg az erdő éji órán,  
Suhan, lebben a kisértet.  
Eskü elől szökik a lány :  
Szól vitéz Bor : „jöttem érted“.

Suhan, lebben a kisértet,  
Népesebb lesz a vad tájék,  
Szól vitéz Bor : „jöttem érted  
*Elesett* hős, puszta árnyék“.

Népesebb lesz a vad tájék,  
Szellem-ajkon hangzik a dal.  
„*Elesett* hős, puszta árnyék,  
Édes mátkám, vígy magaddal !“

Szellem-ajkon hangzik a dal,  
Indul hosszú nászkiséret.  
„Édes mátkám, vígy magaddal !  
— *Esküvőre* ! úgy ígérted.“

Indul hosszú nászkiséret,  
Egy kápolna romban ott áll,  
„*Esküvőre* ! úgy ígérted.“  
Zendül a kar, kész az oltár.

Egy kápolna romban ott áll,  
Régi fényét visszakupja.  
Zendül a kar, kész az oltár,  
Díszruhában elhunyt papja.

Régi fényét visszakupja,  
Ezer lámpa, gyertya csillog.  
Díszruhában elhunyt papja ;  
Szól az eskü : kéz kezét fog.

Ezer lámpa, gyertya csillog. —  
Künn az erdő mély árnyat hány.  
Szól az eskü : kéz kezét fog ;  
Szép menyasszony színe halvány.

Künn az erdő mély árnyat hány,  
Bagoly sí a bérci fok közt.  
Szép menyasszony színe halvány  
Halva lelték a romok közt.

### Hídavatás.

Szolt a fiú : „Kettő vagy semmi !“  
És kártya perdül, kártya mén ;  
Bedobta... késő visszavenni :  
Ez az utolsó tétemény :  
„Egy fiatal élet-remény.“

A kártya „nem fest“, — a fiúnak  
Vérgyöngy izzad ki homlokán.  
Tét elveszett !... ő vándor-útnak  
Most már *remény nélkül*, magán —  
Indul a késő éjtszakán.

Előtte a folyam, az új híd,  
Még rajta zászlók lengenek :  
Ma szentelé föl a komoly hit,  
S vidám zenével körmenet :  
Nyeré „szűz-szent Margit“ nevet.

Halad középig, hova záros  
Kapcsát ereszték mesteri ;  
Éjfél is a négy parti város  
Tornyában sorra elveri ;  
Lenn, csillagok száz-ezeri.

S amint az óra, csengve, bongva,  
Ki véknyan üt, ki vastagon, —  
S ő néz a *visszás* csillagokba :  
Kél egy-egy árnyék a habon :  
Ősz, gyermek, ifju, hajadon.

Elébb csak a fej nő ki, állig,  
S körülforog kíváncsian ;  
Majd az egész termet kiválik  
S ujjonganak mindannyian :  
„Új híd ! avatni mind ! vigan.“

„Jerünk !... ki kezdje? a galamb-pár !“  
Fehérben ifju és leány  
Ölelkezik s a hídon van már :  
„Egymásé a halál után !“  
S buknak, — mint egykor igazán.

Taps várja. — „Most a millióson  
Van a sor : bátran, öregem !“ —

„Ha megszökött minden adósom :  
*Így* szökni tisztesebb nekem !“  
 S elsímul a víz tükre lenn.

Hivatlanul is, jönnek aztán  
 A harmadik, a negyedik :  
 „Én a quaternót elszalasztám !“  
 „Én a becsületet, — pedig  
 Viseltem négy évtizedig.“

S kört körre hány a barna hullám  
 Amint letűnnek itt, vagy ott.  
 Jön egy fiú : „én most tanulám  
 Az *elsőt* : pénzem elfogyott :  
 Nem adtak : ugrom hát nagyot !“

Egy tisztos agg fehér szakállal  
 Lassan a hídra vánszorog :  
 „Hordozta *ez*, míg birta vállal  
 A léteket : mégis nyomorog !“  
 Fogadd be, nyílt örvény-torok !

Unalmas arc, félig kifestve —  
 Egy úri nő lomhán ki-kel :  
 „Ah, kínos élet : reggel, estve,  
 Öltözni és vetkezni kell !“  
 Ezt is hullámok nyelik el.

Nagy zajjal egy dult férfi váza  
 Csörtet fel és vigyorgva mond :  
 „*Enyém* a hadvezéri pálca,  
 Mely megveré Napoleont !“  
 A többi sugdos : „a bolond !...“

Szurtos fiú ennek nyakába  
 Hátral röhögve ott terem  
 S ketten repülnek a Dunába :  
 „Lábszíjra várt a mesterem :  
 No, várjon, míg megkérelem !“

„Én dús vagyok“ kiált egy másik  
 „S élvezni többé nem tudom !...“  
 „Én hú valék a kézfogásig  
 S elvette Alfréd a hugom’ !“  
 Eltűnnek mind, a járt uton.

„Párbajban ezt én *így* fogadtam :  
 Menj hát elül, sötét *golyó* !...“  
 „Én a szemérmét félrehagytam,  
 És íme *az* lón bosszuló :  
 Most vélegényem a folyó...“

Így, s már nem egyenkint, — seregben  
 Cikázva, némán ugranak,  
 Mint röpke hal a tengerekben ;  
 Vagy mint csoportos madarak  
 Föl-fölreppenve, szállanak.

Órjas szemekben hull e zápor,  
Lenn táncol órjas buborék ;  
Félkörben az öngyilkos tábor  
Zúg fel s le, mint malomkerék ;  
A Duna győzi s adja még.

Néz a fiú... nem látja többé,  
Elméje bódult, szeme vak ;  
De, amint sűrűbbé, sűrűbbé  
Nő a veszélyes forgatag :  
Megérzi sodrát, hogy ragad.

S nincs ellenállás e viharak, —  
Széttörni e varázsgyűrűt  
Nincsen hatalma földi karnak. —  
Mire az óra *egyel* üt :  
Üres a híd, — csend mindenütt.

Arany mult időkből vett tárgyú balladái : *Rákócziné, Rozgonyiné, Az egri leány, V. László, Bor vitéz, Zács Klára, Szondi két apródja, Walesi bárdok, Éjjéli párbaj, Tetemrehívás, Ünneprontók.* A jelenkorból : *Hídavatás.* A népeletből : *Ágnes asszony, Árva fiú, Tengerihántás, Vörös Rébék.*

Legremekebbek : *V. László, Szondi két apródja, Tetemrehívás, Ágnes asszony, Tengerihántás, Hídavatás, Vörös Rébék.*

## Összel.

Híves, borongós őszi nap ;  
Beült hozzám az únalom :  
Mint a madár, ki bús, ki rab,  
Hallgat, komor, fázik dalom.  
Mit van tennem? olvasni tán...?  
Maradj Homér fénydús eggeddel.  
Maradj te most!... Jer Ossián,  
Ködös, homályos énekeddel.

Mert fájna most felhőtlen ég,  
Mosolygó, síma tengerarc,  
Élénk verőfényes vidék —  
Óh, fájna most nekem e rajz !  
Kék fátyol messze bérc fokán —  
Arany hajó, mely futva szegdel  
Bíbor habot... Jer Ossián,  
Ködös, homályos énekeddel.

Ott kéken a Zeüsz-lakta domb ;  
Itt zölden a nyájas sziget ;  
Fölötte lomb, alatta lomb,  
Árnyas berek, zengő liget,  
Hullám-mosott gazdag virány —  
Fehér juhok s tulkok sereggel —  
Minő kép ez!... Jer Ossián,  
Ködös, homályos énekeddel.

Füst koronáz erdőt, bokort,  
Vendégies hívójelül ;  
Hősek családja, víg csoport,  
Áldoz, toroz máglyák körül ;  
Lantszóra lejt ifjú, leány ;  
Kettős pohár, méz izü nedvvel,  
Vigan forog... Jer Ossián,  
Ködös, homályos énekeddel.

S ha zúdulnak véres csaták,  
Szabadsáért nem küzdenek,  
Mert elnyomás, népszolgaság  
Előttük ismeretlenek.  
Törvényök nincs — boldog hiány !  
A vénék élőszája rendel  
Igazságot... Jer Ossián,  
Ködös, homályos énekeddel.

Oda van a szép nyár, oda !  
A természet lassan kihál ;  
Nincs többé nagyszerű, csoda,  
Többé se' napfény sem vihar ;  
Pacsirta nem szánt, csalogány  
Nem zöngi dalját este, reggel ;  
Nincs délibáb... Jer Ossián,  
Ködös, homályos énekeddel.

Egyhanguság, egyformaság ;  
 A nappal egy világos éj ;  
 Nem kék az ég, nem zöld az ág,  
 Menny, föld határán semmi kéj ;  
 Csak sír az égbolt ezután  
 Örök unalmu lanyha cseppel,  
 Míg szétolvad... Jer Ossián,  
 Kődös, homályos énekeddel.

Felhőid és zúgó szeled,  
 A zizegő haraszt, mohar,  
 Magános tölgy a domb felett,  
 Bolyongó tűz, hullámmoraj —  
 Ez, amit lelkem most kíván !  
 Enyésző nép, ki méla kedvvel  
 Multján borong... Jer Ossián,  
 Kődös, homályos énekeddel.

Óh jer, *mulattass* engemet,  
 Húnyó dicsőség lantosa ;  
 Érdekli mostan lelkemet  
 Borongó ég, kihalt tusa,  
 Emlékhalom a harc fián,  
 Ki az utolsók közt esett el,  
 Remény nélkül... Jer Ossián,  
 Kődös, homályos énekeddel.

Kinek sötétes éjjelen  
 A hős apákhoz költözött  
 Daliák lelke megjelen,  
 Alánéz bús felhők között  
 És int feléd : „jer, Ossián,  
 A holtakat miért vered fel?  
 Nincs többé Caledonián  
 Nép, kit te felgyujts énekeddel.“

(1850.)

### Kertben.

Kertészkedem mélán, nyugottan,  
 Gyümölcsfáim közt bíbelek ;  
 Hozzám a tiszta kék magasból  
 Egyes daruszó tévelyeg ;  
 Felém a kert gyepein által  
 Egy gerlice bűgása hat :  
 Magános gerle a szomszédban —  
 S ifjú nő, szemfödél alatt.

Kevés ember jó látogatni,  
 Az is csak elmegy hidegen ;  
 Látszik, hogy a halott szegény volt,  
 Szegény s a mellett idegen.  
 Rokonait, ha van rokonja,  
 Elnyelte széles e világ ;  
 Nem nyit be hozzá enyhe részvét,  
 Legföljebb... a kíváncsiság.

Műhely körül a bánatos férj  
 Sohajtva jár, nyög nagyokat ;  
 Ide fehérlelenek deszkái,  
 Épen azok közt válogat.  
 Amaz talán bölcső leendett<sup>1</sup>,  
 Menyegzős ágy eme darab :  
 Belőlük elhunyt hitvesének  
 Most, íme, koporsót farag.

Siránkozik a kiseded árva,  
 Amott sir öntudatlanul ;  
 Ha nő szegény, az életkönyvből  
 Nehéz első betűt tanul !  
 Ólében rázza egy cseléd lyány,  
 Duzzogva fel s alá megyen :  
 „Sírj no, *igazán* sírj !“ kiált rá,  
 S megveri, hogy oka legyen.

<sup>1</sup> Lett volna ; annak volt szánva.

Kertészkedem, mélán nyugottan,  
 A fák sebeit kötözöm ;  
 Halotti ének csap fülembé...  
 Eh, nékem ahhoz mi közöm !  
 Nem volt rokon, jó ismerős sem ;  
 Kit érdekel a más sebe?  
 Elég egy szívnek a magáé,  
 Elég, csak azt köthesse be.

Közönyös a világ... az élet  
 Egy összezsúfolt táncterem,  
 Sürög-forog, jó-megy a népség  
 Be és ki, szünes-szüntelen.  
 És a jövőket, távozókat  
 Ki győzné mind köszönteni !  
 Nagy részvétel, ha némelyikünk  
 Az ismerőst... megismeri.

Közönyös a világ... az ember  
 Őző, falékony húsdarab,  
 Mikép a hernyó, telhetetlen,  
 Mindég előre mász s — harap.  
 S ha elsöpört egy ivadékot  
 Ama vén kertész, a halál,  
 Más kél megint, ha nem rosszabb, de  
 Nem is jobb a tavalyinál.

(1851.)

A *Bolond Istók* I. éneke mellett Arany legfanyarabb hangulatú költeménye ; az egy évvel korábban keletkezett, *Fiamnak* c. költeménynél is keserűbb, mert ebben az utóbbiban az elszomorító élettapasztalatoktól a vallásos hithez tud menekülni vigasztalásért a költő. Jellegzetes példája a *Kertben* az ú. n. *reflexív* költészetnek, vagyis az olyannak, melyben a költő lelke a külső világ jelenségeire és eseményeire „reflektál“, „reagál“ : ilyen vagy olyan *lírai* (gondolati és hangulati, érzelmi) állapotba jut általuk.

### Enyhülés.

Kél és száll a szív viharja,  
 Mint a tenger véze ;  
 Fájdalom a boldogságnak  
 Egyik alkatrésze ;  
 Az örömek levegőjét  
 Megtisztítja bánat,  
 A kizajlott búfelhőkön  
 Szép szivárvány támad.

Tegnap a remény is eltört,  
 Az utolsó árboç,  
 Csupán a kétség kötött egy  
 Gyarló deszka-szálhoz :  
 Ma fölöttem és alattam  
 Ég és tenger síma ;  
 Zöld ligetnek lombja bókol  
 Felém, mintegy híva. —

Nem törik a szenvedő szív  
 Oly könnyen darabbá,  
 Csak ellágyul, s az öröme  
 Lesz fogékonyabbá ;  
 Mint egy lankadt földművesnek  
 Pihenő tanyája :  
 Kész boldogság lesz neki a  
 Szenvedés hiánya.

Nincsen olyan pusztá inség,  
 Hogy magának benne  
 A halandó egy tenyérszi  
 Zöld virányt ne lelne ;  
 És ha ezt a szél behordta  
 Sivntag fővénnel :  
 Megsiratja... de tovább megy  
 Örökös reménnyel.

Sivatagja életemnek !  
 Van pihenő rajtad ;  
 Vészes hullám ! szív-hajómat  
 Nem szünetlen hajtod ;  
 Há nehéz bú, és nehéz gond  
 Rossz napokat szerze :  
 Kárpótolja a nyugalom  
 Enyhületes perce.

(1852.)

A vigasztalanul keserű életfelfogásnak megnyhülése, élet-  
 bölcseséggé nemesülése.

### Dante.

Állottam vízének mélységei felett,  
 Síma volt a fölszin, de sötét, mint árnyék,  
 Alig mozzantá meg a rózsalevelet,  
 Mint rengéskor a föld, csak alig hullámlék.  
 Acéltiszta tükre visszaverte híven  
 A külső világot — engem is : az embert ;  
 De örvényeibe nem hatott le a szem,  
 Melyeket csupán ő — talán ő sem — ismert.

Csodálatos szellem ! egy a mérhetetlen  
 Éggel, amely benne tükrödzik alattam !  
 Egy csak a fönségben és a terjedetben  
 És, mivel mindenik oly megfoghatatlan.  
 Az ember... a *költő* (mily bitang ez a név !)  
 Hitvány koszorúját, reszketvén, elejti  
 És, mintha lábait szentegyházba tenné,  
 Imádva borul le, mert az Istent sejtí.

E mélység fölött az értelem mér-ónja,  
 Mint könnyű pehelyszál, fönnakad, fölleben :  
 De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,  
 S a gondolat elvész csodás sejtelemben,  
 Nemismert világnak érezi nyomását,  
 Rettegő örömnnek elragadja kéje,  
 A leviathánnak hallja hánykodását...  
 Az *Úr lelke* terült a víznek föléje.

Lehet-é e szellem az istenség része?  
 Hiszen az istenség egy és oszthatatlan ;  
 Avvagy lehet-é, hogy halandó szem nézze  
 A szellemvilágot, teljes öntudatban?  
 Évezred hanyatlik, évezred kel újra,  
 Míg egy földi álom e világba téved,  
 Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja  
 A köd oszlopában rejtő Istenséget.

A költeményeknek ahhoz a ritka fajához tartozik, amely-  
 nek ihlető forrása : egy költői remekmű keltette *esztétikai*  
 gyönyörűség.

## Poétai recept.

Gyöngy, harmat, lilom, szellő, sugár, villám,  
Hajnal, korom, szélvész, hattyu, rózsza, hullám,  
Délibáb, menny, pokol... ha mind' egybevészed :  
*Recipe* — és megvan a magyar költészet.

Adj hozzá, ha tetszik, mintegy fölöslegül,  
Holdsugárt, amelynek *illatja* hegedül,  
A remény *hűrjából* ezüst *szakállakat*,  
És fond *lángostorrá*, mint *esőszálakat*.

A kétségbeesést *álmohabnak* véljed,  
*Takarja* be a *nap* a sötétlő *éjel*,  
Rózsád *szeme* légyen a roppant *ég bollja*,  
Melyből egy *meteor* a tengert *kioltja*,

S ha ez mind nem elég : *bundára hasalván*  
Pislants a leányra egy *laposat*, csalfán ;  
Fújad a tilinkót *szedtevéttés* szájjal,  
S kenje meg Apolló fürteidet...

(1852.)

A szabadságharc utáni évek tehetségtelen, tolakodó magyar költőinek kicsúfolása.

## Kosmopolita költészet.

Nem szégyellem, nem is bánom,  
Hogy, ha írnom kelle már,  
Magyaros lett írományom  
S hazám földén túl se' jár ;  
Hogy nem „két világ“ csodája —  
Lettem csak népemből *egy* :  
Övé (ha van) lantom bája,  
Övé rajtam minden jegy.

Ám terjessze a hatalmas  
Nyelvét, honját, istenit !  
Zúgó ár az, mindent elmos,  
Rombol és termékenyít :  
De *kis* fajban, amely ép e  
Rombolásnak útban áll,  
Költő az legyen, mi népe, —  
Mert kivágnyi : kész halál.

Vagy kevés itt a dicsőség,  
S a nemzettel sírba lejt?  
Kisszerű az oly elsőség,  
Amit a szomszéd se' sejt?  
Nincs erőnkhez méltó verseny?  
Dalra itthon tárgy elég?  
Nem férünk a kontinensen,  
Albion is kéne még?...

Légy, ha bírsz, te „világköltő !“  
Rázd fel a rest nyugatot :  
Nekem áldott az a bölcső,  
Mely magyarrá ringatott ;  
*Onnan* kezdve, ezer szállal  
Köt hazámhoz tartalék :  
Puszta *elvont* ideállal  
Inkább nem is dallanék.

S hol vevéd gyász tévedésed :  
Hogy fáját s a nemzeti  
Bélyeget, mit az rávésett,  
A *nagy* költő megveti?  
Hisz' forgattam, a javából,  
Én is egy párt valaha ;  
Mind *tükör* volt : egy-magából  
Tűnt nekem föl nép s haza.

És ne gondold, hogy kihálnak  
Sujtott népek hirtelen,  
Amíg összezeng a dalnok  
S a nemzeti érzelem.  
Tán veszélyt, vagy annak látszót,  
Vélsz a honra tűnni fel :  
Hát van lelked a szent zászlót  
Éppen akkor hagyni el !?

Oh, ha méltóbb s új kobozzal  
 A megifjodott hazát  
 Zönghetném még Homérosszal!  
 Ne csak mindig panaszát.  
 De legyenek, ha veszni sorsa,  
 Húnyó nép közt Osszián  
 Inkább, hogysesem *dalok kore*sza  
 Közönyös harmóniám!

(1877.)

### Epilogus.

Az életet már megjártam.  
 Többnyire csak gyalog jártam,  
 Gyalog bizon...  
 Legfőlebb ha omnibuszon.

Láttam sok kevély fogatot,  
 Fényes tengelyt, cifra bakot:  
 S egy a lelkelem!  
 Soha meg se' irigyeltem.

Nem törődtem bennülövel,  
 Hegyke úrral, cifra nővel:  
 Hogy' áll orra  
 Az út szélén baktatóra.

Ha egy úri lócsiszárral  
 Találkoztam s bevert sárral:  
 Nem pöröltem, —  
 Félre álltam, letöröltem.

Hiszen az útfélen itt-ott  
 Egy kis virág nekem nyitott:  
 Azt leszedve,  
 Megvolt szívem minden kedve.

Az életet ím megjártam;  
 Nem azt adott, amit vártam:  
 Néha többet,  
 Kére, kellve, kevesebbet.

Ada címet, bár nem kértem,  
 S több a hírnév, mint az érdem:  
 Nagyra vágyva,  
 Bételt volna keblem vágya.

Kik hiúnak és kevélynek —  
 Tudom, boldognak is vélnek:  
 S boldogságot  
 Irigy nélkül még ki látott?

Bárha engem titkos métely  
 Fölemészt: az örök kétely;  
 S pályám bére  
 Égető, mint Nessus vére.

Mily temérdek munka várt még!...  
 Mily kevés, amit beválték  
 Félbe'-szerbe',  
 S hány reményem hagyott cserbe'!..

Az életet már megjártam:  
 Mit szívembe vágyva zártam,  
 Azt nem hozta,  
 Attól makacsul megfoszta.

Egy kis *fuggellen* nyugalmat,  
 Melyben a dal megfoglanhat,  
 Kértem kérve:  
 S ő halasztá évrül évre.

Csendes fészket zöld lomb árnyán,  
 Hova múzsám' el-elvárnám,  
 Mely sajátom;  
 Benne én és kis családom.

Munkás, vidám öregséget,  
 Hol, mit kezdtem, abban véget...  
 Ennyi volt csak;  
 S hogy megint ültessek, oltsak.

Most, ha adná is már, késő:  
 Egy nyugalom vár, a végső:  
 Mert hogy' szálljon,  
 Bár kalitja már kinyitva,  
 Rab madár is, szegett szárnyon?

(1877.)

## Arany lírája.

Népdalok : *Hej ! iharfa, juharfa, Kondorosi csárda mellett, A hegedű száraz fája, Sírva jön a magyar nóta világra, Elesett a Rigó lovam patkója.* — Műdalok : *Írószobám, Itthon, A világ, Temetőben, Vágy, A vigasztaló, Csendes dalok, Dal, Balzsamcsepp, A bujdosó.*

Elégiák : *Czakó sirján, Álom — való, Népnapi gondolatok, Fiamnak, Évek, ti még jövődő évek, Letésem a lantot, Emléklapra, Koldus-ének, Ősszel, Szilveszter-éjen, Kertben, A dajka sírja, Ráchel siralma, Ősz végén, Visszatekintés, Hiú sóvárgás, Leányomhoz, Epilogus, Vásárban, A tölgyek alatt, Ének a pesti ligetről.*

Ódák : *Dante, A dalnok búja, Széchenyi emlékezete, Rendületlenül.*

Reflexív lírai költemények : *Enyhülés, Gondolatok a békecongressus felől, A költő hazája, Magányban, Kosmopolita költészet.*

Tanköltemény : *Vojtina ars poeticája* ; szatirikus tanköltemény : *Vojtina levelei öccséhez, Poétai recept* ; allegorikus tanköltemény : *A sárkány.*

Költői levél : *Válasz Petőfinek.*

Tudományos művei : *A magyar nemzeti versidomról, Visszatekintés, Zrínyi és Tasso, Bánk-bán tanulmányok, Naiv eposzunkról.* Írói arcképei : *Gyöngyösi István, Orczy Lőrinc, Gvadányi József, Szabó Dávid (Baróti), Ráday Gedeon.*

Lefordította Shakespeare drámái közül ezeket : *Hamlet, János király, Szentivánéji álom, és Aristophanes vigjátékait.*

Arany János 1817 március 2-án született Nagyszalontán. Atyja György, anyja Megyeri Sára. Tizenhatéves koráig a szalontai iskolában tanult, majd a debreceni református kollégiumban töltött másfél évet, de ezt az időszakot két részletre szakítja az az egyévi idő, amelyet tanítóként töltött a kisújszállási elemi iskolában. Kollégiumi tanulmányait nem végezte be, mert művészi ábrándjai elcsábították s felcsapott színésznek. A keserű kiábrándulás nem késett sokáig s Arany szárnyaszegett lélekkel tért vissza Szalontára. Eleinte iskolai konrektor, majd városi írnok, végül jegyző lett. 1840-ben nőül vette Ercsey Juliánnát. 1845-ben *A z e l v e s z e t t a l k o t m á n y*-nyal, 1847-ben a *T o l d i*-val nyert pályadíjat a Kisfaludy-Társaságnál. 1849-ben belügyminiszteri fogalmazó lett, néhány hét mulva pedig állástalan, lesújtott lelkü áldozata a nemzeti nagy bukásnak. 1851-től 1860-ig a nagykőrösi református gimnázium tanára volt, 1860-tól 1865-ig a Kisfaludy-Társaság igazgatója, 1865-től 1879-ig a M. T. Akadémia titkára. 1882 október 22-én halt meg Budapesten.

## ARANY JÁNOS.

Irodalmunk legnagyobb korszakának közép-pontjában Petőfi nem egyedül áll; vele egyenlő rangú, csak más természetű költői lángelme, érdemben, dicsőségben, hatásban méltó örököse és osztályosa: ARANY JÁNOS.

Petőfi és Arany
--------------------

Egymással való személyes ismeretségük mindössze két évre terjedt, de ez a rövid ideig tartó barátság emlírti értelemben is egyike a legszebb jelenségeknek, költői társulásuk, művészi eszményeik közössége, tekintélyüknek egymást kiegészítő és felváltó vezéri teljessége pedig évtizedekre megszabta irodalmunk irányát, sőt bizonyos vonatkozásban költészetünk egészséges fejlődése ezután sem nélkülözheti soha az ő alapvetésüket.

Arany is a nagy magyar Alföldön, ennek keleti, bihari határán született. Életmódja, környezete, szemléleti anyaga sokban hasonlított a Petőfiéhez, viszont némely velük született testi-lelki adottságuk egymásnak teljes ellentétévé tette őket. Petőfi első, Arany tíz testvér között utolsó gyermeke szüleinek. Petőfi kedélye az emberi vérmérséklet végletei közt forrong, kitörő lelkesedéssel és villámszóró haraggal reagál az élet benyomásaira, szívtől az ajkáig gyorsabban terjed az érzés és a gondolat, mint a hang a levegőben; Arany érzékeny szívét csak megütik fájón a benyomások, de ernyedtt idegzetéről nem pattannak vissza, hanem csak remegtetik azt s befelé való szenvedésre, önmérsztő hosszas belső számvetésre kényszerítik lelkét. Petőfit a küzdelem felvillanyozta, a szenvedés megedzette, a feltűnés vágya izgatta, az emberek elképpedése mulattatta, minden lépését a nyilvánosság előtt szerette megtenni, szívének nem volt semmi titka; Aranyt nem megedzették, hanem megviselték a sanyarú gyermek- és diákévek, egyetlen ifjúkori kalandjának: színészi próbálkozásának emlékét örök szégyenként rejtegette, szerelmi érzését pedig még kéziratos költeménnyé is alig egy pár esetben engedte válni a magába zárkozó férfias szemérem. Petőfi a hivatali megkötöttséget semmiféle alakban el nem bírta volna viselni, Arany mintaszerű falusi jegyző és mintaszerű vidéki középiskolai tanár volt, családjá érdekében rövid ideig nevelősködött is, sőt az osztrák szolgabíró mellett írnokságot is vállalt s lassú fokozatossággal, mintegy titokban őrlődött fel e sokféle önkínzásban testi-egészsége is, kedélye is. Petőfinek a hare volt az eleme, Aranynak a nyugalom az életeszmenye, de azt a kis független nyugalmat, amelyre vágyott, soha el nem érhetette . . . E két legnagyobb klasszikusunk emberi egyénisége tehát jórészt ellentéte egymásnak, de zavaratlan barátságuk is szépen bizonyítja e két jellem egyenlő nemesiségét. Goethe és Schiller barátságát és levelezését a világhír fénye sugározza be, de a Petőfiét és Aranyét meg a kölesönös szeretet amott hiányzó bizalmas, meleg bensősége.

Az elveszett alkotmány

Arany első költői műve, mellyel a nyilvánosság elé merészkedett (igaz, hogy csak egy jelíges levelű pályázat óvatos módján tette ezt is): A z e l v e s z e t t a l k o t m á n y c. parodisztikus eposz volt. Versalak tekintetében a Vörösmarty-féle eposzok fonák mása ez, tartalmilag pedig leginkább Vergilius Aeneiséé. Hősében, Rák Bendében, a reformkori szabadelvű irány ellenzékét, a maradiságot, a szellemi korlátoltságot és tunyaságot csúfolja ki, de nem kíméli az akkori megyei élet egyébfajta hibáit: a haladás jelszavával szájaskodó hebehurgyaságot és a meggyőződés nélküli, gyáva kétkulaesosságot sem. A Kisfaludy-Társaság megnyert pályadíja csak fél-örömet okozott Aranynak, mert a legtekintélyesebb bíráló, Vörösmarty hűvös elismeréssel ajánlotta a jutalomra s Arany érezte, hogy Vörösmartynak igaza van. A jelenkor pártvillongásaiba való nyers szatirájú beavatkozás nem az a terület volt, amelyen Arany sajátos egyénisége igazi mivoltában kibontakozhatott volna.

A Toldi

De igazi költői felavatását is a Kisfaludy-Társaság révén nyerte meg Arany, két év múlva, egy újabb pályázat koszorúsaként. T o l d i j á v a l m á r n e m e s a k a (felemelt összegű) pályadíjat érdemelte ki, hanem az országos hírnevet s Petőfi önzetlen, lelkes barátságát is. Ezzel a tárgyválasztással lelte meg igazi önmagát. A mondai világítású nemzeti mult, melyben a valósággal költészet, még pedig népköltészet vegyül, tehát ahol a hagyomány biztos alapjára lehet támaszkodni, viszont a részletekben a képzelet százféle alakító munkájára nyílik lehetőség s az előadásmód a népköltészet minden erényét át tudja menteni a magasabbrendű irodalom körébe: ez volt Arany tehetségének legszerenesebb, korszakos fontosságú érvényesülési módja. A reformkori magyar lélek legnagyobb remeklése a költészet síkjában: Petőfi lírája és Arany T o l d i j a. Mert a T o l d i, noha tárgya a félezeréves mult messzeségéből van véve, a költő lelkét és korát tükrözteti, de persze nem rikító anakronizmussal, hanem művészi tapintattal. Azt cselekedte Arany is, amit Vörösmarty s általában a romanticizmus: a nemzeti középkorhoz fordult ihlető tárgyért, de Arany nem a Vörösmarty-féle görög tüzes megvilágításmódot és idegen versalakot alkalmazta, mert a költészet feladatát s a „közönség“ fogalmát úgy értelmezte, mint Petőfi: a költő az egész nemzethez szóljon, de ne felejtse, hogy a nemzet legnagyobb s legfontosabb rétege, alapja, lényege: a nép. Ennek a legértékesebb, de ismeretlenségben lappangó nemzet-rétegnak nagyrahitottságát jelképezi az ifjú Toldi deréksége és falusi „paraszt“-ból hős lovaggá emelkedése, sőt talán magának Aranynak, a szalontai „paraszt“-gyerekeknek a lángész fegyverzetében való diadalmas nagyratörését is benne láthatjuk a T o l d i b a n j e l k é p z ő d n i. De ez a korszerű, demo-

kratikus célzat és ez az egyéni, szubjektív vonatkozás csak láthatatlan levegőként lengi körül a költeményt, anélkül, hogy elhomályosítaná, vagy eltorzítaná a cselekvény és a jellemek életszerű igazságát. Minden bámulatunkat megérdemli Arany költői eljárás módjának az a kettőssége, mellyel egyrészt megbecsüli és gondosan felhasználja Hossvai Selymes Péter XVI. századvégi gyarló verses krónikájának az elejét, mindenik ének élére belőle, mint hiteles kútfőből merítvén a „textus“-t, másrészt ugyanakkor minden ízében megváltoztatja, átnemesíti azt s a száraz verses krónikából remekművet alkot. A Toldi esztétikai három főjelessége: szerkezete, jellemei, előadásmódja. Néhány nap alatt peregnek le előttünk az események, de e néhány nap története visszapillantást enged Toldi Miklós korábbi egész életére s megvillantja egész jövőjét; a cselekvény minden mozzanata lélektani biztossággal, hiány és fölösleg nélkül következik egymásból. A szereplők jelleme egyrészt jól beleillik a középkor különleges világába, másrészt a jellemek mélyén ott láthatók a magyar faji és örökemberi természet alapvonásai is. Az előadásmód pedig diadalmas példa arra nézve, hogy a legmagasabb értelemben vett költői művészetnek is mily értékes elemévé, mily pótolhatatlan szépségévé válhatik a népnyelv szó-, észjárás- és kifejezés-kincse.

A Toldi országos nagy sikere s az Hossvai-krónika további kínálkozó részletei a mű folytatására készítették Aranyt. De nagy akadályokat kellett leküzdenie. Hossvai krónikájában Toldinak a csehet legyőző fiatalkori hőstettén kívül csak az olasz vitézzel megvívott öregkori párbaja látszott feldolgozásra alkalmas részletnek. Hamarosan el is készítette költőnk ezt a részt Toldi esztéje címmel. A középső rész megalkotását megnehezítette egyrészt az a körülmény, hogy Toldi Miklós férfikoráról Hossvai csak kényes, valószínűtlen és megbotránkoztató cselekedeteket jegyzett fel, másrészt az, hogy a Toldi is, a Toldi esztéje is mintegy előre lehetetlenné tette a legtermészetesebben kínálkozó motívumot: a szerencsés végű szerelmi történetet. Arany mégis megpróbálkozott efféle bonyodalom szövésével, de egy szörnyű csapás, leányának halála, végképpen meghiúsította a terv derűs kifejtetű megoldását. Harminékét évvel az első rész megjelenése után végre elkészült a középső rész is, a Toldi szerelme, s teljessé vált irodalmunk legnagyobb epikai trilógiája. Már az első részben megmutatkozott Miklós jellemének egy súlyos hibája: a vér indulatos szilajsága, amely gyilkosságra is ragadja, máskor pedig tivornyában tombolja ki magát. Ennek az alapjában derék, de középkori nyerseségű jellemnek férfikori nagy lelki válsága képezi a Toldi szerelme főtárgyát. Toldi szenvedélyes szerelemre gyullad az őt régóta szerető Rozgonyi Piroska iránt; de már késő, mert

<p>A Toldi Szerelme és Estéje</p>
---

Toldi legénykedő könnyelműsége ugyanakkor elkövette azt a ballépést, amely örökre lehetetlenné teszi mindkettőjük boldogságát. A tragikus végzet dolgozik itt, de olyan végzet, amely benne gyökerezik a Miklós és a Piroska jellemében. E bús szerelmi történet mögé rendkívül gazdag kortörténeti háttér van festve: a Nagy Lajos király korabeli magyar, sőt európai lovagvilág panorámája, a maga sötétségéből és ragyogásból vegyített művészi képeivel. Arany nyelve itt a legkápráztatóbb színpompájú, verstechnikája is magasabb fejlettségi fokot mutat a másik két részhez képest. A Toldi estéjének tárgya: Miklós utolsó bajnoki nagy győzelme, de egyúttal korszerűtlenné válása, a tovafejlődő életviszonyokból való kiöregedése és halála. Egy egész világtörténelmi korszak száll vele együtt a sírba... A Toldi-trilógia tárgyválasztása, különösen a középső rész sok nyers vadságú jelenete, aztán némely lényeges fordulat végzet-szerűsége rávall a reformkor irodalmi divatának r o m a n t i k u s ízlésére, viszont nemesak teljesen hiányzik belőle az eposzi értelemben vett esodáselem, hanem a szereplők jellemzése terén, főként a középső részben, már azzal a r e a l i s z t i k u s lélek-elemző módszerrel találkozunk, amely a XIX. század második felének angol és francia regényirodalmában is mint újszerű, modern vívmány érvényesült. Arany tehát már nem tartozik mindenestől a reformkor lelki keretébe, hanem egyéniségével és költészete némely vonásával átnő a következő évtizedek szellemi és hangulati talajába.

A nagyidai cigányok

A szabadságharc bukását követő szomorú hónapokban írta Arany A n a g y i d a i e i g á n y o k e. parodisztikus eposzt. Megjelenésekor még a legilletékesebb olvasók is félreértették Aranynak ezen a munkán át kifakadó kedélyállapotát; nem érezték meg, hogy a szabadságharerről rajzolt végletes torzképek s a költő arcának fintorai nem egyebek álarenál, melyet a meghasonlott hazafi-lélek kénytelen volt magára öltetni, mert ekkora fájdalmat igazi mivoltában nem lehetett volna emberi nyelven s még kevésbbé a költészet eszközeivel kifejezni. Ma azonban már jól látjuk, hogy A n a g y i d a i e i g á n y o k a maga nemében egyik legsikerültebb műve Aranynak, összehasonlíthatatlanul művészebb értékű műfaji testvére. A z e l v e s z e t t a l k o t m á n y n a k. — A n a g y i d a i e i g á n y o k b a n Arany olyan témát talált, mely minden burkolt vonatkozás nélkül is, már önmagában a komikum gazdag forrása; a cigányság a maga keleties semmittevéseivel, álmodozó, önző, gyáva, agyafurt mivoltával a magyar élet egyik közismert valósága. Ahogy Arany ezt a fajt tipikus alakjaiban, a hozzájuk illő viselkedés és beszédmód révén jellemzi, ahogy az eposzi esodáselemet is a cigánylélek talajából sarjasztja ki, mindez: a stílszerűség remeklése. A hatást aztán még inkább elmélyíti a kettős kontraszt; az egyik, amely a sí-

lány tartalom és a komolykodó eposzírői modor között érvényesül, a másik pedig az az alig bizonyítható, de éppen ezért annál döbbenetesebb, szívbemarkolóbb, ösztönös tanulság, hogy itt igazában egy nemzet élethalál-harcának torz fonákja néz ránk, mint valami tébolyodottan nevető emberi ábrázat.

A Toldi-trilógia harmadik részével egyidejűleg másik nagyszabású eposzi trilógia terve is foglalkoztatta Aranyt. Minthogy a magyarság zaklatott élete nem engedte meg annak idején a népi eredetű naív eposz létrejöttét, kétszeres fontosságot nyert költőink lelkében is, a magasabbrendű közönségében is a honfoglalást megéneklő nagy nemzeti műeposz gondolata. A Z a l á n f u t á s a bővelkedik ragyogó költői szépségekben, de egészében nem sikerült, nem is sikerülhetett, mert a mondai anyag hiányossága leküzdhetetlen akadályt jelentett; az idegen versalak is megnehezítette a széleskörű hatást. Arany a gazdag húnmondakörben fedezte fel a sokkal termékenyebb eposzi anyagot; a húnmagyar azonosság hite már évszázadok óta benne élt a köztudatban, tehát jogosnak érezte Arany, hogy a magyar honalapítás végső mozzanata helyett inkább ennek Attilától Csabáig terjedő előzményét, mint világtörténelmi fenségű távlatot, hátteret, isteni eredetű, végzetszerű előkészületet rajzolja meg. Etele elnyeri Isten kardját, világbirodalmat alapít, de egy dühödt pillanatában megöli testvérbátyját s ezzel a bűnével nemesak magára, hanem népére nézve is eljártssza Isten kegyelmét, el a világtörténelmi vezető szerepet, hogy aztán az apa bűne a fiúnak, Csabának honmentő szerepében jusson el az Istennél való kiengetszelődéshez s a székelységen át a magyar nemzet váljék Etele birodalmának, e birodalom történelmi hivatásának, kelet és nyugat közötti tragikus szépségű szerepének örökösévé... Arany — a Toldi-trilógiával ellentétben — itt már nem térhetett ki a csodáselem alkalmazása elől, de itt is a lehető legtakarékosabban s tapintatosan bánik ezzel; Hadúr csak egypárszor jelenik meg, akkor is láthatatlanul, Ármány inkább csak a kísértő gonosz indulat kivetítődése, rajtuk kívül még néhány jóslat hangzik el és teljesedik be. Nagy kár, hogy a trilógiának csak az első része készült el egészen, a B u d a h a l á l a, de ez magában véve is remekmű. A Nibelungének mellé helyezi nemesak a mindkettőben szereplő Attila és Krimhilda személye, hanem az a mindkét műre ránehezülő tragikus befejezés is, amely egyébként elűt az eposzi műfaj szokásos természetétől. — A B u d a h a l á l á b a n Arany mesteri módon egyesíti az előadásmód látszólagos igénytelenségét, énekmondói egyszerűségét az eszmei felépítés, a jellemábrázolás és a szerkesztő művészet legmagasabbrendű tudatosságával. A stílus pedig a népi és az archaikus zamat esodálatos összhangja. A régmúlt korok rajzolásában nem a külső, hanem a belső igazság szempontja a

A Buda halála
------------------

fontos Aranyra nézve; nem „esip-esup“-adatok tömegével kelti fel bennünk a régiség illúzióját, hanem azzal, hogy hőseit primitívebb, vadabb, nyersebb emberekül állítja elénk itt is, a Toldi-trilógiában is; viszont a jellemzésnek e módja terén, per a n a l o g i a m, a korabeli, a magyar n é p primitív, örökemberi jellemvonásai voltak az útmutatói.

Apróbb  
epikai  
művei

Az epika apróbb fajainak is mindegyikére szép példákat találunk Arany költészetében; van ott kisebb-nagyobb költői elbeszélés, monda, legenda, mese, adoma, népies história stb. A szabadságharcra következő időkben kedves költője lett Aranynek az angol lord Byron s több ízben hatása alá is került; t. i. a hazafiúi bánat és súlyosodó idegbetegsége ki-kizökkenette az epikai ábrázolásmód nyugalmából s kedve támadt az elbeszélésnek olyan, lírai sóhajokkal, alanyias megjegyzésekkel való áttörésére, megszaggatására, amelyet Byron honosított volt meg. Effajta művei közt említésre méltó a zordon hangulatú **K a t a l i n**, különösen pedig a töredékben maradt, kesernyés humorú **B o l o n d I s t ó k**, melynek könnyek közt mosolygó, önéletrajzi érdekű **II. éneke** a byroni modor legszebb magyar oltványa.

Balladái

Annak az ideges, nyugtalan lelki állapotnak azonban, mely főként az ötvenes években lett úrrá Aranyon, legértékesebb költői termése: a balladák. Arany balladái nemesak a korábbi magyar költők (Kölessey, Kisfaludy Károly, Czuczor, Vörösmarty, Garay) balladáit mulják messze felül, hanem igazibbak, tökéletesebbek azoknak a német nagy költőknek (Goethe, Schiller, Bürger) effajta műveinél is, akiket amazok utánoztak. Arany ballada-költészete maga is fejlődésen ment keresztül; eleinte vagy a dalszerűség (**R á k ó e z i n é**), vagy a románe-jelleg (**V a r r ó l e á n y o k**) benne az uralkodó, csak később, az alföldi betyárnoták és népballadák főként pedig a skót és a székely népballadák tanulmányozása segítette fel Arany alkotó művészetét arra a magaslatra, amely már a tragédia zordon birodalmával érintkezik. Gyulai Pál jogosan nevezte Aranyt a ballada Shakespearejének; valóban, balladáinak néhány strófájába Arany egy-egy megrázó tragédiát tud belesűríteni; mindenik ballada főalakja igazi tragikus hős, akit jelleme bűnbé sodor s aztán utóléri a kérlelhetetlen igazságszolgáltatás, még pedig nem külső, emberi törvény, hanem belső, a lelküismeret útján érvényesülő és éppen ezért ki nem játszható bűnhődés: a lelki összeomlásnak enyhébb, vagy súlyosabb neme. De nemesak a tárgy a tragikus, hanem az előadásmód is drámai: izgalmas, szaggyatott, a legfőbb mozzanatokra szorítókozó, néhol szinte magyarázatra szorulóan tömör. A drámai elemnek az epikába való ily szerenésés beolvasztása mellett Arany balladái még a líraiság varázsát is éreztetik a verselés zeneisége és a költő alanyias meghatottsága által. Szerkezeti és verstechnikai nehéz-

ségeket támaszt önmagának, hogy aztán bravúros sikerrel legyőzze azokat s még inkább növelje a művészi hatást. Arany balladáiban Greguss Ágost méltán látta a ballada-műfaj poétikai eszményét.

Lírai költészete is nagyértékű. Nem a pillanat heve készíti dalolásra, mint Petőfit; az érzelmi — többnyire fájó — benyomásokat félve vagy szemérmesen rejtegeti s csak akkor engedi költeménnyé válni, mikor már mintegy kívülről, kellő távolságból nézhet rájuk s kerekedhetik föléjük. A keserű, csüggedt, néha szinte kétségbeesett hangulatból így érlelődnek ki lassan, mint a kagyló testében, a gyöngyszemek, melyeken a költői csillogásnak a vallásos hit vagy a méla humorú életbölesesség ad sajátos, más-más színezetet. Van néhány dala, köztük szép mű-népdalok is, vannak elégiái, ódái, böleselő költeményei. Nagyon szépek öregkori lírai versei, ezek a hervadhatatlan „őszikék“, az élete végén közlékenyebbé vált nagy költőnek és nemes jellemnek éppoly művészi, mint őszinte valamásai. Rendkívüli tehetsége van ahhoz, hogy az elvont gondolati elemnek is szárnyat kölcsönözzön a képzelet ereje és a művészi előadásmód segítségével; ezért kitűnőek tankölteményei és allegóriái is.

Lírája

Általában Arany tehetsége a teremtő ihletnek az elméleti észműködéssel, a tudományos és kritikai hajlammal való olyan zavartalan összhangját mutatja, hogy ez ritkítja párját. — Műfordításai is azért olyan tökéletes sikerűek, mert az ilyesmi mindig tanulmány és intuíció közös munkájának eredménye. Tudományos irodalmunkat is értékes dolgozatokkal gazdagította.

Petőfi és Arany műveiben tetőződik mindmáig a magyar lélek költői teremtő tevékenysége. Petőfi geniális ösztönszerűséggel a líra terén vívta ki irodalmunk számára világviszonylatban is az első helyek egyikét, még pedig úgy, hogy gyökeresen magyarrá tette azt. Arany az epikában magaslik ki mindezideig társtalanul s Petőfivel együtt ők ketten érték el költészetünkben a magyar nemzeti klasszicizmus magaslatát. Egymás kiegészítői ők, de Arany szerepe a nehezebb és háládatlanabb. Petőfi ihlete esodás készséggel és bőséggel ontotta a verseket, ötödfél év elég volt neki, hogy a szív legörökebb érzéseit megdaloló költészete az egész emberiség közkinésévé váljék. Arany évtizedekig viaskodott egy-egy nagy költői feladattal s rengeteg tanulmány és próba ellenére — de úgy is mondhatjuk: ezek miatt — sok munkája maradt „félbeszerbe“ s befejezett remekei sem tehetők át más nyelvre, más nemzet számára úgy, hogy tartalmi és alaki erényeik nagy része kárba ne vesszen. De nekünk magyaroknak annál több okunk van Arany költői érdemeinek minél teljesebb méltánylására.

Költői jelleme

A magyar epikai költészetnek — az egy Zrínyit kivéve — eredendő hibája volt mindig az ú. n. belső forma fogyatékosága, a mű egészének szép részletek kedvéért való elidomtalanítása, a tárgy és hangulat, a tárgy és versforma összhangjának hiánya, a gondos megokoltság feláldozása holmi meglepő és érdekes fordulatok miatt. Arany nemesak mint ember, hanem mint költő is mintaképe a lelkiismeretességnek, hivatása komolyan vevésének. Költészetének erkölcsi és művészi tanulsága egymást támogatva hirdeti, hogy a legnagyobb költői lángelmének sem esupán jogai vannak, hanem kötelességei is, sokszor nehéz, kínos kötelességei, melyek éppen kivételes mivoltából hárulnak reá. Arany irodalomtörténeti főérdeme: a nemzeti formák kiképzése. A „népies“ vonás is mindenesetre hozzátartozik az ő költői egyéniségéhez, de nem a tanulatlanság és pongyolaság értelmében vagy az olesó hatások kereséseképpen, hanem a művészi szépség egy fontos, egészséges elemének megbeesülése-, felhasználásaként. A „népi“ csak eszköz volt kezében a „nemzeti“ jelleg minél teljesebb kiépítésére, mert tudta, hogy minden nagy költő, minden igazi költészet a nemzeti lélek talajában gyökerezik. Hogy Petőfi és Arany a magyar költészet ruházatának nemzetivé tétele terén milyen óriási jelentőségű fejlesztő munkát végzett, az legjobban kitűnik abból a statisztikai megállapításból, hogy a magyar ritmusnak, a költészet nemzeti kifejezőmódjának 85-féle formája található Aranynál, Petőfinél 65, Vörösmartynál — 19! Külön hangsúlyt érdemel Arany nyelvművészete, mely a nyelvtani tisztaságtól és gyökeres magyarosságtól a rímjáték gazdagságáig az egész magyar költészet legmagasabbrendű, legnemesebb értékű kincsétára.

a) Számos költeménye megjelent az Olcsó és a Magyar Kvt.-ban. — A Toldi a Jeles Írók Isk. Tárában.

b) Haraszti Gyula: A. J. Magyar Szemle 1881. Újra: Modern Kvt. 1912. — Ercsey Sándor: A. J. életéből 1883. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd A. J. felett 1883. — Lehr Albert magyarázatos (nem iskolai) Toldi-kiadása 1882. — Riedl Frigyes: A. J. 1887. — Gyöngyösy László: A. J. élete és munkái 1901. — Kolosvári Aladár: A. J. életéből. Mezőtúr 1907. — Zlinszky Aladár: Toldi, a természetes ember. Egyet. Philol. Közlöny 1907. — Szinnyi Ferenc: A. J. 1909. — Pap Károly: A. J. irodalomtörténete. Olcsó Kvt. — Négyesy László: A. J. 1917. — Császár Elemér: A. J. 1926. — Boda István: A. J. „különös természete.“ Egyet. Philol. Közlöny 1927. — Trencsényi Károly: A. J. és az eposzi közvagyon. 1927. — Dóczy Jenő: A. J. 1929. — Voinovich Géza: A. J. életrajza 1929, 1932.

## TOMPA MIHÁLY.

## A bajnokfű.

Nagy mozgalom vagyok  
A tónak környékén,  
Sok virág és növény  
Aggódván, remélvén.  
Némely a más percre  
Már csak alig várhat,  
Mert mit az a perc hoz :  
Öröm lesz vagy bánat.

Díszben leggazdagabb  
Virága a tónak,  
— Ki ellenállt eddig  
Sok hódító szónak, —  
Szeret már valakit,  
Szeret valahára !  
S a kijelentésre  
Időt tűzött mára !

Tünődnek : ez a perc  
Hozni vajh mi jót fog? !  
Kit a virág választ :  
Melyikök a boldog? !  
Ezért a mozgalom  
A tónak környékén ;  
Sok virág és növény  
Aggódván, remélvén.

Pedig e virágról  
Lemondhatnak bátran :  
Mert az rájuk sem néz  
Ábrándos voltában !  
Tele van regényes  
Vággyal, képzelgéssel...  
Fényes árnyat kerget,  
Amelyet nem ér el !

Vannak körülötte  
Szép ifjú virágok :  
S kicsinyléssel gondol,  
Megvetve néz rájuk ;  
És a *bajnokfűvel*  
Neveztetni hallván :  
Ez a név, ez a kép  
Rajong gondolatján.

Képzелеg : mily karcsú  
S magas az alakja !  
Illatos virággal,  
Dús lombbal megrakja !  
Úgy áll a többi közt  
Mint egy *deli bajnok*...  
,Ő legyen az enyém,  
,Ő érte sohajtok !'

És a tó növényi  
Hogy szavait hallják,  
Mind körébe gyűlnek,  
S van nagy hallgatagság...  
De a választáson  
Mindenik csak elhűl...  
Nem közülök van az :  
Idegen nemzetbűl...!

A boldog vőlegényt  
Nem ösméri senki ;  
*Nevéről* nagyszerű  
Virágnak kell lenni ;  
Utána mentek már  
S a tó várja félve :  
Növényt homályba  
Borítván szépsége !

Hah...! most megérkezett...  
És... lesz nagy hahota,  
Hitvány gizgaz jövén  
Vőlegénykép oda...  
A híres *bajnokfű*,  
E törpe rossz káka !  
Levele s gallya sincs,  
Nemhogy vón virága !

Megzúdul a nádas,  
Locsog a tó habja :  
Ki sókat válogat  
A selejttest kapja !  
Ki nem néz érdemet  
S többet ád a *névre*,  
Érzeleg, képzелеg...  
Bolonddá lesz végre !

A kevély virágszál  
Ekképpen megjárta,  
Maradt bús fejének  
Hervadás és párta ;  
S *bajnokfű*, hol egykor  
Érte olyan szégyen :  
Ott áll, ott nyomorog  
Most is a rétszéken.

Tompa epikai művei közt vannak : népregék és mondák (*A jávorfáról, Árvalányhaj, — Eperjes, Galamboskő, Csörsze árka, A bojtár, Kenyérkő* stb.) költői elbeszélések (*Szuhay Mátyás, A vámosújjalusi jegyző, Szécsi Mária, Jézus és a nép, stb.*); balladák-románcok (*András herceg solyma, Kálmán és Prezlava*); adomaszerű történetek (*Három a daru, Huszárkaland, Muszkatréfa, Pipás kántor, Árokháti Lőrinc*); virágregék (*Az ibolya álmai, Mécsvirág, Szarkaláb, A fehérliliom menyegzője, Égő szerelem, Vadrózsa, stb.*)

### Népdal.

Télen-nyáron pusztán az én lakásom ;  
A rózsám is csak vasárnap ha látom ;  
Lakásom van hortobágyi pusztába,  
Nem járhatok én az Isten házába.

Sík a pusztá, se halma, se erdeje,  
Sugár magas a toronynak teteje ;  
Sugár torony kilátszik a pusztára,  
Harangoznak pünkösd első napjára.

Imádkoznám, de nem tudok, hiába !  
Nem jártam én soha az iskolába.  
Édes szülém tanított volna rája,  
Jaj de régen temetón a fejfája.

Imádkozz te, rózsám, a jó Istennek !  
Aztán gyere, templom után csókolj meg.  
Eszem azt az imádságos kis szádat !  
Három hétig nem hallod egy adtámat !

Zsáner-dal, az igazi népdalok (és valószínűleg Petőfi zsáner-dalai) mintájára. Ismertebb népdalai még : *Békót tettem kesely lovam lábára, A tilinkóm nem szól, elhasadt, Tó közepén bokor sás.*

### Ikarus.

Vergődöm a tenger dagályán,  
Sirom nem lát remegni gyáván,  
Bátran nézek bele...  
A mélységtől sem fél, ki mint én  
Föl a napig repüle szintén,  
És nem szédült feje.

Fent, fent valék... alázuhantam ;  
Elmulhatok : megvan jutalmam ;  
Jelezve a siker...  
Szép : akinek jut a dicső vég,  
De azzal is köz a dicsőség,  
Ki gondol, kezd, — ki mer.

Ülénk a bús sziget homokján,  
 S a vízre bámultunk... okolván  
 Sokért a végzetet ;  
 A túlpárt...! tenger nyomta távol,  
 Mit nem repül át, meg se lábol,  
 Ki földre született.

Repülni...! hah...! teremts magadnak,  
 Mit természet, sors megtagadtak !  
 S én, — szárnyat alkoték ;  
 A föld színét elhagyva lábam ;  
 Győzelmi zaj hangzék utánam...  
 — Hódítva volt a lég.

A szárny emelt, — vágytam s repültem,  
 Lázás gyönyörtől részegülten,  
 Nem félve, látva bajt ;  
 Fent a magasban, mind magasbban,  
 A föld fiát hogy beavassam  
 A lég titkába majd.

De, — illetvén, mi illethetlen :  
 A büszke nap bosszús-ijedten  
 Kél, üldöz és nyilaz...  
 Szárnyat sivít, ízekre tágul,  
 S leválik... a tüzes sugártul  
 Megolvadt a viasz !

...Vergődöm, — vívok szél- s dagállyal,  
 De rajtam új kéj futkos által :  
 Mily fenség...! mily esés...!  
 Hogy ezt felejtéssel takarja,  
 Tenger mélysége, ég haragja,  
 S vesztém : — mind-mind kevés !

A hullám a száraz felé tart,  
 S titkát fű-fával közli a part,  
 Énekli a madár ;  
 Völgybe s oromra könnyen ér el,  
 S a szívbe szállván ingerével :  
 Tenyészt, mint napsugár.

Élet jön a meddő szünetre...  
 A gondolat, meg van születve,  
 Nagy munkás és örök ;  
 Leend sok, ami fenn se szédül,  
 Nem retteg a menny fellegétül,  
 Bár villámlik, dörög.

Betöltve éltem hívatása !  
 A víz sirom' hadd ássa, ássa...  
 Köszirt leszek neki ;  
 Habját, melyet szétzúza bennem,  
 Ijedt, zajongó rendületben  
 A felhőkig veti.

S lész a hab is, mely rám özlélék,  
 Hogy elrejtsem: — felőlem emlék!  
 Vész, víz ha szendereg,  
 Vagy foly köztük szilaj csatázás,  
 Örökre zeng itt a kiáltás:  
 Halandók, merjetek!

Tompa hazafias fájdalma nyíltan is feljajdult az elnyomatás kezdetén. A *golyához* c. költeménye megjelent (T. jeggyel) nyomtatásban, de elkobozták, a *Pusztán* című csak kéziratban terjedt. Ekkori legjellemzőbb művei az allegorikus ódák-elégiák: *A madár, stb.* *A sebzett szarvas, Terebélyes nagy fa, Ikarus, Új Simeon, A folyam, A gályarab johásza.*

### Kazinczy Ferenc emlékezetére.

Szép nap virradt fel Széphalomra,  
 A honra szép, nagy nap viradt;  
 Zendüljön a Sátorhegy orma,  
 Völgy és lapály víg zaj miatt!  
 Az őszi lomb sárgán omol bár:  
 Mulasson itt élet, mosoly!  
 Rózsát hozzon a vad folyondár,  
 Mely e mohos sírkőre foly!

Ki nyugszik itt, csendes ligetben? —  
 A sokaság ösméri jól,  
 Mely erre néz s tolong lélekben,  
 A négy folyam tájékiról.  
 Eljutni oly könnyű idáig!  
 Az ég a sírhalom felett  
 Örök fényben dereng, világlik...  
 Míg a föld vérnnyommal fedett.

Mert érdemére halhatatlan,  
 De nem várt rá virágos út;  
 Vézsett nehéz viadalokban,  
 Felé ezer hullám tolult,  
 S míg folyt — sokáig folyt — az élet:  
 Viszály nem szűnt, hab nem lohadt;  
 Pazar kézzel hinté a végzet  
 Lábához a sárkány-fogat...

Te megjövél, — szeretve jobban  
 A hon ügyét, mint tenmagad!  
 S az alvó tűz gyors lángra lobban,  
 A lélekzet megint szabad.  
 Az első hév eszmélet óta,  
 S hogy fürteid' már fedte zúz:  
 Lelket lopál veszőbe, holtba,  
 Te új, dicsó Prométheusz.

Nem állottál a nyelv ügyéhez  
 Hideg, gyarló kézművesül;  
 De mint akit tengése vérez,  
 S virulatán függ, lelkesül,

Ástál, — sok kincset rom fedett el, —  
 Sokat teremte szellemed,  
 S az ó erő új kellemeikkel  
 Testvér gyanánt ölelkezett.

Ura a dús, de zord anyagnak,  
 S az ízlésnek nagy mestere!  
 Hő csókjától a Géniusznak  
 Lelked kettős kegyet nyere!  
 Kezedben a *kőből szobor* vált,  
 Min ült merész kecs és szabály;  
 A szó hő dalba hangozott át, —  
 Nemcsak bányász, művész valál!

A szép közös kincs; — érte mentél  
 Élő és holt népek közé. —  
 Kisdéd elmét karodra vettél;  
 Az álmost szód ösztönözté. —  
 Lelkednek szent, izzó hevétől  
 Érdek, harag széthamvadott...  
 Kiáltván az oltár kövéről,  
 Oda gyűjtél lelkest, nagyot!

És zeng apáink drága nyelve!  
 Ingó szellő, zúgó vihar, —  
 Mi szép: gyöngéd érzést lehelve,  
 S midőn a harc terén rivall!  
 Élet — halál, bú — s kedvre megnyer,  
 Igéiben bűbáj lakik...!  
 Behat, mint a kétélű fegyver,  
 Mind a velők oszlásaig!

Zeng, — és mi élünk...! annyi villám  
 Nem sujthatá le a magyart;  
 Velünk az ég kegyelme nyilván...  
 S örlelkeink véd-karja tart!  
 Élünk, élünk...! s milljók remélnek,  
 Vevén ajkad nyílt jóslatát:  
 Mellyel népünk', nagy büszke népek  
 Művelt sorába állatád!

Óh Szent! melyért küszködve éltél,  
 Sorsán kiontva lelkedet,  
 Ez ünneplés örömtüzénél:  
 Lásd nemzeted', halld nyelvedet!!  
 Mi üdvadóbb: az égi pálma,  
 Mely ott borítja fürteid?  
 Vagy ez a nép, mely itten áll ma?  
 Vagy ez a hang, mely istenít?

Igaz valál, — emléked áldott!  
 Haló-földed szent, éltedért;  
 Szült sok jelest, nem szülte párod'  
 Egy század, míg végére ért;  
 Mit mondjunk jőve hült porodhoz?  
 Áldás és fény nagy neveden!  
 S amely nyelvén s lelkében hordoz,  
 Áldás és fény a nemzeten!

A 4.—8. versszak kihagyásával közöljük ezt a költeményt.

## A gyülekezetben.

Cseng, zúg még a harangok öble,  
 A hang, távol, széthömpölyögve ;  
 S mint a szarvas a szép, hús forrásra :  
 Siet a nép a szent tornácba.  
 Betölti a pitvart, a házat,  
 Az arcokon hit és alázat...  
 S a szívre, melynek mélye zajlék,  
 Csendet, békét lehelt a hajlék.

Úl ifjú, vén s hallgatva szót vár...  
 Majd fölzeng a királyi zsoltár ;  
 A nép együtt van, együtt érez,  
 Szólván az ég s föld istenéhez ;  
 Fejét mélyen kezébe hajtva :  
 Imában olvad szíve, ajka ;  
 Az Úr előtt lelkét kitölti,  
 S megtisztul, szentül ami földi.

„Örök felség ! hozzád kiáltunk,  
 Lakozzék szent országod nálunk !  
 Amely lényed képmása, része :  
 Szentelj s áldj meg lelkünkre nézve !  
 A földi jót se vond meg tőlünk,  
 Az életen, mit itt letöltünk.  
 S add, hogy legyen hegy, völgy s barázda  
 Bőv áldással megkoronázva !

Vessződ ha sujt, karod ha dorgál :  
 Tisztuljunk a tűzben s nyomornál ;  
 Békén hordjunk csapást, keresztet,  
 Ha Istennek ránk adni tetszett ;  
 Uram, fogjad kezünk' ! s mi bátran  
 Állunk setétben, roppanásban...  
 Hegyek ha a tengerbe dőlnek,  
 S ingása lész az égnek, földnek !

Gyengét ne hagyj akadni törbe ;  
 Nézz a méltatlan szenvedőre !  
 A bujdosót hordozzad és véd,  
 Rövidítsd a jajoknak évét !  
 Kik rég várnak sohajtva, könnyel :  
 Szegény kórok ágyához menj el !  
 Szabadulást vígy a raboknak,  
 S a halállal kik tusakodnak !“

Így zeng a szó, mennyekbe szállva  
 Karöltve a kérés, a hála :  
 S óh, van még sok ! sok !... rejtve mélyen  
 A könnyörgő nyomott szívében,  
 Mit hangosan ki nem beszélhet...  
 De még előbb, mint sajt az érzet,  
 S a szív megrendül és az ajk szól :  
 — Az Istennél már tudva van jól !

S mély csende visszatér a háznak,  
 Helyökről a hívők kiszállnak ;  
 Meghallák, s a világba vívén,  
 Elméjük jár folyvást az ígén ;  
 És szerte, síkra, bércre tartván,  
 A nyáj mellett s az ekeszarván,  
 Erősen állnak, hogy kövessék :  
 Egy jövő, egy hit, egy szövetség !

### Utolsó verseiből.

Ablakomban a borostyán  
 A meleg s az élet fogytán  
 Búsán hervad, csüggedez ;  
 Szegény sárga-zöld levélke  
 Félig halva, félig élve  
 Hajol bús testvérihez.

A nagy éj jön nemsokára...  
 Téli napszállat sugára  
 Ömlik át az üvegen ;  
 S reszket fényesen, vidámon  
 A virágtalan virágon,  
 Mely lenn fonnyad, s üde fenn.

Létéért küzd a folyondár...  
 Hol tavasszal fuvalom jár,  
 S a derült menny tündököl :  
 Folyásával arra fordul,  
 Vágyván a szűz hézagon túl  
 A magasba jutni föl.

Esti sugár, szép, enyelgő...  
 — Éled szegény *csalódott* tő,  
 Hogy csókjával illeti —  
 Izzó szikrát ontva néha,  
 Majd elsáppad és helyét a  
 Gyors homálynak engedi.

Kórágymban fekvé némán,  
 Merengek az est játékán,  
 Mely lefolyt *repekényemen* ;  
 S magamat úgy nézve, mint *ezt*,  
 Bús a kép, mit rám is illeszt  
 A borongó képzelem.

Pályánk nem tart már sokáig,  
 A nap gyorsan éjre válik,  
 A nyár téllé zordonult...  
 Míg *futottunk s fennre törtünk*,  
 Minmagunknak nem növeltünk,  
 Csak halotti koszorút.

Haraszt, kóró ki nem zöldül...  
 Szomjú föld a tört cserépből  
 Új erőt nem önt belé...  
 Mit keresnél... mért mulatnál  
 Oh, én lelkem e romoknál?  
 Fölfelé... *csak fölfelé!!*

Természetfestő költemények : *Az erdei lakó, Alföldi képek, Őszi képek, Őszi kikirics, Őszi tájnak.*

Tompa lírájából kiemeljük még a következő darabokat :  
 vallásos dalok-ódák : *Énekek (1. Reggel. 2. Estve), Isten akarhatja, Haragszó* ;  
 alkalmi ódák : *Kazinczy Ferenc emlékezetére, Lorántfi Zsuzsánna emlékezete* ;  
 elégiák : *Életem, Tornácomon, Fiam születésekor* ;  
 satírák : *Divatos költő, Egy magyar poétához, Elmélkedés egy levél felett* ;  
 humoros életkép : *Az én lakásom.*

*Tompa Mihály 1817-ben született Rimaszombalban. Apja Mihály, anyja Bárdos Zsuzsánna. 1832-ben került a sárospataki ref. kollégiumba s — egyévi sárbogárdi tanítóskodását nem számítva — tizenegy évet töltött ott, elvégezvén a bölcsészeti, jogi és*

teológiai tanfolyamot is. Egy évig Eperjesen volt nevelő; ott ismerkedett meg Petőfivel. Ügyvéd akart lenni s Pesten letelepedni, de betegsége megváltoztatta gondolkozását s pap lett előbb Bején, majd Keleméren, végül Hanván. Keleméri pap korában vette nőül Soldos Emiliát. 1856-ban körutat tett Erdélyben. 1868-ban halt meg.

## TOMPA MIHÁLY.

Költői fellépésével megelőzte Aranyt, sőt Petőfit is, de aztán hatásuk alatt fejlődött tovább s igazi jelentőségre az abszolútizmus idején emelkedett TOMPA MIHÁLY, Arany egyik legbensőbb barátja.

### Emberi jelleme

Egyszerű, nagyon szegény családból való származása nemesak nem gátolta, hanem még segítette tehetségének egészséges irányba való fejlődését, Petőfihez-Aranyhoz való esatlakozását. De szüleitől a szegénységen kívül egy másik, sokkal végzetesebb örökséget is kapott: olyan betegséget, mely sokáig csak lappangott a fiatal Tompa egyébként erős szervezetében, később azonban részint szívbaj, részint idegbaj alakjában egyre súlyosabb csapásként nehezedett rá. Elszomorító látványt nyújt az a tragikus törés, amely egyfelől az atlétaerejű férfit időnként a testi kínok martalékává tette, másfelől az evangéliumhirdető lelkipásztort kergette gyakran a lelki meghasonlottság örvénye felé.

### Petőfi és Arany hatása

Mikor Tompa — igen fiatalon — verselni kezdett, akkor még a Bajza-féle, letompított hangú, bágyadt almanach-líra uralkodott nálunk. Ezt a divatot látván maga körül Tompa, eleinte ő is helyzetdalokat írogatott s a szobaköltészet kifejezés-készletéből élt. Petőfi fellépte ébresztette igazi önismeretre őt, aki sohasem a szobában, hanem a szabad természet zavartalan magányában érezte jól magát. Arany költészete újabb követendő példa lett számára s a két nagy kortárs mellett tiszteletreméltó helyet érdemel ő is, ha nem is velük egyenlő rangút, amilyet az irodalomtörténet sokáig juttatott volt neki.

### Népregék, mondák, költői beszélyek

A reformkor demokratikus hajlama Tompában is figyelmet ébresztett a néplélek költői képessége iránt. Gyűjteni kezdte a felvidékhez fűződő, az ottani nép ajkán élő mondákat, regéket. De az igazi népieség méltánylására még nem volt megérve a közízlés, a Tompa ízlése sem; ezért a néptől hallott mondái, mesei tárgyakat átírta az akkori műköltészet divatos, lágy, érzelmesen édeskés modorába, bár néhol már a népköltészet eredetibb, üde természetessége is belopódzik; viszont némely effajta költeményéhez maga találta ki a tárgyat, de úgy dolgozta fel, hogy szintén népi eredetűnek, helyi természetű mondának tessenék. Így jött

létre első versgyűjteménye, a *Népregék és mondák*, s éppen átmeneti, félig-népies jellege folytán nagy sikert aratott. De ugyanekkor Tompa már rálépett az igazi népies előadásmód útjára s *Szuhay Mátyás és A vámosújjalusi jegyző* e. költői elbeszélései már egészségesebb testvérei a népregéknek és mondáknak; az említett két elbeszélés tárgya szintén a felvidék közismert helyeihez fűződik s néhány vonással megrajzolt történeti háttérből emelkedik ki, a eselekvény pedig adomai természetű, ami gyakran jellemzi a mondákat is. Az adomai tárgy s az eleven, esattanós szatirikus-komikai előadás a *Három a daru* e. költeményt is sikerültté teszi. Általában a népies tárgyak feldolgozása terén minden műfajban hosszabb úttörői gyakorlatra, gazdagabb hagyományra, hatásosabb mintákra támaszkodhatott a komikai és humoros beállításmód, mint a komoly, amely utóbbi könnyen érzelgőségbe tévedt. Tompa is, noha betegsége már 1846-ban megkezdődött, mégis részint az igazi jókedv, részint az irodalmi divat hatása alatt elég sok tréfás és gúnyos életképet és adomaszerű kis elbeszélő költeményt írt még az ötvenéves években is. Ennek az évtizednek egyik veszedelmes tünete volt a tehetségtelen és felelőtlen fiatal költők nyilvánosság elé tolokodása, melyet a nevesebb, komolyabb írók félrehúzódnása is megkönnyített, de még rikitőbbá is tett. Tompa tudván, hogy a szidalomnál hatásosabb elriasztó eszköz a gúny, kegyetlen szatirikus areképben állította pellengérré a „divatos költő“ típusát.

Külön csoportot alkotnak Tompa elbeszélő versei között virágregéi: Egy esomó virágra kerül sor ezekben, mindeniknek emberi jellemvonásokat, vágyakat tulajdonít a költő s ezekből magyarázza sorsukat, melyet a kis történetke alakjában mesél el. Ez a tárgyválasztás összefügg Tompa természetével s csakugyan sok finom megfigyelés nyilatkozik meg ezekben a költeményekben a virágok életére, őket egymástól megkülönböztető sajátágaikra vonatkozólag, esakhogy a gyöngéd és szemléletes megfigyelések túlságosan is szolgálatába kényszerülnek egy uralkodó szempontnak: az allegorikus, elvont gondolati elemnek, úgyhogy ez az utóbbi elem a költői ihletet az oktatás színvonalára szállítja le. *Szécsi Mária* című elbeszélő költeményét is a túlságosan szigorús-kodó erkölcsi alapeszme teszi fanyarrá s rikitó módon eltérővé e téma többi feldolgozásától (*Gyöngyösi, Petőfi, Arany* stb.); *Szécsi Mária*ban Tompát nem a szerelmes asszony érdekli, hanem az esküszegő nő, aki a vár átadásával hazaárulást követ el s akit aztán a pap-költő elítél és megbélyegez.

Virágregéi

Az erkölcsi célzat túltengése

Tompa tehetségének legalkalmasabb, legméltóbb területe a líra. Petőfi hatása alatt a szabadságharc előtt ő is írt néhány hangoskodó jókedvű, borközi hangulatú

Lírája

dalt s költői levelet, vannak sikerült népdal-utánzatai, de aztán a komoly hang válik uralkodóvá lírai költészetében s elégiai jelleget ad ennek. Külső csapások is (a nemzeti bukás, két kis fiának halála) közrehatottak lírai hangulatának elkomolyításában, de belső, szervezeti oka is volt az ő kedélyi borongásának, idegzete fogékonyabb volt a mélabús, mint a felvillanyozó benyomások iránt. Néhány meghitt, kipróbált barátját nagyon szerette s vágyott a társaságukba, de egyébként idegenkedett az emberektől, a magányt szerette s legüdítőbb, legihletőbb környezetete a esöndes, szabad természet volt, melybe önfeledt vágyakozással tudott beleolvadni a lelke. Már népregéiben és népmondáiban is a természeti képek a legszebb részletek, líráját pedig még művészbibb módon látják el hangulati táplálékkal. Különösen a patakok, folyók, tavak, nádtermő helyek vizes, hináros, vadmadaraktól népes vidékei vonzzák s a fa- és növényvilág őszi színpompája és az elmulás gondolatának hozzá kapcsolódó szimbolizmusa, valamint a feltámadás vigasztaló vallási eszméje. Tompa vergődő lelke, papi hivatásától is támogatva, a vallás orvosságához menekül; vannak imádságos könyvbe illő szép istenes fohászai . . . De lírájának esúspontját s irodalomtörténetileg is legfontosabb részét az abszolutizmus idején írt hazafias költeményei képezik. A szabadságharc bukásakor, mint nemzeti életünk minden ága, az irodalom is súlyos válságba jutott. Sohasem volt oly nagy szüksége a leigázott magyarságnak a költészet vigasztaló szavára, mint ekkor, de az osztrák cenzúra a szólás szabadságát is bilinesbe verte. Saját kárán kellett tapasztalnia ezt Tompának is, mikor ki merte nyomtatni *A g ó l y á h o z e.* keserű fájaldmú, vakmerő nyíltságú hazafias költeményét s meghureolást szenvedett miatta. De okult is a saját kárán s minden kortársánál sikeresebben kitalálta a módját, miként lehet nemzetvigasztaló költői hivatását folytatnia, úgy, hogy a katonai hatóságot ne ingerelje maga ellen. Részint névtelenül és kéziratban terjesztette hazafias verseit (a *P u s z t á n* címűt sokáig Petőfiének hitték az emberek), részint pedig allegorikus lepelbe burkolta mondanivalóját, de olyan lepelbe, amely csak a cenzúra szeme és értelme elől takarta el a hazafias célzatot, a magyar olvasók rögtön megérezték és megértették azt. Az ódai hév és az elégikus bánat hangulati határán lebegnek ezek a szép allegorikus költemények, amelyekben a gyászoló magyar nemzetet hol a fiait éneklésre buzdító anyamadár, hol a sebzett szarvas, a gálya evezős rabnépe, vagy a viharvert, társtalan terebélyes nagy fa, hol a fenséges bukással megdiesőült Ikarus stb. jelképezi. Tompa allegorizáló hajlamát már a virágregéknél láttuk, célozgató, moralizáló, tanulságlevonó, a sorok közt oktató módszerének is hasznát vette, mikor hazafias indulatát óvatossággal kellett párosítania. Arany is hozzáfolyamodott ehhez a módszerhez (*R á c h e l s i r a l m a*,

Allegorikus  
költeményei

**A walesi bárdok), de Tompa volt a legtermékenyebb, legkitartóbb, legrátermettebb költői gondozója a meggyötört magyar közléleknek. Ez az ő legelévülhetetlenebb érdeme.**

a) Válogatott költeményei, regéi, népmondái az Olcsó Kvt.-ban. — Válogatott költeményei (V. Sipos Ida) 1929.

b) Szász Károly : T. M. életrajza 1870. — Tolnai Lajos : T. M. költészete 1878. — Lévy József : T. M.-ról. Magyar Kvt. — S. Szabó József : T. M., a költőpap 1901. — Lengyel Miklós : T. M. élete és művei 1906. — Kéky Lajos : T. M. 1912. — Váczy János : T. M. életrajza 1913. — Négyesy László : T. Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1918. — Császár Elemér : T. M. 1923.

## KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ.

### Az Özvegy és leányá-ból.

*Az I. kötet 5. fejezetéből.*

Nemcsak a szentléleki várkastélyban, de Szentlélek helységében is megfoghatatlannak tarták Tarnócziné nagyasszonyom elutazását és hosszas távollétét. Eddig mindig félt, hogy ha lábát a kapun kiteszi, tüstént fenekestől felfordul az udvar. Eddig, midőn csak a szomszéd faluba is kellett mennie, három nappal előbb már elkezdte a sopánkodást azon sok kár és hátramaradás miatt, mely otthon nem létében házát érni fogja...

...Most azonban szekérbe ülésekor zsémbelt és jövendőlt ugyan egy keveset, de ámbár a távol fekvő Szebenbe ment, nem azért mérgelődék, hogy mért vannak hát befogva a lovak, hanem hogy miért nem sietett eléggé a kocsis. Aztán a belsőlánynak őt, az ispánnak hat, a várnagynak hét napot mondott visszatérése idejéül, minél fogva Jutka másnap éjjelre, a külső emberek pedig legfőlebb harmadnap délre méltán félhettek érkezésétől, s mégis már negyedik hétre fordult az idő, anélkül, hogy Tarnócziné hazajött volna.

— Egészen megváltozott a nagyasszony, bizonyosan halálát érzi : ezen okoskodásban lelt az udvari személyzet a történetek magyarázatára kulcsot, s voltak olyanok is, kik már a fekete szélű és pecsétű levelet minden percben várták.

Csak a szentléleki plebánus, ki legnagyobb ellenségének<sup>1</sup> gyöngé oldalait legjobban ismerte, nem csodálkozék a várkastély asszonyának sem gyors távozásán, sem hosszas késésén. Szerinte kapzsiság, cselszövés és képmutatás röpité vackából ki a vén Tarnóczinét, még pedig oly ellenállhatatlan csáberővel, hogy, ha szekeren nem nyargalhat Szebenbe, a legelső holdvilágos éjféلكor pizskafán lovagolt volna oda.

<sup>1</sup> T. i. Tarnócziné vakbuzgó református volt.

Mi szelídebben ítélünk ugyan a szentléleki várkastély asszonyának jelleméről; de mégsem titkolhatjuk el olvasóink elől azon adatokat, melyeket az ő rögtöni és szokatlan távozásának indokai felől a tisztelendő úr — mint mondá — hiteles kútfőkből merített.

Tarnóczinének pénzkövetelése volt egy szebeni kalmáron, ki a pör folyama alatt őt uzsoráskodással vádolta, mi ha bebizonyul, a nagyasszony tekintélyét saját hittársainál, kik valóságáért bámulták, megingatta volna. Szükségessé lőn tehát vagy a kalmár száját bedugni, vagy a bírák jó véleményét megnyerni.

Továbbá Haller Péter öccse, Gergely, kinek néhai hitvese Tarnócziné testvére volt, szélhűdésben meghalálozék, még pedig magtalanul. E szerencsétlenség a szentléleki várkastély asszonyát rendkívüli tevékenységre izgatta, azon fényes kilátások által, melyek belőle eredhetnek. Mert a szelíd Haller Péterrel a boldogult Gergelyné hozományának kiadása iránt — minden ellenkövetelések és függőben levő keresetek dacára — most könnyen egyezhetett. Rég táplált vágyát is Sára férjhez adására nézve a véletlen halál elősegíté, miután már Haller Péternek kellett öccse helyett a család számára fiörökösről gondoskodni, ha t. i. nem akarja temérdek vagyontól oly mellékágra szállítani, mely az ő házával három nemzedék óta nyílt ellenségeskedésben élt.

Tegyük még hozzá, hogy — a szentléleki plebánus nézete szerint — Szebenben Tarnóczinére a foglalatosság mellett mulatság is várt. Mert Szeben lelkipásztorai a városban naponként terjedő romlottságot szívökre vevén, elhatározzák: azon szigorú fegyelmet, melyet elődeik a hitújítás kezdetekor gyakoroltak, ismét életbe léptetni. Főként egy Wittenbergából érkezett híres és buzgó szónok, kit az elaggult nagypap káplánává nevezett ki, irtó háborút indított a némberek gyöngeségei, tévedései és bűnei ellen. Amely férj megengedte nőjének a kendőzést és piperét, számíthatott a legközelebbi vasárnap oly célzásokra, mik büszkeségét porig alázták, s ha az egyházi tanács tagja volt, még helyét is könnyen kockáztathatá.

Amely özvegy híre gyanúba jött, a legelső vizitáció alkalmával nyomozás és egyházi fenyték alá esett. S a szebeni közönség a templomkövetésnek szívrendítő látványát is sokkal többször élvezé, mint magára a közerkölcsiségre nézve kívánatos vala. E szigor megalapította a fiatal káplán tekintélyét s a fejedelem udvari káplánja nem egyszer mondá, még pedig mélyen sóhajtva: hogy a Luther tanait követő Szeben maholnap oly szent várossá lesz, mint Calvin igazgatása alatt Geneva volt; ellenben a tisztább hitet valló magyar kulcsos helyek s különösen Gyulafehérvár lakosai Babilon minden bűneit kezdik utánozni.

Tarnócziné, a kegyes és szeplőtlen életű árva-özvegy félév óta vágyék hallani a szebeni nagy szónokot, s meg vala győződve, hogy bár németül nem tud, annak szép prédikációit szíve által érteni fogja. S hátha még egy templom-követést is láthat! Minő elégtétel a nem jól védett erény számára, a bűnt vezéklés közt és közszemlére kitétetve találni! Tarnócziné sokkal fásabb szívű volt, s a kéjmámort, melyet ő sohasem érzett, kárhoztatta akkor is, midőn az az isteni és emberi törvények megsértése nélkül támadt. Hát még ha ellenkező eset fordult elő! „Mennyit tanulhatna Sára, az én hígeszű leányom, a derék szebeni káplánnak — kinek az isten aranyozza meg száját még jobban — velős prédikációjából! Bizony, hasznos iskola volna számára ezen út, melyre az Úr Jézus Krisztus segítségével most indulok. Hátha levetkeznék rossz szokásait a szebeni nagy templom küszöbén, hátha az isteni tisztelet végével lelki ábrázatjának legalább egy vonása hasonlóvá válnék az ő boldogult atyjáéhoz!“ Ily fohászkodások szakadtak Tarnócziné ajkairól, midőn elindulása előtt a reggeli imát bevégezte; de mind a mellett eszébe sem jutott leányát szekérbe ültetni s magával vinni.

Oly csodálatosnak látszott a nagyasszony e következtetlensége, hogy a szentléleki plebánus is csak sok főtörés után tudta megfejtetni. Pedig az ok — mint a felötlő eseteknél szokott lenni — igen egyszerű volt.

Tarnócziné tudta, hogy, ha leányát a szerény és visszavonuló Haller Péter<sup>1</sup> naponként látja, akkor a házasságból semmi sem lesz. Sára fiatal kora és hódító szépsége még a hiú agglégényeket is megdöbbené: annál inkább Pétert, ki másokról sokat, magáról keveset tartott. S az is lehetetlen volt, hogy ez hosszabb idő alatt ne tapasztalja, miként a nagyasszony anyai hatalmának igénybevétele nélkül a leendő ara, ha valahová nézni kell, inkább tekintene a széles világon minden érdektelen vagy unalmas tárgyra, mint éppen az ő elviselt s barázdáktól megszántott arcára. S Haller, ki ifjúkorában sem részesült a viszonzott szerelem örömeiben, annyira hozzászokott a rideg nőtlenséghez, hogy inkább nyugtatta volna fejét ágyvánkos helyett egy hideg és éles kődarabon, mintsem mellette a csipkés puha párnákat, míg ő alszik, titkon hulló könnyek nedvesítsék. Szóval, a Tarnócziné által Sára számára kiszemelt férj érzékeny vén férfiú volt, kit a nagyasszony jól ismervén, előbb hitegetni és bebonyolítani akart, s csak miután ez megtörtént, miután Péter mint kérő lépett föl, akkor látta elérkezettnek az időt, hogy az anyai hatalmat egész eréllyel, egész korlátlansággal igénybe vegye, Sárának tehát otthon kell maradni...

<sup>1</sup> Ötvenéves szebeni férfi; Tarnócziné hozzá kényszeríti feleségül Sárát.

Kemény Zsigmond társadalmi regényei : *Szerelem és hiúság, A szív örvényei, Férj és nő*. Novellái : *Két boldog, Alhikmet, a vén törpe, Erény és illem*, stb.

Kitűnő jellemrajzot írt Széchenyiről, továbbá a két Wes-selényiről. Politikai röpiratai : *Korteskedés és ellenszerei, Forradalom után, Még egy szó a forradalom után*. Nagyértékű tanulmányai vannak e címmel : *Élet és irodalom, Arany Toldija, Vörösmarty Mihály*.

Kemény Zsigmond báró 1814-ben született Alvincen. 1823-tól kezdve tizenegy évig tanult a nagyenyedi református kollégiumban ; legnagyobb hatást ott Szász Károly jogtanár tett lelkére. Egy éven át figyelte Kolozsváron az erdélyi országgyűlés működését, majd közel két évet töltött Bécsben s buzgón hallgatta az egyetemen a természettudományi, főleg anatómiai előadásokat. Hatásos erdélyi hirlapírói tevékenység után 1847-ben Pestre ment a Pesti Hirlap munkatársának, majd társszerkesztőjének. 1848-ban országgyűlési képviselő lett. Az abszolutizmus idején országos fontosságú publicistai működést fejtett ki röpirataival és a Pesti Napló c. politikai napilap szerkesztésével. Elnöke lett a Kisfaludy-Társaságnak, de nemsokára elhatalmasodott rajta gyógyíthatatlan elme- és idegbaja. 1875-ben halt meg Erdélyben.

## KEMÉNY ZSIGMOND.

Az abszolutizmus idejére esik KEMÉNY ZSIGMOND írói munkásságának nagyobb és fontosabb része. A politikai hirlap-irodalom terén is országos jelentőségű szerepet játszott, írói lángelméjének legmaradandóbb értékű alkotásai azonban a regényműfaj körébe tartoznak.

**Egyénisége** Egyénisége rejtélyes, lelkének kifürkészhetetlen mélységei vannak, sorsa tragikus. Jelleme a Széchenyiével rokon ; egész valója eszményi célok szolgálatára volt teremtve, szolgálta is azokat minden tehetségével, önzetlen hősiességgel, de látása tragikus volt : legjobb törekvéseink hiábavalók, bukunk kell. Ezért minél nagyobbra gyűlt lelkében a sokoldalú tudásnak és az élettapasztalatoknak a kincse, annál gyógyíthatatlanabbá lett világnézetének pesszimizmusa ; e reménytelenség terhe alatt össze is roskadt nagy elméjének egyensúlya s élete utolsó éveit élőhalottként töltötte el.

**Jósika és Kemény** Kemény az erdélyi magyarságnak ugyanahhoz a társadalmi rétegéhez tartozott, amelyhez Jósika ; személyes ismeretségben is voltak egymással s Jósika első regényei nem is maradtak hatástalanok Kemény írói elindulására, tárgyválasztásaira. Legszebb munkái megírására Keményt is Erdély történelmi multja ihlette, esakhogy másként,

mint Jósikát. Jósika szemmeláthatóan az eposzírók utóda; ha kevésbé rikító módon is, mint azok, mégis csak a bámulat és lelkesedés forrásául igyekezett a multat a jelen elé tárni s a jellemzés terén akarva-akaratlan a nagyítás módszeréhez folyamodott, egyoldalúan és túlságosan eszményítve főalakjait rendszerint a „jó“, néha a „rossz“ erkölcsi irányában; a mult idők rajzában annak a bizonyítása a főcélja, hogy azok nem olyanok voltak, mint a mi jelenünk, hanem jobbak vagy rosszabbak, de mindenesetre érdekesebbek, színesebbek; az érdekességet a nemes és gonosz jellemek ellentétes cselekedeteinek bonyodal-mával, a színességet pedig a háttérül választott korszak külső-ségeinek (öltözet, bútorzat, szokások) terjengős bemutatásával törekedett megéreztetni... Kemény szemlélet- és ábrázolásmódja, mondhatni, ellentéte a Jósikáénak. A letúnt korok rajza Keménynek éppen arra ad alkalmat, hogy az emberi lélek és élet törvényeinek örök azonosságát tüntesse fel; hogy a korszerű jelmezek, változó szokások, esetleges és véletlen mozzanatok mögött megkeresse a lényegét, az örök embert, mely a jóságnak és gyarlóságnak esodálatos szövedéke, a test és szellem rejtelmes kapcsolata s melynek létokát és rendeltetését az értelem nem tudja megfejteni. Ez a végső kérdés tehát megfejt-hetetlen s ezért már eleve a pesszimizmus áldozatává jegyzi el Keményt, viszont magának az ember jellemének, földi sorsának, a történeti és társadalmi élet törvényeinek vizsgálata s e törvé-nyektől éltetett eleven alakok teremtése: a legmagasabbrendű feladatot s a művészi alkotás kifogyhatatlan gyönyörűségét jelenti az olyan költő és lélekbúvár számára, amilyen Kemény.

Életének első fele a reformkor idejére esik s a reformkor irodalmának romantikus iránya bizonyos mértékig később is meglátszik művein, a szabadságharc előtti két regényén pedig még inkább. Első regényében, az **É l e t é s á b r á n d**ban már az rávall a romantikus ízlésre, hogy nemesak idő, hanem tér szempontjából is messzire megy tárgyért: Portugália XVI. századi történetéhez; már itt megmutatkozik Kemény életfelfogásának komorsága: a regény hőse, Portugália legnagyobb költője, Camoens esalódott szívvel, nyomorultan pusztul el s ugyanakkor nemzete is örökre lezuhan világtörténelmi rövid szerepének magaslatáról. Keménynek ez a regénye, mely csak 1914 óta ismeretes, még kezdetleges, egye-netlen kidolgozású munka.

Hatalmas emelkedést jelent az öt évvel később **Gyulai Pál** keletkezett második regény: **G y u l a i P á l**. Ezzel a művel tért meg Kemény a hazai, közelebről: erdélyi törté-nelemhez, mint regényforráshoz s többé nem is fordult mult-beli tárgyért máshova. A eselekvény háttére ugyanaz, mint Jósika **A b a f i j á b a n**; Bátori Zsigmond kora, különösen a fejedelmi udvar a silány lelkű uralkodóval, a török és német érdek-

ellentét aláaknázott helyzetével, a kései renaissance-humanizmus színes fényűzésével, a vallástalanság, habona és vakhit zavaros erjedésével. A regény főalakja Gyulai Pál, a fejedelem bizalmas embere, olasz műveltségű humanista, ábrándos lelkű tudós, aki reménytelenül szerelmes egy asszonyba s szívének és akaratának kineseit a Bástori Zsigmond méltatlan személyére, veszélyeztetett fejedelemségének védelmére pazarolja, mert a fejedelem apjának jósága örök hálaérzetet oltott lelkébe a Bástori-család törvényes uralkodótagjai iránt. De a pártvillongások szennyes áradatába nem lehet tiszta kézzel belenyulkálni — s Gyulai a nemes célt akarván szolgálni, beszennyezi magát, gyilkosságra vetemedik, éppen az imádott nő férjének gyilkosává lesz s ez a nő végezteti ki őt bosszúból éppen annak a Bástori Zsigmondnak behálózása révén, akiért Gyulai a bűnt elkövette... Ez a regény egyáltalán nem könnyű olvasmány; a szerző mélyreható tekintete oly káprázatos gazdagságát látja meg az élet jelenségeinek s ezek összefüggéseinek, hogy alig tud megbirkózni a rengeteg mondanivalóval; kénytelen abba hagyni a kényelmes elbeszélő módot s drámai dialógokba és még drámaibb monológokba sajtolni bele a eselekvény felduzzadt anyagát. De a nagyobb igényű olvasókra nézve olyan gazdag lelki élményt jelent e regény elmélyedő olvasása, amelyet csak a legnagyobb írók tudnak nyújtani. Különösen bámulatra méltó s egész regényirodalmunkban páratlan Keménynek az a tehetsége, mellyel az emberek egyéniségét többféle jellemvonásból fonja össze s az akarat tudatos indító okai mögött a lélek tudatalatti világának titokzatos mélységeit is érezteti. A jellem belsejébe való könyörtelen bevilágítás terén Balzacra emlékeztet Kemény módszere, a jellemrajz sokrétűsége terén pedig felül is mulja a nagy francia regényírót. Az ú. n. költői igazságszolgáltatás nem érvényesül Kemény regényeiben, mert az ő világnézete szerint az élet nem a mi erkölcsi igazságérzetünk szerint osztogatja a jutalmat és büntetést, sőt a jellembeli kiválóság, a kivételes erkölcsi nemesség legbiztosabban felingerli maga ellen a Végtet kegyetlenségét. Különben nem is lehet jól különbséget tenni jó és rossz ember, vagy akár csak egy jó és egy rossz eselekedet közt sem, annyira áthajlik egyik a másikhoz, erény és bűn közös töről fakad, a túlzásba tévedő erény a legveszedelmesebb bűnné válhatik, amint ezt Gyulai Pál példája is bizonyítja.

Az Özvegy és leánya

Az **Ö z v e g y é s l e á n y a** e. regény eselekvénye I. Rákóczy György fejedelemsége idejében játszódik le. Nem a meseszöveg (a fiatal Tarnóczy Sára szerelmi tragédiája) köti le elsősorban a figyelmünket, hanem a Sára anyjának, özvegy Tarnóczynénak visszataszító jellemű, de gránithegyből kifaragott szoborra emlékeztető alakja; ahogy Kemény a maga vesékiig ható tekintetével ennek a nőnek a lel-

kébe néz s részletesen megmutatja, hogy két alapjában nemes érzés, a vallásosság és a takarékosság miesoda elfajulásokba tévedhet s milyen szörnyeteggé tehet valakit: a jellemző tehetőségnek és módszernek olyan példája, amely — akáresak a legnagyobb tragédiaírók művei — megdöbbenésünkkel teszi teljessé esztétikai élvezetünket. Valóban egész drámairodalmunk nem tud felmutatni annyi mélységes tragikumot, amennyi Kemény regényeiben felhalmozódik.

A rajongók történeti háttere ugyanaz, mint az előbbi regényé, a tragikus bonyodalom forrása pedig a lelkek vallási feszültsége, mely az erősebb felekezetet a gyengébb erőszakos elnémítására tüzei, de itt is azt mutatja meg az író, hogy a vallásos fanatizmus gyökerei hogyan nyulnak le a politikai önzés, az irigység, hatalmi féltékenység iszapjába. A „rajongókon“ a szombatosokat kell értenünk.

A Rajongók

Kemény utolsó nagy regénye, a Zord idő, a mohácsi bukás szomorú következményeit, köztük Buda török kézre jutását rajzolja és érteti meg, a nemzeti nagy tragédiát, melynek — Verbőczy példáján át — egyik leverő, de meggyőző tanulsága, hogy az erélytelen, hiszékeny államférfi akkor is vesztét okozza hazájának, ha fényes észtehetség és önzetlen jóakarat vezetí eselekedeteiben. Az országos pusztulás aztán magával sodor egy eszményi gondolkozású, ártatlan, szép fiatal emberpárt is.

A Zord idő

Keménynek vannak társadalmi regényei és novellái is; komor világnézete és mélyreható jellemző ereje itt is megnyilatkozik, de történeti regényei hatásosabbak, mert a multa vonatkozólag jobban meg tudunk győződni Kemény kor- és egyén-jellemzésének bámulatosán sokoldalú és igaz voltáról.

Kemény nagy egyénisége kinő az irodalmi írások kereteiből; műveiben egyrészt valósággal tombol a romantika: szörnyeteg-jellemek, háborzongató jelenetek, a bosszú motívumának nagy szerepe, a végzetben hívő pesszimizmus — mind arra vall. Viszont a jellemrajz oly komoly, szinte szakszerű tudáson, a test és lélek kapcsolatának oly mély ismeretén alapszik, módszere olyan szemléletesnek, sőt exaktnak mondható, hogy nemesak a réalista, hanem még a naturálista regényírók is tanulhatnak tőle. (Ebben is hasonlít Balzachoz.) Világnézeti pesszimizmusa sohasem sülyyed erkölcsi nihilizmusba; ellenkezőleg: ideálista pesszimizmus az övé, amely a másvilági jutalom reménye nélkül, dacos keserűséggel, fenséges makaességgel járja az erény útját, mert ha egyéb nem, hát pusztán az önbecsülés nélkülözhetetlen lelki szükséglete is vissza kell hogy tartsa az embert a tudatos hitványságtól. Hogy tudatlanul, szándéktalanul is követhetünk el rosszat, arról nem tehetünk.

Írói jelleme

Kemény gazdag tehetségéből nemesak a költő, hanem a

tudós fegyverzete is kitelt. Vannak jeles történelmi és irodalmi tanulmányai, jellemrajzai. Ezek közül is kimagaslik a Széchenyiről rajzolt lelki arekép.

A közönségnek mindig csak esekély hányada, legkomolyabb és legműveltebb rétege méltányolta Kemény írói tehetségét. Az iskolai oktatás hivatalos tekintélye sem tud ezen a helyzeten változtatni. Viszont mindig lesznek olyan olvasók, akiket irodalmi kirándulásaikban éppen a csak kevesektől megközelíthető, zordon magaslatok vonzanak.

a) A Két boldog c. novella s az Élet és irodalom c. cikksorozat az Olsó Kvt.-ban.

b) Gyulai Pál: Emlékbeszéd b. K. Zs. felett 1879. — Péterfy Jenő: K. Zs. Bp. Szemle 1881. — Dengi János: K. és Balzac. Bp. Szemle 1910. — Pais Dezső: K. Zs. és az irodalmi élet. Irod. Közlem. 1911. — Beöthy Zsolt: K., a regényíró. Bp. Szemle 1914. — Császár Elemér: A magyar regény története 1922. — Papp Ferenc: B. K. Zs. 1928. — Makkai Sándor: Aratás 1926.

## JÓKAI MÓR.

### Az Egy magyar nábob-ból.

#### A „Pütkösdí király“ c. fejezetből.

Tarackdurranás jelenti, hogy a legfőbb patronus, Jancsi úr,<sup>1</sup> a gazdag Nábob, elindula kastélyából... Amint az úri hintók láthatókká lőnek, hol a nép előtt elhaladtak, óriási vivátordítózás volt hallható (még akkor magyarul nem tudták mondani), melyet azonnal zsidobongó vig kacaj váltta fel.

Hát ezúttal azt a tréfát gondolta ki Jancsi úr, hogy Vidra cigányt felöltöztette pompás aranyos ruhába, őt ültette a négylovas diszhintóba, maga pedig utána fakó szekéren ülve hajtattott, a jámbor népség aztán elébb nagy vivátokat kiáltott az aranyos ruhának, később pedig meglátva, hogy abban a cigány van öltöztetve, annál nagyobb lőn kacagása, s ez a jó urat úgy mulattatá..

Vele jöttek a két udvari bohócon kívül legszívesebben látott vendégei: a bácsmegyei Horhi Miska, ötezer holdnyi birtok gazdája, ki át szokott néha rándulni egy szóra a szomszédba (Nagykunságba) kedves komájához, úgy például eljött hozzá márciusban s körülbelül augusztus végével kérdezé meg, hogy kinek hitták a szabolcsi második alispánt? otthon azalatt meghagyta, hogy míg haza nem megy, aratáshoz, kaszáláshoz ne fogjanak; lábán maradt minden termése. Ez egy. Másik a híres Csenkő Laci, a legszebb ménes birtokosa az alföldön, ki ha más szekeren nem ülhet, gyalog jár, mert sajnálja szép lovait

<sup>1</sup> Az öreg Kárpáthy János.

befogatni. Harmadik Berki Lőrinc, a leghíresebb vadász és agarász a környékben, oly folyvást tud hazudni, mintha diktálnák neki. Negyedik Kalotai Frici, kinek az a különös rossz tulajdonsága van, hogy ami keze ügyébe akad, pipa, ezüst kanál, zsebóra, azt menten ellopja; akik már ismerik, jól tudják, ha valamijök elveszett, hogy hol keressék, s minden tartózkodás nélkül nyakon fogják, kimotozzák a zsebeit, s ez őt legkevesbbé sem szokta megzavarni. Végezetre itt van Kutyalvi Bandi, a legpompásabb ivó és verekedő az országban, ki valahányszor iszik, mindig elzsákolja ivótársait, inni pedig úgy tud, mint egy nilusi ló, és sohasem látta őt senki holt-részegnek.

Ilyen ripők kompániából állott Jancsi úr környezete, kik mind nagyon tetszetek maguknak azon gondolatban, hogy őket eredeti fickóknak tartásák, s ennek kiérdeklésére fül-nem-hallott, szem-nem-látott ostobaságokon törték a fejöket, melyek között a legszelidebbek közé tartoztak ezek: a vendég lovainak farkait tőből leváogatni; újdonat új hintóját oly apróra faragtatni, mint a forgács; — a házat felgyujtani, mikor legjobban mulatnak alatta; — fényes délben, mikor legtöbb nép jár a városban, oly costumeben járni végig a sétányon, amilyet csak az úszó iskolában szokás viselni; — orthodox zsidókkal szalonnát etetni, s más efféle genialis dolgok, melyek egy időben nagyon mulatságos elméncségeknek tartattak.

Az úri vendégek megérkezvén, a barna zenészek háromszoros tust fuvának, azzal az előljáró esküdtek kimérték a pályatért, a cél végéhez odaállíták Varjú uramat<sup>1</sup> a vörös zászlóval, túlnan pedig a lovas legényeket, sorshúzás által határozott sorban, úgyhogy az úri nézők az egész futtatást a legkényelmesebben láthassák hintaikról.

A pályatér ezer lépésnyi volt.

Jancsi úr már inteni akart aranygombú botjával, hogy süssék el a tarackokat, a harmadik lövés leendvén jel a verseny kezdésére, amidőn túlnan a pusztáról nagy vágatva lát közeledni egy lovas legényt, ki nagyokat kondítva karikásával, rohan a pályázók felé, s nemsokára a két esküdt elé érve, megáll s megbillentve kalapját, elmondja röviden, hogy ő is szerencsét próbálni jött a pünkösdi királyságért.

— Ki vagyok, mi vagyok? sohase kérdezzék; ha legyőznek, úgysis odább megyek, ha én győzök, úgysis itt maradok! Ez volt válasza az esküdtek kérdésére.

Senki sem ismeré a legényt. Szép barnapiros arcú huszonhat éves fiú volt, kicsiny pörge bajusszal, mely betyárosan felfelé volt csapva, vállaira ömlő haja göndör karikába szedve, fekete villogó szemei s merész kifejezésű szája, termete alacsony, de

<sup>1</sup> Az esküdtek egyike.

izmos és ügyes, viselete népies, de a kényességig tiszta, fehér lobogó ingén keresve sem lehetne találni egy pecsétet, s kalapját a hosszú árvaleányhajjal úgy tudja viselni, mint akármi gavallér.

Akárhol vette azt a paripát, amelyen ül, de gyönyörű állat; nyugtalan erdélyi televér, hosszú földig érő sörénnyel és farkkal; egy percig sem tud nyugton maradni, egyre táncol és ágaskodik.

Oda állítják őt is sorsot húzni s aztán elvegyül a többi lovas között.

Míg ott alkudozott, az úri lócsiszárok szemügyre vették a lovat; a lovasra nem sok gondjuk volt, de a paripa figyelmet gerjesztett.

Végre megtörtént a jeladás, az első tarackdurranásra elkezdtek hánykódni a paripák, a második lövésnél elcsendesültek, füleiket hegyezve figyelmesen, csak egy-két tapasztalatlanabb paripa toporzékolt még apróra. Ekkor a harmadik pukkanás is elhangzott s azon percben megindult az egész sor a pályasíkon.

Őt-hat mingyárt eleinte kivált a többi közül, ezek a legsezelebb lovasok, kik az elején sarkantyúzzák lovaikat s utóbb elmaradnak, köztük van a legújabban érkezett legény is.

A pünkösdi király a középtájon lovagol még, csipőre tett kézzel, s meg sem mozdítja korbácsát.

Midőn háromszáz lépésnyire haladtak, akkor azután egyszerre sarkantyúba kapja a lovat s kieresztve karikását, egyet rikolt és három szökéssel kint van a többiek csoportjából.

Ekkor kezdődik a lárma, az ostorcsattogás, valamennyi lovas lova nyakára fekszik, a kalapok hullnak, a menték repülnek, a pálya közepén mindenki azt hiszi, hogy ő leend a nyertes; egy paripa elbukott lovagostul a porban, a többi előre nyargal.

A hintókról szépen lehet látni, mint vágat előre a többi között a pünkösdi király, fejről a hosszú virágfűzér repülve vonul utána. Egyenkint elhagyja azokat, akik eléje vágattak, s valahányat elhagy, egyet pattant az ostorával, rákiáltva hetykén:

— Szorítsd öcsém!

A pályatér negyedik részében már világosan le hagyta valamennyit, csak egy van még előtte, az idegen legény.

Márton nekirugaszkodik ennek is, az ő lova hosszabb, de amazé gyors, mint a szellő. Már csak kétszáz lépés az élet. A fiatal legény visszanez versenytársára, önbizakodó mosollyal; az urak onnan a hintókról kiabálják: ne hagyd magad! mely kiáltás mind a két versenyzőt illetheti: Jancsi úr felállva nézi az érdekes versenyt.

— No most mingyárt elibe vág! Nem biz a. Ez is sarkantyút adott a lovának. Egyet pattant s repült mint a fergeteg; milliom adta, milyen ló s hogy ül rajta, az a suhanc!... No, Marci,

most mingyárt vége a pünkösdi királyságnak! Már csak száz lépés az élet... Vége van! nem bírja többet elérni.

Úgy is lett, az idegen legény egy egész másodperccel hamarabb ért a célhoz, mint Márton s ott a zászló előtt megállt. Márton azonban, amint odaugratott, hirtelen kikapta Varju uram kezéből a zászlót s diadalmasan kiálta a legényre:

— Ne is gondold, öcsém, hogy te győztél, mert az a parancsolat, hogy aki hamarabb elkapja a zászlót, azé a pünkösdi királyság, már az pedig az én kezemben van.

— Úgy? szólt a legény nyugodt szívvel. Nem tudtam. No majd a másodszori futásnál ügyelni fogok rá.

— Ugyan ugy-e? mondá Márton. Tán biz azt gondolod, hogy majd akkor is magam elé eresztelek? Nem éred azt hajasan. Most is csak annak köszönd, hogy a lovam megíjted a lobogós üngödtül s félre ugrott, különben ott hagytalak volna, ahol szent Pál az oláhokat. No de csak gyere másodszor, majd megntítalak rá, hogy ki a legény a gáton.

Ez alatt a többi versenyzők is beérkeztek, kiket Márton százféle okokkal sietett felvilágosítani, hogy miért tudott az idegen legény hamarabb odaérni, mint ő; utoljára még az is kisült, hogy nem is ért oda hamarébb, csupán csak hogy egy paraszthajszállal volt előbbre a lovának a feje, mint az övé.

Az idegen legény hagyta őt beszélni békével, s csendesen, jó kedvvel léptetett vissza a kiindulási vonalra. E nyugalom, ez önbizakodó engedékenység teljesen megnyerék számára a közönség rokonszenvét a garázda Márton ellenében, s az úri sereg között élénk fogadások kezdtek szövődni, még pedig tízet egyre, hogy az idegen lesz mind a három futásban a győztes.

A tarackokat újra megtöltötték, a legények ismét sorba álltak, a harmadik lövésre megindult a versenyző csapat. Most már egyszerre ugratott ki mind a két versenyhős a többiek sorából. A pálya közepén már mind elhagyták egy öllel a hozzájuk közelebb jövőket s szorosán egymás mellé férközve vágattak a zászló felé.

Egész a pálya végéig egyik sem bírta megelőzni a másikat. Midőn már csak alig ötven lépésnyire voltak, hirtelen nagyot durrantott ostorával az idegen, mire a megriadt paripa három nekidühödt szökést téve, egy egész fejjel előzte meg Márton lovát, s ez a különbség egész a pályacélig változatlanul megmaradt közöttük, bár a pünkösdi király korbácsnyéllel verte is tájtéző paripáját.

Az idegen legény előbb ott volt a zászlónál s ezúttal úgy kikapta azt Varjú uram kezéből, hogy maga Varjú uram is leesett a lóról.

Márton magánkívül dühében vágott ostorával az előle elragadott zászlóhoz s lyukat hasított annak piros lebernyegén. Hasztalan düh. Az esküdtek odajövének s a mérgében reszkető

pütkösdi király fejéről levevék a virágkoronát s feltették a győztes fejére.

— Nem kell az a kalap, kiáltá rekedten a legyőzött lovas, midőn kalapjával kínálták. Visszanyerem én még azt a koszorút újra...

Az idegen legény harmadszor is legyőzi a futtatásban Márton, akinek már hat év óta nem akadt méltó ellenfele. Márton ekkor sem törődött bele vereségébe, hanem azt indítványozta az idegen legénynek, hogy azé legyen a végleges győzelem, aki a környéket rettegésben tartó, nádasbeli kivert bikát a versenyterre hajtja. A győztes ebben is az idegen legény lett, sőt Mártonnak az életét is ő mentette meg a bika dühétől.

Az itt közölt szemelvény első és második része Jókai költészetének két legjellemzőbb és leghatásosabb oldalát mutatja be: az *adomai* és *népmesei* elemet. Az idegen legény győzelme: a legtipikusabb Jókai-motívum. Jókai regényhősei is olyanok, mint ez a mellékalak: fiatalok, szépek, mindenkinél különbek s győzelmük mindig annál hatásosabb, mert meglepő, váratlan, előzetesen meg nem okolt. „Ki vagyok, mi vagyok, sohase kérdezzék“, mondja az idegen legény. Ilyenformán hallgattatja el Jókai a többi regényhős rajzában is a kritikai kíváncsiságot; Jókai regényhőseinek valami titkos — önmaguk előtt is ismeretlen — talizmánjuk van: valami bűvös erő, népmesei, érzékfölötti pártfogás működik láthatatlanul a hátuk mögött. Ez a szemléletmód azonban nem mókázás Jókainál, hanem őszinte eljárás, szervesen összefügg világnézetének naiv optimizmusával.

Jókai 1843-tól számította írói pályáját; akkor nyert dicséretet *A zsidó fiú* c. tragédiájával egy pesti drámapályázaton. Írói munkássága tehát hatvanegy évre terjed.

A reformkorra vonatkozó regényei: *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, *A régi jó táblabírák*, *Eppur si muove*, *Mire megvénülünk*. A szabadságharchoz fűződő cselekvényű regények: *Politikai divatok*, *A kőszívű ember fiai*, *Enyim, tied, övé*, *A tengerszemű hölgy*, *A mi lengyelünk*, *Börtön virága*. Az abszolútizmus kora tükröződik *Az új földesúrban*, a *Fekete gyémántokban*, a *Szerelm bolondjaiban*. A közelmúltból vett tárgyú regényei közt nevezetesek még: *Az arany ember*, *Az élet komédiásai*, *Akik kétszer halnak meg*. Külön említést érdemel *Sárga rózsa* c. kis regénye.

Történelmi regényei: *Erdély aranykora*, *Török világ Magyarországon*, *Janicsárok végnapjai*, *Az elátkozott család*, *Névtelen vár*, *Szeretve mind a vérpadig*, *A lőcsei fehér asszony*, stb. — A jövőből veszi tárgyát *A jövő század regénye*.

Kisebb-nagyobb novellái: *Kedves atyafiak*, *A debreceni lúnatikus*, *Két menyegző*, *A nagyenyedi két fűzfa*, stb., stb.

Dramái: *Könyves Kálmán*, *Dózsa György*, *A szigetvári vértanuk*, *Milton*, s néhány regényének drámái átdolgozása.

Jókai Mór 1825-ben született Komáromban. Atyja Ásvai Jókay József, anyja Pulay Mária. Komáromban kezdte iskolai tanulmányait, majd német szóra a pozsonyi evang. liceumba küldték, onnan ismét Komáromba került vissza, a felső osztályokat pedig a pápai református kollégiumban végezte el; ott kötött barátságot Petőfivel. Jogásznak Kecskemétre ment. 1845-ben Pesten letette az ügyvédi vizsgát, de az irodalom vonzókörébe s Petőfi irányító hatása alá került. Becsvágya 1848—49-ben a politikai szereplésbe is belesodorta, ezért a szabadságharc bukása után egy-ideig rejtőzködni kellett. 1848-ban nőül vette Laborfalvi Rózát, a kiváló drámai színésznőt. 1861-től 1896-ig állandóan tagja volt az országgyűlés képviselőházának, azután pedig a főrendiháznak. 1894 első napjaiban, írói működésének ötvenedik évfordulója alkalmával, nagyszerű jubileumi ünnepeléssel tisztelte meg nemzete. 1886-ban özvegygé lett, 1899-ben újra megnősült, egy Nagy Bella nevű fiatal színésznőt vett feleségül. 1904-ben halt meg.

## JÓKAI MÓR.

A legnagyobb magyar mesemondónak, JÓKAI MÓRnak írói munkássága hat évtizedet ölel fel, mintegy három évtizeden át élvezte a „költőkirály“ páratlan népszerűségét, működésének legtörténelmibb jelentőségű, legkorszerűbb hatású, legjellegzetesebb része mégis az abszolutizmus másfél évtizedére esik.

Jókait tehetsége, világnézete, egész egyénisége éppen ellentétévé teszi Keménynek. Kemény már lelki alkatánál fogva a pesszimizmus felé hajlik; az ő szemében a történelem bukások sorozata, a nagy emberek és eszmék kálvária-útja; az 1848—49-i szabadságharcot elejétől kezdve reménytelenül szemlélte, Kossuth mindent kockáztató politikájában előre megérezte a katasztrófát, az elnyomatás idején pedig hírlapi cikkeivel s regényeinek alapeszméjével igyekezett óvni nemzetét a vérmes reménykedés, nagyzó, tétlen álmodozás veszedelmétől. Jókai képzeletének mesevilágát az optimizmus derűje sugározza be; naiv hittel tudott lelkesedni mindjárt, mindenért; meg volt győződve az emberek nagy többségének jóságáról, a mennyei gondviselés atyai vigyázásáról, a szép eszmék feltartóztathatatlan diadaláról s ezt az irígylésreméltó világnézetét a legkeservesebb tapasztalatok sem tudták megingatni, képzelete ezekből is azonnal reményforrást fakasz-

Kemény és Jókai
--------------------

tott; ő is átélte a szabadsághare izgalmait, de a bukás nem ábrándította ki, nem csüggesztette el, hanem kifogyhatatlan költői ihlettel táplálta, a nemzeti küzdelem emlékének megdicsőítőjévé tette. Kemény írói tehetségének legerősebb oldala a jellemrajzoló erő, ellenben az előadásmódja egyetlen s kivált a könnyed, eszevegő hangnem terén vall kudarcot. Jókai viszont jellemzés közben követ el gyakran elképpesztő túlzásokat és következtlenégeket, előadásmódja azonban ellenállhatatlan varázsú. Kemény szívesen, mintegy keserű örömmel áldozza fel a népszerűséget, a nagy tömeg tapsait a rideg igazság kedvéért, Jókai nem tudta nélkülözni a népszerűség delejes áramának kellemes bizsergését. Keménynek, kedélyi értelemben, talán sohasem volt igazi gyermekora, Jókai bizonyos vonatkozásban gyermek maradt élete végéig.

Tárgyköre,  
világnézete

Jókai írói egyénisége a reformkor talajába ereszti két főgyökérszálát: az egyik a romantícizmus, a másik a demokrácia tápláló nedveit szívja fel, világnézeti és esztétikai értelemben egyaránt. E kettős hajlamot egyszerre elégíti ki a szabadsághare nagy élménye, amely egyrészt nagyszerű példatára a romantikus végleteknek, másrészt gyönyörű kísérlet a jognélküli embermilliók polgárrá avatására, a nemzeti közkiesnek a népi értékekkel való meggyarapítására. Ez a tárgykör illet tehát legjobban Jókai sajátos tehetségéhez; ha a szabadsághare eseményéhez hozzászámítjuk ennek okszerű előzményét és következményét, azaz a reformkort és az abszolútizmus korát, megkapjuk bennük Jókai költészetének legjellemzőbb, mintegy központi témáját. Igazi eposzias tárgykör ez, melynek szereplői mögött ott érezzük az isteni kegyelem pártfogó támogatását. Megjelennek előttünk a XIX. század legelején a magyar drámairodalom és színészet úttörői, mint a nemzeti nyelv és öntudat apostolai; a régi jó táblabírák, mint a szabályok betűin felülemelkedő, a szív szavára hallgató, patriárkális igazságszolgáltatás és közigazgatás képviselői; a reformkor hajnalának magyar nemessége, melynek két nemzedéke, az „apák és fiak“ korosztálya, Széchenyi hatása alatt meghasonlik egymással, megkezdődik az addigi lelki tunyaság erjedése, a fiatalság nagyratörő elszántsága. Ez a hazafias elszántság kikerülhetetlenül összeütközésbe jut a régi államrend hatalmi tényezőivel, kitör a szabadsághare s egyévi hősie küzdelem után elbukik, de a dicső bukás nagy erőforrássá lesz a szenvedő magyarságra nézve; az abszolútizmus igája alatt nemesak nem törik meg a magyar lélek, hanem kivívja a győztes ellenfél tiszteletét is... Íme ilyen vigasztaló és lelkesítő megvilágításban mutatta be Jókai a közelmúltat és a jelent a szabadsághare utáni olvasóközönségnek s műveivel nemzeti, sőt politikai tekintetben is rendkívül jótékony hatást tett rá, mert megmentette önbizalmát. Hazafias buzdításban más írók

részéről sem volt hiány, de senki sem tudta meg sem közelíteni Jókainak azt a csodálatos módszerét, amellyel a mesét és valóságot egymással vegyíteni, az eszményítés túlzásait hihetővé varázsolni tudta. Az illúzió-keltésnek Jókaihoz fogható bűvésze a világirodalomban is alig akad egy-kettő; különben eljárás-módja csak félig mondható bűvészetnek, mert ugyanakkora mértékig megérdemli a legigazibb művészet nevét is. Jókai ábrázoló módjának a lényege az, hogy a háttérnek és a mellékalakoknak kitűnő, élethű, realiztikus rajzával megnyeri bizalmunkat, elaltatja kételkedésünket annyira, hogy a főalakok (Kárpáthy Zoltán, Berend Iván stb.) jellemében az eszményítés túlzásait vagy észre sem vesszük, vagy csak olyankor eszmélünk rá, mikor nagy élvezettel már végigolvastuk az egész regényt. Egyébként az egyik olvasó inkább a hiszékenyebb, a másik a gyanakvóbb emberek közé tartozik: természetes, hogy amazok jobban lelkesednek Jókai műveiért, mint emezek. Ugyanaz az ember is más-más szemmel nézi az életet ifjabb és öregebb korban s eszerint módosul a véleménye Jókai költészetére vonatkozólag is. Az ifjúság tudja legtöbb illúzióval nézni a világot, tehát az ifjú olvasók élvezhetik legzavartalanabb gyönyörűséggel a Jókai műveiben megnyilvánuló látásmódot, mely az eposzokéval, sőt gyakran a népmesékével rokon. Ha a 15—20 éves ifjak nemzedéke sem lelkesednék már Jókai műveiért, az szomorú társadalmi betegség tünete volna, mert azt mutatná, hogy kiesett a legszebb korszak az emberek életéből. Illúzióink nagy része, sajnos, arra való, hogy az élet küzdelmei közben egymásután elveszítsük; de aki már ifjúkorában ilyen tartaléktőke nélkül indul neki az életnek, annak a lelki világa kopár és meddő marad. Az abszolutizmus idején a felnőtt nemzedék is szívesen hunyta be a szemét a kiábrándító valóság elől s ringatta bele magát a képzelet színes tündérvilágába, ezért érzett bálványozó szeretetet Jókai iránt.

A valóságos és a képzeleti világ egyensúlya gyakran felbillen Jókai műveiben, még pedig leg-

Túlzásai
----------

többször a valóság rovására. Szeret elkalandozni tárgyért minél messzebb fekvő, exotikus helyekre, hogy az ábrázolásnak a valósághoz, az igazsághoz való viszonyát ne lehessen kellően ellenőrizni. Voltaképpen a történelem köréből is azért választja szívesen témáit, mert képzelete az időbeli messzeségben is a nagyobb szabadságot élvezi és használja ki. A történelmi kút-főket, adatokat nem hagyja ugyan figyelmen kívül Jókai, de rendszerint nem marad meg közöttük, hanem felettük szálldos és képzeletének görögtüzes világításmódja nem annyira meggyőzi, mint inkább elkápráztatja szemünket. De a háttér és a részletek rajzában itt is gyakran remekel.

Minthogy Jókai szeszélyes és zsarnoki képzelőereje nem tűri a hosszabb időn át tartó fegyelmet, ez a magyarázata annak,

hogy a leghibátlanabb, egészsükben véve is kitűnő alkotásai nem a nagy regények közt találhatóak, hanem novellái és életképei között. Különösen a humoros vagy komikai hangnemben, az adomaszerű felépítésben tud felülmulthatatlan sikert elérni. Humora nem kesernyés, hanem jókedvtől áradó, sokszor diákos, gyermeteg jellegű.

Írói  
erényei

A humor és képzelet varázsát teljessé teszi Jókai stílusa, mely mintegy a reformkor egyik fővíványának, a demokratikus fejlődésnek költője, művészi lecsapódása, akárcsak Petőfi és Arany költészetében. Az előtte fellépett, de sokáig vele együtt is működő három főúri regényírónak, a három bárónak, Jósikának, Eötvösnek és Keménynek a stílusához képest a Jókaié korszakalkotó sikerű haladást mutat a magyarság, könnyedség, szellemesség szempontjából. Még ahol képzelete túlságba téved, stílusa ott is valóságos s leplezi és enyhíti amannak kihágásait. A magyar nép nyelvének gazdag eredetiségét, tősgyökeres zamatát, sajátos nyelvének Jókai vitte be legnagyobb sikerrel szépprózai irodalmunkba; szókincsével egyetlen írónké sem mérkőzhetik. Színdarabjai és versei is vannak nagy számmal, de ezek nem jelentősek, és ő páratlan költői adománya a m e s e m o n d á s, amely a maga ösztönös szélszerű természetét nem tagadja meg a regényműfaj szigorúbb, komolyabb, egységesebb területén sem.

Az 1867-i kiegyezés után Jókai roppant népszerűsége fokozatosan hanyatlani kezdett, részint az ő politikai irányválttatása miatt, részint pedig a korszellem öntudatlan és feltartóztathatatlan módosulása következtében. De Jókai költészetében bőven vannak olyan értékek, melyek a korszerűség szempontjától függetlenek és soha el nem évülnek.

A tudós kritika és a tág értelemben vett közízlés sohasem került egymással olyan makacs ellenkezésbe, mint Jókai műveinek értékére vonatkozólag. A Jókai iránti kritikátlan lelkesedéstől ingerelt Gyulai Pál és Péterfy Jenő rámutatott a nagyközönség véleményének elfogultságára, helytelen túlzásaira. De az is tagadhatatlan, hogy az említett kritikusok álláspontját nem egy helyt ma is kelleténél merevebbnek érezzük. A vitát alighanem a kölesönös közeledés dönti majd el.

a) Olcsó Jókai, füzetekben. Révai-kiadás.

b) Péterfy Jenő : J. M. Bp. Szemle 1881. — Szabó László : J. élete és művei 1904. — Beöthy Zsolt : J. M. emlékezete. Kisfaludy-Társ. Évl. 1906. — Mikszáth Kálmán : J. M. élete és kora 1907. — Papp Ferenc : Gyulai Pál és J. M. Bp. Szemle 1921. — Móricz Zsigmond : Jókai. Nyugat 1922. — Zsigmond Ferenc : J. M. élete és művei 1924. — Bethlen-Kvt. — Ravasz László : Jókai. Prot. Szemle 1925. — U. ő : Százados énekek 1925. — Nagy Sándor : Jókai 1925. — Vass Vince : J. kálvinizmusa 1926. — Szini Gyula : Jókai. Egy élet regénye 1928.

## MADÁCH IMRE.

## A halál költészetéből.

Miben van olyan nagyszerű költészet,  
Rejtélyes mélység, mint benned, halál?  
Ki ott lakol, hol a korlátos élet  
A végtelennel kezét fogva áll!

Vadon zajong az élet működése,  
Erőlködik és küzd a sokaság,  
Egymást törik hullámi, mások buktán  
Emelkedik, ki a fölszínre hág.

Csúsz a nyomor, görbedve szidja sorsát,  
Emelten jár a vétkes hatalom,  
Dicsőségért lemond ez az örömről,  
Amazt emészti kincs utáni szomj.

Tündéri ábránd az ifjú világa,  
Míg a hívő lemondás, ige,  
Ez életet kerget, amaz igazságot,  
Mit fátyolával Isten elfede.

S tovább rohan mind, vélvén, a tömegtől  
Az ő ösvénye messze elszakad,  
S míg minden más a pusztaságba téved,  
Csak ő lelé meg az igaz utat.

S imé, eléjök lépsz, halál, szelíden  
Magadhoz téríted mindnyájokat,  
S öledben megbékél, míg az imént még  
Haraggal zúgott, százfelé szakadt.

Oh vajh mi rosszul ismert tégedet, ki  
Undok rémnek festett: szent anya vagy,  
Kinek hangját a gyermek hogyha hallja,  
Jó és minden játékot abbahagy.

Kebledre dül s te könnyeidet letöröld,  
Leleplezed a titkok fátyolát,  
S hiú törekvéseit elcsitítod  
Dalolván néki a halál dalát.

Édesnek, szépnek kell e dalnak lenni,  
Melyet tanyáján a halál susog,  
Hogy a létnek hullámi ráfigyelnek  
És a vad szenvedély elandalog.

Csodáljam-e hát, hogy félénk madárként  
Költészetem is messze menekül  
Az utcának zajától s megpihenni  
A csendes sírnak szent ormára ül?

## Az ember tragédiájá-nak VIII. színe.

(Prágában. A császári palota kertje. Jobbra lugos, balra csillagász-torony, előtte tágas erkély Kepler íróasztalával, székekkel, csillagász-eszközökkel. Lucifer, mint Kepler famulusa, az erkélyen. A kertben udvaroncok s hölgyek csoportokban sétálnak, közöttük Éva is, mint Borbála, Kepler neje. Rudolf császár Ádammal mint Keplerrel beszédbbe mélyedve áll. A háttérben egy eretnek máglyája ég. Estve, később éj. Két udvaronc az előtérben elmenve.)

*Első udvaronc.*

Ki az megint, ki ottan fütözik,  
Eretnek vagy boszorkány?

*Második udvaronc.*

Nem tudom.  
Nincs már divatban, hogy még érdekeljen,  
Csak söpredék gyül a máglyák köré,  
S nem őrvjög már az sem öröm miatt,  
Csak hallgatag néz és morog magában.

*Első udvaronc.*

Az én időmben ünnep volt az ilyes,  
Ott volt az udvar, a nemes világ.  
Ah így fajulnak el a jó idők. — (Elhaladnak.)

*Lucifer.*

Ily hűvös estve e tűz jól esik.  
Bizony, bizony már jó régen melenget.  
De félek, hogy kialszik nem sokára.  
Nem férfias határozattól eloltva,  
Nem új nézetnek engedvén helyet,  
De e közömbös korban nem leend,  
Ki új hasábot vetne a parázsra  
S én fázhatom. — Minden nagy gondolatnak,<sup>1</sup>  
Hiába, ily kicsinyes a bukása. — (El a toronyba.)

(Rudolf és Ádám az előtérre lépve.)

*Rudolf.*

Állítsd fel, Kepler, horoskópomat,<sup>2</sup>  
Rossz álмам volt az éjjel, rettegek,  
Mi conjuncturákban<sup>3</sup> van csillagom?  
Baljóslatú jel tűnt fel udvarában  
Már multkor is, ott a kigyó fejénél.

<sup>1</sup> Gúnyos beszéd, mert a „nagy gondolat“ a vallás- és „boszorkány“-üldözésre vonatkozik.

<sup>2</sup> Horoskópót felállítani = asztrológiai számítás alapján valakinek a jövődjére következtetni.

<sup>3</sup> Conjunctura, itt = más csillagokhoz való viszonylagos helyzet.

*Ádám.*

Meglesz, uram, amint parancsolod.

*Rudolf.*

Ha majd e climactericus<sup>1</sup> napok  
Elmultak, a nagy műt is újra kezdjük,  
Mely a minap sikertelen maradt.  
Átnéztem újra Hermes Trismegistust,  
Synesiust, Albertust, Paracelsust,  
Salamon kulcsát és más műveket,<sup>2</sup>  
Míg rátaláltam az ejtett hibára.  
Amint izzasztók a vénhedt királyt,  
Feltűnt a holló s a veres oroszlány,  
Utánuk a kettős mercur kifejtett  
A két planéta egyesült hatásán  
S leszállt az ércek bölceletsava.  
De elhibáztuk a nedves tüzet,  
Szár az vizet s azért nem létesült  
A szent menyegző, a dicső eredmény,  
Mely ifjuságot önt az agg érbe,  
Nemességet visz át a szürke érbe.

*Ádám.*

Értem, felséges úr.

*Rudolf.*

Egy szóra még.  
Rossz hír kering az udvarban felőled,  
Hogy új tanoknak híveül szegődtél,  
Rostálod a szent egyház téteit;  
Sőt most, midőn anyád mint rút boszorkány  
Legsúlyosb vád alatt börtönben ül,  
Méltó gyanúba jössz te is, midőn  
Olyan nyakasan s ernyedetlenül  
Igyekszel őt kiszabadítani.

*Ádám.*

Felséges úr! hiszen fia vagyok.

*Rudolf.*

A szentegyház, fiam, igazb anyád.  
Hagyd a világot, jól van az, miként van,  
Ne kívánd kontárul javítani. —  
Nem halmozálak-é kegyekkel el?  
Atyád, tudod jól, korcsmáros vala  
S nemességed' kétség-fölül helyeztem,  
Pedig bizony elég bajomba telt.  
Fölemelélek trónomhoz s csak így  
Jutál Müller Borbála' szép kezéhez;  
Azért ismétlem, légy, fiam vigyázó. (El.)

(Ádám gondolatokba merülve, erkélyének  
lépcsőinél megáll. Két udvaronc az előtérbe  
érve.)

<sup>1</sup> Kedvezőtlen, asztrológiai és alkimiai kísérletezésre alkalmatlan.

<sup>2</sup> Olyan személyek és könyvek említettek itt, amelyeknek a középkori babonás hit varázserőt tulajdonított.

*Harmadik udvaronc.*

Nézd, mint mereng ismét a csillagász.

*Negyedik udvaronc.*

A féltés bántja szüntelen szegényt ;  
Hiába, nem tud új körébe szokni,  
Kiri belőle mindig a paraszt.

*Harmadik udvaronc.*

Nem fogja fel, hogy az igaz lovag,  
Bár istenség gyanánt imádja a nőt,  
Vérét odadni volna érte kész,  
Ha rágalom érintené erényét ;  
Ő hódolásban mellékcélt gyanít.

*Éva.*

(Más csoporttal a két udvaronchoz csatlakozik s nevetve legyezőjével a másik udvaronc vállára ver.)

Ah menj, lovag, — az istenért ! kegyelmezz,  
Tréfaídon halálra kell nevetnem.  
Nézd, itt e két úr mily szörnyű komoly.  
Talán megszállott már titeket is  
Az újításnak átkos szelleme?  
Úgy el szememből ! Nem szenvedhetem  
E fajt, mely oly epés, bús felfogással  
Megírigyelte ezt a csillogó  
Nyugodt világot tőlünk s újat eszmél.<sup>1</sup>

*Harmadik udvaronc.*

Minket nem illet e vád, drága hölgy,  
Ki vágyna ilyen körben változásra?

*Első udvaronc.*

De, hogyha nem csalódom, ottan áll  
Egy férfi, arcán e sötét jelek.

*Éva.*

Férjem, szegény? — Az istenért, urak,  
Kiméltétek meg őt az ily gyanútól  
Előttem, kit hozzá szent kötelék  
Csatol. — Hisz ő beteg, — nagyon beteg.

*Második udvaronc.*

Betegje tán e sűgárhozó szemeknek?

<sup>1</sup> Kepler is, felesége (Müller Borbála) is protestáns volt, Madách azonban katolikusokként szerepelteti őket.

*Harmadik udvaronc.*

Valóban, amit senki nem merészel,  
 Ő sértne-é meg féltékeny gyanúval? —  
 Oh, bár lehetne lovagod gyanánt  
 Szemébe kesztyűt dobnom a merésznek.

(Ez alatt Ádámhoz érnek.)

Ah mester! épp' jó, hogy találkozunk,  
 Jóságaimra kívánnék utazni,  
 Idő-jóslást szeretnék.

*Első udvaronc.*

Én pedig  
 Fiamnak vágnám csillagát kitudni.  
 Éjfél után, mult éjjel, jött világra.

*Ádám.*

Reggel mindkettő készen vár, urak.

*Negyedik udvaronc.*

A társaság oszol, menjünk mi is!

*Harmadik udvaronc.*

Lépcsője itt van — jó éjt, asszonyom.  
 (Súgva.) Egy óra mulva.

*Éva. (Súgva.)*

Jobbra a lugosban.

(Fent.) Jó éjt, urak! Jőj, kedves Jánosom!

(Mind elmennek. Ádám és Éva az erkélyre.

Ádám zsöllyeszékbe dül. Éva előtte áll. Mind-  
 inkább besötétedik.)

*Éva.*

János, nekem szükségem volna pénzre.

*Ádám.*

Egy fillérem sincs, mind elhordtad immár.

*Éva.*

Örök szükségét tűrjek-é tehát?  
 Az udvarhölgyek pávaként ragyognak,  
 Szintúgy szégyellek köztük megjelenni.  
 Valóban, hogyha egy-egy udvaronc  
 Felém hajolva, mosolyogva mond,  
 Hogy a királyné köztük én vagyok,  
 Szégyenkezem miattad, aki a  
 Királynét így állítod udvarába.

*Ádám.*

Nem fáradok-e éjet és napot?  
 Elárulom tudásomat miattad,  
 Megfertőzöm, midőn haszontalan  
 Időjóslást, horoszkópot csinálok,  
 Eltitkolom, mit lelkem felfogott,

És hirdetem, mit jól tudok, hamis.  
 Pirulnom kell, mert rosszabbá levék  
 Mint a sibyllák, kik hívének abban,  
 Amit jóstak, míg én nem hiszek,  
 De megteszem, hogy leljem kedvedet.  
 Hová teszem, mit bündíjúl kapok?  
 Hisz nékem nem kell semmi a világon,  
 Csak az éj és tündöklő csillaga,  
 Csak a szférák titkos harmóniája,  
 Tiéd a többi. Ámde ládd, ha a  
 Császár pénztára többnyire üres,  
 Sok kérelemre rendetlen fizetnek.  
 Tiéd lesz most is, mit reggel kapok,  
 S te hálátlan vagy, ládd, ez fáj nekem.

*Éva. (Sírva.)*

Szememre hányod, hogy mit áldozasz,  
 S nem áldozék-e én is eleget  
 Miattad? én, nemes háznak leánya,  
 Midőn kétséges rangodhoz csatoltam  
 Jövömet, és nem általam jutál-e  
 Jobb társaságba? hálátlan, tagadd el!

*Ádám.*

Kétséges rang-e hát szellem, tudás?  
 Homályos származás-e a sugár,  
 Amely az égből homlokomra szállt?  
 Hol van nemesség más ezen kívül?  
 Amit ti úgy neveztek, porlatag  
 Hanyatló báb, mit lelke elhagyott,  
 De az enyém örök-ifjú, erős. —  
 Oh nő, ha te meg bírnál érteni,  
 Ha volna lelked oly rokon velem,  
 Minőnek első csókodnál hívém,  
 Te büszke lennél bennem s nem keresnéd  
 Kívül a boldogságot körömmön;  
 Nem hordanál mindent, mi benned édes,  
 Világ elé, s mindent, mi keserű,  
 Nem tartanál fel házi tűzhelyednek.  
 Oh nő, mi végtelen szerettelek!  
 Szeretlek most is, ah de keserűen  
 Fulánkos a méz, mely szívembe szállt.  
 Fáj látnom, mily nemessé lenne szűd,  
 Ha nő lehetnél; a sors semmivé tett,  
 Mely a nőt báb-istenként tartja még,  
 Mint istenül tartotta a lovagkor;  
 De akkor hittek benne, nagy idő volt,  
 Most senki sem hisz, törpe az idő,  
 S a báb-istenség csak vétket takar. —  
 Elválnék tőled, szívemet kitépném,  
 Ha fájna is, tán nyugodtabb lehetnék.  
 S te is nélkülem boldogabb lehetnél;  
 De ott van újra a már meglevő rend:  
 Az a tekintély, egyházunk szava;  
 S együtt kell túrnünk, míg a sír felold.<sup>1</sup>

(Fejét kezébe hajtja, Éva meghatva simogatja.)

<sup>1</sup> Lásd az előbbi jegyzetet.

*Éva.*

No Jánosom, oly gyászosan ne vedd,  
Ha mondok is egyet-mást néha-néha;  
Nem akaralak búa ejteni.  
De ládd, az udvar oly csodálatos,  
És hölgyei oly büszkék, gúnyosak,  
Mit kezdjek én dacolni ellenök?  
Nincs már közöttünk, ügyebár, harag?  
Jó éjt! reggelre ne feledd a pénzt.  
(Lemegy a lépcsőn a kertbe.)

*Ádám.*

Minő csodás keverese rossz- s nemesnek  
A nő, méregből s mézből összeszűrve.  
Mégis miért vonz? mert a jó sajátja,  
Míg bűne a koré, mely szülte őt.  
Hej famulus!

(Lucifer jó lámpával s az asztalra teszi.)

*Lucifer.*

Parancsolsz, mesterem?

*Ádám.*

Időjóslatra és nativitásra  
Vagyon szükségem, készíts íziben.

*Lucifer.*

Természetes, csillámlót, fényeset;  
Ki venne pénzeért rideg valót?

*Ádám.*

De ne olyant, mely szinte képtelen.

*Lucifer.*

Olyat nem is bírnék tán feltalálni,  
Min megbotránkoznának a szülők;  
Nem Messiás-é minden újszülött?  
Fénylő csillag, mely feltűnt a családnak,  
S csak későbbben fejlik szokott pimasszá. (Ír.)

(Éva ezalatt a lugoshoz ért, a harmadik  
udvaronc elébe lép.)

*A harmadik udvaronc.*

Mi rég epesztesz itten, oh! kegyetlen.

*Éva.*

Talán neked nagy már az áldozat  
Az éj hűvös szelét kiállani,  
Míg én egy jó, nemes férjet csalog meg;  
Az ég átkát, világ ítéletét  
Vonom magamra éretted, lovag!

*Udvaronc.*

Ah, az ég átka, a világitélet  
Nem hat titkába e sötét lugosnak.

*Ádám.* (Merengve.)

Kivántam kort, mely nem küzd semmiért,  
Hol a társas rend megszokott nyomát,  
E megszentelt előítélet  
Nem bántja senki, hol nyugodhatom  
Hegedni hosszú harcaim sebét. —  
Megjött a kor s mit ér, ha e kebelben  
A lélek él, e kínos szent örökség,  
Mit az egekből nyert a dőre ember,  
Mely tenni vágyik, mely nem hágy nyugodni  
S csatára kél a renyhe élvezettel. —  
Hej, famulus! hozz bort, úgy reszketek;  
Fagyos világ ez, kell, hogy feltüzeljem.  
E törpe korban így kell lelkesülni  
És elszakadni mocskoló porától.

(Lucifer bort hoz, Ádám a szín végéig  
iddogál.)

Oh! tárd ki, tárd ki, végtelen nagy ég,  
Rejtélyes és szent könyvedet előttem;  
Törvényidet ha már-már ellesém,  
Felejtem a kort és mindent körülem.  
Te örökös vagy, míg az mind mulandó,  
Te felmagasztalsz, míg amaz lesujt.

*Udvaronc.*

Borbála, oh, ha az enyém lehetnél!  
Ha Isten elszólná férjedet;  
Hogy az eget jobban fel bírja fogni,  
Miért éltében mindig fáradott.

*Éva.*

Hallgass, lovag, úgy sajnálnám szegényt,  
Hogy könnyeim közt csók nem jutna néked.

*Udvaronc.*

Te tréfát üzesz.

*Éva.*

Sőt valót beszélek.

*Udvaronc.*

Ki érti ezt a rejtélyes kedélyt?  
Borbála! hisz te így nem is szeretsz.  
Vagy mondd, ha volnék száműzött, szegény,  
Mit volnál képes tenni hívedért?

*Éva.*

Valóban, azt mostan nem tudhatom.

*Ádám.*

Oh, jó-e kor, mely e rideg közönyt  
Leolvasztandja s mely új tetterővel  
Szemébe néz az elavult lomoknak,  
Bíróul lép fel, büntet és emel,

(Felkél és tántorogva az erkély szélére lép.)

Nem retten vissza a nagy eszközöktől,  
Nem fél a rejtett szót kimondani,  
Mely majd hatalmas görgeteg gyanánt  
Haladni fog a végzetes uton  
S lezúzza tán azt is, ki őt kimondta.

(A Marseillaise dallama hallik.)

Oh, hallom, hallom a jövő dalát,  
Meglentem a szót, azt a nagy talizmánt,  
Mely a vén földet ifjává teszi.

Madách főművének első kiadása : 1861. — Egyéb drámái : *Férfi és nő*, *Csák végnapjai*, *Mózes* és még néhány gyengébb darab ; továbbá *A civilisator* c. aristophanesi vígjáték.

*Madách Imre 1823-ban született Alsósztrégován, Nógrád m. Atyja Imre, anyja Majthényi Anna. A gimnázium I—VI. osztályait magánúton végezte otthon, s a váci kegyesrendi gimnáziumban tette a vizsgákat. 1837-ben ment a filozófiai tanfolyamra Pestre. Majd ügyvédi oklevelet szerzett. Fiatalon megnősült : feleségül vette Fráter Erzsébetet. A szabadságharcig ha nem is boldogan, de valahogy megfért egymással a két házastárs. De 1852-ben Madách börtönbe került, mert szállást adott volt egy politikai menekültnek. Míg Madách raboskodott, felesége könnyelműen szórakozott az udvarlók között. Kiszabadulása után Madách nem-sokára különvált feleségétől. 1861-ben országgyűlési képviselő lett. 1864-ben halt meg.*

## MADÁCH IMRE.

Nemzeti irodalmunk fénykorának egyik legnevezetesebb terméke : **MADÁCH IMRE A z e m b e r t r a g é d i á j a** c. drámai költeménye. A „nemzeti“ jelleg e munkának sem tartalmi, sem előadásbeli tulajdonságai közé nem tartozik ugyan, de a korszak „fénye“ nem volna teljes nélküle. Talán a nemzeti sajátosság hiánya meg is könnyítette e mű világirodalmi érvényesülését. Költőink közül Petőfi és Jókai mellett Madáchnak a nevét ismeri a legjobban a művelt külföld.

Egyébként, ha láthatatlanul is, erős, bár keserű lírai gyökérzet kapcsolja Madách művét a magyar élet talajához. Az abszolutizmus szomorú politikai viszonyai nélkül aligha jött volna létre **A z e m b e r t r a g é d i á j a**, melynek eszmei fogantatását Madách kettős egyéni tragédiájának : hazafiúi és férji lesujtottságának kellett

Madách sub-  
jektívizmusa

megelőznie. Egyetemes vonatkozású remekművében mintegy az önmaga szenvedését is megdicsőítette és kiengesztelődéshez juttatta. Vannak egyéb művei is, lírai költemények és színdarabok, de ezek eltörpülnek az egy nagy alkotás mellett; e tekintetben Madách költészete a Zrínyiére és a Katonáéra emlékeztet.

A költői alakítás nehézségei

A z e m b e r t r a g é d i á j a böleseleti eszmének költői eszközökkel való kifejezése. A mű tárgya az emberi lét örök nagy kérdése: földi életünknek mi az értelme és célja? vagy: van-e egyáltalán értelme és célja? Hogy a bölesekedésből költészet lehessen, a fogalmi, elvont fejtegetés helyett személyekre és eseményekre, azaz megérzőkítő, szemléletes ábrázolásmódra van szükség. A mű kerete felöleli az emberiség egész életét a világteremtéstől kezdve addig az ideig, amikor a Földön a fizikai lét feltételei már megszűnőben vannak. Nyilvánvaló, hogy történeti jellegű tárgykörben az író addig érezheti magát szilárd talajon, míg a multnak a területein jár, mert ott eleven emberek és közismert események kész anyagából dolgozhat, a jelent már nem lehet áttekinteni, a jövőről pedig csak elképzeléseink lehetnek. Madách művének szereplői mindenütt eszmék hordozói, fogalmak megismerésítői, mégis különbség van a között, vajjon a költő történeti személyekkel tudja-e képviseltetni az eszméket, vagy pedig csak „az ember“ (Ádám) meglehetősen üres, elvont, fogalmi kérgével kell megelégednie. Ezért van meg jobban az egyensúly a bölesemi mélység és a költői siker közt a mű első tíz szakaszában („szín“-ében), mint a későbbiekben; ez utóbbiakban a művészi megelevenítés lehetőségei megfogynak; ez az oka annak, hogy inkább anakronizmusra szánja el magát Madách, esak hogy a történelmi multból vett személyeket (Luther, Cassius, Plátó, Michel-Angelo) is szerepeltethessen — jellem-típusokul — a jövőnk elképzelt viszonyai között. A bibliai hagyomány is az emberi őstörténelemnek egyik faja: Lucifer nem esupán a „tagadás szellemének“ üres elnevezése, hanem a bibliai mitológia egyik főalakja, akit számtalan költemény, adoma és festmény tett évezredek óta mindnyájunk ismerősévé. Még több egyéni, húsból-vérből való vonással támogatja a történelmi valóság azoknak a színeknek az életszerűségét, tehát költőiségét, amelyekben „az ember“ képviselője egy Miltiadesnek, Keplernek, Dantonnak az alakjába költözhetik bele. Madách tehát tisztában volt feladatával, jól érezte témájának költői előnyeit és nehézségeit.

Az E. Tr. és Goethe Faustja

Az egész mű tizenöt színre tagolódik. Az első három és az utolsó szín a k e r e t. Ami ebben foglaltatik, az voltaképpen bibliai hagyomány, de mint-hogy Goethe is ugyanezt választotta F a u s tjának megnyitójául s Madách ismerte a F a u s t-ot, eleinte némelyek F a u s t-utánzatot akartak látni A z e m b e r t r a g é d i á j á -

ban. Pedig közös forrásból merítő két eredeti alkotással van dolgunk. Goethe műve kétségtelenül gazdagabb költőiségű, de ez már csak azért is magától értetődő, mert a Faust I. részében az egyén tragédiája a téma s még hozzá Faustot a néplélek többévszázados közreműködése segítette költői életszerűségűvé tenni, Madáchnak ellenben még a történelem egyéneinek szerepeltetésében is voltaképpen mindig „az ember“ elvont, általánosító mivoltára kellett az alapeszme kidomborítása érdekében ügyelnie. Egészben véve a Faust lírikusabb, regényesebb, az Embert tragédiája reálisabb, mert legnagyobb-részt a történet talaján mozog, böleseletileg gazdagabb, keresztényiségében jóval mélyebb.

A világteremtés befejeztekor az angyalok az Úr előtt hódolnak; csak az egyik főangyal, a tagadás szelleme, Lucifer az a vakmerő, aki kicsinylő bírálót mond a teremtés munkájáról, benne a teremtés koronájáról, az emberről is. Mikor az Úr kiutasítja a mennyből a lázadót, ez az Úrral való egyenjogúságát, öröktől fogva valóságát hangoztatja s részt követel a teremtett világból. Az Úr megátkozik az Édenkertben levő fák közül kettőt, a tudás és az élet fáját s gúnyos fölényvel átengedi Lucifer tulajdonává. Lucifer elhatározza, hogy az első emberpárt megrontja, Isten ellen lázítja s így Istent legkedvesebb teremtményein át győzi le és szegényíti meg. Sikerül is kétséget ültetni Ádám és Éva szívébe, megszegetni velük az Úr parancsát. Hogy Ádámot az Édenkertből való száműzetése után végleg kétségbeejtse, öngyilkosságba kergesse és így az emberiség Istentől kijelölt szerepét lehetlenné tegye: megálmodtatja Ádámmal azt a sorsot, mely az emberi nemre vár, vagyis bemutatja neki, végigéleti vele a világtörténelem folyamatát, sőt a mi jelenünkön túleső időket is. Mindenik fejezetnek, mindenik nagy korszaknak Ádám a hőse, mindenikben egy-egy eszmét szolgál, mely az ő akkori meggyőződése szerint az egyedüli helyes életcélja az embernek. De mindenik útja végén csalódás vár rá, minden erőfeszítése kudarcba fullad, bukás bukás után éri. Lucifer állandóan mellette van s kiábrándító tanításaival minél teljesebbé igyekszik tenni Ádám elesüggését. Sokáig nem bír vele; maga sem érti, miesoda titokzatos erő tarthatja fenn Ádámot annyi balsiker között. Végre azonban az emberiségre váró sors annyira reménytelené válik, különösen a Föld kihűlése annyira végét jelent minden életlehetőségnek, még az állati tengődésnek is, hogy az álmából felocsúdott Ádám csakugyan kétségbeesik és öngyilkos akar lenni. De ekkor hozzálép Éva, aki nem emlékszik az álmoképekre és holdogan tudatja vele, hogy anyának érzi magát. Az emberiség története tehát megkezdődött s a bűnben fogant utód úgyis meg fog jelenni már, ha Ádám eldobná is magától az életet. Ez a végső kudarc megtöri dacosságát, nem küzd

Az E. Tr. tartalma
-----------------------

tovább Lucifer szövetségében Isten ellen, hanem leborul előtte s vigasztalásért könyörög, a megálmódott szörnyű jövőre vonatkozólag kér megnyugtató magyarázatot. Az Úr nem nyitja meg a titok zárját, csak további küzdelemre s az isteni kegyelemben való bizakodásra hívja fel Ádámot.

Az E. Tr.  
alapeszméje

Madách műve tehát csak azok számára lehel sötét pesszimizmust, akik a lét nagy kérdésének megfejtésében Istent ki akarják hagyni a számításból. Aki az emberiség történetét csak az értelem szemüvegén át nézi, az csakugyan alig vonhat le ebből a látványból egyebet, mint kétségbeejtő tanulságot. Lucifer, a hideg ész megtestesítője, éppen azért gondolja az ember megsemmisítésére alkalmas eszköznek az álmokképeket, mert ő maga is meg van győződve az emberi törekvések hiábavalóságáról. Lucifer tehát nem rosszhiszemű, nem hazug kalauzá Ádámnak, csak színvakságban szenved az életértékek egyik főoldalára vonatkozólag. De Lucifernek tapasztalnia is kell, hogy Ádám a bukás percében mindig kisíklík a keze közül; valami ismeretlen, ésszel fel nem fogható erő menti meg. Isten ugyanis Ádámot bűnbeesése után sem hagyja egészen magára, csak súlyos próbák iskoláját járattja ki vele Lucifer oldalán, — de titokban ott is vigyáz rá, nem engedi kihűlni szívében a jóság, önzetlenség, eszményiség melegét. A mű alapeszméje és tanulsága: az élet szenvedéseit, küzdelmeit nem lehet kikerülni, de erőforrássá, boldogító tudattá válnak azok számunkra, mihelyt bízó gyermeki hittel Isten atyai nevelő kezét ismerjük fel bennünk. Az anyagias világnézetnek a hareoló férfi esüggedésének finom gyöngédségü ellenszerét Évában, a nőben személyesíti meg Madách; ez a nemes felfogás egyrészt az anyja jelleme iránti hódoló szeretetéből táplálkozik, de másrészt benne tükröződik a megboesítás keresztényi erénye is, mellyel feleségének méltatlan viselkedéséből nem vont le általánosító következtetést a nő hitvesi szerepének értékére vonatkozólag.

Az E. Tr. költői értéke

A fenséges böleselmi alapeszme művészi kifejezése rendkívül nehéz feladatot jelentett, de Madách nagy sikerrel megvalósította ezt a feladatot. Hogy Ádám az emberiség képviselője, de ugyanakkor egyéniség is, mégpedig mindenik színben más-más létére is alapjában véve azonos jellemű: ezt a bonyolult elgondolást csak valódi költői lángelme tudhatja olyan lélektani és történelembölesleti igazsággal egységes drámai eselekvényben megérzéskíteni, ahogy ez Madáchnak sikerült. Az egyes korszakok eszmei tagoltsága rendszerint az ellentét elvén alapszik s ez az alakító eljárás találó összhangban van a esalódott s esalódásain okulni akaró egyéni ember lélektanával. A történelemben nem a száraz adatok a fontosak Madáchra nézve, hanem a korok lelke; ez utóbbi kedvéért több ízben tudatosan módosítja

a nyers valóságot. A mű nyelvezete, különösen verselése — mai alakjában — nem keveset köszönhet Arany János finom érzékű, tapintatosan simító kezének.

Az Ember tragédiájának szépségeihez kétféle kalauz segít egyre közelebb bennünket. Az egyik az elmélet útja: böles kritikusok magyarázó fejtegetései, melyek egyre mélyebb bepillantást engednek a mű költői és filozófiai értékeibe. A másik a színpadi közvetítés, amely a modern technika eszközeivel, a darab mozgalmas és látványos elemeinek ügyes kidomborításával gyönyörködtetni tudja a nem-olvasó közönséget is. Költészetünknek talán egyetlen más termékéből sem ment át a köztudatba annyi szállóige, idézet, alkalmazott példa és vonatkozás, mint az Ember tragédiájából.

a) Többféle olcsó, magyarázatos kiadása az Ember tr.-nak, legjobb az Alexander Bernáté 1900. — Szövegkritikai olcsó kiadás (Tolnai Vilmos): Napkelet Kvtára 1924.

b) Szász Károly: Az Ember tr.-ról. Szépirodalmi Figyelő 1862. — Bérczy Károly: M. I. emlékezete 1866. — Riedl Frigyes: Az Ember tr. Bp. Szemle 1880. — Morvay Győző: Magyarázó tanulmány az Ember tr.-hoz. Nagybánya 1897. — Palágyi Menyhért: M. I. élete és költészete 1900. — Kármán Mór: Az Ember tr. Bp. Szemle 1905. — Beöthy Zsolt: Az Ember tr. Bp. Szemle 1911. — Voinovich Géza: M. I. és az Ember tr. 1914. — Prohászka Ottokár: Az Ember tr. s a pesszimizmus. Kath. Szemle 1923. — Ravasz László: Madách „pesszimizmusa“ 1924. — Harsányi Zsolt: Ember, küzdj 1932.

## LISZNYAI KÁLMÁN.

### Az Őszi dalok-ból.

Hol van az én piros kedvem?!  
Talán őszi fény lett;  
Vagy ebbe a kis vadrózsa-  
Fába gyökerezett.

Majd kihajt tán kikeletre,  
A jövő tavaszra:  
S egy szép kis lány bokrétaul  
Szépen leszakasztja.

### Egy fogolynak dalaiból a török-magyar korban.

Dalom gyémántparittyá,  
Vérző szívem hajítja  
Egészen föl az égre,  
Magyarok istenére.

Sír fű, fa. Jajgat a szél.  
Sír a kemény kapanyél,  
Sír az eke, barázda:  
Hej mert sok a garázda!

Ez a két vers az *Új palócdalok* c. kötetből (1858) való, melynek ajánlása ez: „Liszt Ferencnek, zongorakirály- és zeneköltőnek: látogatási viszonzásul.“

TÓTH KÁLMÁN.

**Fütyül a szél...**

Fütyül a szél, az idő már őszre jár,  
Szebb hazába megy vígadni a madár...  
Én is mennék, de mi haszna, ha velem  
Akárhová eljön a bú s szerelem.

Széthullott az árvalányhaj, elveszett...  
Bánatfelhők borítják be az eget —  
Nagy sírásuk meglátszik az ugaron,  
Én is széthullt nyugodalmam siratom.

Azt kérdezi az a kedves kis leány :  
Mért fáj szívem, mért vagyok oly halovány.  
Az fáj az én bús szívemnek oly nagyon :  
Mért nem tudja az a kis lány — mi bajom.

Tóth Kálmán népdalai közül legismertebbek még : *Búza közé száll a dalos pacsirta, Sírjon, ríjjon a hegedű, Felleg borúlt az erdőre.*

LÉVAY JÓZSEF.

(1825—1918.)

**Szép öreg templom.**

Szép öreg templom a szentpéteri<sup>1</sup>,  
Habár nem a Szent Péter temploma ;  
Rómától messze vonta meg magát,  
A Sajó partján csendes otthona.  
Sok század-év viharzott át felette,  
Isten csudája, hogy el nem seperte.

Nincs rajta dísz sem kívül, sem belül,  
Némán beszélnek a tömör falak ;  
A régi multból itt-ott egy vonás,  
Párkányzatán egy-egy vékony szalag.  
Homlokából szökell magasra tornya  
S a híveket három harangja vonja.

Belől a nagy csúcsíves ablakok  
Színes üvegjén látogatni jár  
S a levegőt a buzgó nép körül  
Meggzenteli a déli napsugár ;  
Nem legelhet itt a szem semmi máson,  
Gyönyörkeltő művészi alkotáson.

Csak a szószék felett ül mereven  
Egy gyarló kéz faragta nagy madár,  
Egy pelikán, az áldozó anya,  
S alakjával megszívelésre vár.  
Hogy fiait ne hagyja veszni éhen,  
Saját keblét most tépi értök épen.

<sup>1</sup> Lé vay a borsodmegyei Sajószentpéteren született.

Fönn a kékszínű deszkamennyezet  
 Kis kockáin egy-egy csillag ragyog,  
 Bágyadtabb fényvel, mint az égiek,  
 Csak olyanformák és nem is nagyok.  
 Talán így is, ki elmerengve nézi,  
 Az ég boltját, vagy ép a mennyet érzi.

A többi a lélek munkája itt ;  
 Lerázva a föld nyúgeit, porát,  
 Az örök fényt keresse itt a hit  
 A környező sötét homályon át.  
 Csak Istent lássa és csak őt imádja,  
 Enyhületét, üdvét csak tőle várja.

Így imádták itt régi őseink  
 Vészek között is rendületlenül,  
 Fohászunk most tán az ő itt maradt  
 Buzgó fohászaikkal egyesül :  
 Könyörgésünk harcon vérző hazánkért,  
 Szabad hazában mindnyájunk javáért.

Nekem is e falak közt hangozék  
 Gyermekeim és zsoldárénekeim  
 S most a késő öregség alkonyán  
 Forró hálámat itt rebeghetem  
 Az Úr házában, hogy szentelve lássák,  
 Így lesz a kezdet és vég egy imádság.

Ifjú akácok a templóm körül,  
 Örkdöjtek soká s viruljatok !  
 Lakástokért, a szent helyért talán  
 Az ég kegyelme nyugszik rajtatok.  
 Ti még éltek, ha én már véget értem :  
 Susogjátok, hogy egykor én is éltem.

### Aratás.

Mélázva ülök  
 Puha fészkemben ;  
 Ó, be szeretnék  
 Kirepülni innen,  
 El messze, messze !  
 Virányán bolygani  
 Szabad mezőknek,  
 Kezet nyújtani  
 Az anyaföldnek,  
 Ha éreznék rá  
 Módot, erőt,  
 Mint volt apámnak,  
 Az ő természet  
 Boldog fiának,  
 Rég, rég ezelőtt :  
 Meleg napfényben  
 Neki vetkezve  
 Szórni a földbe  
 Verítékezve

Bőven a piros  
 Búzamagot,  
 Remélve, várva  
 Dús aratásra  
 Sűrű keresztet  
 S otthon a szérűn  
 Magasra eresztett  
 Nagy asztagot.  
 Mikor a tél eljő  
 S tarlott mezeinkről  
 Mindent betereget  
 S hóviharos felhő  
 Borítja egét :  
 Egyszerű hajlék  
 Tűzhelye mellett  
 Érzeni nyájas  
 Rokoni körben  
 A szeretetnek  
 Áldott melegét,

Élni nyugodtan  
 Élni vidáman  
 Azzal, mit a nyár s ősz  
 Tárháza adott,  
 Sejtteni, várni  
 Téli borúból  
 A közelítő  
 Tavaszi napot.  
 S bízva imáink  
 Nagy erejébe,  
 Egy-egy szent könyvet  
 Venni elő  
 S tenni sorsunkat  
 Annak kezébe,  
 Aki felettünk  
 Gondviselő. —

Hajh! az ábrándot  
 Elkésve szőttem,  
 Az élet már egy  
 Pusztá előttem,  
 Áldatlan ugar,  
 Dísze, virága  
 Nem búzavirág,  
 Csak lenge avar.  
 Egy szövegetben  
 Ott feledtetten  
 Túl-érett kalász-  
 Foltocska maradt ;  
 Én vagyok az, — látom  
 S nyugodtan várom,  
 Jön az arató  
 És learat.

VAJDA JÁNOS.

(1827—1897.)

### A Sirámok-ból.

Száll a hegyre barna felhő,  
 Zúg alatta már az erdő ;  
 Észrevétlen langy lehelet  
 Rázza a faleveleket.

Hajszáli a vadonnak,  
 Hervadt levelek szállongnak ;  
 Fecske földet szántva röpdes,  
 Minden oly merengő, csöndes.

Erdő, mező, merre nézek,  
 Egy nehéz, bús előérzet ;

Hosszú árny kísért a réten,  
 Szél sohajt az erdőn, mélyen...

Valami nagy, rejtett bánat  
 Fogja el az egész tájat ;  
 Az a bánat, mit az ember  
 Érez és nevezni nem mer ;

Az a nagy bú, amely téged  
 Vádol, örök nagy természet,  
 Mely kiégett szívvel kérdi :  
 Mért születni? minek élni?

### Az üstökös

Az égen fényes üstökös ; uszálya  
 Az ég felétől le a földre ér.  
 Mondják, ez ama „nagy“, melynek pályája  
 Egyenes ; vissza hát sohase tér.

Csillagvilágok fénylő táborán át  
 A végtelenséggel versenyt rohan ;  
 Forogni körbe nem tud, nem akar, hát  
 Örökké társtalan, boldogtalan.

Imádja más a változékony holdat,  
 A kacéron keringő csillagot ;  
 Fenséges Niobéja az égboltnak,  
 Lobogó gyász, én neked hódolok !

Szomorú csillag, életátkom képe,  
 Sugár-ecset, mely festi végzetem,  
 Akárhová mész a mérhetlen égbe,  
 Te mindenütt egyetlen, idegen...

## A Gína-dalokból.

Ha Istenben hinni tudnál,  
Mondanám, hogy Isten áldjon ;  
De az úgyse hallgat már rám,  
Mert te vagy az én bálványom.

Mit kívánjak én neked jót? —  
Hogy beteljék legfőbb vágyod?  
Isten őrizz! — En tudom, hogy  
Az a legsötétebb átok.

Óh, pedig áldásom fogna,  
Érezem, hogy fogna rajtad ;  
Minden isten meghallgatja  
Áldását a haldoklónak.

Megbocsátnám, hogy hideg vagy,  
Míg szivem érted elvérez ;  
De hijába áldanálak :  
Hogy azt érezd, ami érez.

Mégis, ha áldásom nem kell,  
Vedd bucsúmat, végbucsúmat ;  
Azután menj, rátapodva  
A vérre, mit szivem hullat.

Majd ha egykor körülötted  
Rád nevet és gúnyol a fény,  
Fagyosan, mint most te engem :  
Akkor jussak eszedbe én.

Ha gyémántod mind elszórtad,  
S megátkozta mindazokkal,  
Kik hazudták, hogy szeretnek,  
Istenkáromló ajakkal ;

Ha majd egykor egy igazán  
Hűn szerető szívre vágyol,  
S keresed, de nem mutatja  
Sem a közel, sem a távol :

Akkor emlékezz rám ! s jőjj el  
Ahová engem temettek,  
S hallgasd ott, mit suttog a fű :  
Szerettelek, szerettelek.

## Húsz év múlva.

Mint a Montblanc csúcsán a jég,  
Minek nem árt se nap, se szél :  
Csöndes szívem ; többé nem ég :  
Nem bántja újabb szenvedély.

Körültem csillagmíriád  
Versenyt kacérkodik, ragyog,  
Fejemre szórja sódarát ;  
Azért még föl nem olvadok.

De néha csöndes éjtszakán  
Elálmodozva, egyedül  
Mult ifjuság tündértaván  
Hattyúi képed fölmerül.

És ekkor még szivem kigyúl,  
Mint hosszú téli éjjelen  
Montblanc örök hava, ha túl  
A fölkelő nap megjelen.

## AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁNAK KISEBB ÍRÓI.

### I. A PETŐFI-UTÁNZÓK. — VAJDA JÁNOS.

A szabadságharc utáni évek magyar irodalmá-  
nak egyik legfeltűnőbb, lehangoskodóbb, szinte  
ragályszerű jelensége : a Petőfi-majmolás. Költőink  
legkomolyabbjait és legkiválóbbjait minél inkább lesújtotta, el-  
némította, meghasonlottságba kergette a világsi katasztrófa,  
annál inkább elemében érezte magát a könnyelmű, felelőtlen,  
kiforratlan s többnyire tehetségtelen poéták gombamódra sza-  
porodó serege. Ellepték az érvényesülés minden terét, az ő  
verseikkel voltak tele a gyors egymásutánban keletkező szép-  
irodalmi lapok, folyóiratok, albumok, naptárak, jótékony célra  
szerkesztett alkalmi kiadványok. Általában is a „jótékony cél“

„Kelmeiség“,  
„sallangosok“

volt (s lehet némikép ma is) a mentségük ; azt képzelték magukról, hogy ők a nemzeti öntudat megmentői, ébrentartói. Közös bálványuk Petőfi, de nem az igazi Petőfi, hanem félreértett és eltorzított mása. Magukhoz rokonították őt, hogy utánozhassák ; tehát Petőfi emberi és költői egyéniségében a túlzásokat, a fogyatkozásokat érezték lényegnek és érdemnek, másrészt a Petőfi legértékesebb jellemvonásait is akaratlanul meghamisította utánzó buzgalmuk. Eltanulták Petőfitől a kritikusok iránti megvetést, a borivás kultuszát, a hangulat féktelenkedő végleteit, az őszinteség túlzásait, de nem tanulhatták el lángelméjét és kivételes nemességű jellemét. Petőfi költészetének csúspontját népdalaiban s egyéb népies modorú költeményeiben látták, jobban mondva : ezekben csak a népieskedést vették észre, a magasrendű művészi ihlet uralmát nem. Tehát mintegy Petőfi szellemi örökösöként és jogutódaiként elkezdtek rakoncátlankodni, parasztos öltözködésmóddal tüntetni, az őszinteséget az ízléstelenséggel összetévesztani, a hazafias önérzetet henecegő nyegleségbe fullasztani s a minden magyar ember számára egyformán érthető irodalmi nyelvünket visszasüllyeszteni a tájszólások elszigetelt, vidékies állapotába. Erdélyi János „kelmeiség“-nek nevezte ezt a költészetet, mert a lényeg helyett a külsőségek érvényesülnek benne ; mások „sallangosok“-nak mondják e költői divat képviselőit. A közönség kábultan nézte ezt a tolakodó költői divatot s részint nem tudott, részint nem mert elfogulatlan ítéletet mondani róla, míg végre aztán néhány okos és bátor kritikusunknak, elsősorban Gyulai Pálnak sikerült a ferde irány hitelét megingatni, lehangosabb embereivel leszámolni.

Lisznyai

Ennek a táj költészeté széthullott, Petőfi-utánzó divatnak egy évtizeden át legnépszerűbb képviselője volt életmód és költészet terén egyaránt : Lisznyi Kálmán ; a palóc nép tájszavaival, különleges kifejezés- és kiejtőmódjával akart üdeséget, gyermeteg naivságot, újszerű zamatot oltani költészetünkbe, de néhány sikerültebb verse elvész a különködő, affektáló, hebehurgya darabok áradatában. — Szelestey László a Kemenes tájkának, Spetykó Gáspár Gyöngyös vidékének dalnokaként ostromolta a hírnév kapuját. Rajtuk kívül úgyszólván minden országrésznek akadtak ilyen specialista verselői.

Tóth K.

A Petőfi-utánzók dísztelen társaságából ki kell emelnünk Tóth Kálmánt. Ő is epigon ugyan, de sokkal jobb értelemben, mint az előbbieket. Petőfi költészete, mégpedig népdal-költészete az ő mintája is, de neki magának is van meleg érzelemvilága és a mellett van ízlése, mely legtöbbször megóvja a nyegle szélsőségektől. Különösen édesbús szerelmi tárgyú népdalszerű költeményei tették pár évtizeden át népszerűvé, de hazafias versei is tetszettek.

Petőfi, később Arany lírájának hatása alatt, de az utánzás színvonaláig sohasem süllyedve írta Lévay dallamos, kedves verseit L é v a y J ó z s e f, Arany és Tompa meghitt barátja. Szelíd, rejtekező emberi jelleme és böles mérték-tartású költői egyénisége felé inkább csak akkortól kezdve irányult a közfigyelem, mikor nagy barátai elhaltak mellőle, ő pedig lankadatlan frissességű kedéllyel dalolt tovább, még kileneven-éves korában is.

A Petőfi-utánzók lármás népszerűsége jelenti a kezdetét egy jobb sorsra érdemes költő tragikumának. Vajda J. V a j d a J á n o s ez, aki sokkal erősebb és eredetibb tehetség nemesak Lisznyaiéknál, hanem Tóth Kálmánnál is, de méltó értékelését nem kapta meg életében, — a XX. századi utókor szolgált neki igazságot, viszont ez a nemzedék meg néha a Vajda János javára téved elfogultságba. Vajda egyénisége is kapcsolatot mutat egy-két ponton a Petőfiével: mintha Petőfinek a F e l h ő k b e n megnyilatkozó pesszimizmusa s általában a társadalmi szokások nyüge ellen való lázongása szólalt volna meg a fiatal Vajda lantján is. De a pesszimizmus Petőfinél csak múlt, sőt igazi természetével ellenkező hangulat volt, Vajdánál azonban világnézetté hatalmasodott s lehetetlenné tette rá nézve nemesak a boldogságot, hanem a lelki nyugalmat is, amely az erős h i t n e k valamilyen fajtájára okvetlenül rászorul. Pesszimizmusának egyik ki nem apadó forrása: szerelmi szenvedélye, mely a maga érzeki nyersségével nem is tud méltó ideált kiválasztani magának, azaz még a cél elérése esetén is kielégületlen maradna a szíve, a lelke. Ez az önmagával s a külső világgal való örökös vívódás tragikus magányra kárhoztatta Vajdát, előbb csak átvitt, de aztán egyre inkább szó szerinti értelemben is. A társadalom és az irodalom száműzöttjének érezte magát s csakugyan az is volt. A Petőfi-utánzók olesó, alacsony eszközeit megvetette s lármájuktól nem jutott szóhoz a nyilvánosság ítélőszéke előtt. Később meg, a Petőfi-majmolók elleni visszahatás idején, a kritikai köztudat megint nem tudta méltányolni Vajda költészetét, mert ennek némely szertelenségei amazoknak a rakoncátlankodására emlékeztették, pedig ez az összehasonlítás igazságtalan Vajdára nézve. Költészetében gyakori a képzelet túlesigázottsága, a titánkodó dacosság, a kedély cinikus dultsága, de hatalmas temperamentum is forr ezek mögött s kifejező ereje bírja a versenyt a képzelet vakmerő száguldásával is. Mikor aztán — még később — a Gyulai és Arany tekintélyen nyugvó „hivatalos“ irodalmi szemléletmódnak egyre hangosabb és szervezkedőbb ellenzéke támadt, a H é t és a Nyugat: ez a maga méltatlanul mellőzött sors-társát ismerte fel Vajdában, a „Montblanc-ember“-ben s költészetének főértékeire s irodalmi helyzetének tragikus tanulságaira jogosan terelte rá a közfigyelmet.

b) Erdélyi János tanulmányai. Pesti Napló 1855. Bp. Szemle 1859. Újra: Tanulmányok 1890. — Gyulai Pál tanulmánya. Bpesti Hírlap 1855. Újra: Kritikai dolgozatok 1908. — Bányai Elemér: Lisznyai Kálmán élete. Kolozsvár 1901. — Alszeghy Zsolt: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája. Kisfaludy-T. Évl. 1914. — U. ő: Tóth Kálmán. Irod. Közlem. 1915. — Császár Elemér: Tóth Kálmán. Akad. Értesítő 1915.

a) Vajda János válogatott költeményei. Magy. Kvt.

b) Erdélyi János: Tanulmányok 1890. — Palágyi Lajos: V. J. emlékezete 1897. — Dombi Márk: V. J. költészete. Kath. Szemle 1900. — Endrődi Sándor: V. J. emlékezete. Kisfaludy T. Évl. 1906. — Oláh Gábor: Írói arcképek 1910. — Schöpflin Aladár: V. J. Nyugat 1912. — Rubinyi Mózes: V. J. 1922. — Földessy Gyula: Ady nagy elődje: V. J. Újabb Ady-tanulmányok. Berlin 1927.

## VAS GEREBEN.

### A Régi jó idők-ből.

— Hát, Zsiga! tudod-e mi újság? — kérdi a pap a házi urat.<sup>1</sup>

— Előre is félek, hogy rosszat mondasz, édes Józsim; talán csak nincs nyakunkon a francia?

— Maga még nem, hanem a szele; gondold csak, barátom... bejött a *módi*.

— Meg is ütheti a guta, — csodálkozék amaz — még az hiányzott.

— Pedig itt van! — míg te az alsó jószágokon voltál két hónapig, addig mint a járvány szétfutott a környékén mindenfelé a francia szokás. Van már *módis szoknya*, *módis fejkötő*, *módis cipő*, *módis kendő*; meg a jó Isten tudja, hányféle *módi*; mert aki most két hónapja vett valamit... az már avul, megint újat találtak föl Párizsban, most meg az a *módi*, s akitől telik, megveszi.

— De a férfiak csak nem bolondultak meg?

— Hellyel-közzel! mert az asszonycesléd addig rimánkodott, hogy levette az urát a lábáról; éppen most hallám, hogy Tamási Ferkó barátunk felesége is egészen a módinak adta magát, s ami több, gondold el, tegnap láttam kocsikázni őket, és...

— Nos?

— Biz ökelme maga a jámbor balfelől ült, az asszony pedig jobbról!

— Na, lánchordta, ha ide jön, le is ütöm sarkantyúját a kordováncsizmáról.

— Hohó! kedves barátom... vége a sarkantyús kordováncsizmának; olyan stibliket visel a bő lábravalóhoz, hogy olvasva elmenne akármi zsidónak.

<sup>1</sup> A házi úr Szántay Zsigmond, Festetics György gróf jószágkormányzója; a pap a tihanyi plébános.

— Fölfordulunk, barátom! nyelvünket agyongyötörték; mielőtt azt helyreigazítaná néhány becsületes ember, íme még ruhánkból is kivédlünk.

— Ne búsulj, öreg; hadd hulljon ki a férgese, tudod, hogy isten nagy próbának teszi ki választottait; nem szabad kétségbeesni.

— Jó, jó! édes Józsim, csakhogy még ráért volna az idő, s én nem szeretem, hogy vén fejjel még ezt is megértem. Istenem, mi van még hátra?

E szónál bejött az öregasszony, tisztességes magyar szabású selyemruhában és csipkés főkötőben, aztán köszöntvén a lelkész, félig tréfás, félig komoly hangon ekép szólítá meg az öreget:

— Kedves öregem! Isten jóvoltából megértük házasságunknak ötvenedik esztendejét; ...amint a régi szokás tartja, a házasfeleknek ilyenkor ami kívánnivalójuk van, mindenik előadhatja, s ha megegyeznek egymásközt, jó ...ha nem, hát — nem tudom, igaz-e? még el is válhatnak.

— Ejnye, édes banyám — vágott szóba az öreg úr, — bizony azt hiszem, valmi kérő ólalkodott a ház körül, míg én az alföldön jártam.

— Ki tudja! — mondja mosolyogva az öreg asszony.

— Bárcsak tudtam volna, kedves Zsuzsim, legalább a mentémet helyrerángattam volna, de biz azt gondoltam, hogy amúgy is jó lesz; s íme hogy megijesztesz.

— Ijesztés, nem ijesztés, apjukom; — szólt az asszony némi komolysággal, — nekem ezen a napon három kérnivalóm van *kendtől* s kereken kimondom: ha nem teljesíti *kend*... Isten úgy segéljen, nem tudom, mihez kezdek.

— Csak ki vele, édes Zuzsim — a bögrét is elhúzzák a tüztől, ha nagyon forr, — mondd el csak szaporán, hogy nagyon meg ne ijedjek; mert akkor talán hatfélét is kérnél.

— Az első az volna, édes apjukom, — mondja az asszony — hogy ezután én is azt mondhassam *kendnek*, hogy *te*; nem pedig *kend*!

— Ezt már tudom, édes Zsuzsim — mondá meggondolva az öreg — hát a másik mi volna, hadd hallom azt is?

— A második kérésem meg az volna — mondja egyet megnyugodva az asszony — hogy ...ezután... én is... a... láda-fiába nyúlhassak, mikor akarok, mondja az asszony az utolsó szavakat egymás hátra sietvén, hogy hamarabb künn legyen lelkének egész terhével.

— Hm... hm! — dörmögött az apjuk, még mindig egyforma kedvében s minden további megjegyzés nélkül rákérdi: — Hát a harmadik kérésed mi lenne?

— A harmadik kívánságom volna, hogy mivel... most

már... mindenfelé... az a *módi* (hallod öreg? *módi*!), mikor kimegyünk valahová kocsin... Hát én üljek... *jobbfelől*.

Itt elakadt a szó, s az öreg asszony remegve várta a szót, mint mikor a barát föladja a penitenciát.

Szántay Zsigmond úr egyet gondolván, ilyenformán felelt az asszonynak.

— Édes Zsuzsim! ami első kívánságodat illeti, hogy ezután ne kelljen engemet megkendezni, hanem *tenek* szólíthass: vigye patvar, legyen meg a kívánságod, ötven esztendő óta csak összetörödhettünk, ...szólíts tehát te-nek.

Egyet megnyugodott az öreg, kevés váratra azonban megint szóhoz kapott.

— Második kívánságod az volna, ha jól hallám, hogy ezután a ládafiába nyúlhass, amikor te akarsz; ...édes Zsuzsim, ne legyen panaszod, vénségedre most már úgysem pazarlanád el; nem bánom, legyen meg a kívánságod, jól van!

Itt megint megállt az öreg; hanem mintha két engedelemre legalább egy megtagadás is illenék, azt mondja most:

— Hanem ami a harmadikat illeti, erre-arra lánchordta *módidnak*, az én házamat, meg az én becsülettel megöszült fejemet vénségemre meg nem gyalázod; s nekem ugyan *jobbfelől* nem ülsz, ha még kétszáz esztendeig élénk is, punctum!

*Vas Gereben igazi neve Radankovits (vagy Radákovits) József (1823—1868). 1848—49-ben Arany Jánossal közösen szerkesztette a „Nép barátja“ c. politikai hírlapot.*

## 2. ELBESZÉLŐK.

Verses epikánk szegénysége még jobban kiemeli Arany páratlan nagyságát. Tompa néhány költői elbeszéléséről már megemlékeztünk, Gyulai és Szász Károly enemű munkáiról ezután lesz szó, más nevezetesebb képviselője a verses epikának nincs. Jelentéktelenebb költőink csak életképeket, románcokat írogatnak, a nagyobb szabású epikai műfajoktól mintegy visszariasztja őket Arany tekintélye; Tóth Kálmánnak volt bátorsága egy tízénekes költői elbeszélés megírására Kinizsiről, de tehetsége nem tudott megbirkózni a feladattal; műve nem egyéb a **T o l d i** szolgálai utánzatánál.

Vas G.

A szépprózai elbeszélés terén Jókai roppant népszerűségével senki sem versenyezhetett, de azért **VAS GEREBEN** művei is igen kapósak voltak. E két írónk egyénisége és szerepe hasonlít is egymáshoz. Vas Gerebennek is az az írói főérdeme, hogy a politikai elnyomatás idején mulattatója, vigasztalója, bátorítója tudott lenni a magyar társadalom leg-

fontosabb rétegének, a középosztálynak. Előadásmódja és nyelve is ugyanabból a nemrég megnyílt ősgazdagságú forrásból nyerte vonzó kedvességét, mint a Jókaié: a népszellem, különösen a néphumor naiv, üde közvetlenségéből. De Vas Gereben szinte már kelletténél nagyobbakat hörpent ebből a frissítő forrásból: stílusának tősgyökeressége, esattanókat hajszólo adomázása már a keresettség határáig téved, egyik fajtájaként az akkori verses költészet terén is érvényesülő „kelmeiség“-nek. El kell azonban ismernünk róla, hogy a népies zamatú, magyaros beszédmódon kívül tehetsége volt az adomaszerű epizód-alakok megrajzolásához is. Regényei tárgyát legszívesebben a szabadságharc előtti félévszázad, főként a reformkor magyar életéből vette s patriarkális életfelfogása szerenesésen érezte, hogy a „tekintetes urak“ nemesi osztálya és a falusi nép nemesak nem állítandó ellentétbe egymással, hanem voltaképpen lelki, világnézeti testvérei egymásnak.

Jósika egyetlen szorosabb értelemben vett tanítványa, P. SZATHMÁRY KÁROLY is az abszolutizmus idején találta meg legjobban a közönségét, bár írói munkásságát később is folytatta. Mesterére emlékeztet nagy termékenysége s a történeti (többnyire erdélyi) tárgyak kedvelése, de a megelevenítő erőnek s az igazi költőiség zománcának a hiánya is. Regényei fogyatékos művészettel ugyan, de szintén segítették a nemzeti közvélemény érdeklődésének ébrentartását a történelmi mult iránt.

P. Szathmáry K.

Meglehetősen színtelen írói egyéniség PÁLFFY ALBERT is, de nevét nem engedi feledésbe merülni az az elismerés, melyre a szigorú kritikus, Gyulai Pál érdemesítette őt. Az abszolutizmus korának viszonyai kedveztek a túlzó irodalmi divatoknak, sőt szinte rácsábították a tehetségeket a szertelenkedésre, népszerűséghajhászásra s a népszerűségeen alapuló elbizakodottságra. A költészetnek ezek a nagyobbbrészt erkölcsi feltjai annyira ellenszenvesek voltak Gyulaira nézve, hogy érdemén felül meghecsülte Pálffy Albertet, mert az említett hibák hiányzanak belőle. Nem vetemedik sem a meseszövéssé, sem a jellemzés terén olyan merészségekre, mint Jókai, nem keresi a köztetszést olyan sujtásos magyarkodással, mint Vas Gereben, de írói jelleme körülbelül ki is merül ezekben a negatívumokban. Írt egy pár történelmi és számos társadalmi regényt.

Pálffy A.

a) Pálffy Albert több regénye az Olcsó Kvt.-ban.

b) Váli Béla: V. G. élete és munkái 1883. — Barabás Ábel: V. G. 1903. — Zsigmond Ferenc: V. G. Irodalomtörténet 1919. — Abonyi Lajos: P. Szathmáry K. emlékezete. Kisfaludy-T. Évl. Új folyam 28. köt. — Kovács Béla: P. Szathmáry K. élete és művei. Kolozsvár 1911. — Vadnay Károly: Pálffy A. emlékezete. Bp. Szemle 1898. — Sz. Váry Rezső: Erdődi Pálffy A. 1904.

## SZIGETI JÓZSEF.

## A vén bakancsos és fia a huszár-ból.

## I. szakasz, 12. jelenet.

*Ilon, Lidi.*<sup>1</sup>*Lidi* (dalol).

Te kis bohó, ó ne légy oly szomorú,  
Szép szemedet ne fedje el a ború,  
Nosza rajta, nosza rajta, vigadjunk,  
A bűnnek helyet ne adjunk, ne adjunk.

Csillagokkal vetélkedik a szemed,  
Szerelemnek van teremtve a szived,  
Búval telve, hidd el, nem szép a leány,  
Hát derülj fel, te kis bohó, szaporán.

*Ilon* (lócán ülve, arcát kötényébe rejtve, sír).*Lidi* (dal után). Ugyan kérlek, hagyj fel már a sírással.

*Ilon.* Ennyi gyalázat! Az egész falu nyelvére ki van téve  
becsületem — mennyi mindent fognak a rágalmazók rólam  
beszélni!?

*Lidi.* Nos hát mit beszélhetnének egyebet, mint azt, hogy  
Lacit szereted, ez pedig igaz. Hadd mondogassák, legalább  
apád is látni fogja, hogy már késő, már nem lehet sem ellenezni,  
sem meggátolni. Úgy!

*Ilon.* Te nem ismered apámat. Az efféle hírek még inkább  
fogják nevelni haragját.

*Lidi.* Az igaz, hallod-e, be mérges ember az a te apád.  
Jaj! ha az én apám is ilyen volna, — de látod, az én öregem  
egészen más! Annak én szépen megcírógatom kétfelül a bajuszát,  
kedves atyuskámnak nevezem, aztán minden jól van, minden  
úgy megy, amint én akarom. Ó én az öregemet csak úgy a kis-  
ujjamon forgatom.

*Ilon.* Boldog vagy, ő téged szeret, de én —!

*Lidi.* Ej, a te apád is szeret téged, csak hogy te olyan  
nagyon is lágy szívű vagy, aztán nem tudsz igazán kedvébe  
járni. Pedig látod, végre is ő apád, neked kötelességed az ő  
kedvét keresni. Ha én helyedben volnék, azóta már annyit  
kértem volna, hogy nem is kívánna más férjet neked, csak Lacit.

*Ilon.* Könnyen beszélsz. Ki tudja, mit követne el dühében!  
Szegény Lacit még talán föladná, talán el is záratná.

*Lidi* (kacag). Miért? hogy szerelmes beléd? (Kacag.) A sze-  
relem ellen még nem hoztak törvényt, de nem is hoznak, ne

<sup>1</sup> Ilon a kocsmáros leánya, Lidi pedig a kántoré. Ilonnak a kedvese:  
Laci, a vén bakancsos fia. — Lidi nemcsak nevével, hanem egyénisé-  
gével és szerepével is emlékeztet Kisfaludy Károly *Kérők*-jének Lidijére.

félj, mert akik a törvényt csinálják, azok magok is mind szerelmesek; ha énreám bízna a törvénycsinálást, én mindjárt azt a törvényt hoznám, hogy minden leánynak, mikor tizenhat esztendő lesz, szabad férjet választani, és akit választott, annak muszáj — kell őt elvenni, — ha pedig el nem akarja venni, akkor mars az áristomba. Te, én a te apádat választanám; fogadom, egy esztendő múlva olyan lenne ő kigyelme, mint a bárány, csak az én kezemre kerülne.

*Dal.*

Oh azok a férfiak, mind a hány,  
Oly hamisak igazán, igazán,  
Tízszor többet ér a lány igazán,  
Igazán százszor többet ér a lány!

Akit mi megölelünk, megcsókolunk,  
Szeretünk, Dunán túl, Tiszán túl,  
Örömeben elájul, Dunán túl,  
Tiszán túl, örömeben elájul!

*Ilon.* És még tréfálni tudsz?

*Lidi.* És miért nem? no bizony! azt gondold, kiesett a világ feneke, mert apád rajt kapott, hogy kedveseddel egy pár ártatlan szót váltottál. Ha én valaha szerelmes leszek, legelőször is apámnak fogom megmondani. Látod, nem is illik ám édes apád előtt valamit eltitkolni. Igaz ugyan, hogy az én öregem egészen másforma, mint a te apád. Te, tudod-e, mit csinálók én, mikor az én atyuskám megharagszik? Leülök egy sarokba, — így, nézd — aztán elkezek sírni, de keservesen, így, nézd! (Hangosan zokog.) Ő ezt látva, egy darabig csak hallgat, kezét hátra teszi és szó nélkül sétál fel-alá (mutatja). Mikor aztán látja, hogy nagyon sok, akkor megáll, a hátam mögött. (Apját utánozza.) „No hát, te mit pityeregsz? mi bajod?“ Én nem felelek, hanem csak sírok — így, nézd — (ismét zokog). Ilyenkor ő aztán nagyot kiált. (Apját utánozva). Hallod-e! mi bajod, miért sírsz? felelj! Akkor én csak úgy fuldokolva mondom (síró hangon): Hogyne sírnék, mikor tudom, hogy kedves apámat megharagítottam, most engem már nem is szeret többé. Én nem bánom! úgyis egyszer beléugrom, tudom, a legmélyebb kútba, legalább akkor nem lesz, aki mindig bosszantsa atyuskámat. (Apját utánozva.) Elhallgatsz mindjárt! Ide gyere, ide állj! — Én szépen odaállok (síró hangon). Tessék parancsolni! (Apját utánozva.) No ne sírj — hallod, ne sírj, azt parancsolom. (Síró hangon.) Hogyne sírnék, mikor tudom, hogy haragszik édes apám rám. Ekkor szépen a keblére hajtom fejemet már aztán tudom, hogy megcsókol. (Utánozva.) „No nem haragszom, kedves leányom, csak ne sírj!“ Azt a ruhát pedig majd megvesszük az ünnepre. — Nem kell, édes atyám, köszönöm, csak ne haragudjék, inkább nem kell, jó lesz nekem az a tavali karton ruha is, most úgy sincs pénze atyusnak. (Utánozva.) Azzal te ne gondolj, az a ruha meg legyen véve s az ünnepekre kész legyen, különben nem jössz velem a templomba.

No látod, így teszek én, akkor átkapom a nyakát, addig csókolom, amíg szépen nem kér, hogy eresszem már el, — így aztán szent a béke, még új ruha is van. Így kellene tenni neked is.

Szigeti komoly drámái közül legismertebb a *Rang és mód*. Eötvös József egyik regényalakjáról, *Violáról* népszínművet írt Szigeti.

### 3. DRÁMAÍRÓK.

A dráma az abszolutizmus idején

**SZIGLIGETI EDE** nem elsőrangú költői tehetség ugyan, de mindenesetre legtermékenyebb és legértékesebb drámaírója a szabadságharc utáni másfél évtizednek is, mellette a többiek csak mellék-személyek, akik főképp az ő írói fogásait igyekeznek ellesni, bár a századközép utáni francia divatos drámaírók (Scribe, ifj. Dumas) hatása is utat talál már hozzánk. Ez a kettős hatás egymást támogatta, mert mind a kettő a színszerűség szempontját szolgálta, de a francia minták egyúttal arra is kezdték megtanítani íróinkat, amiben Szigligeti gyöngé volt: a szellemes, könnyed, hatásos párbeszédre, a színpadi társalgás művészetére. A vígjáték általában virágzóbb és sikerültebb a komoly színműnél és tragédiánál. Kiemelkedő tehetség azonban nem akad ekkori drámaíróink között.

Szigeti

**SZIGETI JÓZSEF**, aki, mint Szigligeti, színész is volt, a mestere meghonosította drámái válfajban: a népszínmű terén aratott igazi sikereket. Ő már mellőzi Szigligeti szokásos eljárás módját, a népnek az úri osztállyal való pártos éelzatu szembeállítást. Népszínműveiben a nótázó-érzelmes elem vegyül a komikaival s mintegy jelzi ennek a drámái alfajnak kettős irányú fejlődési lehetőségét: a magyar operett és a magyar bohózatot. Kár, hogy ez a fejlődés nem történt meg, legalább is nem őrizte meg, illetőleg nem vívta ki különleges, magyar jellegét.

A tragédia és a komoly színmű terén **OBERNYIK KÁROLY**, **KÖVÉR LAJOS** és **DOBSA LAJOS** érdemelnek említést, a két utóbbi, mint vígjátékíró is termékeny volt, a maguk idejében sikereket is arattak, de működésük ma már egészen a múlté.

Tóth K.

Több költőiség van **TÓTH KÁLMÁN** vígjátékai-ban. Ezek közül kettő maig sem merült egészen feledésbe. Az egyik, *A király házasodik* című, a legértékesebb drámái csoportba: a történelmi tárgyú vígjátékhoz tartozik; Nagy Lajos királyunk szerelmének felbredését ábrázolja a boszniai bán leánya iránt s e kölesönös szerelemnek az európai politika eselszövésével szemben való diadalát, a nélkül, hogy a vígjátéki hangulat levegőjében eltörpülne a király történelmi

nagy alakja. Másik munkája, a *Nők az alkotmányban* viszont a leggyakoribb, legtermészetesebb helyről veszi tárgyát: az egykorú élet eleven forgatagából, mely a legalkalmibb változatokban villant meg egy-egy örökemberi jellemvonást, a komikai torzítás jogos eszközeivel.

b) Berczik Árpád: Szigeti J. emlékezete 1905. — Moravcsik Géza: Obernyik K. Egyet. Philol. Közlöny 1889. — Prém Loránd: Kövér L. élete és drámaírói pályája 1915. — Élő Gabriella; Dobsa L. színművei 1912. — Alszegehy Zsolt: Tóth K. drámaköltészete. Egyet. Philol. Közlöny 1913.

TOLDY FERENC.

### Kazinczy és korából.

#### A 11. fejezetből.

Már itt tolakodik elénkbe azon kérdés: mint történheték, hogy e férfiú,<sup>1</sup> ki, valahányszor saját érzéseit szólaltatá meg költeményeiben, saját nézeteit fejtegeté prózai cikkekben, mesteri előszavaiban, tartalomdús leveleiben, melyek közt már ez időből találunk remekeit az epistolographiának: hogy bele nem fáradna idegen s a legkülönneműbb példányok másolásába s nyelvét és stíljét ezeknek újra meg újradolgozása által gondolá legsikeresebben kiképezhetni? holott minden nyelv, minden irodalom, a legmagasbat végre is csak nagybecsű eredeti művek alkotása által éri el...

Elmaradásunk, kései ébredésünk, s miután az az irodalmi cultura, mely azelőtt csak távol, csak a Rajnán túl ragyogott, egy szomszéd nép haladása által már a Dunáig terjede, hogy előzőnljön, elnyeljen bennünket, ha önmunkásság által sajátot nem alkotunk: e mind inkább közelítő veszély, sietést parancsolának. *Saját* kelle tehát, de mely egyszersmind a szépet is létesitse, *azt a szépet*, melyet az európai műveltség színe követel, melyet — miután a keresztyénség felvételével ősi hitregénket, költészetünket s azzal annak a szépnek még fogalmát is elvesztettük, melyet az ősmagyar tartott annak, s mely, kérdés, nem a régi turk vagy mongol szép vala-e? — amaz európai szépet mi nem találhattuk fel, hanem épen csak elfogadhattuk, de mivel nemzeti sajátságainkkal összeolvastva s ezáltal nemzetiesen újjá alkotva, úgy hogy híd is legyen az egyetemes culturához, de sajátságunk védfala is egyszersmind. Ehhez pedig *mindenek előtt nyelv kelle, mely az új tartalmat visszaadja*. Tizenkilencedik századunk legragyogóbb szellemei akkor csak lelkes *kezdők* fogtak lenni. Avagy a József<sup>2</sup> tizedében, sőt hatá-

<sup>1</sup> T. i. Kazinczy.

<sup>2</sup> II. József 1780-tól 1790-ig uralkodott.

rozottabban, egyenesebben szólok : *Kazinczy előtt* énekli vala-e Berzsenyi a maga hatalmas ódáit, megírja-e Kisfaludy Károly Csák Mátéját, Vörösmarty Zalánját, s jelen századunk édes bájos dalai lehetségesek valának-e? Hiszen maga Kazinczy költői pályájának ragyogó korszaka is csak élte egy utóbbi szakában, ötvenedik éve körül, kezdett feltündökleni, miután az eszköz *meg volt teremve — általa*. Ez vala tehát a nagy feladás, melyet, az én meggyőződéseim szerint ugyan, *egy ember, egy egyéniség birtokában*, csak azon uton oldhata meg, melyet ő választott, t. i. sok és soknemű költői egyéniségek, nemek és színek áthozatala által, hogy így a nyelv is, mint organum, a *szépnek mindennemű formái visszatükrözésére* alkalmassá legyen...

(1859.)

Ez a mű töredékben maradt; csak a fogság előtti részét tárgyalja Kazinczy életének. Rendkívül díszes kiadású munka. Kazinczy és Vörösmarty : ez a két írónk van legközelebb Toldy szívéhez.

### Középiskolai irodalomtörténeti tankönyvből.

#### Vörösmarty Zalán-ja.

A nemzet még csak egy mutatványból értesült vala Vörösmarty Árpádjának léteztéről (az Aspasia<sup>1</sup> útján 1824), midőn az, *Zalán Futása* címmel, 10 énekben, a következő évben megjelenvén, a költő híret, szinte rögtön, országossá tette. Zalán nemcsak költői mű, hanem egy, a nemzet ébredésével összefüggő, politikai tett is volt. Megérte volt még Vörösmarty azon szomorú időt, melyben a hazafiúi érzés csak búsongani, de tetre lelkesedni még nem tudott. Ennek lankasztó tudata nyilatkozott Zalánnak azon elegiai részleteiben, melyekben a költő, alanyi érzéseinek szabad ömlést engedett; de nem jelei nélkül a visszahatásra gerjesztő iránynak. Mert „a gyáva kor“ ostromozása ébresztendő, a régi nagyság dicsőítése önértre izgatandó volt. Ezért hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt; innen lengi át, az antik epos nyugalma helyett, ódai tűz az elbeszélést. Vörösmarty (mint történetünk folyamából láttuk) nem volt első, s nem maga, ki így érzett; de az ő mély lelke érezte a süllyedés fájdalmait legelevenebben, az ő ódonszerű érzülete akarta a feltámadást leghathatósabban. A nemzet szíve volt az, mely az ő kebelében oly hangosan dobogott, a nemzet érzése az, mely az ő szája által szólt az erő és önméltóság egész hatalmával. Így ő, a közérzés legvalódibb letéteményese, lett annak legpraegnansabb kifejezője is. Az 1823. év eseményei párhuzamosan hatottak ugyan Zalánnal,

<sup>1</sup> Kovacsóczy Mihály folyóirata; csak egy szám jelent meg belőle.

de avatását a bekövetkezett visszahatás a költőtől vette volt, midőn az 1825-ki törvényhozás megszólalt. Ez Zalán roppant hatása, ez annak történelmi jelentése.

Az epopoea tárgya Magyarország Árpádtóli meghódításának befejezése a Zalánon kivitt diadal által. Mint költői mű hibás szerkezetű: a történetek tarka egymásba fonódása a figyelmet terheli, a gyakran változó színhely a képzelmet megerőlteti; hiányzik az arányos tartás (Haltung), mely a hatásokat úgy csoportozza, s egymáshoz úgy mérsékli, nehogy az érdekek egymást zavarják és gyengítsék. Az epizódok, sőt némely események is, helyen kívül berendezvék; amazok még a költemény későbbi, már csak a kifejlődés felé irányzani kellő, énekeibe is átjatszván, az istenek harca idő előtt soroztatván be stb. Legtöbb nehézséggel a *csodálatosnak* megteremtése járt, melyet a költő ily műben nem nélkülözhetett, s melyre nézve nem támaszkodhatott néptudatra. Hadúrt és Ármányt, mint a jó s rossz elv képviselőit, Cornides<sup>1</sup> után a perzsa Ormuzd és Ahriman nyomán alkotta meg, s ebben, az alapeszme általános érvényénél fogva, megnyughatnánk; de ő azokat egy sereg tündérrel és jelves<sup>2</sup> személlyel veszi körül, a nélkül, hogy hitregei világába bizonyos rendszert hozott volna. Annál szerencsésb volt a költő a tárgy megválasztásában, mely a mondai és történelmi kor érintkező pontjáról vétetett, még pedig annak döntő momentumától; és nagyszerű annak felfogása, mely szerint Árpád úgy jelenik meg, mint egy világtörténelmi missióval megbízott hős, Magyarország megalapítása úgy, mint egy szerveződni nem bíró földrész regenerációja: a nagy művet elhatározandó esemény pedig csak egy népek harca által, sőt, a feladás nagyságának éreztetésére, a földöntúli hatalmak közbenjövetelevel — eldönthetőnek tüntetetik fel. Nagy erőt és változatoságot fejt ki személyei megalakításában s azoknak mind nemzeti, mind (az előtérbe lépőknél) egyéni tulajdonaik ethnologiailag és lélektanilag valók. A legkülönbözőbb kedélyállapotok, szenvedélyek és indulatok festése erőteljes, csatáinak leírásai elevenek, nagy vonásokkal hatók, általános emberi érdekekkel összeszővődésük által pedig részvételünket élénken foglalkodtatók. Művészi bölcsességgel alkalmazza költőnk hasonlításait és hasonképeit; ezek t. i. nem ékesítésül, hanem mindig fontos momentumokban, belső állapotok vagy külső cselekvények hatályosb érzékitése végett vannak. Végre bámulatra ragad a nyelv teremtői kezelése. Vörösmarty nyelve újszerűbb minden újítóénál, de nem új képzések, hanem fordulatai s a kifejezés által, melyek mindemellett mindig tösmagyar jelle-

<sup>1</sup> Cornides Dániel történetíró. Legnevezetesebb munkája: *Commentatio de religione veterum Hungarorum*. Viennae 1791. (A magyarok ősvallásáról.)

<sup>2</sup> Jelképes, szimbolikus.

műek, hatályosak, szépek. A hexameter pedig, mellyel eposi költeményeiben él, majd pompás, méltóságos, majd rohanó, vagy játszi, de mindig jellemes; s annyi zengzetességgel (numerussal) bír, minővel egy költőnknel sem. Mintha ő találta volna fel azt, mintha vele a világ nyelveit versenyre hívná ki.

Így Vörösmarty, ki lírai alanyiságával s dúslakodó képzelmével, mely földet és eget, történetet és tündérvilágot egymásba sző, s a psyche lajtorjájának minden fokain játszik, egész lényege szerint regényes költő; s amidőn a regényes tartalmat az antik epos műformáival legbensőbbben összeolvastja, ezzel a classica-i-nemzeti epos körében egy új, Czuczor és Horváth Endrétől különböző, Székely által megindított nemnek, a *classica-i-regényesnek* főképviselőjévé lett.

Toldy e művének a címe: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban*; két kötet; első kiadása: 1864—65; további kiadásai: 1868, 1872, 1878. Kitűnő munka; pl. Zalán Futásá-ról ma sem igen tudunk egyebet mondani, mint amit ez a könyv mond, — de középiskolai tankönyvnek manapság el sem képzelhető, nemcsak nehézkes stílusáért, hanem a felnőttek elméjét is próbára tevő rengeteg adata és tárgykörének túlságos bősége miatt; az irodalom fogalmi körébe bevonja a történetírást, nyelvészetet, földrajzot, hit-, bölcsészet-, történet-, természet-, hadtudományt, szóval a szellemi élet egész területét. — Ennek a munkának a jeligeje: „A mult hatalmunknak egyik eleme. (Disraeli az angol parlamentben ápril 3. 1865.)“

*Toldy Ferenc 1805-ben született Budán. Gimn. tanulmányait Cegléden, Pesten, Kassán végezte. Orvostudományi oklevelet szerzett, majd nyugateurópai tanulmányutakat tett. 1835-től 1861-ig a M. T. Akadémia titkára volt; 1861-től 1875-ig, haláláig, a budapesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára.*

## TOLDY FERENC.

Nemzeti költészetünk fénykorához három olyan író munkássága is hozzátartozik, akik korszakos fontosságú szerepet vívtak ki ma guknak irodalmunkban, de részint nem a költészet terén, részint a költői tehetségnek nem eredeti alkotó tevékenységével. Nem lángelme egyikőjük sem, de mind a hárman pótolhatatlan útépítői irodalmunk helyes irányú fejlődésének, mind a hárman sokak mulasztásának jóvátevői, egy-egy nagy eszme ir odalmi apostolai, egész nemzedékek irodalmi nevelői. Az egyik, Toldy Ferenc, a magyar irodalomtörténetnek, mint tudománynak, megteremtője, a másik, Gyulai Pál, a

magyar kritikának, a harmadik, Szász Károly, a magyar műfordításnak legnagyobb érdemű mestere. Kettőjük munkássága jóval túlnyúlik korszakunk határán, de mindhármuk hivatásának legigazibb területe az abszolútizmus kora, ettől nyerték a lelkiismereti elhivatást nemzeti fontosságú irodalmi feladatokra.

Schedel Ferenc budai németajkú családból származott s csak férfikorában változtatta meg a nevét TOLDYra. De léleken már fiatalon magyarrá lett; nemesak megtanulta nyelvünket, hanem — orvosi oklevelét félretéve — mohó lelkesedéssel lépett reformkori irodalmunk többi önzetlen munkása közé. Költői kísérleteken kezdte (lefordította Schiller „Räuber“-jét), de ezen a téren kudarcot vallott. Idejében ráeszmélt igazi hivatására, mely arra jelölte ki őt, hogy másoknak — az összes magyar íróknak — költői termékeit vegye gondjaiba, a régieket felkutassa, megmentse a feledéstől, kiadja vagy újranyomassa ezeket, majd pedig egészében át-megáttanulmányozván irodalmunkat, élénk tárja az ezeréves magyar szellem legszebb teljesítményét, megállapítsa fejlődésmenetét, vezéreszméit, nagyobb-kisebb rangú művelőit s nemzeti jelentőségüket. Az *Athenaeum* folyóirat egyik szerkesztője s pályája első felében buzgó kritikus is volt, de halhatatlan érdeme a magyar irodalomtudomány anyagának összegyűjtése, művelődéstörténeti széles alappal való ellátása, a fejlődés szakaszainak megállapítása, s a nevezetesebb írói alkotások esztétikai értékelése. Elképzelni is nehéz, hogy egy életen át tartó, szakadatlan, tervszerű munkának miesoda lelkesedése volt szükséges e nagy feladat megvalósításához. Ilyenre csak a belső elhivatottság képesítheti az embert. Toldy már fiatalon megírta költészetünk történetét egy németnyelvű kötetben, de az ő igazi ideje is a szabadságharc bukásával érkezett el. Ahogy Szalay László nemzetünk történelmének tanulmányozásába, úgy mélyedt el Toldy irodalmunk multjának vizsgálatába, hogy belőle nyerjen bizalmat a jobb jövő iránt. Egyik művének jeligéjéül egy angol államférfi mondatát idézi: „A mult hatalmunknak egyik eleme.“ Valóban, a legeredményesebb hazafiúi eselekedetek egyike volt az ő működése, mely ellen a cenzúra sem tehetett kifogást, pedig nemzeti önállóságunk létjogát semmi sem hirdethette határozottabban, mint a leigázott magyarságnak Toldy műveiben feltáruló szellemi és művelődési szép multja... Toldy elvéülhetetlen érdemét nem esőkentí az a természetes körülmény, hogy mestere és barátja iránt: Kazinczy és Vörösmarty iránt nem tudott szigorúan elfogulatlan lenni, hanem az ő működésükben látta egész irodalmunk esúcsponjtját még akkor is, mikor már Petőfi és Arany költői alkotásait is ismerte. Ezt a főtévedését némely apróbbal együtt helyreigazították jeles kortársai és utódai, első-sorban Gyulai Pál, de irodalmunk történetének keretei és anyaga tekintetében lényegileg ma is Toldyra támaszkodunk.

b) Gyulai Pál : Emlékbeszéd T. F. felett. M. T. Akadémia Évkönyvei 1876. — Négyesy László : T. F. emlékezete. Bp. Szemle 1905. — Riedl Frigyes : T. F. emlékezete. Akad. Értesítő 1906. — Császár Elemér : A negyvenes évek kritikai munkássága. Irod. Közlem. 1923.

## GYULAI PÁL.

### Szeretnélek még egyszer látni.

Szeretnélek még egyszer látni  
A kertben, ott a fák alatt,  
Hallgatni édes csevegésed,  
Mint gyermek úgy örülni véled,  
Szakítva a virágokat.

Szeretnélek még egyszer látni  
Homályos őszi délután,  
Kandallódnál a karosszéken,  
Ha mintegy elringatva, ébren  
Alszol s álmodva népsz reám.

Szeretnélek még egyszer látni,  
Midőn úgy várod jöttömet,  
Megismersz immár a távolból,  
S bár ajkad olyan hidegen szól,  
Elárul néma örömed.

Szeretnélek még egyszer látni,  
Szép csöndes nyári estvelen,  
Holdfénynél az akácok árnyán,  
Midőn fejed' keblemre hajtván,  
Így suttoysz : Még maradj velem !

Szeretnélek még egyszer látni  
A vén udvarház csarnokán  
S ha elhangzott az Isten-hozzád,  
Még visszanezni utolszor rád  
S először sírni igazán.

Szeretnélek még egyszer látni  
Meggyógyítna egy pillanat.  
Mit szenvedtem, feledni tudnám,  
S még egyszer örömet feldúlnám  
Éretted ifjúságomat.

### Horatius olvasásakor.

Oh, Róma, Róma, megalázott Róma !  
Horatius ím örömről dalol,  
Miként ha rajtad rablánc nem is volna,  
S díszében állna még a Capitol.  
Oda a hit és oda a szabadság,  
Egy ember isten — hogy túrhetni meg !  
Dicsőségét lángelmék harsogtatják,  
Nincs többé nép, csak élvező tömeg.

Avagy csalódom, s e hizelgő óda  
Csupán adó, melyet fizetni kell,  
S ha lelkével adózik egész Róma,  
Mért volna ment az, aki énekel?  
Avagy talán az örömök dalában  
A költő szíve majd hogy megszakad.  
S némán kiált : „A Brutusok honában  
Csupán a jókedv s mulatság szabad.

A félelem, az önzés, élvezetvágy  
Kiől belőlünk minden szent hitet !  
Erény, te pusztá név, te meg, szabadság,  
Egy álomkép, mit bírni nem lehet.  
A bölcsesség Epikur tudománya,  
És az egyetlen erkölcs : az eszély.  
A közügyektől vonulj a magányba —  
Történjék bármi, tórd el, vígan élj !

Néz, nézd : Soractét magas hó borítja,  
Tégy fát a tűzre, bőven tölts, igyál ;  
Ne kérdezzesd, mi a jövőnek titka,  
Előbb-utóbb csak eljő a halál.  
Addig hát élvezd, amit sorsod enged,  
Övezzé mirtus fényes fürteid',  
Ne vesd meg a bőrt, táncot, dalt, szerelmet,  
Az élet drága, legfőbb kincseit.

Boldog, ki messze a világ zajától  
Földét mivelve, önkedvére él,  
A gazdagság- és szegénységtől távol,  
Arany középszer ! benned hisz, remél.  
A bércoromra sujt inkább a villám,  
A szél a legmagasb fát dönti meg.  
De minden oly ép Tibur völgye táján,  
Virágon, bokron lágy szellő lebeg.

A természet, művészet annyi bája  
Köszönt és kínál minden lépteden,  
S ha éjjel üt a légyott várt órája,  
Mi édesen suttog a szerelem !  
Kit kedvelsz jobban : Chloét-é vagy Pyrrhát?...  
De az idő fut, csak beszélve így :  
Szakítsd le minden órának virágát,  
És a jövőbe kevésbé se higgy !"

Oh, édes hang, oh gyönyör nagy költője,  
Ne bájold el borongó lelkemet !  
Nekünk is ott áll Philippi mezője,  
Hol annyi sok, hol minden elveszett.  
Korunk talán hasonló a tiédhez,  
Ez új világ is már rothadni kezd,  
De fáj sebünk, de szívünk mély bút érez,  
Hitünk jelképe szenvedés, kereszt.

Szenvedve, küzdve és lemondva élni...  
Nem legnagyobb rossz börtön és halál,  
Az igazságban ne szűnjünk remélni :  
Egy-egy nagy eszme még utat talál.  
A költészet, bár törve égi szárnya,  
Még fönnen száll, még folyvást tenni hív ;  
Ha íjeszt is a kétség rémes árnya,  
Szenvedj, remélj, higgy, lelkesülj, te szív !

Gyulai költeményei közül általánosan ismertek még :  
elégiák : *Szüreten, Margit szigetén, Bálteremben*, satirák : *A népszerőség, Széchenyieskedők*, ballada : *Pókainé*, románcok : *Hadnagy uram, Éji látogatás*, verses népmesék : *Krisztus és a madarak, Igazság és Hamisság, A gonosz mostoha*, költői elbeszélés : *Szilágyi és Hajmási*, verses regénytüredék : *Romhányi*.

Nevezetesebb szépprózai művei : novella : *A vén színész*, terjedelmesebb elbeszélések : *Varjú István, Egy régi udvarház utolsó gazdája*, keretes novellafüzér : *Nők a tükör előtt*.

## A „Petőfi Sándor és lírai költészetünk“ e. tanulmányból.

Petőfit sokképpen fogják föl s ítélik meg. Mindenki elismeri költői nagyságát, de nem ugyanazon okból. Neki is megvan az a szerencsétlensége, mi sok nagy költővel közös: nem azon oldalról becsülik meg legtöbben, hol valóban nagy s utánczóik mindinkább emelik ki gyöngéit, melyeket eddig az eredetiség s összes költészetének varázsa takart.

Az a jurátusi szilajság és nemes hév, az a hetyke dac és szeretetreméltóság, az a vidám gondatlanság s mély erkölcsi érzés, az a lelkesült szabadságszeretet s erős fajnőszkeség, mi mindjárt fölléptével költeményei egy részén feltűnt, csakhamar az ifjúság kedvencévé emelte. S ő valóban eszménye volt az akkori ifjúságnak s az még a mainak is. Minden megvolt benne, mi a magyar ifjúságot jellemzé, mikép az otthon, a megyegyűléseken, a patvarián, a zajos tivornyák, utcai és kávéházi életben megjelent. Költészete központjául saját egyéniségét kellett vennie, hogy e szellemnek hangot adhasson. De az ő egyénisége sokkal eredetibb volt, mint a legtöbb magyar ifjúé. Ő katonáskodott, színész volt, járta az élet utait, ma mint úr, holnap mint koldus, kalandjai, fájdalmi s örömei voltak, mikről sok embernek alig lehet fogalma. Mint huszonkét éves ifjú egy harminc éves férfiú élményeivel bírt, a nélkül, hogy kedélye elvesztette volna ruganyosságát. Mindez bizonyos keserőség- és jókedvvel ruházta föl, mi egyéniségéből folyt s humorban kereste költői formáját.

Természetesen jogosítva érezte magát egyéniségét oly mértékben vinni be a költészetbe, mikép azt még magyar költő nem merészlé. Csak elbámultak, midőn egy költő olyanokat vallott be magáról, melyeket igen sok ember szégyelt volna. De azt senki sem tagadhatta, hogy midőn ő elbeszéli, mikép hagyta ott az iskolát, mint barangolt mint közkatona és színész, mint fázott Debrecenben, mily jó estéket töltött barátaival bor mellett, mint látogatta meg mészáros atyját, minő élményei voltak a fővárosban és vidéken, le egész addig, hogy ruhája kopott és pénze nincs, sokkal érdekesebb, költőibb, mint sok költő méltósága, finom szemérme és magas eszméi.

Költészetének e nyilatkozata nemcsak újdonságával hatott, hanem jellegzetessége, humora s azon szabad szellemmel fogva, mely éppen úgy harcot izen az életben a csupán üres illem s álszégyen nyomorúságainak, mint visszahatáskép tűnik fel széptanunk azon különös követelése ellenében, mely a költőt ki akarja vetkőztetni egyéniségéből s egyenruhakép valami közjelleggel ellátni. Éppen ezért szemére vetik Petőfinek, hogy érzéseket, viszonyokat énekel meg, melyekhez művelt embernek nem lehet köze. De ki határozza meg, mit értsen a művelt ember fogalma alatt, midőn a lélek és szív betegségei is műveltség

gyanánt árultatnak. A költészet tárgya az emberi legegyénibb árnyalataiban, mit többé-kevésbé minden ember megért a műveltség bármely fokán s éppen úgy feltalálhat a nyomor tanyáin, mint a legelső szalonban.

Heinet utánozza : mondják másfelől s tőle tanulta el az untalan kacérkodást egyéniségével. De vajjon Heine-e Petőfi? Igaz, egyetlen költő sem foglalkoztatja egyéniségével oly sokat az olvasót, mint ők ketten, azonban minő nagy különbség a két egyéniség közt. Heineban minden szeretetreméltósága mellett van valami daemoni, mi kellemetlen hatást tesz a kedélyre ; Petőfi egyéniségén derült humor ömlik el s legfőlegb csak nyersségén botránkozhatnánk meg. Heine érzésekkel kacérkodik, melyeket többé nem érez, Petőfi mindig lelkéből veszi a hangot. Heine költészete a blazirtság, csalódott idealizmus s a legkeserűbb ironia hatalmas költészete, Petőfiben a természet fia szól, ki nyomora és csalódásai közepett is megőrizte hitét s remélni tud az emberiség-, szerelem- és szabadságban. Heine a legköltőibb álmok s a legridegebb próza közt hánykódva sárral dobál minden szentet, Petőfi sohasem megy túl egy bizonyos határon s mindenüvé elárasztja a szeretet melegét. Mindaz, mi Petőfiben Heinera emlékeztet, egy pár érzelmesen kezdődő s tréfás végzetű dal. A többiben sem az érzület, gúny és élc, sem a fordulat s művészi alakítás nem a Heineé.

Az egyéninek jogát a lírában nem tagadhatni meg. A kérdés mindig csak a körül foroghat : elég érdekes, elég költői-e az egyéniség? A Petőfié az volt, s midőn nyilatkozott, a legköltőibb képek- és érzéseknek adott életet. De látni lehetett, hogy túlmegy a netovábbon. Önvallomásait sokkal nagyobb tetszéssel fogadta a közönség, mintsem túlzásokra ne ragadja őt. Negédelnie is kellett, hogy sokat beszélhessen magáról s belé vegyítene ingerlékeny hiúsága kitöréseit. Annyira megszokta mindazt, mi szívéen fekszik, elmondani, mindazt, mi eléje bukkan, leírni, hogy olyat is mondott el s írt le, mi tulajdonképpen nem költészet.

S mi történt? A közönség ez oldalról találta leggenialisabbnak, s utánczóit ezt tanulták el tőle leghamarabb. Ma már minden kezdő egyéniségét tolja az előtérbe, legyen az bár legérdekelenebb. Könnyű mesterségnek hiszi arról írni, mi mindennap megtörténik vele. Azt képzei, hogy amit Petőfi költőivé tudott teremteni, ő is tudja, s mi neki nem sikerült, most már sikerülni fog. Úgy látszik, mintha Petőfi csak azért született volna, hogy a genialitást divatba hozza. Minden különbség, minden hóbort annak kereszteltetik. Bővében vagyunk a lángelméknek s e lángelmék egymáshoz a csalódásig hasonlók...

Rendkívüli irodalomtörténeti jelentőségű tanulmány ez ; mondhatni : csálhatatlan útmutató volt az ötvenes évek izlésbeli

zürzavarában. Hogy ma már úgyszólván minden mondata közhelynek tetszik: éppen ez a fődicsősége Gyulai kritikai éleslátásának; lényegileg ma is olyannak látjuk Petőfit, amilyenek ő rajzolta meg először (1854-ben.)

Gyulainak két nagyobb szabású irodalomtörténeti monografiája van: *Katona József és Bánk bánja* és *Vörösmarty életrajza*. Kritikai dolgozataiból eddig két kötetnyi gyűjtemény jelent meg, dramaturgiai dolgozataiból ugyanennyi.

*Gyulai Pál 1826-ban született Kolozsvárt. Tanár volt a kolozsvári ref. kollégiumban, majd Teleki Domokos gróf titkára; az ifjú Nádasdy Tamás gróf nevelőjeként egy évet külföldi nagyvárosokban töltött. 1858-ban nőül vette Szendrey Máriát, Petőfi özvegyének nővérét. Ismét tanár lett Kolozsvárt, majd Pesten, Toldy F. halála után pedig ő kapta meg az egyetem irodalomtörténeti tanszékét. Hosszú időn át elnöke volt a Kisfaludy-Társaságnak, osztálytitkára a M. T. Akadémiának, szerkesztője a Budapesti Szemlének, a M. Népköltési Gyűjteménynek, az Olesó Könyvtárnak. 1909-ben halt meg.*

### **Idézetek Gyulai kritikai dolgozataiból:**

Én egyes részletekre keveset tudok hajtani, akár mint ember, akár mint műbíró. Engem valamely műben pár szép hely, sikerült rész meg nem veszteget, ha az egész elhibázott, s a szellem összes hatása lehangol, untat vagy éppen visszadöbent. Óh akkor mi sem volna könnyebb, mint nagy költők, kitűnő íróknak lennünk! Pár kedves verssort, néhány szép lapot mindenki írhat. S ki nem mond néha napján igazat, jót, szépet, saját vagy más gondolatjait? Becsülni sem igen tudok valakit azért, mert egyszer másszor kötelessége szerint cselekedett, ha egy egész élet változatos folyamában nem fejt ki erkölcsi erőt, jellemet. Óh akkor úton-útfélen annyi szilárd jellemű emberrel szoríthatnánk kezét, mint ahány gyöngé vagy nyeglére találunk!

Az mindig másodrendű kérdés, vajjon a kritika méltányoló vagy szigorú legyen-e? a fődolog az, hogy elve legyen, pártatlannak mutakozzék, mértéket tartson és szolgálja a tudomány és művészet haladását és követeléseit. Az előttem nagyon közönyös dolog, hogy ha valamely írónak üres bókot mondanak, mert örülni tud neki, ha valakit gáncsolnak, mert sérteni akarják s fel bír rajta indulni. Én azt sem bánom, ha leggyengébb mű is talál vevőre, ennek is meglehet a maga haszna, a nyomdászra, íróra s talán az olvasóra is. Általában itt belőlem sem kenyér-irígység, sem sértett hiúság nem szólhatnak. Én nem az iroda-

lomból élek, én nem adtam ki könyvet, se szerkesztő nem vagyok, hogy előfizetőket hajhásszak. Mindez rám nézve igen közönyös dolog, tőlem mindenki boldogulhat, csak örülni tudok rajta. De az nem közönyös, midőn tapasztalom, hogy a kritikusok az olvasóközönségnek, mely hála Isten! mindinkább növekedik és éppen társadalmunk csak magyarul értő rétegéből, izlését rontják, fogalmait összezavarják; midőn a silány művek annyi kiadást érnek, mennyit a jelesek alig; midőn a közönség ingadoz s a kitűnő író a középszerűvel egy rangba helyezi; midőn a valódi tehetség és alaposság annyi méltánylatra talál, mint a tehetség hiánya és felületesség, s a széptani és irodalmi fogalmaknak anarchiája áll be. — S mindezt mi idézi elő? Az elvtelenség, pártosság s a nemzeti hiuság tömjénezése...

—

Van két oly időpont, midőn a kritika nem lehet eléggé kerülhetetlen és jóakarató: egyik, midőn genialis vagy kitűnő költők egy s másban oly irányt követnek, mely vagy a nemzeti állapotokra, vagy a társadalomra, vagy magára a művészetre nézve veszélyes; másik, midőn egy nagy költő letüntével interregnum áll be s azok, kik nyomán haladnak, a helyett, hogy mesterök iskoláját saját egyéniségök szerint új oldalról tüntetnék föl, mind szűkebb modort húznak le belőle, mi minden költői forma sorsa, ha a szellemet, az éltető eszmét veszteni kezdi...

—

Ne gondolja senki, hogy a közönség szerintem valami profanum vulgus, kit figyelembe sem kell venni. Sőt nagyon is figyelembe veendő. De miért alázza magát akár költő, akár kritikus rabszolgájává, midőn, ha ereje van hozzá, vezetője is lehet?

—

A költészet forrása a természet és emberi szív. A költők művészetük örök szabályait mindig innen merítették s fogják meríteni ezután is. Az a legnagyobb lángész, ki e szabályokból legtöbbit s legmélyebben merít, s az a legcsekélyebb tehetség, ki e szabályokat legkevésbé érti. S ide fejlődés, tanulmány vezet, mert nem kifejlődve születünk a világra, csak tehetségekkel felruházva s e tehetségek is annyira alá vannak vetve az esetlegességeknek, hogy csaknem általuk föltételezvék. Azonban a fejlődés és tanulmány lehet öntudatos és öntudatlan; azonban az ember, kivált a költő, nem mindig könyvekből tanul; azonban egyik költő kifejlődésére kedvezőbbek a kor- és magánviszonyok, mint a másikéra; azonban a lángész és kitűnő tehetség könnyebben és másképpen tanulnak, s a tanul-

taknak jobban hasznát tudják venni, mint akik nem azok. Mit kell hát tanulnia a költőnek? A természet és emberi szív örök szabályait s mindazt, mi ezzel összeköttetésben van, mert e tanulmány képezi a költészet lényegét. De ez, noha a legfőbb, még nem minden. A költészetnek formája is van, s ide a széptan vezet, mely tulajdonkép nem egyéb, mint a formák tudománya. Ez sem önkényes tudomány. A forma és technika szabályai a dolgok és a nyelv benső természetén alapulnak, költők alkotják meg előbb tapogatódzva, aztán biztosabban s a műbölcsész csak nyomukban járva fejti ki teljes rendszerré. S vajjon ezt nem kell tanulnia a költőnek, ha mindjárt lángész is?... Különös! A festész, zenész, szobrász, építész hosszú éveket tölt művészete tanulmányozásában, míg valami remeket vagy kitűnőt állít elő. Csak a költészet volna azon könnyű művészet, melyre elég némi hajlam, némi tehetség, némi naturalistaság; a költészet, mely a természetet és emberi szívet tükrözi vissza, s melynek eszköze a nyelv, az ember és hazafi legdrágább kincse?... Azért ne szidalmazza senki a valódi költői tanulmányt, mert a művészetet szidalmazza és kontárságát védi. Azért ne keresse senki a genialitást a művészet örök törvényei áthágásában, mert a legbiztosabban fogja semmivé tenni tehetségét...

Leginkább a kitűnő írókat kell bírálni s nem a közép-szerűeket, kiket mellőzhetni is...

Igaz, hogy némely elmélet csinálmány, de vajjon a benyomás mindig csalhatatlan-e s nem lehet-e a rokon- és ellenszenv, esetleges körülmények vagy éppen rossz ízlés csinál-mánya?

## GYULAI PÁL.

**GYULAI PÁL** írói munkásságának kritikai oldala az első-rendű fontosságú, de költői alkotásai is értékesek.

**Lírája** Költészete a líra és az epika területéhez tartozik. Lírai és kritikusi egyéniségének egymáshoz való viszonya némileg emlékeztet elődjére, Bajzára, esakhogy a Bajza vérmérsékletének kettőssége még feltűnőbb. Gyulai líráját is — harcias keménységű kritikusi modorával ellentétben — valami halk, lágy, bár jó értelemben vett érzelmesség, a merengő hangulat szelídsége jellemzi, mely legszívesebben a bánat húr-jain játszik, akár egyéni életviszonyai ihletik meg, akár a haza sorsa, vagy magasrendű, nemes gondolat. E szabály alól csak szatirái a kivételek; ezekben erkölcsi felháborodása néhol

metsző gúnnyal ostoroz egy-egy elterjedtebb társadalmi, vagy nemzeti hibát. Ódai föllengésre ritkán ragadtatja magát, inkább valami vigyázó mértéktartás jellemzi, mintha kritikusai hajlamának fogadna szót költői ihlete. Abban is hasonlít nagy múgondra valló lírai költészete a Bajzáéhoz, hogy inkább hibátlan, semmint kitűnő.

Elbeszélő költészete részint verses, részint prózai darabokból áll. Verseit itt is a tartalom és alak összhangja, műgond és finomult ízlés tünteti ki. Néhány balladán, románcon, népmesén kívül egy töredékben maradt nagyobbfajta költői elbeszélés tartozik ide: a R o m h á n y i című. A gyászos nemzeti kudarc hatása alatt Gyulainak a lelke is fogékonyvá vált a lírailag megszaggatott s szomorú kifejeletű epikai előadásmód iránt, de ő nem Byront, hanem ennek tanítványát, az orosz Puskind választotta mintául; Puskin Anyeginjének hatása a R o m h á n y i n félreismerhetetlen a tárgyi bonyodalomtól kezdve a versalak dallamos, strófás jellegéig, bár Gyulai meg tudja adni a kellő eredeti színt alakjainak is, a háttérnek is, és a mű szomorkás hangulata is természetszerűen árad az egykorú magyar nemzedék fanyar jelenéből és tragikus emlékeiből.

Verses  
epikája

Szépprózai munkái sem maradnak értékben az előbbieik mögött. Nagyszabású feladatokra itt sem vállalkozik, de amire vállalkozik, azt elismeréreméltó sikerrel meg is valósítja. Igazi regényeket nem írt, de van három olyan elbeszélése, amely terjedelmileg is, egyéb tekintetben is a novella és a regény műfaji határára illik. Ezekben is, apróbb beszélyeiben és rajzaiban is azt a Gyulait látjuk, aki ismeri tehetsége mértékét, s a helyesen kigondolt tárgyat tapintatos felfogással, komoly műgonddal, kiváló jellemző erővel s tiszta, egyszerű, mégis művészi stílussal dolgozza fel.

Széppró-  
zája

A költészet területén tehát nem tartozik a legnagyobbak közé, mint kritikust azonban mindmaig őt illeti meg nálunk az elsőség. (Jeles kritikustársai voltak az abszolutizmus idején: E r d é l y i J á n o s és S a l a m o n F e r e n c.) Nem épített ki külön esztétikai elméletet, mások elméleti rendszerei közül sem szegődött egyikhez sem, hanem a külföldi és hazai irodalom nevezetesebb termékeiből vonta el kritikai meggyőződésének alapelveit, így fejlesztette tudatos világnézeté a lelkében lakozó művészi és erkölcsi érzéket. A művészi és az erkölcsi érték szempontja mindig együtt érdekli Gyulait, nem mintha összetévesztené őket egymással, hanem mert ösztönös hajlam és a költői remekek olvasásából leszűrte tapasztalat egyaránt arról győzte meg, hogy ez a két szempont nem azonos ugyan, de ellentétbe sem szabad jutniok egymással. Kritikai működése éppen azért vált óriási hatásúvá, mert elveinek őszinteségéért emberi jellemé-

Kritikusi  
egyénisége  
és műkö-  
dése

nek erkölesi kiválósága kezeskedett. Költői művek megbírálása Gyulai szerint mindig az erkölesi igazság szolgálatát jelenti; viszont azzal is tisztában volt, hogy sokan csak ürügyként, rossz-hiszeműen hozakodnak elő erkölesi szempontokkal; az ilyen eljárás ellen mindig kész volt síkra szállni. Kritikusi fölléptét is az a fogalomzavar tette szükségessé, amely az ötvenes évek elején egyre jobban meggyökeresedett a közvéleményben s amely szintén hasonlóságot teremt Gyulai és Bajza működése közt. Kazinczy nemzetébresztő tevékenysége a tehetségesek mellett egy csomó tehetségtelen embert is rászabadított az irodalomra s Bajzának heves tollharcokban, népszerűségét veszélyeztető bírálatokban kellett hirdetnie, hogy a tehetségtelen költőknek nincs joguk a hazafias jószándék erkölesi védelme mögé menekülni. A szabadságharc bukása után ismét hajlandó volt a nemzeti közvélemény hazafias érdemül tekinteni azt, ha bárki verseket vagy novellákat kezdett írni magyar nyelven, főként ha tele voltak azok hazafias önérzettel és dísekvéssel. Gyulait sem riasztotta vissza a feladat népszerűtlen, háládatlan természete, hanem megkezdte tisztító, rendteremtő kritikai működését s törhetetlen igazságszeretettel, meg nem alkuvó következetességgel folytatta azt csaknem félszázadon át. — Hirdette, hogy a költői tehetség isteni adomány s e nélkül nincs helye senkinek a költészetben, de a költői tehetséggel való visszaélés, a művészi célnak a nagy tömegek alacsony ízléséhez való lesüllyesztése: árulás a költő magasztos hivatása ellen. A végletes irodalmi irányoktól, a tehetség túlzó önkényeskedésétől idegenkedett, okos józansága bizonyos elvi korlátok közt érezte jól magát, de rideg szabályok merev alkalmazásába sohasem tévedett bele. Különös kedvvel és gondnal figyelte drámairodalmunkat s a költői és színpadi hatás egyoldalúságai helyett e két szempont összhangját jelölte meg a drámaírók igazi feladatának; világosan látta s kitűnően fejtegette a színész osztályrészét a dráma költői szépségeinek érvényrejuttatásában. Fél-évszázados kritikai működésének első két-három évtizedében, mondhatni, korlátlan tekintéllyel irányította társadalmunk műveltebb rétegének irodalmi köztudatát, legfeljebb a Jókai megítélése terén nem értett vele egyet ez a köztudat, bár itt is inkább csak ösztönös tiltakozásra volt képes, nem pedig Gyulai ítéletének megcáfolására. A század vége felé azonban egyre inkább eltávolodott Gyulai változatlan, következetes álláspontjától a változó korszellem és közízlés, Gyulai elvszerűségétől az elvek uralmát megúnt impresszionizmus, Gyulai sziklaszilárd erkölesi felfogásától a világnézeti szkepticizmus. De a Gyulai kritikusi tekintélyének megcsökkenésével le is zárult egész irodalmunk legnagyobb korszaka: az a korszak, amelynek tetőpontját Petőfi és Arany költészete képezi; Gyulai örök érdeme, hogy a magyar irodalom nemzeti klasszicizmusának ezt a két legnagyobb

lángelméjét kortársainak köztudatában jogaihoz juttatta, költészetük értékét megmérte s a művelt magyar közönség ízlését mintegy hozzánevelte ennek a költészetnek nagyszerű szépségeihez és erkölcsi nemességéhez.

a) Válogatott költeményei. Magy. Kvt.

b) Hatvany Lajos : Gy. P. estéje. Nyugat-Kvtár 1909. — Schöpflin Aladár : A fiatal Gy. Nyugat. 1909. — Horváth Ferenc : Gy. P. lírája. Karcagi ref. gimn. értes. 1910. — Riedl Frigyes : Gy. P. Bp. Szemle 1910. — Angyal Dávid : Gy. P. U.-o. 1910. — Kozma Andor : Gy. P., az ember és a költő. Kisfaludy-T. Évl. 1912. — Galamb Sándor : Gy. P. novellái. Irod. Közlem. 1919—21. — Papp Ferenc : Gy. P. Romhányija. Bp. Szemle 1919. — Négyesy László : Tompa, Lévyay, Gyulai. A Kisf.-T. Magyar Klasszikusok c. kiadványában 1920. — Dóczy Jenő : Gy. P. kritikai elvei. Nyugat 1922. — Papp Ferenc : Gy. P. lírai költészetének fejlődése 1842-től 1858-ig. Irod. Közlem. 1922. — U.-ő : Gy. P. és Pataki Emilia. Debrecen 1927. — Mitrovics Gyula : Gy. P. esztétikája, idézetekben 1926. — Voinovich Géza : Gy. P. emlékezete. Akad. Értes. 1926. — U.-ő : Gy. P. 1926. Irod. Füz. — Zoltvány Irén : Gy. P. emlékezete. Kath. Szemle 1926.

## SZÁSZ KÁROLY.

### Iduna.<sup>1</sup>

Ne kapd föl nevét, kósza hír!  
Adj néki nyugtot, néma sír!  
Fedezd be árnyal, zöld berek!  
Felejtsetek el, emberek.

Hagyjátok el hát, hadd legyen  
Felejtett sírja jeltelen;  
És néma hideg sírkövén  
Ne legyen könny : csak az anyém !

Nem élt a végett : hogy nevét  
A hír szellője hordja szét.  
S ha dalolt : mint a csalogány  
Magának énekelt csupán.

Ne több virág, mint amelyet  
A jó természet ültetett;  
Ne több dal : csak mit egy szelíd  
Bús csalogány énekel itt.

Szelíd dalán, — mit tudta ő :  
Elmereng-é az átmenő?  
Vagy pusztában elhangzik-e  
Lelkének hangja : éneke?

Felejtsetek el, emberek!  
Fedezd be árnyal, zöld berek!  
Adj néki nyugtot, néma sír!  
Ne kapd föl nevét, kósza hír !

### Toldi Szerelme olvasása után.

Toldi szerelméről hogy készül az ének :  
Zöld lomb se' sugá meg csacska hír fülének ;  
Titokban alatta mi készül : előre,  
Nehogy örömben szót ejtsen felőle.

Így a régi mondást, mit róla Petőfi  
Mondott vala egykor, másodszer betölti :  
„Míg más a borostyánt szedi levenként,  
Neked koszorúban kell adni a repkényt !“

Ifjak, akik arra már nem emlékeznek,  
Fitymálkodva kérdik : „Mit akar itt ez meg?“

<sup>1</sup> Szász Károly korán elhunyt első felesége, ki maga is költő volt, s Iduna néven adta ki verseit.

De mikor meghallják, kész csodának vallják,  
Mint az öreg Toldi végső diadalját.

Mi pedig, kik láttuk keltét is e napnak,  
S látjuk alkonyatán, hogy tüze nem lankadt,  
Örömben sírunk, megérve, mi vének :  
Toldi szerelméről hogy *megvan* az ének !

Szász Károly lírai költeményei közül ismertebbek : *Hazámhoz, A kis Ilonka emlékezete I—VIII., Öreg karszék.* Alkalmi ódái : *Madách Imréhez, Deák Ferenc emlékezete, Óda Bem szobra leleplezésére, Károli Gáspár szobra előtt.* Balladája : *Bánfi Dénes csókja.* Kisebb költői beszélye : *Angyal és ördög.* Nagyobb elbeszélő költeményei : *Trencsényi Csák, Álmos, Salamon.* Drámákat is írt.

### Műfordításaiból :

#### A chilloni fogoly-ból. (Byron.)

Hajam ősz, de nem éveimtől  
Sem hirtelen  
Egy éjjelen  
Nem őszült meg, mint soknak, félelemtől ;  
Testem hajlott, nem a nehéz  
Munkától, — satnya nyugalom  
Rozsdáiban lankadt karom,  
Erőm börtön mélyén enyész.  
Itt tart lekötve e zord kalitka,  
A légtől is elzárva, tiltva.  
De én atyám hite miatt  
Vártam halált, szenvedtem láncokat.  
Ő vérpadon végezte életét,  
Mert nem tagadta meg hitét ;  
Fiai, kik mellette álltak,  
E hitért setét lakba szálltak.  
Heten valánk... magam vagyok még !  
Hat ifjú, — egy öreg korú.  
Úgy végezték mind, ahogy kezdték,  
Büszkeségök a martyr-koszorú.  
Egy máglyán, kettő harcban onta vért,  
Azzal pecsétlé meg hitét,  
Úgy adta oda életét,  
Az elleninktől tagadt istenért.  
Három epedt még börtön fenekén,  
Kikből utolsó bús rom — élek én !

#### Vándor estdala. (Goethe.)

Oh te, aki égi vagy,  
S minden bűt és bajt elaltatsz,  
Kínra, mely kétszerte nagy,  
Enyhet is kétszerte adhatsz :  
Erőm fogy, kedvemnek vége,  
Kéj sem, kín sem érdekelnek,  
— Égi béke,  
Jőj s adj nyugtot e kebelnek !

#### Más. (Goethe.)

Völgyön hegyen  
Mi csend !  
Az ág-hegyen  
Szellő se' leng,  
Fű sem hajol,  
Bokrában hallgat a madár...  
Várj nem sokára már  
Te is megnyughatol !

## Vándorélttem'. (Heine.)

Vándorélttem' ha leélem,  
Hol lelek, vajh', nyughelyet?  
Pálma árnyal-é be, délen?  
Vagy hárs, Rajnapart felett?

Idegen kéz ás-e el majd  
Sivár puszta közepén?

Vagy hallgatni vad tengerzajt  
Part-homokban fekszem én?

Mindegy; isten ege föld be,  
Legyen sírom itt vagy ott,  
S siri lámpaként fölötte  
Függnek fénylő csillagok.

## A Nibelung-ének-ből.

*Az első hat versszak.*

Világ-híres csodákat beszélnek ős-regék :  
Dics-teljes daliákat, harcok történetét,  
Zaját vig ünnepeknek, siralmas bánatot,  
Bosszút, mely földet rengét : most ily csodákat halljatok !

Burgondban, rég időben, egy szép leányka nőtt,  
Akinél bájolóbbat még nem nevelt a föld.  
A szépek szépe Krimhild nevén nevezteték,  
Kért sok hősnek kelle letenni életét.

Érette lángra gyultak vitézlő bajnokok,  
Hisz szégyent véle a leg-dicsőbb se vallhatott.  
Szépségre gyönyörűnek világon párja nincs ;  
Egész nemére díszit hoz erénye, bája is.

Három nemes királyfi hordozta tenyerén :  
Gunther s Gernot, két bátyja — szívökben hős erény —  
S jó Gizeler ifju öccse, nemes vitéz lovag.  
Testvérök volt a lányka, ők gyámja voltak.

Jó-szívűek valának, nemes vérből valók,  
De büszke erejökben merészen szárnyalók.  
Országukat, Burgondot, hejh, bírni jól tudák ;  
Etel földén is tettek azóta nagy csudát !

A Rajna-menti Wormsban együtt lakoztanak ;  
Szolgálatukban állott sok büszke, hős lovag,  
Hűbéresül, hűséggel, békébe' s háborún...  
Míg két asszony dühétől elvesztek mind nyomorún !

Kisebb költeményeket fordított Szász Károly Moore-, Byron-, Burns-, Longfellow-, Poe-, Béranger-, Goethe-, Schiller-, Heine-, stb.-től. Nagyobbszabású műfordításai : Shakespeareből nyolc (köztük *Othello*, *Machbeth*, *Romeo és Julia*, *A vihar*), Molièreből hét szindarab, Tennyson *Király-idilljei* ; két legnagyobb teljesítménye : a *Nibelung-ének* és Dante *Isteni színjátéka*. — Nagybecsű tudományos műve : *A világirodalom nagy eposzai*, melyben szintén értékesíti műfordítói tehetségét is.

*Szász Károly 1829-ben született Nagyenyeden ; apja nagyhirű jogtanár és ellenzéki politikus volt ott. A szabadságharcban honvédeknek állt be. Később tanár volt a nagykőrösi és a kecskeméti gimn.-ban, majd több helyt lelkészkedett. 1867-ben minisztériumi hivatalnok lett, 1884-ben pedig budapesti ref. lelkészé és a dunamelléki ref. egyházkerület püspökévé választották. Hosszú időn át másodelnöke volt a Kisfaludy-Társaságnak. 1905-ben halt meg.*

## SZÁSZ KÁROLY.

Eredeti  
költészete

Szász Károly írói munkásságának eredeti része is kiterjed a költészet minden műfajára. Lírai költeményei a benyomások iránti nagy fogékonyságról s rendkívüli verselő készségről tanuskodnak ; hű tükrei az ő lelkes, nemes életfelfogásának. Epikai költészetében nem tud, nem is akar szabadulni Arany hatása alól, kinek Nagykőrösön tanártársa volt s később is meghitt barátja maradt. A nagyobb szabású verses epikai költészetben Arany olyan művészi magaslatra emelkedett, olyan mintaszerű, tökéletes munkákat alkotott, hogy ebben a műfajban maig sem tudta egy költőnk sem függetleníteni magát Arany gyámsága alól. Szász Károly nagyobb elbeszélő költeményei között legérdemesebb a *S a l a m o n* című eposzi trilógia, melyben Arany tanítványaként használta fel tárgyi forrásul régi latin krónikáinknak, főként Márk krónikájának az Árpádház XI. századi belső viszályaira vonatkozó részleteit. A középkori élet elmélyedő, gondos rajza, a hangulat költőisége s a verses előadás szépsége az Aranyepigonok művei közt első helyet biztosít ennek a huszonkét énekre terjedő eposznak. A drámai műfajban Szász Károlynak nines jelentős alkotása, bár ezen a téren is buzgólkodott.

Műfordítási

Eredeti költészetét irodalomtörténeti jelentőségben messze felülmulja műfordítói munkássága. Igaz, hogy ma már műfordításainak nagyobb részét is többé-kevésbé elavultnak érezzük, de ez a körülmény is voltaképpen egyik oldala az ő érdemének, mert az ő roppant arányú úttörő munkája tette lehetővé a magyar műfordítói művészet továbbfejlődését. A szabadsághare bukása után a magyar költészetet legnagyobb veszedelemként a szűklátókörűség fenyegette ; a magyarság dacos keserősége sem politikában, sem irodalomban nem akart rászorulni a hálátlan nyugati nemzetekre, sőt költőink még a magyar élet szemlélődési körét is szét akarták vidéki horizontokká tördelni, ami menthetetlenül elsőkélyesítette volna irodalmunkat. A betegeskedő és nehezen dolgozó Arany Jánosnak megbeesülhetetlen értékű segítségével volt ebben az időben egyrészt Gyulai kritikai ébersége, másrészt Szász Károly műfordítói tevékenysége. Sem tehetsége, sem gyors

dolgozásmódja nem engedte, hogy eredeti remekműveket alkotson, de írói egyénisége kitűnően alkalmas volt arra, hogy a világirodalom lángelméinek remekműveiből annyit ültethessen át nyelvünkbe az akkor elérhető művészi színvonalon, mint senki más. A kelmeiségnek, a vidékieskedő tájköltészet nyavalyájának nem lehetett volna egészségesebb ellenszerét kitalálni, a közízlésnek szerencsésebb nevelő módját választani, mint azt, hogy a magyar olvasóknak módjukban legyen megismerkedniök az emberiség legnagyobb költőivel s lehetőséget nyerni az összehasonlításra, a magashól való, széles látókörű szemlélődésre. Még erkölesi szempontból is felemelő látvány volt, hogy egy kálvinista főpap pl. miként igyekszik évtizedes fáradtsággal közelhatolni a világirodalom legkatolikusabb remekművének, Dante *Divina Commediájának* szelleméhez, s megbirkózni az alakhű átültetés roppant nehézségeivel. Irodalmunk történetében sohasem évül el Szász Károly műfordítói alapvető érdeme.

b) Novák Sándor : Sz. K. élete és művei. Mezőkövesd 1904. — Kéký Lajos : Sz. K. Salamonja 1905. — Gyulai Ágost : Emlékbeszéd Sz. K. fölött. Egyet. Philol. Közlöny 1906. — Kenessey Béla : Emlékbeszéd Sz. K. felett. Protestáns Szemle 1906. — Beöthy Zsolt : Sz. K. emlékezete. Bp. Szemle 1909. — Ravasz László : A pap-literátor. Bp. Szemle 1929. — Voinovich Géza : Sz. K. Bp. Szemle 1929.

## ÖSSZEFOGLALÁS.

Irodalmunk legnagyobb korszaka az egységes magyar irodalmi nyelv diadalmas megszületésével kezdődik. A megújulás korának sokirányú írói buzgalma még a vidékiek szerinti elkülönültséget mutatta s világnézet és kifejezőmód tekintetében két főtípusban jelentkezett : a tiszántúliságban és dunántúliságban. Kazinezy tudatos, tervszerű nyelvújítói mozgalma, mely többféle kérdésben éppen az ő tiszántúli szülőföldjének ízlésével került legélesebb ellentétbe : az ország minden tollforgató emberét belevonta a hareba, tudván, hogy csak közös küzdelmek árán válhatik a nyelv mindenkiévé. Vörösmarty lángelméje egyszerre feltárta az egész magyarság lelkéhez szóló nyelv kienesébányáját. Vörösmarty nyelve egyúttal nagyszerű hordozójává vált az egykorú nyugateurópai új szellemi iránynak : a romanticizmusnak ; külső életében ő higgadt, rendes nyárspolgár volt, de képzelete eget-poklot bejáró féktelenség s ez a mámoros képzelőerő a nyelv elemezhetetlen gazdagságán, színpompáján és zenéjén érzik leghatásosabban módon ; Vörösmarty a stílromantika első magyar zsenije. — Ebből a szempontból mintegy ellentéte Petőfi ; őt meg a gyakorlati életben, köz-

és magánvonatkozású eselekedeteiben (szerelem, barátság, politika) jellemzi a szertelen végletek közt való hányódás, a titáni szenvedélyesség, viszont kifejezésmódjában nincs semmi rejtelem, semmi józanság-ellenes, értelmen-túli, megfeyjthetetlen jelleg, hanem a legelvakultabb politikai dühöngés is a lehető legeggyértelműbb, világos, problémamentes nyelven szólal meg; Petőfi a stíltreálizmus megtestesülése. — Arany János külső élete látszólag csupa esendesség és óvatosság, de a nyugodt felszín alatt a túlérzékeny lélek romantikus dualtsága lappang, különösen az 50-es évektől kezdve. Arany roppant erőfeszítés árán megvalósított önuralma bizonyos mértékig stílusát is jellemzi; a Toldiban és Toldi Estéjében még a népköltészet tárgyias, nyugodt folyású hangneme és kifejezéskínese nyilatkozik meg, de később egyre jobban megfigyelhető, hogyan válik Aranyra nézve a stílus kérdése a legfinomabb árnyalatokban is művészi problémává, önmaga kereste nehézséggé, melynek sikeres legyőzése voltaképpen a költői cél egyik legizgatóbb része. A Vörösmarty öntudatlan, elemi erejű stílromantikája s Petőfi és a népköltészet öntudatlan, természetes, naív stíltreálistusa mellett Arany műveiben azt esodálhatjuk leginkább, hogy az ő nép lelkétől lelkezett ösztönszerű nyelvtelhetségét minő remeklésekre tudja bírni az izig-vérig modern, de magára mindig vigyázó művészi tudatosság. A romanticizmus és réalizmus mesgyéin túllevő, bár ez utóbbihoz közelebbeső magyar stílklasszicizmusnak mindezideig legtökéletesebb képviselője Arany János. — A kisebb tehetségű kortársak, vagy éppen utánzók közt könnyű ráismerni a Vörösmarty iskolájára éppúgy, mint a Petőfiére és az Aranyéra.

Erre a korszakra esik a regényműfaj kifejlődése és első virágzása; sőt Kemény és Jókai — más-más értelemben — mind-maig utol nem ért tehetségei regényirodalmunknak. E műfaj terén még általánosabb a romanticizmus uralma, mint egyebütt s a külföldi romantikus regényirodalom sokféle változata mind megtalálható nálunk: Scott, Hugo, Sue, Dumas irányát nemesak utánzók művelték nálunk, hanem néha ugyanakkora tehetségek, mint maguk a mesterek; Balzac romantikát és naturálistmust vegyítő hatalmas egyéniségéhez éppúgy nem méltatlan a mi Kemény Zsigmondunk, mint Dickens romantikát és réalizmust érzelmesen egyesítő költészetéhez a Jókaié, akinek különben Hugohoz és Dumashoz is vannak rokoni kapcsolatai, mégis gyökeresen eredeti magyar tehetség.

Drámairodalmunk művészi értékben nem mérközhetik a lírával és az epikával, de ez a tünet a XVII. század óta talán az egész világirodalmat jellemzi. A drámai költemény különleges területén azonban ez a korszak adta nekünk a legkitűnőbb alkotást, amely szintén jellegzetes terméke a romantikus ízlésnek, mert pesszimizmusra hajló a világnézete, a tárgya pedig

lényegileg nem egyéb, mint Lucifer roppant arányú bosszúterve Isten ellen.

A költői nagy tehetségek rendkívüli gazdagsága e korszak két nemzedékének a lelkét egyre jobban megtermékenyítette irodalmi értékekkel mélységben és terjedelemben egyaránt. Vörösmarty és az őt utánzó költők még aligha tudták a nemesség túl a nemzet szélesebb rétegeit is hatásuk körébe vonni, de a népies irány meggyökeresedésével együtt rohamosan megnövekedett az irodalom iránt érdeklődők serege. Igaz, hogy az olvasóközönség nagymértékű szaporodása nem kedvez a magasrendű költői értékek tiszta érvényesülésének, a művészet és népszerűség szempontjai néha élesen szembekerülnek egymással; nemesak a petőfieskedők példája bizonyítja ezt, hanem még olyan kiváló tehetség számos írása is, mint a nagyközönség ízlésétől gyakran befolyásolt Jókai.

A művészi érték és népszerűség szempontja közötti surlódásnak egyik különleges fajtája az, mikor a közízlés az esztétikai értéket alárendeli valami nagy gyakorlati jelentőségű erkölcsi szempontnak. A reformkorban és az abszolutizmus korában a hazafiasság volt ez a költészetben is hatalmaskodó szempont. A művészet nevében („l'art pour l'art“) ezt kifogásolhatjuk, de nem szabad felednünk, hogy, ha a magyar faj és hazá iránti erkölcsi vonzalmunk, sőt rajongó szeretetünk megszűnik, a magyar nyelven való bármily művészi irogatás is mintegy értelmét és létjogát veszti. Az 1825 és 1867 közötti időben a hazafias célzat túlzásai is annak a nemzeti léleknek a fattyúhajtásai voltak, amelynek talajából tud csak felnőni a legművészebb értelemben vett irodalom is. A talaj inkább túlságosan kövér legyen, mint kiélt és sovány. A most szóban forgó korszak irodalma igazi költői lángelmékben is oly gazdag, hogy esodálat nélkül nem tekinthetünk rá. A XIX. században „éri a magyar irodalom Kazinezy nyelvi forradalma után Vörösmartyval, Petőfivel, Aramnyal fénykorát: oly fénykorát, melynek tán sohasem lesz párja, úgy, mint nem volt soha többé folytatása az angol vagy német irodalom fénykorának“. (Riedl.)



MODERN KOR.

(1867—1914.)



## BEVEZETÉS.

Az 1867-i kiegyezés fontos történelmi mozzanat nemzetünk életében, nemesak politikai, hanem egyéb vonatkozásban is. A nyomában járó változások természetesen nem rögtöni jelentkezések, de forrásuk mindenesetre abban a nagy fordulatban keresendő, amelyet a nemzet és az uralkodó egymással való kibékülése idézett elő.

A politikai  
kiegyezés  
hatása

A változásnak üdvös hatása sokféleképpen mutatkozott, de voltak kevésbé öröndetes következményei is. Bennünket most az országos közhangulat szempontja érdekel, a kiegyezés utáni korszaknak mintegy a szellemi légköre, mert ebben él, ezt lélegzi be, ezt dolgozza fel vérévé az irodalom is.

Az 1867-i kiegyezés biztosította állami önállóságunkat, Mintegy máról-holnapra megszűnt az a nyomasztó teher, amely évtizedek óta nehezedett volt a magyarság lelkére. A magyarság fellélegzett, de egyúttal zavarba is jutott, mert akarateréje, egész lelki készsége a szenvedőleges hazafiúi ellenállásra volt a hosszú gyakorlat által berendezkedve s a megváltozott helyzetben egyelőre nem igen tudott tájékozódni. Az abszolutizmus börtönéből kiszabadult, de éppen a szokatlan világosság hatott rá kiábrándítólag: többé nem a hazafias gyász könnyeseppjein, nem az illúziók ködén át, hanem szépítetlen mivoltukban kezdte szemügyre venni maga körül a dolgokat, viszonyokat, embereket, a jelent s a multat. Állami létünk veszélye megszűnvén, nemzetiségünk ügye a kegyeletkarjaiból átkerült a kritika keze közé, s akik továbbra is a kegyelet hangján szóltak róla, azok a korszerűtlenség vádját vonták magukra, sőt őszinteségük is gyanússá vált sokak szemében; annyi igaz is, hogy költőink egy részének verseiben a hazafias tárgy és hang inkább csak eltanult modor, megszokott szólam volt, élményük őszintesége nem érezhető.

Irodalmunk rohamos átszíneződése feltartóztathatatlan következménye volt annak, hogy szellemi életünk tényezői az 1867 előtti időkhöz képest többé-kevésbé eltolódtak, módosultak vagy kieserélődtek. A nemzeti ellenállásnak s általában a hagyományos hazafiasságnak legfőbb támasza, a földbirtokos

A hatás  
irodalmi  
következ-  
ményei

középosztály a nemesi előjogok megszűnése folytán olyan életfeltételek közé került, amelyekkel nem tudott megbirkózni s gyors elszegényedésével együttjárt társadalmi súlyának veszendőbe jutása. Helyét egyre inkább elfoglalta a fiatal polgári elem, amely az ipar és kereskedelem nyújtotta korszerű érvényesülési eszközökkel vagyonban, befolyásban hirtelen előretört, a vidéki városokból a fővárosba özönlött, a mult helyett a jelen és a jövő iránt érdeklődött, tőkepénzének kamatoztatása szempontjából az országhatárokat és nemzeti keretet fölösleges nyűgnek érezte, de mint „kultúrember“ is szívesen hangoztatta a művelt nyugat-hoz való érzelmi kapcsolatát. Különösen ráillik ez a jellemzés polgári társadalmunknak arra a rétegére, amelyet sem faji, sem történelmi közösség nem fűzött a magyarsághoz; ez a réteg, melynek társadalmon kívüli, jogok nélküli helyzetére Eötvös József A f a l u j e g y z ő j e c. regény egyik mellékalakjának, az üveges zsidónak rajzában hívta fel a közfigyelmet, 1867 után egyszerre a teljes jogegyenlőség birtokába jutva, nemesak gyorsan meggazdagodott, hanem a szellemi művelődés terén is elébe vágott a gyakorlatiasságra kevésbé rátermett magyarság nagy tömegének. Hogy e két társadalmi rétegnek a világnézete, művelődési eszménye nem egyezett, nem is egyezhetett meg egymással teljesen, az magától értetődik. S minthogy a hagyományos magyar világnézet sem esupa erényekből állott, hanem avultság, túlzás és szűkkeblűség is meghúzódott a mélyén sokak lelkében, ezért a színmagyar társadalmi réteg sem maradt megbontatlan egységben, hanem egy része a liberálisizmus zászlaja alatt küzdőkhöz esatlakozott; természetesen ott is együtt kavargott meggyőződés és önzés, felelősségérzet és mindent kockáztató vakmerőség. E korszak legtevékenyebb alakító tényezői közé tartozik még, hogy ekkor jelentkezik nálunk erősebben a XIX. század közepén meginduló természettudományi felfogás világnézeti lecsapódása, s a negyedik rend feltörekvésével a szociálisizmus eszméje.

Nyilvánvaló, hogy ez a társadalmi és szellemi erjedés nem hagyta érintetlenül irodalmunk zamatát sem; a lelki talajjal mindig összefügg a belőle sarjadó virág- és gyümölestenyészet is. Láttuk a régebbi korszakoknál is, hogy irodalmunk megtermékenyítésében mindig szerepeltek külföldi hatások. Tudatosodni kezdő irodalmi életről, irodalmi közvéleményről csak a megújulás korától kezdve beszélhetünk s már ott is látjuk, hogy a hagyománytisztelet és az újítás elve milyen meghasonlást idézett fel a legjobbhiszemű írók között is, különösen a XIX. század második évtizedében. Az 1867 utáni korszak közelsége még nem teszi lehetővé számunkra a történelmi tisztánlátást. Ezért bármilyen szilárdnak érzi is valaki a maga elvi álláspontját az irodalmi jelenségek értékelése terén, mégis

<p>Az irodalmi közízlés kettészaka- dása</p>
--

nehéz a helyzete a legközelebbi mult megítélésében ; pl. szigorúan meghatározhatja elvileg, hogy irodalmunk nemzeti jellege milyen fokig vehet fel magába újító, vagy éppen idegen elemeket, de csak az utókor tud megbízható ítéletet mondani affelől, hogy ennek és ennek az írónak a munkássága irodalomtörténeti értelemben, vagyis az irodalmi fejlődés szempontjából milyen értékű. Ma még nem tudjuk a legutóbbi évtizedek írói között kellőképpen elkülöníteni a maradandó jelentőségűeket a múlóbb sikerűektől. Ezért csak vázlatos, összegezö áttekintést adhatunk az 1867 utáni magyar irodalomról, olyan módon, ahogyan az előbbi korszak „kisebb íróit“ ismertettük.

a) Szekfű Gyula : Három nemzedék 1919. — Horváth János : Aranytól Adyig 1921. — Bartha József : Két nemzedék magyar irodalma 1926. — Németh László : A Nyugat elődei. „Tanú“ 1932. 2. sz.

## ARANY LÁSZLÓ.

(1844—1898.)

### A délibábok hőse-ből.<sup>1</sup>

...Nos hát — alföldi buckákon, fenyéren,  
Hol útat a homokdomb elnyeli,  
Rövid szekéren s három friss egéren<sup>2</sup>  
Az olvasó őt újra fölleti ; —  
Szép őszi dél van : a posványos éren  
Mély a határt kanyargva átszeli  
Bíbic-csapat kel, vijjog, szerteszéled,  
Azonkívül sehol sincs semmi élet.

Körülte nincs. Hanem benn lelke mélyén  
Friss életet nyer a kihalt vidék ;  
Sok gyermek-émlék átvonul kedélyén,  
Bár évekig remény, ábránd fedék ;  
E domb, ama tölgy, melynek terebélyén  
A csóka-fészket egykor ők szedék,  
E szárcsa-tó, amott a Tisza-menti  
Füzes — mind jó barátjaként köszönti,

Majd újra áttör a szív e regényes  
Vonzalmain a nemzetgazda-ész :  
Mily elhagyott tanyák, minő szegényes,  
Hanyag gazdálkodás, bármerre néz !  
Ah, példa kell itt, bátor és erélyes,  
Reformok, gépek, munkás gazda-kéz, —  
Hej, hogyha ő nagy birtokos lehetne,  
Most mennyi hasznost, mennyi jót tehetne.

S vággyal repülve száll előre lelke,  
De a ló nem repül, alig halad ;  
S a szétcsapongó vágyak játszi serge  
Fáradva, röptiből alább lohad,  
Mint légy-raj, amely oszlopban kerengve  
Vonul velök s megint el-elmarad,  
Míg végre a szekérre ül körül,  
Balázs is hallgatásban elmerül.

<sup>1</sup> A IV. (utolsó) részből. Hűbele Balázs egymásután sokféle vállalkozásba belefogott itthon és külföldön, egy-egy szép eszme, egy-egy merész cél rögtön lelkesedésre ragadta, — de mindenik nekibuzdulása csak szalmalángnak bizonyult. Hazajön a magyar alföldre, itt következik utolsó ábrándos terve : a sokévszázados gazdasági elmaradottság meg-reformálása ; de persze ez a terv is csak terv marad s Balázs hozzáüllik parlagi környezetéhez.

<sup>2</sup> Egérszínű, szürke lovon.

Úszó ökörnyál szétkuszálva hosszan  
Terül a pusztán mint tépett lepel ;  
A nap hanyatlík, csendesen lecsusszan,  
S eget mezőt szürkés homály lep el,  
A néma csöndben egy fűszál se moccan,  
Csak néha pár csörgő ruca csap el  
Fölötte — ő vadász-élvekre gondol,  
De hül az est — egy pár gombot begombol.

Rég volt biz' az, midőn ifjúi teste  
Fáradni, fázni még nem lankadott,  
Midőn övig vizet gázolva leste  
Vad lúd csapatját, félénk kócsagot,  
S egy jól talált gém ív-körű le-este  
Gyönyört, szívének izgalmat adott,  
S ha szíjra fűzve táskáján cepelt  
Pár vén kacsát : már vágya mind betelt...

Majd feljön a hold rézvörös nagy üstje  
S Balázs meglátja falvát : egy marok  
Kis putrit ; a tőzegtűz lomha füstje,  
Elhordva bűzét messze, áporog, —  
De a Tiszának megsárgult „ezüstje“  
Még duzzadozva köztük háborog,  
Tükrén rabolt zsákmánya fut suhogva :  
Nád, deszka, házfedél, zsúp, széna-boglya.

Alább a nép kifogja mind ez *áldást*, —  
„No lám, mily élénk forgalom ; pedig  
Mennyit kell hallanunk a szemrehányást  
Hogy a magyar nép nem kereskedik !“  
Gondolja gúnyosan Balázs. Hanem mást  
Beszél kocsissa most : komp és ladik  
Kikötve a tulsó parton nyugosznak  
S révészeik túl, csárdában boroznak.

Ordítni hát — és túrni s újra várni !  
Kurjongatásra néma éj felel ;  
Távirda nincs, policemant<sup>1</sup> sem találni  
Ki a zavart bölcsen intézte el ; —  
No szép kilátás ott saslódba<sup>2</sup> hálni !  
Ah, végre egy hang : „Hó, ki az, mi kell?“  
— Így sok beszéd után és hármas áron  
Áthordja őket egy pár honi Cháron.

És bátyja otthon ölelő karokkal  
Fogadja a várva-várt jövevényt ;  
Kinálja papra-morgóval, borokkal,  
Hoz friss cipót, hideg kolbászt, lepényt,  
Aztán pipát tölt rátermett marokkal,  
Asztalra helyez egy öblös edényt  
S pipázva, iddogálva is vegyest,  
Beszélgetés között eltelt az est.

Ejtsd : poliszment (= rendőrt).

<sup>2</sup> Saslódni = bajlódni, gyötrődni.

Másnap Balázs szétnéz az agglegényes  
Tanyán ; ah, mily kietlen, idegen !  
Kongó szobák, kis ablakok, szegényes  
Butorzat, régi puska egy szegen,  
Nagy sárkemence (ő a gőzre kényes),  
Könyvtár gyanánt naptár lóg zsinegen,  
Büzhödt cselédház, füstös konyha, pitvar,  
Gazos kert, rongyos ólak, sáros udvar.

Ásítva ácsorognak jobbra-balra  
Pár vén agár s néhány lassú cseléd,  
És bátyja szidja — borsót hányva falra —  
Kinek kezét, kinek lábát, belét,  
Vagy „béle istenét“ ; „Hopp, erre-arra !  
Kész lesz-e minden, lesz-e jó ebéd?  
Sok renyhe nép ! Holnap mind elcsapom.  
Nem mondtam-é : ma lesz a névnapom.“

S valóban gyűlni kezd üdvözlétére  
Egész vidéknek színe és java...

Arany László nevezetesebb költeményei még : *Elfrida*,  
*Hunok harca*. Gyulai Pállal közösen szerkesztette a Kisfaludy-  
Társaság megbízásából a *Magyar Népköltési Gyűjteményt*.

## 1. VERSES EPIKA.

Az idő-  
szerűtlenné  
vált eposz

A teremtő tehetség hiánya a nagyobbszabású  
verses epika terén a legfeltűnőbb. Az eposz műfaja,  
mely az emberek eselekedetei mögé érzékfölötti  
távlatot rajzol, teljesen időszerűtlenné vált ebben  
a kételkedő, gyakorlatias, természettudományos világnézetű  
századvégi és századfordulói korszakban s az eposzi látásmód  
iránti fogékonyságunkat maig sem tudtuk visszanyerni. Igaz,  
hogy művészi szempontból is meglehetősen reménytelen a helyzet  
ebben a költői nemben, mert Arany János óta legfeljebb az  
utánzás szerepe vár az eposz-költőkre, míg csak egy vele felérő  
lángelme új utat nem tud törni ebben az irányban is. Szász  
Károly a *Salamon*-ban Aranynak a feldolgozó és előadó  
módját követte, de legalább a tárgyválasztás tekintetében önálló  
igyekezett maradni. Ugyanezt mondhatjuk *Kozma Andor*-  
ról, aki *Turán*-e eposzában finn-ugor ősmitológiai elemeket  
látszik értékesíteni, a *Honfoglalás*ban pedig Árpádnak és  
vezértársainak honszerző hőstetteit énekli meg ; amannak meséje  
bizarr hatású esodáselemben olvad fel, melynek semmi köze  
sines a magyarság köztudatához, emeből teljesen hiányzik a  
esodáselem, ennek éppen az ellenkezője uralkodik benne : a  
modern lélekelemzés finom, de hideg módszere ; a versformák  
alkalmazásában Kozma Aranynak legtökéletesebb kezű tanít-  
ványa. Vannak költőink, akiknek vállalkozása egyenesen arra

irányult, hogy Arany tárgykörében dolgozzanak, az ő töredékben maradt eposzi trilógiáját kiegészítsék, befejezzék. (Fülöp Áron „Attila“ e. eposza és „Attila fiai“ e. eposz-trilógiája.)

Az 1867 utáni korszellemhez jobban illett az a Byron- és Puskin-féle modor, amelyre Arany a **B o l o n d i s t ó k b a n**, Gyulai Pál a **R o m h á n y i b a n** adott példát nálunk. Különösen Puskin **A n y é g i n j e** lett költőink szívesen követett mintája a maga kisebb terjedelmével, hangjának mélabús, sőt sivár kiábrándultságával s kis meséjének soványságával, mely még csak befejezve, kikerekítve sincs. Ebben a műfajban irodalmunk legértékesebb terméke Arany László **D é l i b á b o k h ő s e e.** munkája, melynek főalakjában, Húbele Balázsbán a magyar faji jellemnek egyik legtipikusabb oldala személyesül meg: a lobbanékony, nagyra-törő, de állhatatlan, hebehurgya természet, amelynek a sorsa nem lehet más, mint bukás, de még bukásában sem tud tragikussá, csak tragikomikussá válni. A jellemzés megdöbbentő igazsága, a lírai reflexiók fájdalmas őszintesége és a stanza-versforma művészi alkalmazása Puskin művének legkiválóbb magyar másává, igazi „magyar **A n y é g i n**“-né avatja ezt a költői beszélyt. Ennek mintegy kiegészítője Arany László másik lírai-epikai munkája: a **H u n o k h a r e a**; amabban mintegy azt rajzolta meg a költő, hogy milyennek nem szabad lennünk, emebben arra figyelmeztet, hogy ősi jellemünket milyenné kell módosítanunk, hogy ősi ellenségünkkel, a germánsággal szemben sikeresen felvehessük a harcot. — Az érzelmes, lírizáló verses novella későbbi, bágyadtabb, hervatag termékei közül megemlítjük Erdélyi Zoltán **V e s z t e t t b o l d o g s á g á t** és **B a z s a l i k o m á t**. Nagyszabású jellegével korszakunk területén a maga nemében egyedül áll id. **Á b r á n y i K o r n é l** verses regénye: az **I v á n**. Ez már nem Puskin **A n y é g i n j é n e k**, hanem Byron **D o n J u a** njának hatását mutatja nemesak terjedelem (6 ének, 25 fejezet, 471 lap) és versalak, hanem az elbeszélés módja tekintetében is, bár a keresztesháborúk idejéből vett szerelmi történet tragikusan komoly felfogása nagyon elüt Byron cinikus fanyarságától.

Arany  
László

Erdélyi Z.  
Ábrányi K.

Az epika apróbb fajtái is elárvultak Arany halála óta; a ballada-műfajban Kiss József Arany-utánzatai voltak egyideig népszerűek.

b) Kozma Andor: Arany László 1899. — Gyulai Pál: A. L. Bp. Szemle 1899. — Voinovich Géza: A. L. Új Magyar Szemle 1901. — Kolosvári Aladár: A. L. élete. Mezőtúri ref. gimn. értes. 1909.

TOLNAI LAJOS.

(1837—1902.)

## Az új főispán e. regényből.

Háromhegy városát majdnem mindenfelől erdők veszik körül, elpusztíthatlan, jóféle cserfaerdők. Voltam mindenik erdejében, mert a fák nem bántottak; nem akarták elvenni a békeségemet, kenyeremet, eszemet; pihentem forró fejjel, ezer gonddal, nyugtató zöld lombjaik alatt, egyedül, hogy lelkem bús harcát és szívem vergődését egyetlen ravasz barátom is meg ne leshesse (s hogy oda vethessen a kutyáknak), ki ne dobolhassa. Ittam csergő patakjaiból, melyeknek partjain a vörösbegy, a gerlice, a fekete rigó olyan közel mert hozzám jönni, hogy szinte embert láttam fénylő fekete szemében, két-színű rossz embert, aki mosolyog és sokért nem adná, ha torkon szoríthatna. Jártam elmélázva s egy jobb és csendesebb jövőről álmodozva kanyargós utain, melyeken a farkasok, rókák csak enni akartak, — nem mint a háromhegyiek: lopni, fajtalan-kodni, dorbézolni, perelni még a Krisztus születésének, a Krisztus boldog feltámadásának és a megdicsőült istenember mennybe-menetelének koszorús, virágleányos édes ünnepén is! Ültem a nagy erdő legmagasabb hegyén, mint rab, aki kezét, lábát megkötözve érzi, annyi sok cudar között, hol a legjobb is csak addig volt jó, míg ételem megette, italom megitta és pénzemet kicsalhatta; néztem a messze, messze kék égen át azokra a homokos tájakra, ahol gyermekeskedtem, ahol ösmertek, szerettek és talán még ma is megösmernének, mikor már megkopaszodtam és kész vén ember lettem, idegen utonállók kergetései miatt; ahol annyiszor elgondoltam, lehet-e ember, akit bolond álmaiért tizenhat esztendő alatt többször kikötöttek volna a szégyen-cölöphöz, mint engemet, mert nem akartam beösmerni, hogy a tisztátalan állat is „ember“ s a buta fajánkó is hódolatra méltó! — Szép erdő, kedves sűrű erdő, ragyogjon még fölötted a verőfényes őszi nap, ...csak azért, mert jó voltál ahhoz a szegény kóborgó vert vadhoz, aki minden csepp vérét a nyomorultaknak szánta, adta, s akit — hogy a többitől el ne maradjanak — azok is kinevettek!...

Ugyanebben a regényben egy háromhegyi érdekcsoport a főispánváltozás alkalmával új listát készített az előjárásági állásokra. „A képviselőtestület teljes átalakítása mellett Csakpénz, Kecskéssi, Kapari, Fehér, Fekete, Vörös, Zöld kimennek s bejönnek Nincspénz, Marhási, Elteszi, Szürke, Barna, Eszem, Iszom, Sógorom János, Koma Pál, Testvér Antal, Apám János...“

A valóban élt, sőt közismert személyek nevében néha mindössze annyi változtatást tett Tolnai, hogy pl. Szász Károly ref. püspök helyett Ráczy Károly ref. püspököt írt, Haynald érsek helyett Reggeld érseket!

Tolnai regényei közül megemlítjük ezeket: *Az urak, A rongyos, A nemes vér, A polgármester úr, Az oszlopbáró, Dániel pap lesz, Az új főispán, A jubiléumok, Eladó birtokok, Szegény emberek útja, A jégkisasszony.*

BAKSAY SÁNDOR.

### A Pusztai találkozás bevezető részlete.

#### I. Lakásom a hortobágyi...

Azaz: hogy lakásom egy nagy síkságon van, melybe a Hortobágy is beleesik, melynek határai északra a zöldellő Cserhát, a kéklő Mátra, a sárgálló Nyírség és a feketéllő Hajdúság; keleten Debrecen, Gyula, Temesvár; délen Nagyikinda és a telecskai dombok; nyugaton a pécsi püspökség, székesfehérvári püspökség és Bogyiszló.

II. *Életkorom*: 36 év. (Úgy tessék elhinni, ahogy le van írva. Nem cseréltem fel a számjegyeket. 36 = harminchat, és nem 63.)

III. *Állapotom*: Hogy tetszik érteni ezt a kérdést? Mert ez kétféle feleletet is elbír. Vagy azt felelem rá hivatalosan, hogy nős, vagy ösztönszerűséggel, hogy *keserves*. Mindkét felelet igaz különvéve, de egybekapcsolva képtelen ellenmondásnak lesznek szülőivé. Mert a nős állapot nem lehet keserves ott, ahol ezen állapot feltétele az én kedves Jundám tőrő, szelíd, munkás, okos, vidám személyiségén alapszik. Keserves ellenben mindezek mellett is, ha az én Gyula fiamra vetem szemeimet, akinek Gyula nevével s nagy fejével, bármely jól rendezett hatosztályú népiskolából is kinőtt roppant tudományával sehogy sem egyeztethetők meg a Szentgyörgynaptól Szentmihályig tartó évadban (szeretnék csomót kötni a nyelvén, aki ezt a szót a mi emberséges magyar nyelvünknek a nyakára kötötte koloncnak) kiveresedett — mondjuk ki nem évados magyarsággal — mezítlábak, melyekre igen fölillenék egy harmadik gimnázialis osztályba járó fénymázás topán. De ha nem lehet; ha nincs; ha nem telik! No de így is ember lesz az én Gyula fiamból. Nem is a topánt szégyenlem, hanem a Gyula nevet. Többi gyermekeimnél már takarékosabban is bántam a nevekkal. Péter, Sándor, János, Ferenc; elég jó magyar nevek s mégsem pompázók. Azonkívül mindegyik név kész tőke, mely viselőjének évi tíz, húsz, harminc s több forintokat kamatoz a nélkül,

hogy akár illetékadó, akár az uzsora-törvény fenytéke alá lenne vonható, amennyiben a névnapi kiadásokat mindegyik meggazdálkodhatja, ha jól titokban tartja, melyiket ünnepli meg a naptár sokféle Péter, Sándor, János és Ferenc szentjei közül. Egyebet ennél a tőkénél úgysem hagyhatok rájuk. Csak szegény kis Lidikém miatt borul el néha anyja homloka. Ő erőnek erejével Irma, Riza vagy Ottilia nevet akart volna neki adni, de én állhatatosan ellentmondtam. Legyen a neve Lidia. Úgy is lett, hanem hogy az anyjuknak se legyen panasza: beírattuk mind a négyet: *Lidia* (Irma, Riza, Ottilia). Majd ha felnőtt szegényke, válogathat bennük az állapothoz képest, amelyre Istennek irgalmassága méltóztatja.

IV. *Foglalkozásom*: Úristen! Van-e nekem foglalkozásom? Igen is van, még pedig sok. De melyiket valljam be a sok közül? Szántok sajátkezűleg; aratni nem aratok, valamint a kaszálást sem üzöm rendszeresen, kivéven hogy alkonyatkor magam csapok egy-egy nyaláb fűvet a tehénnek, de a krumpli- és a kukoricakapálást már inkább nevezhetem rendszeres foglalkozásomnak. A nyomtatás Gyula fiammal közös missziónk, mivel szabadságos katona béresem, azon ürügy alatt, hogy hat-heti gyakorlatra be kell rukkolnia, aratásra rendszeren megszökik. Hisz az természetes, hogy neki ilyenkor már semmi szüksége rám, de annál nagyobb szüksége van a részaratásnak ő rá. Sebaj! Majd visszahozza a kenyér Dömötörré.<sup>1</sup> Addig is pedig Gyula fiam, hajszold azokat a szegény párákat, majd én velőlázok. Különbben is nekem nem nyárra kell a cseléd, hanem télére, mert... (no de a „mert“ megtalálható a VI. szakaszban).

Lakhelyem a fentírt határok között áll a puszta mélyén; „magános és dölt kéményű“, de azért nem csárda. Nem. — Lidiát (Irma, Riza, Ottiliát) nem kereszteltet csárdás. Kertem is van, még pedig körös-körül egy egész geográfiai mérföld átmérővel. Régebben tovább is terjedt, de a birtok-elkülönzések miatt érzékenyen összezsugorodott. De még így is tekintélyes darab. A Csicscenkáci pusztában minden vadvirág nekem nyílik (amennyiben a botanikát csak én üzöm).

V. *Voltam-e már büntelve?* Igenis. Ezelőtt tizenkét évvel az együgyűség vétkében elmarasztatván, a fentebb (I. rész) megírt határok közé élethossziglan tartó belebbeztetésre ítéltettem el.

VI. *Jövedelmem*: Jövedelmem, amint következik:

1. Készpénz: 80 frt v. c.<sup>2</sup>
2. 45, azaz: negyvenöt véka elegybúza. (A kevélység nyelven: ocsu.) Porára edgy véka.
3. 10, azaz tíz véka zab.

<sup>1</sup> Dömötör vértanú napja: október 26.

<sup>2</sup> Váltó cédulában.

4. Szalonnára 4 frt vc.

(Ahán! tehát kukorica-csősz. Nem, nyájas olvasó. Kétszeresen csalódsz. Először: mert a kukorica-csősz nem tud ilyen szépen írni; másodszer pedig, mert mindjárt megtudod, hogy —)

5. Télére őrletni való elegendő.<sup>1</sup> (No lásd, a kukorica-csősznek nem őrletnek télére, mert ő nyáron szorgalmatoskodik.)

6. 5, azaz: öt font fadgyú.

7. 50, azaz: ötven font só.

8. 100, azaz: Edgy száz feő káposzta. (Az Edgy szóban az E betű keményen ki van írva, hogy valaki meg ne hamisítsa s egy még nagyobb N betűvel négyszázra ne jávítsa.)

9. Méz két itce.

10. Vaj négy itce. (Vaj-itcével.)

11. A közlegelőn két darab marhatartás, a nélkül azonban, hogy a haszonélvező az engedményt máskép, mint saját jószágai kijáratásával értékesíthetné, s anélkül, hogy valami jogot a közlegelő tulajdonjoggal való arányos birtoklásához formálhatna.

12. Nyolc hold szántó föld, melynek minden műveltetési költségeit haszonélvező fizeti.

13. Széna, mikor terem, húsz petrence.

14. Fa, — mikor a familia vágat — egy ráta ajándékképen.

15. Fűteni való elegendő — mikor fa nem jut; de amelyből mint szintén a megelőző tétel alattiból, az oskola is fűtendő. (Oskola? Érted? Dehogy érted...)

16. Minden gyk<sup>2</sup> fizet egy véka zabot és egy csirkét vagy e helyett 20 krt v. c. (No lám, hogy érted! Pedig dehogy érted, mert — —)

17. Keresztelés 21 kr.; esketés 1 frt., egy kalács és egy üveg bor, akinek van; halott-temetés énekszóval 21 kr., prédikációval 2 frt 10 kr. o. é.<sup>3</sup> Extráneusoktól<sup>4</sup> minden kétannyi.

18. A számadások elkészítéséért 2 frt o. é., edgy font gyertya és 4, azaz négy itce bor.

\*

Hát készít számadást a kukorica-csősz? Vagy a népnevelő, még ha képesített is, még ha állami preparandiából nyerte is az oklevelet, — fel van hatalmazva keresztelésre vagy esketésre?

Nem, tisztelt olvasó! Te ha ezt a bérlevelet végig olvasod, azonnal belátod, hogy nem kukorica-csőszrel van dolgod;

<sup>1</sup> Az *elegendő* szónak régi, nyelvtanilag teljesebb, szabályosabb alakja.

<sup>2</sup> Gyerek.

<sup>3</sup> Osztrák értékben.

<sup>4</sup> Más egyházközségbe tartozóktól.

belátod, a nélkül, hogy szemeidet lakásomon arra a kútágasra emelnéd, melynek ágai között a gémet szemlélheted évadostól és ostorfástól, — azonfelül pedig egy éles torkú harangot, mely mióta Gyula fiam felcseperedett, nemcsak a halottat jelenti ki, hanem a delet is a budapesti középido szerint. Sőt, hogy a csengettyű hegyiben még egy galambduc is nem pompáz, amint Gyula fiam, — aki hatalmasan fúr-farag — már munkába vette, csak az az oka, mert a főgondnok úr megakadályozta a tervet, azt mondván, hogy nem illik az ekklezsia épületeit rongálni s egyszermind a szent dolgokat világi célokra fordítani, — (amint mondá — profanálni).

Tehát kiderül, hogy itt nem kukorica-csösz van szemle alatt, hanem tanító, még pedig „lelkésztanító“, kinek diplomája van, két kápláni vizsgát tett, lehet, hogy csak „elégséges“, de az is meglehet, hogy a „*kitűnök között is kitüntetendő*“ sikerrel; egy osztályban tanult a debreceni pappal, valamelyikkel, s ettől most is csak abban különbözik, hogy a debreceni pap nem maga tanítja a debreceni fiú- és leánygyerekeket, mert van neki rektora, preceptora, sőt leánytanítója is, — míg a VI. sz. alatt elősorolt fizetés haszonélvezője minden belső hivatalt a maga személyében egyesít, mint Augustus császár; továbbá, hogy a debreceni papot nem minden esztendőben fenyegetik a hívei azzal, hogy kihordják a határra, — míg alólírandónak ez az eshetőség évnegyedről évnegyedre (rozskimérés alkalmával) kilátásba helyeztetik.

Nb.<sup>1</sup> Ezen dolgokat jegyezni kezdettem 186\* april 17-én.  
*Dombay Máté*, m. k.

Baksay Sándor (1832—1915) novelláskötetei: *Gyalog-ösvény* és *Szederindák*. Ismertebb darabjai e köteteknek: Patak banya, Jobb kezem, Nagymama karácsonya, Jáhel. — Történeti „körkép“ a mohácsi csata idejéből a *Dáma*.

## MIKSZÁTH KÁLMÁN.

### A kaszát vásárló paraszt.

Tanuja voltam egyszer, midőn Csomák Gergely uram benyitott a vaskereskedésbe.

— Szerencsés jónapot! — mondá.

— Mi tetszik?

— Kasza kellenék.

A kereskedő ugrik és egy csomó kaszát tesz eléje. Csomák uram ellenséges szemmel bandzsít a kaszák felé.

<sup>1</sup> Nota bene. (=Jól jegyezd meg; vagy egyszerűen: Megjegyzendő, vagy: Jegyzet.

— Ágyújegyűt adjék az úr! — szólt, megvetőleg elfordulva a kaszáktól.

A kereskedő visszarakja a bikajegyű kaszákat s az ágyújegyűekből hoz néhányat.

— Termett ott még több is, — szólt oda félvállról.

A kereskedő türelmesen eléje szállítja minden ágyújegyű kaszáját.

Csomák Gergely szeme végigsiklik valamennyin, de a világért sem nyúlna egyikhez sem. Elkezdí a fejét vakarni.

— No, mi a baj még?

— Hogy voltaképpen mégis csak hadd lám a bikajegyűeket.

Mit tehetett egyebet, mint újra visszahurcolni a bikajegyű kaszákat.

Gergely gazda most már szinte maga is röstelli a dolgot s csak úgy találomra látszik a sok közül kezébe venni az egyiket.

Behunyja először a jobb szemét és úgy néz végig rajta, azután a bal szemét hunyja be, miközben már függőlegesen tartja a kaszát, majd leereszti a hegyivel, végül pedig fölemeli a feje fölé s alulról sandít rá hosszadalmasan:

— Hogy ez? — veti oda közömbösen.

— Két forint.

— Ez a kasza? — kérdi gúnyosan. — Nem lehet az! Már hogy ez a kasza?

Végigfekteti a pudlin s a kezével egy vonalat húz a levegőben, amerre a nyél fog bekövetkezni, hogy mikép veszi majd ki magát. Aztán a bütykös nagy ujját végighúzza a pengéjén mind a két oldalon, megkopogtatja négy-öt helyen a mutatóujja kalácsával, majd leereszti a földre és a féltérdén meghajlítja.

— Hüm... No... Igazán két forint ez a kasza?

A kereskedő esküszik, nem adhatja olcsóbban. Neki magának is annyiban van.

— Pedig nincs jól kiegészve, hallja az úr.

— A legfinomabb angol kasza.

— Ugyan, ne tegyen bolonddá az úr. Ócska kaszából van ez megalapálva.

— Kitűnő matéria! Holtig eltart.

— Ha ki nem csorbul, — teszi hozzá nevetve Csomák Gergely.

— Ilyen kaszája még nem volt kendnek.

— Már mint nekem? Hát minek gondol engem az úr?

— Csak nézze meg kérem, azt a kaszát.

— Megnézzem? Minek nézzem? Kasza, kasza. Egyik olyan, mint a másik. Nem nézem biz' én. Amelyik éppen a kezembe került. Azért csak ki a színnel szaporán, mit kíván érte, nekem sürgős dolgom van a piacon.

— Mondtam már, két forint.

— Hát van Istene az úrnak? Két forintot kérni egy ilyen jószágért. Csak már legalább tudnám, mi van rajta.

S azzal ismételten vizsgálat alá veszi a kaszát, suhint vele egyet, majd fölülkerekedik s kifelé viszi a nagyobb világosság okáért. A küszöbről bekiált:

— A kalapomat odabent hagytam.

Ott künn megtáncoltatja a pengén a napsugarakat, amik pajkosan futnak át a kékes síma lapon. A szájához emeli, rálehel s várja mély áhitattal, mekkora darabon vonta be hályogosra a lehelet s mily gyorsan illan. Azután megpengeti a kövezeten.

— Bolond egy csengése van, — dörmögi s erre besompolyog a boltba, még ott is ezen nyargal: — nem tetszik nekem a csengése. Ideadja az úr egy forint nyolcvan krajcárért, vagy nem?

— Isten neki, egy hatost engedek. Vigye el egy forint kilencvenért.

— Nem lehet, nem éri meg. Kiátkoznának a gyermekeim. Adja, nem adja úgy?

— Nem adom alább.

— Akkor Isten áldja meg!

Kioldalog, de csak az utca közepéig, onnan legott visszatér, és még egyszer bekurjant:

— Adja vagy nem adja?

— Nem adom.

Zavartan, fejcsóválva forgatja zsiros kalapját a markában.

— No még ilyen kemény lélekkel sem volt dolgom, mióta az eszemet tudom. Hát tudja mit az úr? Tegye félre ezt a kaszát ide a sarokba. Majd meggondolom még egy kicsit odakünn.

Egy jó óra mulva visszatér egy másik atyafival.

— Eljöttem, — lihegi a verejtéket törölgetve homlokáról — ez itt a keresztkomám Dorozsmáról, a Komót Istók. Azt gondoltuk ki, hogy ő is kaszát vesz, ha már így van, merthogy hát az volna a rendje, ha ketten két kaszát veszünk, mindenik olcsóbban kapja a magáét.

— Nem adhatom olcsóbban... százszor megmondtam.

— Fontolja meg az úr, ne hirtelenkedje el a dolgot.

— Egy szó, mint száz.

— Nem enged? — pattant fel dühösen.

— Nem engedek! — felel az határozottan.

— Hát akkor én mit mondjak? — tóditja engesztelődve.

— Mondjon, amit tetszik. Én többet nem beszélek kenddel.

— No, no, nem kell ám mindjárt megharagudni. Ha a szavát sajnálja tőlem az úr, akkor hát adja ide a tenyerét.

Csomák Gergely uram most már belecsap a vaskereskedő tenyerébe nagy vidáman.

— Eb, aki megbánja, megvan a vásár!

Lassú ünnepélyességgel kezdi kigombolgatni a lajblját, mialatt a viláért sem venné le a tekintetét a sarokról, ahol a megvett kasza áll megtámasztva.

— De nini, — villan föl agyában — mintha görbébb, kisebb lenne ez a kasza.

Gyanakvó arccal fürkészi a bolt személyzetét. Majd fölkapja a kaszát és mérlegeli a súlyra nézve.

— Ez más kasza, — tör ki zordonan — akármilyen legyek, ez nem az én kaszám.

S hirtelen összegombolja az ólompitykéket a mellényén.

— Már hogyne volna az a kasza? Ne okoskodjék Gergely bácsi, mert kijövök a béketűrésből!

— No már, no már... ej, ej... De minek is vitt el az ördög innen? Magam vagyok az oka. Itt van ni! Most már mit csináljak?

— De ha mondom, hogy az a kasza.

— Már mint ez? Hiszen nekem is megvan mind a két látó szemem!

Végighúzza pengéjén az ujját, meghajlítja térdén, megkopogtatja, kiviszi az utcára, odaveregeti a kövezethez, rálehel, suhint vele és betámolyog nagy szomorúan.

— Ez nem az a kasza! Ezért nem adhatok többet négy váltó forintnál.

— Ne csináljon komédiákat. Ha nem tetszik a kasza, ott van valamennyi, válasszon közülök másikat.

— Azt a bolondot nem teszem, hogy elülről kezdjem a vesződéséget. Maradjon ez a kasza, de az illendő árán, amennyivel kevesebbet ér.

— Egy szót se többet.

— Mit? Csakugyan nekem kell károsodnom? Jó. Hát csakugyan elveszi az úr tőlem azt a fölösleget? Ráfér a lelkére?

— Fizessen kend hamar és ne tartson itt prédikációkat.

— Jó! — kiált föl Csomák Gergely uram keserűen. — Legyen az úrnak igaza. De vágjuk az igazságot kétfelé, hogy én rajtam se essék igazságtalanság. Felezzük meg az egy váltó forintot.

— Nem felezek.

— Akkor hát itt van a pénze! Fogja!

Újra hozzálátott a lajbli kigombolásához, amelynek a belső zsebéből nagy nehezen kihalász vala egy harisnyát, aminek a legfenekéről kivett egy forintos bankót és odaadta a kereskedőnek.

— A többit mindjárt hozzáolvasom.

A mellény külső zsebéből előhúzott egy kéthatosost, a másiktól egy négykrajcáróst.

— Hogy is csak? Ez huszonnégy...

Belenyult a nadrágzsebébe, ahol harminchárom krajcárra akadt.

— Huszonnégy és harminchárom az ötvenhét... Mennyi kell még?

— Még harminchárom krajcár...

— Annyi, — teszi hozzá jámbor képpel — de nehezen lesz. S ezalatt jámbor arccal kémleli a kereskedő hangulatát.

— Hop... azaz hogy... Megállj csak, megállj. Hová is tettem? Mit gondol, komám uram? Aha, itt lesz a kendő csücskében.

A fehér gyolcskendő szélibe csakugyan egy kéthatosos volt bekötve.

— Ez az irmag, nemzetes uram, — mondja nyájasan — ott az Isten se vesz, ahol nem talál.

Még tizenhárom krajcár, sürgeti a kereskedő könyörtelenül.

— Ugyan ne okoskodjék, nemzetes uram. Mire való az? Így is rosszabb kaszát kaptam, mint kellett volna. Osztég nincs nálam egy garas sem, ott hagytam a szekeren a guba ujjában, azt csak nem kívánja, hogy olyan messze szaladjak azért az egy pár fillérért. Majd kipótólok máskor.

— Nekem az egész összeg kell. Menjen a pénzért, addig a kasza el nem szalad.

De már erre méregre gyulladt Csomák Gergely:

— Mit? Nekem annyi becsületem sincs? Nekem az apám, nagyapám is bíróságot viselt perszóna volt, hallja az úr. Nem a szemeten szedtek föl engem. Lökje neki oda komámuram azt a tizenhárom krajcárt!

S azzal sértődve fölkapja a kaszát.

— Gyerünk, komámuram...

A boltajtónál visszafordult kárörvendő, kaján szemekkel, egyet rántott a vállán s a kaszát diadalmasan villogtatva, harsányan bekiáltott:

— Annyit azonban mondhatok az úrnak, hogy ez volt a legjobb kaszája, — az a többi nem ér egy hajítófát!

Mikszáth Kálmán (1847—1910) első rajz- és novellagyűjteményei: *Tót atyafiak*, *Jó palócok*. Nagyobb novellái közül híresek: *A beszélő köntös*, *Prakovszky a siket kovács*, *Az eladó birtok*, *A szelistyei asszonyok*, stb. Társadalmi regényei: *Szent Péter esernyője*, *Beszterce ostroma*, *A Noszty-fiú*, stb. Történeti regényei: *Akli Miklós*, *Különös házasság*, *A fekete város*. Mintegy a két csoport közé illik: *A vén gazember*.

GÁRDONYI GÉZA.

## Az én falum-ból.

(Szemelvények.)

Kisétálgatok a házsorból: a mezőre. A férfiemberek ott vannak most szanaszét a dülőkön. Minden táblán egy ember, két ember. Szántanak és vetnek.

Szeretem nézni a szántóvető embert a munkájában. Az ősembert látom benne, aki még anyjának érzi a földet.

A táj csendes. A földek fölött kék ég. A nap fényt és meleget áraszt alá. A levegőben csönd és béke van. Burucz András szánt amott a Pogány-dűlőn. Két fehér ökre lassú ballagással vonja a barázda barna vonalát. András keze az ekeszárván. És a barázdák egymást követik, mint az én írásom a papiroson. Az élet írása az. A természet könyvének egy lapjára ír most Burucz András. Ezt írja: *Add meg a mi kenyерünket...*

És az Úr olvassa az írást a magasból.

Amott a másik földön Keviéket látom, amint vetnek. Kevi Pálnak lepedő van a nyakába kötve; kötény az most. Mag van benne. Egyet-egyet lép és a kezének kerek, széles lejtéseivel veti a magot a friss, fekete földbe.

Ha városi ember volnék, a szobám falán ott volna a vető ember képe. Annak a mozdulataiban van valami, ami a teremtet cselekvő Összellemet juttatja az eszünkbe. Így vethette Ő a Végtelenség fekete mezején egyet-egyet lépve, a csillagokat.

Kevi Pál csak csekélyke kis árnyék-képe persze a nagy Magvetőnek, de a mozdulataiban van valami méltóság, fenség és erő. Minden marok búza, amit a kötényéből szétdob, egy marok áldozat és egy kéve reménység a mai napon, — és egy heti élet a jövődőben.

Az öreg Kevi a zsákon ül és elmélázva nézi a fiait. Pipázik. Ő már hajlott őszfehér ember. Ő már az ifjúságát is rég belevetette a földbe, s az idő békés öregséget hozott neki. Az a szálás, barna ember, aki vet, az az öregebbik fia, a Pál. Az a másik fiatal legény pedig, aki boronál, az az unokája: az Imre.

A kettő munkában; az öreg csöndes szemlélődésben. A levegőt a földnek illata hatja át. A kéklő magasságban pacsirta csicsereg.

A barázda végén rászól Imre az ökrökre:

— Csáli hó!

\*

A kertek alján zöld pázsit és a zöld pázsiton apró sárga libák. Éppen olyan a színük, mint a láncvirágé. Mintha a láncvirág megnőne nagyra és gömbölyűre és egyszercsak elkezdene két piros lábón járni. Még a pihelyük is olyan, csakhogy finomabb

A libák mellett Tabi Jóska gyerek heverész, meg a kis Vas Rozi. No nagy feladat ez ! Királyság ! A király Tabi Jóska. A királyné meg Vas Rozi. Koronájuk is van pitypangból. A népség meg : a libák.

Jóska gyerek a tanítás után kihajtotta a libákat. A libák a füvet csipkedik. Az öreg lúd vezeti őket. Nem csekély gond ám lúdnak lenni, ezt meggondolhatja akárki. Lám az öreg lúd minden pillanatban féloldalt fordítja a fejét és fölkapcsint az égre. Olyan, mintha valami bölcs mondáson gondolkodna ilyenkor. Pedig nem azon gondolkodik, hanem a héját vizsgálja, hogy nem kóvályog-e a magasban ?

A két gyerek meg is bizik benne. Összeülnek a fűben egy cserebogár mellett, amelyik most bujt ki a puha földből. Annak segítenek : fűszálakat raknak eléje, hogy kimászhatson. A kis ostoba mogyorószínű cserebogár bizalommal fogadja a segítséget. Fölkapaszkodik és mászik-mászik a fűszálon fölfelé, aztán meg a Jóska gyerek ujján még följebb. Egyszer csak szétnyitja gyöngye kis barna szárnyait : fölül a két keményet, alul a két finom fátyolszárnyat és — brim-brum — halk bűgással tovarepül.

A két gyerek bámulva és tetszéssel néz utána. Jóska legyúri a kalapja szélét, hogy a nap a szemébe ne süssön. Aztán mikor már a cserebogár elkeringélt a messzeségbe, a két gyerek vékony cérnahangon nótába fog :

Zápoj esső, sűjú esső, huj a mados edetbű,  
Bojdogtajan cat én vadot ededű.

\*

Mióta megszűnt a tanítás, árva vagyok. Az iskolám néma.<sup>1</sup> Ahogy ma beléptem, kongott a lépéseimtől. A falakat megszáradt koszorúk és falombok borítják, és azoknak a szaga illatozza be a levegőt. Milyen furcsa, mikor az iskola csendes !

Csak egy pók költözött ide a nyitott ablak vasrácsára. Mit akarsz itt, pók barátom, talán bizony tanulni akarsz ? Dehogy is akar tanulni ökigyelme ; vadászterületet csinált az iskolából. Úgy ül ott a hálója közepén, mint a lesipuskás az erdőben. Sokszor elnézem, hogyan vadássza a szúnyogokat, meg a legyeket. Egyszer egy kis aranyzöld légy akadt a hálójába. Úgy sirt ott, mint az ember.

Kiszabadítottam.

<sup>1</sup> Az *én falum* c. munka alcíme ez : „Egy tanító feljegyzései“. — Gárdonyi öt éven át működött több helyen, falusi népiskolákban, mint tanító.

## A láthatatlan ember-ből.

*Előszó, amely utószónak is olvasható.*

Kérdezzétek Konstantinápolyban : ki ismeri Zétát?  
Mindenki azt mondja :

— Én is.

És némelyek hozzáteszik :

— A császár könyvtárosa ő, és Prizkosz barátja ; bölcs és becsületes ember ; a szíve arany.

Én vagyok az a Zéta, s azt mondom, hogy engem nem ismer senki. Igaz, hogy a császár könyvtárosa vagyok, és hogy Prizkosz szeret engem, de bölcs ember nem vagyok ; a becsüлетem se folt nélkül való ; és hát emberszeretetről szólhat-e az olyan, aki őt ?

Én öltem. Loptam is, csaltam is. Mindezt megírtam ebben a könyvemben őszintén. A bölcsességemet is megítélhetik ebből, vagyis a bolondságomat, amelynél nagyobbat ember még nem követett el.

Aztán mondják meg ők is, hogy ismertek-e engem ? Dehogyan ismertek ! Az emberek nem ismerik egymást. Dsidsia sem ismer engem, pedig feleségem és őrző angyalom, s nyitva van előtte fiókom és szívem egyaránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az arcát lehet ismerni, s az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.

Egy leány tanított erre engem.

Gárdonyi Géza (1863—1922) idillikus falusi rajzokat tartalmazó gyűjteménye : *Az én falum*. Társadalmi regényei : *Ábel és Eszter*, *Az a hatalmas harmadik*, *Szunyoghy mialyánkja*, *Ida regénye*. Történelmi regényei : *Egri csillagok*, *Isten rabjai*, *A láthatatlan ember*.

Herczeg Ferenc (1863—) első regénye : *Fenn és lenn*, fiatalkori hatásos novella-csoportja : *A Gyurkovics leányok*. Ismertebb társadalmi regényei : *Simon Zsuzsa*, *Idegenek között*, *Szabolcs házassága*, *A fehér páva*. Történelmi regényei : *Pogányok*, *A királyné futárja*, *A hét sváb*, *A nap fia*, kisebb terjedelműek : *Az élet kapuja*, *A fogyó hold*.

Ambrus Zoltán (1861—1932) nevezetesebb művei : *Midas király* kétkötetes regény, *Solus eris* kisebb regény ; *Berzsenyi báró és családja* szatirikus rajzok ; *Színházi esték* színi bírálatok.

## MÓRICZ ZSIGMOND.

Népnevelés.<sup>1</sup>

A jegyző az irodában ül s nem látni a cigarettafüsttől. Bejön egy asszony feketében s megáll az ajtóban.

— Jónapot kívánok, tekintetes jegyző úr.

— No mi jót hozott?

— Tekintetes uram, alássan megkérem, tessék szíves lenni csinálni valamit.

— Mi baj?

— Nem bírok a fiúval, a Miskával. Nagyon rossz, kérem. Nem lehet vele bírni. Kártyázik, még tegnap reggel is sok-sok korona vót nála, most már egy krajcárja sincs. Mi lesz belőle, tekintetes uram, ebbe a világba. Ilyen fiatalon.

— Hát mért nem segít az apja?

— Hogy segítsen, kérem?

— Verje meg.

Az asszony szomorúan hajtotta le a fejét.

— Az nem veri meg, kérem. Az nem ember. Az még engem se vert meg soha.

A jegyző komolyan nézett rá.

— Hm.

Az asszonyból kitört a keserőség és elpanaszkodta élete minden baját. Így kellett neki egész életét eltölteni harcban. Most már fáradt, öreg. Minden erejét kiadta a hosszú verekedésben. Az ura sose számított, az úgy élt mindig mint egy mesebeli herceg, csak készhez ült és álomba kélt. Most a gyerek kezdi. Már arra nincs ereje, hogy azt kinevelje, mert a háború óta elromlottak a gyerekek.

A jegyző csöndesen szólt:

— No csak küldje fel hozzám a fiát.

— Köszönöm, alássan, tekintetes uram, alássan köszönöm.

Másnap délelőtt megjelent a jegyző előtt a fiú. Nagy darab, hirtelen nőtt siheder.

— Itt vagyok, tekintetes jegyző úr.

— Várjál.

Mikor befejezte az írását, felállt a jegyző s odalépett a fiúhoz.

— Nesze.

Ezzel hatalmasul arcul vágta.

— Nesze.

S még egyszer pofonvágta.

A fiú észhez sem bírt kapni, csak tátogott és hápogott.

— Mér vót e, jedző úr?

<sup>1</sup> A *Magyarok* c. novelláskötetből.

— Mér? Kártyázni jársz? Sok-sok koronát versz el egy délután? Hát ezér!

A fiú égő arca alatt belesápadt. Aztán lehajtotta a fejét.

— Alássan megköszönöm, tekintetes uram.

Ezzel elment.

Nyári vásár után megint beállít az asszony a jegyzőhöz.

— No mi az, néni? Hogy viseli magát az a fiú?

— Tekintetes uram, az isten áldja meg, a fiúval azóta jó viszonyba vagyok, rendes jó fiú lett belőle, hanem az uram.

— Hát az mit csinál?

— Jaj kérem, mióta nem vittem el a vásárra, azóta nem bírok vele.

— Milyen vásárra?

— Hát csak mentünk a vásárra, a városba, osztán készült az öregem, hogy jön, mert olyan, mint a gyerek. Hát én meg nem vittem el, mondtam neki, hogy most nem te jössz, hanem a Miska. Ezér megharagudott és már két hét óta vége van minden békességnek, egy perc nyugta nincs, csak bög.

A jegyző soká nézte az asszonyt.

— Tudja mit, máskor vigye el!

— Elvigyem?

— El.

— Hát köszönöm alássan, — mondta csendesesen az asszony, aki csalódottan nézett maga elé, mintha mást várt volna, — majd megmondom neki, hogy máskor elviszem.

Tél elején az ember állított be.

— Tekintetes uram.

— No, mi az, öregem?

— Hát, tekintetes uram, szeretnék valamit kérdezni.

— No csak kérdje.

— Szeretném megverni a feleségemet.

— Szeretné megverni?

— Nagyon szeretném.

A jegyző elszitta a cigarettáját, akkor azt mondta:

— Hát akkor csak verje meg.

— Megverjem?

— Verje meg, de *módjával*.

— Módjával?

— Igen.

— Köszönöm alássan, tekintetes uram.

Az ember elballagott s másnap délelőtt jön a Miska gyerek, hogy hamar tessék eljönni, fölvenni az esetet, mert az anyja fekszik.

A jegyző fölvette köpönyegét, botját s elment a házhoz.

— No mi az, néni?

— Megvert az uram.

— Nagyon?

— Levette az ökörhajtóostort az ajtósarkáról, avval.

— Ejnye, ejnye.

— Mán itt vót a bába, azt mondta, egy hónapig nem kelek fel az ágyból.

Az ember ott ült a tükör alatt keményen, mogorván.

— Hát mér verte meg ennyire?

— Első ütésre, — sírt az asszony — leestem lábomról, mégis vert a pogány.

— Nohát! micsoda dolog ez?

Az ember elfordult, kinézett az ablakon a havas udvarra:

— Hát isz azt mondta a tekintetes úr, hogy *adjam meg a módját*... Hát én kiadtam neki, ami dukált... Ugyis készültem már rá, mióta élek.

A jegyző komolyan nézte őket.

— Hát most már jó viszonyban lesznek?

Az asszony csendesen mondta:

— Igen, tekintetes uram.

Móricz Zsigmond (1879—) novelláskötetei: *Hét krajcár*, *Tavaszi szél*, *Magyarok*. Nevezetesebb társadalmi regényei: *Sárarany*, *Az isten háta mögött*, *Harmatos rózsa*, *A jáklya*, *Légy jó mindhalálig*. Történelmi regényei: *Tündérbert*, *A nagy fejedelem*.

## 2. SZÉPPRÓZAI ELBESZELŐK.

Tolnai L.

A mult század közepe, de különösen utolsó negyede óta a regény és a novella terén folyik legzaporább munka. A kiegyezés utáni korszellem egyik rikítóan egyoldalú, de jellegzetes képviselője Tolnai Lajos. A verses költészetben is sikeres kísérleteket tett ballada- és románeszerű darabjaival, mint Arany János tanítványa, de rendkívüli termékenységét a regényműfaj terén fejtette ki. Veleszületett epés hajlama keresve sem találhatott volna alkalmasabb tárgykört, mint a mult századnak őt körülvevő utolsó negyedét, azt a nagyarányú átalakulást, amely az 1867 utáni megváltozott közviszonyokkal járt együtt. Bármerre tekintett Tolnai, szeme csupa aljasságnak, hanyatlásnak, züllésnek látta az életet: az abszolutizmus kiölte a falusi magyar népből a hazaszeretetet, a nemzeti büszkeséget s hitvány jöttmentek majmolóivá tette; az alkotmányos élet helyreálltával még általánosabbá lett az erkölcsi rothadási folyamat; a szabad verseny marakodássá fajult, a tétlenséghez szokott nemesség tönkrement, a lelkiismeretlen söpredék meggazdagodik, boldog-boldogtalan a fővárosba özönlik, vállalkozási láz fogja el az embereket, de a vállalkozások rugója mindig az önzés, sőt a gajság. Szörnyű

areképesarnok tárul elénk Tolnai regényeiben s a hatás sivárságát még fokozza az, hogy az ábrázolt jelenetekben és jellemekben gyakran a szerző személyeskedő gyűlölete dühöng, néha még a nevek is — egy-két betűnyi változtatással — rávallanak az egykorú közélet nevezetesebb szereplőire. Ez a pamfletszerűség nem engedte maradandóbbá válni e regények hatását, pedig egyébként Tolnainak erős jellemző tehetsége és gyökeres magyar nyelve van, az angol réalista regényirodalomnak (Thackeray) nem méltatlan tanítványa.

Tolnai emberi és írói egyéniségének minden tekintetben ellentéte a **B a k s a y S á n d o r** é, aki Baksay szintén a tanári, majd a református lelkészi pályán működött. Baksay világnézetét a derűs összhang jellemzi, amelynek tápláló forrása a keresztyéni emberszeretet. Minthogy pedig szeretni azt tudjuk igazán, amit jól ismerünk, Baksay egészséges realizmusa józan mérséklettel vonja meg szemléleti körének határait. A falusi, kálvinista, színmagyar nép egyszerű, gyakran sanyarú, de szegénységében is tiszta erkölcsű, idillikus életét rajzolgatja, melynek egyik lényeges jellemvonását, a nagyvilágba ki nem vágyó, otthonszerető, rejtekező hajlamot a saját egyéniségébe is felvette, vagy már őseitől örökölte Baksay. A baranyamegyei kies Ormánság és a kiskunsági alföld van, a hosszú, közvetlen élettapasztalatok révén szívéhez nőve, rajtuk kívül még el-el-száll képzelete Debrecenbe, a magyar reformátusság főhelyére. Baksayt nemesak nem érdeklik a korabeli közéletnek és társadalmi életnek forrongó problémái, ezeknek rohamos fejlődésű következményei, hanem valósággal idegenkedik tőlük mint író és mint ember egyaránt. Budapest nem vonzotta s püspök korában is megmaradt kiskunsági híveinek esöndes, vidéki körében. Költészetének főjellemvonásai: a kálvinista hitű vallásos világnézetnek és a tősgyökeres, zamatos magyar stílusnak kristálytisztasága s a mesemondó modornak kedves kényelmessége. Van egy nagyszabású történelmi „körkép“-e a mohácsi csata idejéből (**D á m a**), s egy tragikus levegőjű történelmi elbeszélése (**P a t a k b a n y a**) is. Homeros Iliását s az Odysseia egy részét kitűnő sikerrel szólaltatta meg magyarul, népies epikánk hangnemében és versalakjában.

E korbelti szépprózai elbeszélő irodalmunknak három olyan kimagasló egyénisége következik soron, akiknek a költészetben a korszerű fejlődés sem szakítja el az előbbi korszak nagy hagyományaival való szerves kapcsolatot. Többé-kevésbé mind a hárman Jókai szellemi örökösei. Ezek az írók: Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Herezeg Ferenc.

**MIKSZÁTH** köztük a legvérbelibb művészi Mikszáth tehetség. Tehetségének lényege: a humor. Sem Jósika, sem Eötvös, sem Kemény írói egyéniségében nem volt meg a humoros látásmód, Jókai az első nagy írónk a szép-

prózaiban elbeszélés terén, aki roppant hatásának jelentékeny részét naív, ártatlan, mézédéses humorának köszönhette. Mikszáth e téren mintegy a Jókai utóda, de humorának más a zamata, mert más az a korszellem, az a világnézeti talaj, amelyen át kellett szűrődnie, hogy felfakadhasson. Jókainak és nemzedékének esodahívó, lelkesedésre hajló szemléletmódja 1867 után egyre időszerűtlenebbé vált s egyik oka lett annak a visszahatásnak, amely az új emberöltő lelkiségét talán nagyon is gyanakvóvá, kételkedővé, hitében ingadozóvá tette. Ezt a hit helyén támadt szakadékot hidalta át Mikszáth a humor szivárványával. A hit helyett ennek pótlékához folyamodott: az illúzióhoz. Minél kevésbé tudott hinni mesében, esodában, vallási eszményekben, annál mohóbb, annál inyenesebb kíváncsisággal figyelte azokat, akikben még megvolt ez a képesség. Az a hintajáték, mellyel Mikszáth tudatosan beleringatta magát a naív, gyermetes, hívő lelkek világába, hogy aztán tetszése szerint bármelyik pereben ismét kibontakozhassék belőle s mosolyogjon rajta: neki is, egész nemzedékének is szellemi főszerűsége volt; a humoros szemléletmódnak kifogyhatatlan lehetőségeit nyújtotta ez, de mögötte, észrevétlenül, egyre inkább elhatalmasodott a mindent kicsúfoló léhaság, a semmiben hinni nem tudó erkölcsi nihilizmus. Mikszáth költészetének tárgyköre hármas tagozottságú. Szereti szülőföldje primitív lakosságának valóságos naívságát szemlélni s mintegy a babona és a hit közötti korlátot lerombolva, a határterületet, mint a legendák termőföldjét bemutatni. Aztán nagy kedvvel időzik a szerelem motívumánál, de itt is a szerelem eszményi kezdetének és prózaiban elfajulásának ellentéte táplálja humorát s rá-rálép a dekadens érzékiség területére is. Végül nagy öröme telik a történelmi szemponttal való kacérkodásban; szereti figyelmen kívül hagyni a mult távlatát s közvetlen közelből venni szemügyre a történelem „nagy” alakjait, hogy így éreztesse az értékek relativitását. A vármegyei közigazgatás régi szellemét és módszerét annál nagyobb gyönyörűséggel idézgeti fel emlékezetében, minél korszerűtlenebbnek érzi azt a modern viszonyok közt; ilyenkor is szívet és eszét játssza ki egymás ellen. Mindezt olyan varázsos humorral, olyan sziporkázó szellemességgel és olyan esodálatos közvetlenségű nyelven eszeleksi, hogy a maga nemében senki sem fogható hozzá. Különösen kitűnő az apró rajzokban, eszevegekben, adomákban, kisebb-nagyobb novellákban. Terjedelmesebb regényei már inkább csak részlet-szépségekkel jeleskednek.

Gárdonyi

GÁRDONYI fiatalkori írásaiban a bohózatos torzképek tetszettek a nagyközönségnek. A Göre Gábor-történetek azonban a legalacsonyabb fejlődési fokát jelzik Gárdonyi művészi pályájának s inkább csak azért érdekesek, mert már ezekben is ösztönszerűleg a falusi magyar néphez, a magyar parasztsághoz fordul tárgyért. Később is ez marad leg-

kedvesebb szemlélődési területe, de másforma lelki viszonyba lép vele: a képtelen torzítás szándéka helyett a legmélyebb érzelmi közösség vezeti őt a magyar nép, különösen az alföldi parasztnép megfigyelésében. Gárdonyi írásművészetének is — főként a népi tárgykorban — a humor ad varázsos kedvességet. A humornak mindig világnézeti forrása van; Gárdonyi humora abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy a modern civilizáció dölyfös nagyratörésénél többet ér a magyar paraszt józan életbölesége, melyen át a lelkünk legjobban megközelíti a lét ősoját, az Istent. A falu idilli életét dícséri Gárdonyi a nagyváros rovására, s ez az álláspontja nem csupán illúzió, mint a Mikszáthé, hanem szinte vallásos erejűnek mondható hit, amelyből le is vonta magára nézve a gyakorlati életben is a következtetést; búcsút mondott Budapestnek s Eger határában remeteszerű, különködő életmódra rendezkedett be. Világfelfogásában lassanként buddhista elemek is kezdtek jelentkezni (a lélek-vándorlás hite s ebből folyóan az állatok iránti rendkívüli kímélet), de ő ezeket is rokonoknak érezte a magyar paraszt ázsiai eredetre mutató nyugodt fatalizmusával. Talán remete életmódja is hozzájárult ahhoz, hogy humora egyre komolyabbá lett, keserűbb ízt kapott; gyakran szinte a melankoliával jut testvéri közelségbe, — de a szemlélet gyökere ilyenkor sem tudja nélkülözni a humor nedvét. Kitűnő arképeket, életképeket rajzolt a magyar nép jellegzetes alakjairól, éles szemmel vette észre bennük az örökemberi és a különleges faji vonásokat egyaránt, bámulatraméltó pontossággal eltanulta beszédmódjukat s az ebben megnyilvánuló sajátos, talpraesett paraszti észjárást. Mint Mikszáth, ő is az apróbb műfajokban tud tökéleteset alkotni. De szintén írt nagyszabású történeti regényeket is, ezekben pedig Arany János művészetére emlékeztető módszert alkalmaz: a régi korok lelkét a mai magyar nép egyszerűbb, primitívebb lelkiségén át igyekszik megközelíteni. A tudományos, értekező előadásmódot kerüli, mindig egyszerűsége törekszik, világtörténelmi vonatkozású regénytémáit is szereti egy-egy egyszerű, alacsonyrendű kortárs (Janesi, Zéta) szemével nézni, a történetírók szaktudósi tekintélye iránt nincs bizalommal.

HERCZEG idegen eredetű, németajkú család Herczeg ivadéka; csak diákkorában kezdte tanulni nyelvünket; írói pályája annál szebb példa arra, hogy az ezeréves magyar nemzeti lélek miként tudja édes gyermekévé hódítani a varázskörébe jutott idegent. Herczeg nemcsak magyar nyelvi tudását emelte ritka művészi magaslatra, hanem nemzeti történelmünk sajátos szellemébe is olyan megértéssel tudott bele-mélyedni, mint kevés más írónk; világnézeti komolyság és költői alkotó biztonság tekintetében is fokozatos emelkedést látunk műveiben. Eleinte szülőföldjének, a vegyesajkú, sváb-

szerb-magyar lakosságú Délvidéknek úri társadalma kötötte le írói érdeklődését, a bácskai dzsentri-osztály földbirtokos- és katonatiszt-tagjainak az életéből merítette témáit s ennek a zárt-körű társaságnak könnyelmű, tékozló, mulatozó életmódját olyan őszinte gyönyörűséggel szemlélte maga is, hogy az erkölcsi bírálatról egészen megfeledkezett. Később is legkedvesebb, mert legismertebb, tárgykör maradt ránézve a magyar társadalom felső rétegének, a születési és pénz-arisztokráciának, valamint a fejlettebb, bonyolultabb lelkivilágú értelmiségi osztálynak az élete, de Herczeg írói egyéniségében hamar előtérbe lépett, mint egyik uralkodó jellemvonás, az erkölcsi szempont komoly, sőt szigorú érvényesülése. A művész fogékonyságával szemlélte továbbra is a modern társadalom mozgalmas életét, de meglátta és megszívlelte a modern élet mélyén csirázó p r o b l é m á k fontosságát is; hatásos alapeszmei talapzaton jelenik meg előttünk az anya nélkül felnőtt úrileány, a tudós férjétől elhanyagolt szerelmes feleség, a diplomás nő újszerű típusa, az emancipálódott női lélek egyre fokozódó igényei s boldogságának arányosan csökkenő lehetőségei, az „úri“, kaszinói becsület anakronizmusa a szociális eszme feltartóztathatatlan világrendjével szemben stb., stb. A történelmi mult rajzában sem elégszik meg a külsőségek és aprólékos vonások feltüntetésével, hanem általánosabb eszmei magvat keres, egy-egy le-tünt kornak mintegy a történetfilozófiai szerepét, sőt ezt néha túlságosan is hangsúlyozza, nemesak ábrázolja, hanem meg is magyarázza. Herczeg írói alkotásmódját általában a nagyfokú tudatosság jellemzi, az intellektus uralma, amely gyakran hűvös fölényként jelentkezik, viszont erények is származnak belőle: a műgond, a tömör, takarékos szerkesztés, a választékos, szín-árnyalatokban gazdag, szabatos stílus.

**Ambrus** A francia stílművészetet megközelítő, választékos, szellemes magyar prózának jeles művelője **AMBRUS ZOLTÁN**. Arisztokratikus egyéniség; nem a tömegnek írt, hanem a tudatosan kiművelt ízlésű olvasók válogatott csoportjának. Tehetségében annyira erős volt a kritikai elem, hogy túlságosan fékezte képzeletét s csökkentette termékenységet; viszont bőven táplálta szatirikus hajlamát.

A világnézet és ízlés tekintetében „kettészakadt“ mai magyar olvasóközönség egyik fele, a konzervatív tábor, a ma élő magyar regényírók között Herczeget ülteti az első helyre, **Móricz Zs.** a másik tábor **MÓRICZ ZSIGMOND**ot vallja méltónak az elsősegre. Több tekintetben csakugyan egymás ellentétének mutatkozik ez a két író; Herczeget első-sorban az ú. n. „kultúr-lények“ érdeklik, ízlésben kényes, formai szempontból választékos, sőt elegáns, Móricz ellenben a paraszti népréteg specialistája, ízlésben nem válogatós, sőt tobzódik a naturalizmus nyersségében, műgondhoz nincs kedve,

szapora munkássága a művészet formai követelményeit elhanyagolja. De mindenesetre izmos tehetség, valami nyers őserő nyilatkozik benne. Végtelenségei jórészt úgy tekinthetők, mint dacos visszahatás a konzervatív divat ellen, melyet irodalmi, politikai stb. vonatkozásban egyaránt szenvedélyesen támad. Korábbi íróink szemléletmódját, akik a népelet lényegét érzelmes eszményítésükkel inkább eltakarták, mintsem feltárták, hazugnak érzi, de ő meg gyakran a másik szélsőségbe esik: az emberi természet alantas, állati, főként nemi ösztönei annyira lekötik a figyelmét, hogy ez az eljárás már szintén nem egyéb, mint az egyoldalú, túlzó eszményítés — a rút irányában. Erkösetelennek azonban éppen nem mondható Móricz Zsigmond, sőt művészi lebiggadását az az erkölesi felháborodottság akadályozza, amely többnyire erőt vesz rajta, mikor a magyar társadalmat egészében vagy egy-egy rétegében, jelenében vagy múltjában szemügyre veszi s a sok esúnya tapasztalatról kíméletlen, sőt brutális nyersséggel beszámol. De van egy-két regénye és egy esomó novellája, amelyek zavartalan élvezetet nyújtanak megható érzelmességükkel, idilli kedvességükkel vagy egészséges humorukkal. Pompás arcképeket kapunk a magyar vidéki élet köréből, erőteljes, zamatos magyar nyelve igen nagy érték, nagyszabású történelmi regénye egyik legjelesebb enemű termékünk.

Rajtuk kívül egész sereg olyan regény- és novelláírónk van a most tárgyalt korszakból, akiknek a tehetsége és népszerűsége kétségbevonhatatlan; de mindnyájuk ismertetése nagy helyet és sok időt venne igénybe, a leghivatottabbak kiválogatása pedig a túlságos közelség miatt ma még megnyugtató módon nem lehetséges.

**Jegyzet.** *Ideálizmus, realizmus, naturalizmus.* A művészi irányok (=látás- és ábrázolásmódok) nem különíthetők el egymástól, fokozatos átmenettel olvadnak át egymásba, hiszen lényegileg minden művészeti feladat azonos: az ember figyeli és ábrázolja benne önmagát és a rajta kívül eső világot, egyszóval az „életet“. Az egyik művész, pl. az egyik költő nem úgy válogat az élet-anyagból, mint a másik; egyéb érdeklő belőle, mint a másikat, s ezért van eljárásuknak az a látszata, mintha céljuk is különböző volna. Néha egész korszakok művészeit általánosságban is jellemzi ennek vagy annak az eljárásmodnak, ízlésnek a közössége. A költő szemügyre veheti az ember külső-belső világát úgy, hogy nem a tényleges valóság másolását érzi feladatának, hanem azokat az eszmei értékeket (szépség, jóság) keresi benne, amelyeket az élet lényegének tart, noha az élet felszíni tünetei gyakran elhomályosítják azokat. Ezt a művészeti irányt hívjuk *ideálizmusnak*. Az ideálizmus tehát erősen válogat az élet jelenségei között s ezért sokszor jut testvéri közelségbe

a klasszicizmussal; emezt inkább a „szép“, am azt inkább a „jó“ szempontjának szinte egyoldalúságig való érvényesülése szokta jellemezni, — de az ideálizmus a romantizmussal is jól megfér: hatásos példa rá Eötvös és Jókai költészete. A *realizmus* — tudatosan vagy öntudatlanul el akarván kerülni az ideálizmus egyoldalúságát — hívebb ábrázolásban igyekszik bemutatni az emberi életet, nem válogatóskodik, figyelmére méltatja az élet kevésbé tökéletes vagy kevésbé mutatós jelenségeit is, sőt az átlagos jellemvonásokban látja az élet lényegét, a közönséges emberekben az örökemberit. Az erkölcsi világnézet tekintetében egyáltalán nem lehet e két művészeti irányt elkülöníteni egymástól; az ideálista költő is lehet optimista, ha válogató szeme az eszmei tökéletesség észrevezésére van berendezve (ilyen pl. Jókai), de lehet pesszimista is, ha a lényegnek érzett eszményt hiába keresi a tapasztalati életben (Petőfi: Az apostol, Madách: Az ember tragédiája); viszont a realizmus módszere is lehet optimizmusra vezető, már csak azért is, mert nem akarja az élet értelmének problémáját mélyebbrehatóan feszegetni (különösen a vallásos megnyugvás segíti az ilyen írókat; Goldsmith: A wakefieldi pap, Dickens számos műve, Baksay elbeszélései), de a társadalmi életnek — főleg az alsóbb rétegeknél — közelről való szemlélete nagyon könnyen a pesszimizmus magvát is elhintheti a költő lelkébe (Thackeray, Tolnai Lajos). — Az ideálizmus és a realizmus egyesülhet is egymással bölcs középúton; a népköltészet öntudatlan érzéke rendszerint eltalálja ezt az utat, s bizonyára ez is egyik magyarázata annak, hogy Petőfi s különösen Arany olyan szerencsés képviselői a *realideálizmus* művészeti álláspontjának.

A realizmusnak van egy programmszerűen túlzó véglete, vagy legalább is szándékosan egyoldalú fajtája: a *naturálizmus*. Itt is többféle fokozat lehetséges. A legvégletesebb fokú naturálizmus a materiálista világnézetben gyökerezik, amely az embert is csupán állattani lénynek tekinti s cselekedeteit csakis testi, élettani okokból magyarázza, ezek közt uralkodó helyet juttatva az éhségnek, szomjúságnak és a nemi ösztönnek. Az ilyen hajlamú szemlélet az emberi életnek azt az oldalát figyeli legszívesebben, amely legkevesbé távolodott el az állatok életszínvonalától: a nyomor fészkeit, a proletár-lakásokat s az eljasság tanyáit, a lebújokat stb., de az előkelő osztályok élete is, sajnos, eléggé hálás téma lehet az ilyen szempontú vizsgálat számára. Pl. Tolnai Lajos nem naturálista író, mert őt az emberi *lélek* hitványságai foglalkoztatják s ezeket nem igyekszik testi meghatározottságra visszavezetni. Az első nagytehetségű író, aki a jellemzés terén a testi szervezetnek is fontos szerepet juttat: Balzac, leghíresebb utóda: Zola. Zola írta meg a naturálista („kísérleti“) regény elméletét, mely szerint a regényíró közömbösséggig menő tudományos tárgyilagossággal köteles

figyelni az élet jelenségeit s ezek alapján úgy kell megalkotnia regényei cselekvényét, ahogy a természettudós egy-egy fizikai kísérlet keretében engedi megnyilvánulni a természeti törvényeket. Persze ez a teljes tárgyilagosság a művészetben megvalósíthatatlan, mert a művész egyénisége — akarva-nem-akarva — más-más módon veszi tudomásul a megfigyelt életjelenségeket. Bizonyítják ezt magának Zolának a művei is. Nálunk a naturáлизmusra leghajlamosabb regényíró: Móricz Zsigmond.

a) Mikszáth több regénye, Herczeg néhány elbeszélése a Magyar Kvt.-ban.

b) Jakab Ödön: Tolnai Lajos. Kisfaludy-Társ. Évl. 1901. — Madarász Flóris: Baksay Sándor. Magyar Kultúra 1915. — Schöpflin Aladár: B. S. Nyugat 1915. — Vásárhelyi József: Vázlatok B. S. írói arcképéhez. Prot. Szemle 1915. — Kozma Andor: B. S. Bp. Szemle 1916. — Ferenczi Zoltán: B. S. emlékezete. Egyet. Philol. Közlöny 1916. — Kéky Lajos: B. S. 1917. — Ravasz László: B. S. emlékezete. Prot. Szemle 1932. — Áprily Lajos: B. S. Prot. Szemle 1932. — Beöthy Zsolt: Jelentés Mikszáth Kálmán írói munkásságáról. Akad. Ért. 1908. — Négyesy László: Mikszáth. Bp. Szemle 1910. — Várdai Béla: M. K. 1910. — Rubinyi Mózes: M. K. stílusa és nyelve. 1910. — Oláh Gábor: Írói arcképek. 1910. — Schöpflin Aladár: M. K. 1910. — Nagy Sándor: M. humora. Irodalomtörténet 1914. — Zsigmond Ferenc: M. írói egyénisége. Debrecen 1923. — Gopcsa László: G. G. élete és legelső írásai 1923. — Kéky Lajos: G. G. 1926. — Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka 1928. — Futó Jenő: G. G. Hódmezővásárhely 1930. — Hamvai Erzsébet: Herczeg Ferenc stílusa és nyelve. Huszt 1911. — Kéky Lajos: H. F. Bp. Szemle 1914. — Várdai Ibolya: Társadalmi problémák H. F. műveiben 1919. — Horváth János: H. F. 1926. — Surányi Miklós: G. F. Bp. Szemle 1926. — Futó Jenő: H. F. 1927. — Zsigmond Ferenc: H. F. Debrecen 1928. — Kéky Lajos: Móricz Zsigmond: Bp. Szemle 1914. — Németh László: M. Zs. és a magyar szociális probléma. Századunk 1929. — Halmi Bódog: M. Zs. az ember és az író 1930.

## CSIKY GERGELY.

### A Cifra nyomorúság-ból.

#### *Első felvonás.*

(Szegényesen, de tisztán és csinnal bútorozott szoba.)

#### *I. jelenet.*

Végrehajtó (az asztalnál ül és ír). *Becslő. Murok.<sup>1</sup> Zsófi.<sup>2</sup> Eszter.<sup>3</sup>*

*Becslő.* Egy zöld pamlag, négy székkal — húsz forint.

<sup>1</sup> Murok Márton ügyvéd.

<sup>2</sup> A háziasszony; Sodró Antal irodatiszt felesége.

<sup>3</sup> Sodróék leányrokona.

*Végrehajtó* (ír). Húsz forint.

*Zsófi* (Murokhoz). Ugyan van szíve még ezt a pár rongyomat is elvitetni?

*Eszter*. Hagyja néném, itt hiába beszél a szívről.

*Murok*. Oh kérem, nekem nagyon érzékeny szívem van, hivatalon kívül... Egy fényezett szekrény, kettős ajtóval és jelentékeny repedésekkel.

*Becslő*. Öt forint!

*Zsófi*. Öt forintra becsülni a legszebb szekrényemet!

*Murok*. Egy zongora.

*Zsófi*. Kérem az a húgomé.

*Murok*. Indítson a kisasszony igénypert.

*Becslő*. Huszonöt forint.

*Zsófi*. Legalább olyan olcsóra ne tennének mindent!... Ügyvéd úr, hát már nem tudtak a hónap elejéig várni?

*Murok*. Hogy azalatt más foglaljon? Nem, kedves nagysád — engedje, hogy élére állított jogi viszonyunk dacára kedves nagysádnak nevezzem — nem, a hónap elején éppen úgy nem lesz képes fizetni kedves férje, mint ma. Fizetési íve már rég zálogban van Zegernyei Parthenia és Zenobia úrhölgyeknél, ugyanazon tisztelt klienseimnél, kiknek nevében most szerencsém, akarom mondani szerencsétlenségem van a végrehajtást eszközölni. Végrehajtó úr, van-e még valami felírni való?

*Végrehajtó*. Csak a képek.

*Zsófi*. Oh azok a csúf uzorás vén leányok!

*Eszter*. Ne feledkezzék meg magáról néném!

*Murok* (székre áll s a képeket vizsgálja). Hogy csúfak, vének és leányok-e, ahhoz jogilag semmi közöm; hanem az uzorás szó ellen, tiltakozom... Négy darab kép aranyrámában.

*Zsófi*. Csak tiltakozzék, azért mégis csak uzorások. Pedig hogy nyájaskodott, milyen kedves volt az a Parthenia, mikor először fonta be szegény férjemet! Azt hitte volna az ember, hogy csupa keresztény szeretetből adja ide a pénzét... Hanem bezeg, mikor előállt az a másik, a haragos, a Zenobia...

*Murok*. Hjah! ez a munkafelosztás. Mikor kiadják a pénzt, akkor Parthenia, a nyájas, érintkezik a felekkel; mikor behajtják, akkor jön Zenobia, a haragos. A mi klienseink nagyon okos agg hölgyek... Mennyi a képek becsértéke?

*Becslő*. Egy forint.

*Zsófi*. Egy forint!

*Végrehajtó* (ír). Megvan.

*Murok* (leszáll a székről). Van még hátra valami?

*Végrehajtó* (fölkel). Mindent fölirtunk.

## 9. jelenet.

Sodró. Murok.

Sodró. Tehát megint foglalás volt nálam?

Murok. S ez önt meglepi?

Sodró. Engem? Ellenkezőleg, nagyon természetesnek találom, hiszen magyar állami tisztviselő vagyok.

Murok. Ejnye Sodró úr, micsoda forradalmi hang ez? Mért nem igyekszik inkább rendbehozni a dolgait?

Sodró. Ugyan hagyjon békét! Hát nem ön foglalja le minduntalan hol a fizetésemet, hol a bútoraimat?

Murok. Lefoglalom, de vérző szívvel, tessék elhinni, nagyon vérző szívvel. Hogy is lehetett olyan könnyelmű, hogy így az uzorások karmai közé került?

Sodró. Köszönje meg, hogy vannak könnyelmű emberek, akik uzorások körmei közé kerülnek, különben pipára gyujthatna az ügyvédi diplomájával.

Murok. Pedig higgye el, valahányszor foglalok önnél, mindig sóhajtván teszem zsebre a perköltséget. Oh! az ügyvédnek is van szíve, és ez a szív már sokszor felszólalt bennem: Murok, Murok, mért nem ajánlod föl segítségedet ennek a derék Sodrónak?

Sodró. Hagyjon nekem békét a segítségével. Ki tudna rajtam segíteni? Húszévi szolgálat után annyira vittem, hogy van nyolcszáz forint fizetésem és annyi adósságom, hogy kamatja kétszer is meghaladja évi fizetésemet. Hogyan jutottam hozzá? nem tudom. Hogyan boldogulok vele? senki sem kérdi. Az állam ideadja a maga nyolcszáz forintját s azt mondja: nesze, ezért dolgozzál reggeltől estig, tartsd el családodat úri módon, tanítsd gyermekeidet, tarts tisztességes lakást, a főnök úr névnapi meglepetésére írd alá jókora összeget, ne járd kopottan és rongyosan s mindenképp föltöltsd légy becsületes. Húsz év óta vagyok már ilyen úr államköltségen...

## 21. jelenet.

Zsófi. Bella. Mártha. Klotild. Azrélia. Luci. Juci. Csoma.

(Először Csoma jó, azután a lányok egyenként, a két iker leghátul, egymás kezét fogva. A lányok szegényesen s nagyon különböző ruhába vannak öltözve. Mindig lassan és félénken beszélnek. Mindegyik először kezet csókol Zsófinak, megcsókolja, átadja bokrétáját, aztán megcsókolja Esztert, ez bemutatja Bellának, kivel mindegyik leány szertartásosan kezet fog.)

Csoma. No, elvégeztétek? Azt hittem, már sohasem lesz vége.

Zsófi. Isten hozott kedves bátyám!

*Csoma.* Várj, hiszen még el sem mondtam a köszöntőt. Persze, mikor az ember ilyen armádiával jó gratulálni, elfelejti a mondókáját, mire rákerül a sor. No hát az Isten éltesen! ha ugyan érdemes egy hivatalnok feleségének hosszú életet kívánni... Nekem ugyan senki se kívánjon hosszú életet, annyit mondok, senki se kívánjon, mert megharapom.

*Mind az öt leány.* Oh papa!

*Csoma.* Hallod, öt leány kiáltja egyszerre: oh papa!... öt pár cipő minden hónapban és 1 frt. 20 kr. napidíj... Ugyan ki volt az a bolond, aki ünneppé tette a születésnapot? Na hát az Isten éltesen! A leányok bokkrétákat hoztak; kedvem lett volna azt mondani, hozzanak inkább zellert és petrezselymet, azt legalább meg lehet enni; de hát minden leány bolondja a virágnak. (Zsebéből egy likőrös üveget vesz ki.) Neszé, én ezt hoztam; ráment egy egész napi díjam.

*Zsófi.* Köszönöm, édes bátyám!

*Csoma.* Ne köszönd, hanem idd meg. Ti pedig leányok, beszéljetek. Ez az egyetlen multság, mely nem kerül pénzbe. Diurnista-lányok is megengedhetik maguknak.

*Mártha.* Nézze papa, itt van Bella kisasszony.

*Klotild.* Bálnai tanácsos úr huga.

*Aurélia.* Eszterrel járt iskolába.

*Csoma.* Hát az ikrek miért nem beszélnek? Luci, Juci mulasztok ti is. Más multságotok úgy sincs... Tehát ez itt Bella kisasszony? Alászolgája! Én Csoma Bálint vagyok, diurnista, 1 frt. 20 kr. napidíjjal, — ezek itt leányaim — Mártha, Klotild, Aurélia, Luci, Juci — több név már nincs a kalendáriumban. Ez a kettő, Luci és Juci ikergyerek, csak nem igen mernek beszélni, pedig van nyelvök.

*Mártha.* A papa mindig tréfál.

*Luci.* Ne gondolja Bella kisasszony, hogy nem tudunk beszélni.

*Juci.* Csakhogy a papa azt akarja, hogy mindig beszéljünk.

*Csoma.* Azt akarom, hogy mulasztatok! Bocsásson meg, Bella kisasszony, hogy így lármázok, de 1 frt. 20 kr. napidíjjal az ember nem lehet udvariasabb. Hej! ha ezelőtt ismert volna, mikor még kasznár voltam az öreg Tarczali uradalmában; akkor voltam én ember. De a jószágot bérbe adták, engem meg elcsaptak, és most 1 frt. 20 kr. napidíjból élek evvel az öt leánnyal. Ha loptam volna, most úr volnék, hintóban járnék, de nem loptam, most hát körmölhetek... Aztán még csodálkoznak, hogy néha rosszkedvű vagyok...

Csiky Gergely (1842—1891) nevezetesebb tragédiái: *Spartacus*, *A vasember*; színművei: *A proletárok*, *Cifra nyomorúság*, *A Stomfay-család*; vígjátékai: *Az ellenállhatatlan*, *Mukányi*, *A nagymama*.

TÓTH EDE.

(1844—1876.)

## A falu rosszá-ból.

I. felv. 17—21. jelenet.

17. jelenet.

*Boriska egyedül.*

*Boriska.* Jó kedve van mindenkinek, csak egyedül én vagyok szomorú, meg ő... oh bizonyosan ő is nagyon szomorú lehet!... Én nem tudom — ettől a mai naptól félek!... Sohase voltam még így... akármit csinálok, akármihez kezdek, mindig Sándor jut eszembe... aztán gondolkozom... s egyszerre ide nyilallik valami... (*Szívére teszi kezét. Szünet.*) Én nem is tudom, hogy miért néztem meg azt a Sándort annyira? Sokszor mondogatom magamban: bolond vagy te, Boris! Nem szánt egymásnak az isten, hát miért epezted magadat?... és mégis, mégis mindig előttem áll... Oh istenem, de nehéz a sorsom!... Így hervadok el lassanként majd egyedül, s oda járok sírni, ahol nem lát senki, csak az a jó isten! Pedig, ha egyszer utamba jönne és szóba állna velem... s megkérdezné, hogy miért vagyok oly szomorú, jaj, de el tudnám mondani. (*Leül az eperfa alá.*)

18. jelenet.

*Sándor, Boriska. (A színpad egészen sötét.)*

Dal.

Megállok az udvarodon,	Visszahoztam a keszkenőt,
Bezörgetek ablakodon.	Van már neked más szeretőd...
Ha kérdezed: ki zörget ott?	A gyűrűd is visszaadom,
Nézz ki, — s látsz egy bús galambot.	Magamnál csak búmat hagyom!

Jaj, pedig de fáj a szívem,  
Te utánad, te hűtelen!  
Ha nem fájna — itt se volnék,  
Hozzád még csak nem is szólnék!

*Boriska. (Magában.)* Itt van; Istenem, vajjon miért jött?... Jaj, ha most szólni mernék hozzá?!...

*Sándor. (Magában.)* Megmondom neki még egyszer... hogy az isten áldja meg!... vagy... nem mondok semmit, csak a szeme közé nézek... azokba a szép szemekbe, amelyeknek nincsen párjuk széles e világon!... S azután?... azután Isten tudja, mi következik...

*Boriska.* Vajjon mit csináljak most?... (*Feláll.*) Óh, de gyáva teremtése vagyok az istennek!... Bezzeg Fínum Rózsának más a természete...

*Sándor. (Észreveszi.)* Ki az?

*Boriska. (Félénken.)* Én vagyok, — Sándor bácsi.

*Sándor.* Feledi Boris?

*Boriska.* Az. Isten hozta nálunk!

*Sándor.* Hát szívesen láttok?

*Boriska.* Én mindig szívesen látom kigyelmedet, mert nekem sohase vétett.

*Sándor.* Hát kinek vétettem? azt szeretném tudni.

*Boris.* Senkinek, — de mégis azt beszélik a faluban...

*Sándor.* Hogy rossz vagyok — ugy-e? Hejh pedig, Feledi Lajos — rosszabb vagy te, mint én, mert elszeretted tőlem, akit én szerettem...

*Boris.* Édes Sándor bácsi, a szerelmet nem lehet erőszakolni... Látja, mi haszna erőszakolná Tercsit, ha egyszer nem szereti kigyelmedet?!

*Sándor. (Sötéten.)* De szeretett.

*Boris.* Ki tudja?

*Sándor.* Tudom én! Hejh! százszor is fogadta, ezerszer is mondta, mikor fürtös fejét szívemre hajtotta...

*Boris.* Ha szerette volna, még most is szeretné, — higgye el azt nekem.

*Sándor.* Nem hiszek én semmit, csak azt, hogy elszólták tőlem az irigyek, a gonoszok, s csak azt szeretném tudni, hogy ki volt benne a főmester.

*Boris.* Kideríti az idő azt is — ha igaz.

*Sándor.* Késő lesz!!

*Boris.* Oh, csak ne búsuljon annyira, édes Sándor bácsi!

*Sándor.* Mi közöd hozzá, jó leány?

*Boris.* Csak az, hogy fáj — ha szenvedni látom, és aztán szánom kigyelmedet, hogy ilyen nehéz sorsra jutott!

*Sándor.* Nem soká lesz nehéz, — tudom azt az egyet!

*Boris. (Remegve.)* Mit akar tenni?

*Sándor.* Ne kérdezd! elég, ha azt mondom, nem viszem sokáig!

*Boris.* Oh Istenem!

*Sándor.* Ne hallgass rám, Boris!... Gyenge szíved nem tudja még, mi az, ami alatt az enyim már szakadozni kezd!...

*Boris. (Magában.)* Jaj, ha most ki merném mondani!...

*Sándor.* Ne is vesztegess több szót vigasztalásomra... Hanem ha igazán jó vagy hozzám, úgy tedd meg azt az egyet, amire most kérek.

*Boris.* Szívesen, amit csak kíván.

*Sándor.* Küld ki Bátki Tercsit.

*Boris. (Nyugtalanással.)* Tercsit?... minek...

*Sándor.* Hadd lássam még egyszer...

*Boris.* Oh, csak ezt ne kívánja tőlem!

*Sándor.* Beszélni akarok vele — utoljára...

*Boris.* Utoljára?

*Sándor.* Holnap már úgyse tehetem.

*Boris.* Teremtő szent atyám! Sándor bácsi! mi lelte?... mit beszél?... Minek ez a nagy búbanat?... hiszen...

*Sándor.* Megteszed?

*Boris.* Jaj Istenem! most?... mikor a kézfogóját tartja?

*Sándor.* Éppen azért.

*Boris.* Én félek, — nagyon félek!

*Sándor.* Miért?

*Boris.* Mert kigyelmed nagyon el van keseredve és... Isten tudja, mire vetemedhetik!

*Sándor.* Nem teszed? Jó! Úgy hát bemegyek én magam!

*Boris.* (*Hirtelen.*) Ne, ne! Oh csak azt ne tegye! Sokan vannak, bizonyosan veszedelem lenne.

*Sándor.* (*Indul.*) Ne félj!

*Boris.* (*Visszatartja.*) Inkább kiküldöm én, — ha ki merne jönni.

*Sándor.* Mondd meg neki, hogy kijöhet bátran... nem lesz semmi baja!... hogy többet nem is látjuk egymást, — csak most az egyszer jöjjön! (*Nagyon érzékenyen.*) Mondd meg neki, hogy... (*Sir.*) hogy sírva várom... itt... a nagy eperfa alatt...

*Boris.* Megmondom... meg! (*Szintén sírva.*)

*Sándor.* (*Folytatva.*) Ahol annyiszor ültünk együtt boldogan... (*Mintegy önkéntelenül az eperfa alatti padra borul.*)

*Boris.* Csak azt ígérje meg, hogy nem tesz semmi rosszat vele.

*Sándor.* Igérem, — csak eredj!

*Boris.* (*Magában.*) Megmondom Tercsinek, hogy szépen bánjon vele s vigasztalja — ha teheti. Az én szavamra nem ád semmit... Oh pedig ha tudná, hogy egyetlen szaváért, egy vidám mosolyáért odaadnám életem!... (*El a házba.*)

### 19. jelenet.

*Sándor egyedül. (A ja alatt.)*

Ha nem szeretett, miért hitegetett?... Ha pedig szeretett, hát mért csalt meg?... ezt kérdem meg tőle... Három hónapja mult, hogy nem szóltam hozzá, de már nem bírok a szívemmel... ki-kicsap belőle valami búbanatos panasz, — de nincs, aki hallja, nincs, aki megértse... magam pedig bolond vagyok tőle! (*A házban dall kezdnek.*)

*Kar.*

Gerle-madár a párját siratja.  
Az én szívem bánatát tagadja.

Mért tagadod? igaz az a bánat;  
Hát vétek-e siratni babámat?!

*Sándor.* Úgy, úgy! ezt fűjjátok nekem, ez illet meg engem... Tovább csak, tovább!...

## Kar.

Sűrű felhő borítja az eget,  
Őszi eső áztatja a földet...

Sírd ki te is könnyeid záporát,  
Jó az isten... lesz még gondja reád!

*Egy erős férjhang (a szobában).* Ej, ez a nóta nagyon szomorú! Fújjunk vigabbat, nekünk valót!

*Sándor.* Úgy, úgy! mulassatok! vigadjatok! talán vigágtokra megjön az én kedvem is bosszút állni rajtatok, kik ellenségeim vagytok.

## Kar.

Szarka csörög a fedelen, nem gólya, Szarka-madár, ne kényeskedj oly Pedig ott a fészek az övé volna!  
nagyon,  
Fényes tollad, de csúnya hangod vagyón!

*Sándor. (Felugrik a padról.)* Nekem fújjátok ezt? Jól van, csak csúfolódjatok!... megadom rá a visszhangot én is úgy, ahogy bánatos szívemből fakad.

## Kar. (A szobában.)

Jó éjtszakát, édes kincsem! Én is, hogyha arra járok,  
Többet még rám se tekintsen! Többet még csak meg se állok.

*Sándor. (A dal alatt kitörve.)* Jaj, ki tanít titeket ezekre a nótákra odabent?... Szántszándékkal kerestek össze, hogy ingereljetelek?... Jól van! ha az a leány nem mert előmbe lépni, bemegyek hozzá én... Egy életem, egy halálom! megesküdtem, hogy vagy enyim lesz, vagy együtt halunk meg... (Az eperfa alatt levő fokosért nyul.)

## 20. jelenet.

*Tercsi.* Voltak. (A zene egész a felvonás végéig a helyzethez illő adagiót játszik.)

*Tercsi. (Félénken az ajtóban.)* Nem látom sehol.

*Sándor. (A fokossal indul, találkozik Tercsivel.)*

*Tercsi.* Ki az?

*Sándor.* Én vagyok. Régen várlak itt.

*Tercsi. (Magában.)* Istenem! én reszketek!... (Fenn.)  
Mit kíván kigyelmed tőlem?

*Sándor.* Mit kívánok tőled?... Azt kérdezed?

*Tercsi.* Azt; miután kigyelmeddel többé semmi közöm.

*Sándor.* Igaz, semmi közöd, akkor, mikor már megölted a lelkemet.

*Tercsi.* Én?

*Sándor.* Te!... De csak arra kérlek, azt az egyet mond meg: hogy miért fordultál el tőlem.

*Tercsi. (Bátorsággal.)* Ezért hivatott ki?

*Sándor. (Szenvedéllyel.)* Felelj! arra a jó Istenre kérlek, akihez imádkozni szoktál, — felelj erre az egy kérdésemre, mert addig tölem meg nem szabadulsz!!

*Tercsi.* Nem tartozom kigyelmednek semmi számadással!

*Sándor.* Tercsi! ne vedd el az eszem! könyörülj rajtam! Én úgy szeretlek most is, mintha mi sem történt volna... Eltűröm azt a szégyent is, amit a faluban reám borítottál! Csak azt mondd meg: hogy miért nem szeretsz engem.

*Tercsi.* Szánom kigyelmedet; de mit tehetek róla, ha Feledi Lajost jobban szeretem?!

*Sándor.* Tercsi!... kívánod, hogy itt előtted haljak meg?

*Tercsi.* Ugyan hogy beszélhet ilyeneket?

*Sándor. (Lázasan.)* Még többet is mondok. Add vissza a gyűrűt annak a legénynek és térj vissza hozzám, én visszafogadlak! Elfelejttem, hogy megtántorodtál, elfelejttem, hogy bánatba dobtál; és csak szeretni foglak örökkön-örökké!!

*Tercsi. (Visszautasítólag.)* Ej! ne kínozzon tovább!

*Sándor.* Hát kín ez neked?

*Tercsi. (Mindig határozottabban.)* Az; mert én ilyesmiről még hallani sem akarok.

*Sándor.* Nem?

*Tercsi. (Durván.)* Nem!

*Sándor. (Semmisülten.)* Jaj!

*Tercsi. (Gyorsan folytatva.)* Én nem szeretem kigyelmedet, sohase is szerettem...

*Sándor. (Sötéten.)* Jól van már!

*Tercsi.* Kigyelmed is nézzen más leányt és akkor majd elfelejt engem!

*Sándor.* Soha!

*Tercsi. (Hetyke modorral — odavetve.)* No hát akkor arról se tehetek! *(Indul.)* Isten áldja!

*Sándor. (Megragadja.)* Teszek hát én!!

*Tercsi.* Segítségért kiáltok, — ha el nem ereszt.

*Sándor.* Nem eresztlek!... Együtt megyünk egy hosszú útra!

*Tercsi.* Ittas kigyelmed? vagy örült?

*Sándor. (Magánkívül.)* Mind a kettő! Szerelmed ittassá, hűtlenséged örültté tett s ezért meghalsz!

*Tercsi.* Bocsáss el, gyilkos! *(Dulakodnak.)*

*Sándor.* Késő! nem menekülsz!! *(Pisztolyt vesz elő.)*

*Tercsi. (Kiragadja magát Sándor karjaiból és futni akar a házba.)* Segítség! Segítség!

*Sándor. (Rálő Tercsire.)*

*Tercsi.* Szent Isten!! *(Elbukik.)*

*Sándor.* Most már az én menyasszonyom vagy örökre!

## 21. jelenet.

Feledi Lajos. Boriska. Az összes nép. Rózsi. Később Jóska.  
(*Rémülten jönnek.*)

*Mind.* Mi az? Mi történt itt?

*Sándor.* Eljegyzést tartok Bátki Tercsivel!

*Feledi.* Gyilkos! fogjátok meg!

*Sándor.* Jertek hát és temessetek hozzá! (*A pisztolyt magára szegzi, e percben a kapun bejön Jóska, odaugrik, megragadja. Rózsi a kerítésen kívül látható.*)

*Jóska.* Markomban vagy már! (*A pisztoly a levegőben elsül.*)

(*Csoportozat.*)

(*A függöny legördül.*)

## HERCZEG FERENC.

## A Bizánc-ból.

## I. felv. 25. jel.

... *Giovanni* (elállja az ajtót). Konstantin császár, hű embernek tartasz?

*Konstantin.* Mit mondasz, Giovanni? A leghívebb férfinak, ki valaha páncélt viselt a szíve fölött. S ha imádkozom a megmenekülésünkért, azért is imádkozom, hogy császári módon jutalmazhassalak. Örökös hűbérül neked szántam Lemnosz hercegségét.

*Giovanni.* Köszönöm nagyuram, de én többre vágyom. Nem földet kérek tőled, hanem egy darabot a lelkedből: a bizalmad. Mielőtt fogadnád a szultán követeit, mielőtt tanácskoznál birodalmad nagyjaival, hallgass meg engem, nagyuram. Amit mondok, az fontos, mint az élet, és komoly, mint a halál.

*Konstantin.* Egész lelkemmel hallgatlak, Giovanni.

*Giovanni.* Ne áltasd magad, Konstantin császár, a te birodalmad elveszett. Nem a pogány dönti meg, hanem évszázados végzete. Elfonnyadt, mint fáján a levél s ha nem is rázza a török zivatar, lehull magától. Nincs hatalom, értsd meg uram, nincs hatalom, amely feltartóztathatná bukását.

*Konstantin.* Isten hatalma sem?

*Giovanni.* Isten nem jószívű ötletekkel, hanem örök törvényekkel kormányozza a világot. Az Úr nincs velünk, ő Mohamed táborában sátorozik. Ne is álmodj arról, császárom, hogy megmentsd a városodat a szultántól! Én ismerem a nagy rombolót! Ahogy a delejtű északnak, úgy néz ő gyermekkora óta szörnyű állhatatossággal Bizánc felé. Őrjengő vágy emészti a városod után s ha száz élete volna is, eldobná mind a százat a pillanatért, amelyben bevonulhat az aranykapun.

*Konstantin.* Ha elveheti erővel, mért küld követeket?

*Giovanni.* A váratlan meglapulás a döntő ugrás pillanatában rávall az ő tigristermészetére. A város már az övé, az életed is övé, de ő többet akar.

*Konstantin* (fájdalmas mosollyal). Többet? Tőlem?

*Giovanni.* Uram, készülj a szörnyűségekre: a pogány a becsületedet akarja. Én ismerem Mohamedet! Ő époly számító, amilyen irgalmatlan. A gőgje nem tud belenyugodni abba, hogy birodalmának jövőendő fővárosa egy császári vértanu dicsőségére emlékeztesse a világot. Hidd el, császárom, ő irigyli tőled a hősi halált, amelyre elszántad magad.

*Konstantin.* Lám, hát van még, amit irigyelhet tőlem a pogány! De ha irigyli, sem veheti el tőlem!

*Giovanni.* Elveheti! Hisz ez az, ami rettenetes félelemmel tölt el és szólásra készítet. Mohamed követei azt ajánlhatják neked, hogy árulj el a népedet.

*Konstantin.* Arcukba vágom megvetésemet!

*Giovanni.* S ha népednek ajánlják, hogy áruljon el tégedet, — habozni fog a nép?

*Konstantin.* Álmodban beszélsz, lovag? Hát ismered te Bizáncot?

*Giovanni.* Bizáncban minden eladó s legolcsóbb ma a korona. Császárom, a vérré, amit érted ontottam, kérek, ne fogadd Mohamed követeit! E percben még ura vagy sorsodnak. Meghalhatsz, mint császár, de talán élhatsz is, mint császár. Íme, van kilenc génuai gályánk a kikötőben... Lehet, hogy a fegyverszünet elálmosítja ellenségeinket s ha egyszer künn vagyunk a Propontiszon,<sup>1</sup> a pogány otromba csatahajói sohasem érik utól az én repülő sárkányaimat...

*Konstantin.* Egy Paleológ nem fut.

*Giovanni.* Akkor válaszd a Paleológhoz méltó véget. A császári halált. Most még módod van. Fúvasd meg a trombitákat és csapj ki maréknyi seregeddel a pogány óriás táborára. Bukásod dicsőségesebb lesz, mint volt valamennyi bizánci császár hosszú élete. Bizánc romhegye egy hérosz síremléke lesz és ezer esztendő múltán is borzongó áhítattal ejti ki nevedet a világ. De ne bocsásd a városba Mohamed követeit, mert lépteik kongása a bizánci utcán elegendő arra, hogy romba dőljön trónusod. El fognak adni, uram, már meg is alkudtak reád! Szennyes kezek lelopják fejedről a koronát, kicsalják kezedből kardodat, aztán a csőselék röhögése közepett odataszítanak a gőgös pogány lábához... Oly dicstelen véget fogsz érni, nagyuram, mint az oroszánvadász, akit saját kutyái tépnek szét!

*Konstantin.* Elég volt, lovag! A vérré kell gondolnom,

<sup>1</sup> A Márvány-tengeren,

melyet értem ontottál, hogy ellenséget ne lássak benned is! Tudd meg, az Úr, ki a fejemre tette a szent koronát, csodás és titokzatos köteléssel fűzött össze nemzetemmel. Én és a népem egy vagyunk. Aki a népemet sérti, engem bánt.

*Giovanni.* Bizony mondom neked, szegény császárom: ha egy igaz férfi s egy tiszta nő megmenthetnék a birodalmadat, Bizánc akkor is elveszett. Te nem ismered a népedet!

*Konstantin.* Hallgass, barbár! Ha úgy volna, mint mondd, akkor magam volnék Bizáncban a legnagyobb bűnös. Mert van-e lelketlenebb gonosztevő a fejedelelemnél, aki oly népen uralkodik, melyet nem ismer?

*Giovanni.* Uram, könyörgök, hallgass rám! Ne vedd zokon, hogy csak harcolni tudok a császárért, de beszélni nem tudok veled.

*Konstantin.* Elég volt! Ha meguntad hűségedet, ám szállj hajóra. Én itt maradok. Amit a zsoldoskapitány meg nem érthet, azt érzem én: a kardok s buzogányok számtánánál van nagyobb igazság is. Az Isten kegyelméből való császárság nem pusztán cím: gyakran éreztem életemben az Úr csodás kegyelmét. E pillanatban is szent borzalommal tölt el közelsége. Birodalmam s koronám az Ő kezében. Népem javára alávetem magam rendelésének s elfogadom Mohamed követeit. Ez utolsó szavam!

*Giovanni* (kétségbeesett megadással). Te vagy a császár, te parancsolsz. A hűségemet azonban megtartom ellenedre is. Ha jön a gyászos vég, magad mellett találsz!

### III. fejb. 17. jelenet.

(Giovanni súlyosan sebesült és négy katonája hozza rögtönzött gyaloghinton. A genovaiak külsején meglátszik a véres tusa nyoma. Halálra fáradtan, sötét elszántsággal jönnek. Számosan megsebesültek és a jelenés folyamán még kötözgetik sebeiket.)

*Patriárka.* Giovanni, ha van Istened, akkor távozz innen. Elég bajt hoztál már ránk!

*Giovanni* (Folkóhoz). Siess a palotakertbe! Nézd meg, szabad-e az út és várnak-e a genovai gályák a császári öböl előtt. Ha Genova admirálisa még él, akkor ott találsz!

*Folkó* (hátról balra elsiet).

*Spiridion.* Vitéz és nemes Giovanni, Szent Lorenzóra kérlek, ereddj innen kitűnő vitézeiddel, hogy fegyverest ne találjon a szultán.

*Giovanni.* Megyek. Bizáncért harcoltam és a város lelke égbe szállott Konstantinnal.

*Tamás.* Tehát biztos, hogy a császár elesett?

*Giovanni.* Ha látni akarod, keresd meg a csataterén a legnagyobb hullahegyet. Ott fekszik Konstantin, arccal a csillagok-

nak fordulva, kezében a kard, amellyel sírdombot épített magának pogánytetemekből.

*Spiridion.* Derék Giovanni, ápoltsd a súlyos sebedet.

*Giovanni.* A sebem oly súlyos, hogy ápolni nem érdemes. Hajnalra viszontlátom Konstantin uramat. De nem oly súlyos, mint a te sebed, főkamrás, mert egy éjtszakával túléllek.

*Spiridion.* Lázban beszélsz?

*Giovanni.* A halál közelsége látóvá tett és láttam, hogy seregeinket nem a török öli. Egy titokzatos, rettenetes Valaki, akinek emberi nyelven nincs neve... Gigászi árnyékként lépked a kupolák fölött s ahová lép, ott bömböl a föld és porba dőlnek a paloták. S ahová néz, ott lehull az emberek testéről minden fölvelt méltóság és cifra rongy, s mint meztelen didergő lelkek támolynak a fekete mélység felé. (Spiridionhoz.) A homlokodon — — Ott a jegy — — a fekete — — tiéden is — — Mind meg vagytok jegyezve — —! Ti didergő, meztelen lelkek, készüljete a végre, mert egyiktek sem menekül meg! Egyiktek sem! Tudjátok meg, hogy Konstantin császár törvényt ül fölöttetek.

*Tamás.* Mi hatalma a halott Konstantinnak fölöttünk?

*Giovanni.* A halott császár jobbagyái vagytok és ha szólít az alvilágról, követni fogjátok valamennyien. Az ő kúrtszavára hanyatt-homlok rohantok a fekete mélységbe.

*Iréne.* Nincs itt egy bizánci férfi, hogy elhallgattassa a károgó hollót?

*Nerio* (jóhiszeműen). Nincs, asszonyom. Aki férfi volt Bizánban, az künn fekszik a sáncon.

*Giovanni.* Tudjátok meg, hogy Konstantin leüttette Ahmed herceg fejét. A szultán megesküdött a próféta nevére, hogy ami élet piheg-dobog a városban, azt mind megfojtja.

*Mind* (a rémülettől dermedten néznek össze).

*Spiridion.* De hiszen akkor, — hiszen akkor mind elvesztünk.

*Zenóbia.* Konstantin bosszúja!

*Mind* (Irénet kivéve). Ez borzasztó! Ki ment meg bennünket? Meneküljünk! (Jajgatva és kezüket tördelve járnak ide-oda.)

*Giovanni.* Hisztek most már a halott császár hatalmában? Halljátok már hívó szózatát?

*Patriárka.* Nem, ily szörnyű gyilkolást nem engedhet meg Isten mérhetetlen irlalma!

*Giovanni.* A patkányhad addig rágta a ház alapját, amíg rászakadt. Most ijedten visítanak: Isten tégy csodát! Isten nem tesz csodát a patkányok kedvéért!

*Olga* (kétségbeesetten). De az asszonyok is? Az asszonyok?

*Giovanni.* Ti az apró fogatokkal époly dühösen rágtátok az állam alapját, mint hímeitek. Kiszívtátok Bizánc csontjaiból

az erőt, ifjak helyett falánk heréket adtak neki, szüzek helyett hitetlen bábokat. Bizony mondom, a léhaságtok époly nemzet-áruló volt, mint férfiaiatok hitványsága.

Herczeg Ferenc nevezetesebb drámai művei : tragédiák : *Ocskay brigadéros*, *Bizánc*, *Árva László király*; színművek : *A dolovai nábob leánya*, *Déryné ifiasszony*, *Éva boszorkány*, *A hid*, *Szendrey Júlia*; vígjáték : *Balatoni rege*; bohózatok : *A három testőr*, *Kéz kezét mos*.

Molnár Ferenc (1878—) legismertebb színdarabjai : *Az ördög*, *Liliom*, *A testőr*, *Farsang*, *A farkas*, *A hattyú*, *Játék a kastélyban*.

Tóth Ede (1344—1876) másik két színdarabja : *A kintornás család*, *A tolonc*.

Gárdonyi Géza népszínművei : *A bor*, *Annuska*, *Falusi verebek*.

Móricz Zsigmond (1879—) vígjátéka : *Sári bíró*; színművei : *Búzavirág*, *A vadkan* és több regényének dramatizált változata.

### 3. DRÁMAÍRÓK.

Az abszolutizmus idején a nyílt és rejtett hazafiúi célzat annyira szokássá vált az irodalomban, hogy írók és olvasók kezdték megszokallni, szükségtelennek, az igazi költőiséget veszélyeztetőnek érezni, különösen a színpadi termékekben. A köz-

**Rákosi J.** ízlés e fordulata RÁKOSI JENŐnél jelentkezik először, az abszolutizmus legvégén. Ő ugyan hosszú élete folyamán később is egyike maradt a költészetben is, a hírlapírás terén is a nemzeti öntudat legbuzgóbb ápolójának, de ösztönszerűen kitalálta, hogyan lehet Szigligeti-utánzó dráma-irodalmunknak egy kis friss lendületet adni. Shakespeare regényes színműveinek hatása alatt szabadjára eresztette képzeletét, exotikus, vagy a valóságban nem is létező vidékeket választott a eszelekvény színhelyéül, a messze multba vagy az időnkívülségbe menekült, hogy a tapasztalati valóság minél kevésbé zavarjon bennünket a meseszerűség kedves illúziójában. Akár csupa derű ragyogja be a eszelekvényt, akár komolyabb hangulat ömlik el rajta, a kifejlet megnyugtató. Főmotívum a szerelem, a stílus főtulajdonsága a szellemesség és költőiség. Ez az új román dráma. Rákosi Jenő termékeny munkássága kiterjedt a drámai műfaj többi ágára is; írt számos tragédiát, színművet, vígjátékot, bohózatot, operettet. Színes képzelete, gazdag kedélye, nagy nyelvkészsége mindenütt megnyilvánul.

Az új romantikus dráma terén az ő nyomát követte DÓCZY LAJOS, sőt eleinte CSIKY GERGELY is. De Csiky csakhamar visszafordult erről az exotikus kirándulásról a hazai valóság felé. Erős tehetségével és nagy termékenységgel mintegy átvette a Szigligeti örökségét: színműirodalomunk vezérségét. Tragédiái is, vígjátékai is vannak, de legjelentősebb a p o l g á r i s z í n m ű terén kifejtett munkássága. A hazafiaskodást mellőzve, az egykorú magyar középosztály társadalmi életét vette vizsgálat alá s ennek sok komoly problémáját, nevetséges és aggasztó tüneteit tárta fel kortársai előtt, hogy önismeretre eszméltesse őket. A hazafias célzat helyett inkább általános erkölcsi célzat hatja át színműveit, olyanformán, mint az egykorú francia ú. n. „tétéles“ drámákat (d r a m e à t h è s e), de nem úgy, hogy veszélyeztesse a művészi, a költői szempont elsőségét. Költészet és életszerűség hatásos összhangja ad irodalomtörténeti jelentőséget Csiky drámaírói működésének.

A népszínmű hajlékálul a kiegészítés után néhány évvel díszes külön színház épült Budapesten s ez a műfaj pár évtizeden át megint divatos lett. De ez a másodvirágzás inkább egy kiváló színésznőnk művészetének volt köszönhető, mintsem népszínműveink irodalmi értékének, mert népszínműíróink ábrázolásmódja sablonná merevedett, sem eredetiség, sem életigazság nem volt benne; néprajzi különlegesség, népdalbetétek erőszakolása, drámaiság nélküli, életképszerű veszteglés, érzelgős eszményítés jellemzi műveiket. Kivételképpen kell megemlítenünk TÓTH EDE pályadínyertes népszínművét, A f a l u r o s s z á t, melynek egyébként hagyományos módszerű kidolgozása szép bizonyosságot ad szerzője ízléséről, eszményítő és mégis valószerű jellemző tehetségéről. Ez a színdarab mintegy egészséges átmenet a népdráma és a népies magyar operett műfaja között; a szereplők kedélyállapota azonban néha sokkal feldúltabb annál, hogysesem a szép magyar nóták dalolása lélektanilag egészen helyén való volna.

Az elvénhedt népszínmű újjáteremtésére századunk első évétől kezdve GÁRDONYI GÉZA tett sikeres kísérleteket, főkép első enemű darabjaival (A b o r). Újító módszerének lényege: a lélektani igazság szigorúbb érvényesítése. Az ő népszínműveiben nem az öltözködés néprajzi cifrasága a fő, hanem a népnek, a paraszti elemnek sajátos lelki világa, eszejárása, ízlése, beszédmódja; a cselekvény, a bonyodalom, a problémák, az összeütközések lélektanilag bennegyökereznek a szereplők sajátos lelki mivoltában. — Gárdonyi után szintén a természetesség nevében, a felszínes, hazug eszményítés elleni visszahatásként MÓRICZ ZSIGMOND is vitt színpadra népies témákat (S á r i b í r ó); különben nemesak ebből a szempontból érdemelnek figyelmet az ő színdarabjai, hanem azért a makacs kitartásért

Csiky

Tóth E.

Gárdonyi

Móric Zs.

is, mellyel Móricz a műfaji hagyományt megbontani s a maga nehézkés, de izmos kezéhez idomítani igyekszik.

**Herczeg**

Századunk első évében vonta magára az országos figyelmet HERCZEG FERENC drámaírói munkássága is. A mult hagyományaival kapcsolatot tartó, XX. századi magyar irodalmiságnak ebben a műfajban is ő a legelismertebb képviselője. Történeti tárgyú, értékes tragédiákat korszakunkban alig írt valaki rajta kívül. Noha a verses előadás nem tartozik tehetsége körébe, a nemes pátosz nyelvéhez kiválóan ért. Irodalomtörténeti egyik jelentősége éppen abban van, hogy a tragédia és történelmi színmű emelkedett hangnemét korszerűsíteni tudta, a jambusos díszruhából átöltöztette a köznyelv valóságosabb, de választékos, megnemesített stíljébe. Nem kevesebbet köszönhet az ő példaadó működésének a vígjáték műfaja. Az ú. n. szalon-vígjáték önála érte el először a francia irodalom színvonalát a társalgás nyelve terén, melynek egyszerre kell művészien szellemesnek és keresettség nélkülinek, természetesnek lenni. Ebben a műfajban az író szemléletmódját többnyire a szatirikus hajlam irányítja.

Budapest a kiegyezés utáni évtizedekben rohamos gyarapodásnak indult s a XX. század elejére világvárosi jelleget öltött annyiban, hogy a forgalom, építkezés, szórakozás, izlésbeli divat szempontjából olyan nemzetközi mázt kapott, amilyen

**Molnár F.**

többé-kevésbé más államok fővárosait is jellemzi. Ennek a nemzeti gyökérrel nem bíró nagyvárosi kultúrának és izlésnek a neveltje MOLNÁR FERENC, akinek rendkívüli technikai ügyességről tanuskodó színdarabjaihoz nem igen van több köze a magyar nemzeti léleknek, mint a japánnak vagy az amerikainak, de éppen ezért színpadi sikerük nemzetközi útját nem nehezíti meg semmi akadály. El kell ismerni Molnárról, hogy a színpadi hatás eszközeit a XX. századi közizlés kielégítésére senki sem tudja olyan virtuózitással felhasználni, mint ő. Cinizmus és érzelmesség, realiztikus pontosság és vakmerő trükkök, szellemes párbeszéd és színpadtechnikai művészet vegyül darabjaiban szemfényvesztő módon. Úgyes utánzókból ma már egész iskolája van.

b) Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). Irod. Fü. 1926. — Szerb Antal: A magyar új romantikus dráma. U. o. 1927. — Berczik Árpád: Csiky Gergely. Bp. Szemle 1893. — Gedeon Alajos: Cs. G. mint drámaíró 1899. — Janovics Jenő: Cs. G. élete és művei 1900—1902. — Volenszky Béla: Cs. G. társadalmi drámái 1917. — Szász Károly: Cs. G. drámaírói pályája. Magy. Múza 1920. — Gáspár Margit: Cs. G. és a franciák. Debrecen 1928. — Scossa Dezső: Tóth Ede. Figyelő 1882. — Szántó Kálmán: T. E. 1886. — Pap Károly: T. E. élete és művei. Kolozsvár 1894. — Szepessy László: T. E. népszínművei 1914. — Madarász Flóris: Herczeg Ferenc drámái. Egri kat. gimn. értes. 1913. — Barta János: A Molnár Ferenc-probléma. Debreceni Szemle 1928. — Halmi Bódog: Molnár Ferenc, az ember és az író 1929.

REVICZKY GYULA.

**A pozsonyi ligetben.**

1880. augusztus 5.

Itt vagyok, újra itten!  
S te még a régi díszben  
Állsz, én szép ligetem.  
Útaidon bolyongok,  
S a virágok, a lombok  
Mind összesúgnak: Ismerem!

S itt, ez a pad tudója,  
Hány meglesetlen óra  
Kínálta élveit.  
Volt szeretőm, barátom,  
Ifjú szívemben álom...  
Itt éltem át a mennyet, itt!

Hajdan, tavasznapokban  
Gondatlan itt bolyongtam,  
Ez árnyas útakon.  
Itt járt kacagva szépem;  
Nevét hány fába véstem!  
Itt írtam én első dalom:

Oh, hol vagy drága hajnal  
Legelső sugaraddal?...  
Hová, háová levél!  
Hol vagytok, édes álmok?  
Mit súgnak a virágok?  
Csitt, csitt, a lomb miről regél?...!

E fák alatt viseltem  
Bánattalan szívemben  
Fájdalmat, édeset.  
Itt olvastam szemében,  
Hogy értem ég, csak értem;  
Itt ujjongtam: Szeret! szeret!

Ah, álom, álom, álom!  
Azt mondja, ifjuságom  
Mulandó, hűtelen...  
Szép ligetem, virulj csak,  
S te szív, álmodd a multat  
Még egyszer át s légy csöndesen.

**Osztályrészem.**

Az élet árnyát, fellegét is  
Szivárványszínbe' látja lelkem.  
Csalódní és remélní mégis:  
Így van megírva végzetemben.  
S dallá szövődik minden eszmém  
S mind, amit érzek, álmodom:  
De nyitját hasztalan' keresném;  
Mi célja, haszna: nem tudom.

Sugártalan, ködös napokba',  
Ha rám borúl az éjek éje:  
Fölhangzik édesen zokogva  
A dal vigasztaló zenéje.  
Ez tár elém egy szebb világot,  
S ha lelkem errül álmodik:  
A könny, a kín, a vér, az átok  
Hallelujává változik.

S megszáll a vágy, hogy letöröljem  
Könnyeit a szomorkodóknak;  
S a béke útját megjelöljem  
Azoknak én, akik csalódtak.  
Oh, fáj e furcsa, gúnyos élet;  
S lelkem gyakorta felzokog:  
Az emberek mind oly szegények  
S nem lesznek soha boldogok!

Türelmet és szálnalmat oltott  
Belém a lét nehéz ígája.  
Tudom, hogy ép' az sose boldog,  
Akinek boldogság a vágya.  
Tudom, hogy nemcsak én kesergek,  
Bajlódik más is eleget,  
Hurcolja némán a keresztet  
S nem vigasztalja senki meg.

Oh, hála, hála, hogy keservem'  
Nem hordozom magamba' némán!  
Van vigaszom, lehet pihennem,  
Ha gondok árnya száll is énrám.  
Borongás, üdvösség, ígézet  
Körülzsong lágyan, édesen;  
S mit suttogásukból megértek,  
Merengő, méla dal leszen.

Saját búbánatomban érzem  
Örök bánatját a világnak,  
S a lelki szomjazók nevében  
Sóhajtom el szelíd imámat.  
És öntudatlan', önmagátul  
Szakad szívemből énekem.  
Örömet, bút, mindent elárul...  
S én nem tudom, csak érzem.

S habár jövőmben írva látnám,  
 Hogy sohasem leszek szeretve :  
 S dicsőség nélkül, ifjan, árván,  
 Szegényen dobnak sírverembe :  
 A vágyat üdvben élni váltig  
 Síró zenébe önteném,  
 S dalolva várnám a halált, így  
 Sóhajtanám ki lelkem' én.

### Arany Jánosnak.

Válaszul a „Kozmopolita költészet“ című versére.

Áldom én is azt a bölcsőt,  
 „Mely magyarrá ringatott“,  
 Áldom én is azt a sorsot,  
 Mely szívembe dalt adott.  
 A dicső szellem világát  
 Áldom mindenek felett,  
 S dallom, ami bennem észme,  
 Dallom, amit érezek.

Szép az ének, szent az ének,  
 Drága kincs, ha nemzeti.  
 De a legszebb dal örökké  
 Általános, emberi.  
 Az igazság egy lehet csak  
 Valamennyi nyelveken.  
 Nagy léssen, ha lelke is nagy,  
 Ki művész első helyen.

Kék egével ősz Homérosz  
 Valamennyi nemzeté.  
 Búskomolyság, mélaság is  
 Egy van csak : a Hamleté.  
 Bolond Istók mindenütt volt,  
 Ahol ember szenvedett.  
 Nagy művész, ki emberek közt  
 Feledi a nemzetet.

Gúnykacaj minden hazában  
 Don Quijotének végzete.  
 Ember, hát nem kell kutatni,  
 Küszködő Faust német-e,  
 A világ nyelvét beszéli  
 Molière, a francia  
 Harpagon, Alcest s a többi  
 Csupa kozmopolita.

Általános eszme s érzés,  
 Nagy, ha nem is nemzeti,  
 „Dalok korcsa“, melyben ez nincs;  
 Az igazság megveti.  
 Nép után nép küzd a létért,  
 Eltűnnek a nemzetek,  
 Róma megszűnt, csak Horácban  
 Élnek még az emberek.

Népével van összeforrvá  
 A nagy eszmék dalnoka.  
 „Mind tükör volt : egymagából  
 Tűnt nekem fel nép s haza!“  
 Egy egész nép ilyen ének  
 S akkor leghatalmasabb,  
 Hogyha, bár forrása egy csak,  
 Mindenütt süt, mint a nap.

A tiéd is mindenütt süt.  
 Nagy vagy a nagyok között!  
 Nemzet ily naggyá sosem tesz,  
 Csak az eszme, mely örök.  
 „Két világ csodája“, fénye  
 Halhatatlan éneked,  
 Most magyar, létezni fogsz, ha  
 Nemzeted csak létezett!

Arany János c. költeményéből idézzük ezt a két versszakot :

Oh, de minő hang ez?... mily rikácsolások?...  
 Tudákos legények, nyegle rímkovácsok ;  
 Éretlen gyerkőcök, nagyszájú vitézek,  
 Költőnek se tartnak s — nem tréfa — lenéznek,

Mesterem, bocsáss meg, hogy említtem őket,  
Hígvelejű, kongó nyelvöltögetőket ;  
Hogy a hihetelent nem tarthatom annak,  
Hogy Arany Jánosnak becsmérői vannak.

Arany János halálára c. költeménye így végződik :

Ah, elvesztettünk ! Már a sír takar.  
Nem jó utánad, nem jön ily magyar !  
Oh, légy velünk ! Mindenha légy vezérünk !  
Amíg téged csodálunk : addig éljünk !

Reviczky Gyula (1855—1889) nevezetesebb versei még :  
*Szívemből téptem ezt a dalt, Sátán, Imakönyvem, Magamról, stb.*  
Legnagyobb szabású, leghíresebb költeménye : *Pán halála.*

KISS JÓZSEF.

### Óh mért oly későn . . .

Ó mért oly későn, levelek hullása,  
Daru távozása idején :  
Mért nem találkoztam rózsanyiláskor,  
Hajnalhasadáskor veled én?

Mért nem hallgathattuk édes-kettesbe'  
A pacsirtát lesbe', te meg én?  
Mért nem találkoztunk a mámor, a vágyak,  
Az ifju álmok idején !

### Lepereg az óra.

Lepereg az óra,  
Elillan az élet ;  
Alighogy indultam,  
Már a révbe érek.

Őszbe csavarodik  
Lassan hajam szála,  
S kopárabb lesz egyre  
Előttem a pálya.

Régi kötelékek  
Engednek lazultan,  
El-elmaradoznak,  
Akikkel indultam.

Rokonok, barátok  
A szívemhez forrva,  
Kidőltek az évek  
Folyamában sorra.

Ha hátra tekintek,  
Egész fejfa-erdő,  
Meredezik reám,  
Felhőként sötétlő.

S ha szemem sugára  
A jövőbe téved,  
Saját sírhantomnak  
Árnyéka kísértget.

Őszi szelek járnak,  
Vetik már az ágyat,  
Temessük el, szívem,  
Az elkésett vágyat !

Kiss József (1843—1921) balladái közül legismertebbek :  
*Simon Judit, A rab asszony, Gedővár asszonya* ; verses elbeszélései  
közül : *Jehova, Mese a varrógépről* ; lírai költeményei közül :  
*Egy sir, Nápolyi emlék, Tüzek.*

## SZABOLCSKA MIHÁLY.

## Salzburgi csapszékben.

Nem a Tisza partján fekszik ez a csárda,  
Benne halovány sör, nem piros bor járja.  
A nagy asztal mellett sváb legények ülnek,  
Egy verklis valami  
Nótát köszörülget.

Folyik a sör, a szó — mígnem összevesznek,  
Szerető, vetélytárs egymásra ismernek ;  
Egymásra ismernek, de tenni nem mernek,  
Vidám verkli-szónál  
Csak úgy veszekednek ! . . .

Ha ez a csárda a Tisza partján volna,  
Arról a leányról kevesebb szó folyna.  
Az is, ami folyna, tudom másként folyna  
S idebent azóta  
Csak *egy* legény volna !

## Akácfavirág.

Tele van a város akácfavirággal,  
Akácfavirágok édes illatával.  
Bolyongok alattuk ébren álmodozva,  
Mintha minden egy akácfa  
Nekem virágozna !

Mintha a nagy utcák lármája elülne,  
S körültem a város faluvá szépülne ;  
Mintha csak ott járnék. A mi kis falunkba' ;  
Ráösmerek illatáról  
Minden akácunkra . . .

Akácfaerdőség, kicsi falum képe,  
Gyermekkori álmom ezer szép emléke :  
Milyen gyönyörűség gondolni is rátok,  
Házunk előtt bölíntgató  
Akácfavirágok !

. . . Óh, hol van az álom, mit alattuk szőttem?  
Az a világ, ami akkor állt előttem?  
Hová lettél, hová, ábrándok világa?  
Te maradtál csak belőle — széthullóba, veszendőbe —  
Akácfa virága.

Szabolcska Mihály (1862—1930) versei közül nagyon népszerűek még : *A Grand Cafében, Dal a kis Demeter Rózsikáról, Hortobágy, Édes jó anyámnak* stb.

## VARGHA GYÜLA.

## Utolsó dal.

Dalom szomorú, mindig szomorú  
 volt,  
 Az ősz szele búsan beledúdolt :  
 Volt benne folyvást valami fájó,  
 Mintha levél hull ősszel a fáról.

Látásim vérködös álma :  
 A való vértengere már ma,  
 S feldúlt világ fekete üszkén  
 Még egyre vöröslik a tűzfény.

Tompítva sötéten a hangját,  
 Bús sejtelem árnya suhant át,  
 Majd egyre komor s komorabban  
 Látások gyultak agyamban.

S én nézem, iszonytól megmere-  
 vülten,  
 Hogy dől a világ romba körültem,  
 Alján a sötét ég peremének  
 Csilláma se kél a reménynek.

Dalaimat szomorún kezdtem,  
 De még szomorúbban kell végez-  
 nem,  
 S ajakamon az utolsó dal  
 Félig zokogás, félig sóhaj.

(1917.)

## Sugarak.

A nap ott fenn amióta  
 Lángsugárit egyre ontja,  
 Milliányi éve már ;  
 Tűzkebléből, a magasból,  
 Mint a rajzó méh a kasból  
 Zúdul ki a sok sugár.

S ébred a föld, fű, fa zöldül.  
 Életet fakaszt a földből  
 A sugár, mely szertefoly ;  
 Lesz belőle ízes alma,  
 Tűz a borban, rózsa szirma,  
 S gyermekajkon víg mosoly.

Ám sötéten, láthatatlan  
 Száll a végevárhatatlan  
 Végtelenség tengerén,  
 Csak ha hozzánk téved útja,  
 Akkor gyúl ki lángja újra,  
 S lesz belőle újra fény.

A sugár, mely földre röppen,  
 Mint egy áldott anyaölbén,  
 Új alakban újra él ;  
 Óh de hát az a sugárraj,  
 Mely a végtelenbe szárnyal  
 S új hazába sohsem ér !?

A hideg, vak, néma térben  
 Szállni meddőn és sötéten,  
 Szállni, mint a gondolat !  
 Szállni míriádnyi évig,  
 Sohse jutni enyhe révig,  
 Szörnyű sors ez, szinte szédít.  
 Boldogtalan sugarak !

Vargha Gyula (1853—1929) költeményei közül megemlítjük ezeket : *A Dunaparton*, *Az Alföld szélén*, *Előrevetett árnyék*, *Szent Margit galambjai*.

ADY ENDRE.

**Az Értől az Óceánig.**

Az Ér nagy, álmos, furcsa árok,  
Pocsolyás víz, sás, káka lakják.  
De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna  
Óceánig hordják a habját.

S ha rám dől a szittyá magasság,  
Ha száz átok fogja a vérem,  
Ha gátat túr föl ezer vakond,  
Az Óceánt mégis elérem.

Akarom, mert ez bús merészség,  
Akarom, mert világ csodája :  
Valaki az Értől indul el  
S befut a szent, nagy Óceánba.

**Én nem vagyok magyar ?**

Ős Napkelet olyannak álmodta,  
Amilyen én vagyok :  
Hősnek, borúsnak, büszke szertelennek,  
Kegyetlennek, de ki elvéri  
Egy gondolon.  
Ős Napkelet ilyennek álmodta :  
Merésznek, újnak,  
Nemes, örök nagy gyermeknek,  
Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsfrónak,  
Nyugtalan vitéznek.

Egy szerencsétlen, igaz Isten  
Fájdalmas, megpróbált remekének,  
Nap fiának, magyarnak.  
(S az álmosoknak, piszkosoknak,  
Korcsoknak és cifrázkodóknak,  
Félig élőknak, habzó szájúaknak,  
Magyarkodóknak, köd-evőknek,  
Svábokból jött magyaroknak  
Én nem vagyok magyar?)

**Nekünk Mohács kell.**

Ha van Isten, ne könyörüljön rajta :  
Veréshez szokott fajta,  
Cigány-népek langy szívé sihederje,  
Verje, csak verje, verje.

Ha van Isten, meg ne sajnáljon engem :  
Én magyarnak születtem.  
Szent galambja nehogy zöld ágat hozzon,  
Üssön csak, ostorozzon.

Ha van Isten, földtől a fényes égig  
Rángasson minket végig,  
Ne legyen egy félperenyi békességünk,  
Mert akkor végünk, végünk.

## Párizsban járt az Ősz.

Párizsba tegnap beszökött az Ősz.  
Szent Mihály útján suhant nesztelen,  
Kánikulában, halk lombok alatt  
S találkozott velem.

Ballagtam éppen a Szajna felé  
S égtek lelkemben kis rózse-dalok :  
Füstösek, furcsák, búsak, biborak,  
Arról, hogy meghalok.

Elért az Ősz és sugott valamit,  
Szent Mihály útja beleremegett,  
Züm, züm : röpködtek végig az uton  
Tréfás falevelek.

Egy perc : a Nyár meg sem hőkölt belé  
S Párizsból az Ősz kacagva szaladt.  
Itt járt, s hogy itt járt, én tudom csupán  
Nyögő lombok alatt.

## Lédával a bálban.

Sikolt a zene, tornyosul, omlik  
Parfümös, boldog, forró, ifju pára  
S a rózszakoszorús ifjak, leányok  
Rettenve néznek egy fekete párra.

„Kik ezek?” S mi bús esőndben belépünk.  
Halál-arcunk sötét fátyollal óvjuk  
S hervadt, régi rózsa-koszorúinkat  
A víg teremben némán szerte-szórjuk.

Elhal a zene, s a víg teremben  
Téli szél zúg s elalusznak a lángok.  
Mi táncba kezdünk és sírva, dideregve  
Rebbernek szét a boldog mátka-párok.

## Vér és Arany.

Nekem egyforma, az én fülemnek,	Meghal minden és elmúlik minden,
Ha kéj liheg, vagy kín hörög,	A dics, a dal, a rang, a bér.
Vér csurran vagy arany csörög.	De él az arany és a vér.

Én tudom, állom, hogy ez : a	Nemzetek hálnak s újra kikelnek
Minden	S szent a bátor, ki, mint magam,
S hogy minden egyéb hasztalan :	Vallja mindig : vér és arany.
Vér és arany, vér és arany.	

## Álmom : az Isten.

Batyum : a legsúlyosabb Nincsen,	Vele szeretnék találkozni,
Utam : a nagy Nihil, a Semmi,	Az álommal, nagy bolond hitben
A sorsom : menni, menni, menni	S csak ennyit szólni : Isten, Isten
S az álmom : az Isten.	S újból imádkozni.

Nem bírom már harcom vitézül,  
 Megtelek Isten-szerelemmel :  
 Szeret kibékülni az ember,  
 Mikor halni készül.

Ady Endre (1877—1919) legismertebb versei közül valók ezek : *A magyar ugaron, Harc a nagyúrral, A halál rokona, Közel a temetőhöz, Jó Csönd-herceg előtt, Az ős Kaján, Havasok és Riviera, Ádám, hol vagy? A halál lovai, Ifjú szívekben élek, stb.*

## BABITS MIHÁLY.

### Alkony.

Az erdő hallgatag,  
 nyugosznak a vadak,  
 lankadt állal hevernek  
 ágyán a hús avarnak,  
 mit a szelek levernek,  
 majd újra felkavarnak.

De most eláll a szél.  
 De most a csönd beszél.  
 De most jönnek a villik,  
 Ó most a lomb se hullik :  
 alkonyvirág kinyílik,  
 alkonyyszalag kinyúlik.

Az alkony nyúlik ott  
 s von vékonyabb csikot ;  
 azon egy égi ajtó.  
 Ki tudja, mit nem rejtő?  
 S ó völgy, te mély szakajtó !  
 S titkok teknője, erdő !

### Arany Jánoshoz.

(Egy megzavart verselő a XX. században.)

Hunyt mesterünk ! tehozzád száll az ének :  
 ládd léha gáncsok lantom elborítják  
 s mint gyermek hogyha idegenbe' szidják  
 édes apjához panaszkodni tér meg :

úgy hozzád én. E nemzedék szemének  
 gyenge e láng, bár új olajok szítják :  
 cintányérral mulatnak már a szittyák  
 s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak : Nincs benne tűz, sem érzés !  
 nem takart seb kell, inkább festett vérzés !  
 és jönnek az új lantosok sereggel,

sebes szavakkal és hangos sebekkel :  
 egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,  
 magát mutatni hősi gladiátor.

### Fiatal katona.

Még élni sem érte az életet,  
Egy bátor pillantást ha vetett  
s az ég, a föld mind ránevetett —  
de nem lesz birtoka semmi :  
a szépség, épség, ifjúi vér,  
tudás, tanulás, az isteni ér,  
nők biztató szeme — mind mit ér  
ha menni kell neki, menni?

De meggy szivesen, nem alkuszik,  
anyjától könnytelen bucsuzik,  
bár lelke szeretetben uszik :  
sohasem tanult gyűlölni.  
S ki gyűlölt minden gyűlöletet,  
s minden szeretetet szeretett,  
nem élhet, aminek született,  
mert ölni kell neki, ölni.

Ő nem gyűrüt gyűrűért cserélt,  
szívet cserélt aranyat vasért,  
oly kincse volt, ami többet ért,  
mihez e föld aranya talmi :  
arany szíve, arany mosolya —  
mind értünk ingyen adja oda,  
s győzünk-e, meg sem tudja soha,  
mert halni kell neki, halni.

Babits Mihály (1883—) versei közül megemlítjük ezeket :  
*Sugár, Esti kérdés, Két nővér, Miatyánk 1914., A régi kert, Hazám, Jobb és bal.*

OLÁH GÁBOR.

### Patkánybűvölők.

Hej, tárogatósök, sipolók, dobosok,  
És ti, harsány rézkürt hangra kapatói,  
Cimbalmon, citerán dallamokat kacagók :  
Jó lesz a dalt többé nem szelekbe szórni.  
Csélcsep fiatalság mit járja tovább  
Táncát zenezőra, ha Dávid a holdban  
Hegedűjére lehajtja fejét?  
Mit táncoljon a jókedv holtan?

Jertek, hegedűsök, és ami varázs,  
Bűbáj, ördögi kék és angyali álom,  
Aluszik hangszerszámotok suta mélyén,  
Ébresszétek föl! Összefonódva szálljon,  
Mint szédítő fűszer, lélekre ködöt  
Szitáló vad számum, határtalanul ;  
Dagadó tengerként bömbölgjön, ömöljön,  
Míg az északi sarkcsillag is belefúl.

Óh, mert van egy ország, szebb, mint ha Kelet  
Álmodta volna hajnali szerelem  
Gügyögő mámorában ; csillagokat tartó  
Mennyei sátor égbefutó hegyeken,  
Kis kék tengereket ringat az ölében,  
Vándor felhőket igéz szeretőnek,  
Ezüst ködbe borult pusztáin az idők  
Leggyönyörűbb embervirágai nőnek...

Egy ország, szerelem és büszke szabadság  
Hazája : örök dóm, a csillagokig  
Suhanó oszlopokon, ahol egy fiatal Isten :  
Az ifjú Petőfi szelleme lakik...

Most? — megvakult öröktől nyitva hagyott  
Tündérpalota... szent föld... ronda pogányok,  
Patkánycsapatok világszállója. Kirágyák  
Csontjait is, hogy a vére gyöngyözve szívárog.

Az udvar, a pítvar, a hombár, a kamarák,  
A tiszta szobák, az aluvótermek,  
A futó falak, ablakok, a küszöb alja :  
Mind, mind ronda állati vermek.  
Szapora patkánynép visongva, ledéren  
Fúrja magát dalmahodón le a mélybe,  
Hogy ezer év összecsatázott javait,  
Kenyerét és húsát zabálva fölélje.

Mint a Rossz : naponta ezeret nemz egy !  
Ezerszer ezernyi csapatban  
Rág, fúr, dönt, ront, mar, mérgez eszevesztett  
Dühödötten, vadul és szakadatlan.  
S nem elég a föld, a kő, a fal : már eleven  
Húsunkat rágja és kifogyó vérünket elissza ;  
Nincs őr, nincs ember, nincs kutya, nincs bot,  
Nincs Isten, ki a poklokra zavarja vissza.

Jertek, hegedűsök, tárogatósök és dobosok,  
Sípólók, harsány kürt hangra kapatói,  
Címbalmon, citerán dallamokat kacagók,  
Most kell csodaverte nyelveken szólni !  
Ha tudtok epesztő, agyba fonódó,  
Szívre hurkolódó, vad dallamokat :  
Hajrá ! Zendítsétek, patkányigéző garaboncok !  
Mit vártok emésztő új századokat?

Már látom : az éjben, babonás hajnali holdnál,  
Hogy surran, hogy zörren, neszel a buta had,  
Kibukkan, elámul, szédül a gyönyörtől  
S a táncoló siposok nyomába halad.  
Fujjátok, ahogy Isten tudnotok adta,  
A haláltánc-nótát, azt a gyönyörűt,  
Melynek hallatára leszállnak a csillagok is,  
Melyre a hold is vérhajnalba merült.

Hajrá, hegedűsök ! Már fog a varázs,  
Már láncát a búbáj el, messze kibontja,  
Már kábulva marsol előre, halálba  
A patkánynép okossa, bolondja.  
Most egy szívesiklandót, most egy kiviharzót,  
Hadd rágja agyukat, szívüket hadd tépje.  
Most egy andalítót — hogy álmodva, bután  
Fúljanak a bosszú sötétlő vizébe.

JUHÁSZ GYULA.

### Milyen volt ...

Milyen volt szőkesége, nem tudom már,  
De azt tudom, hogy szőkék a mezők,  
Ha dús kalással jó a sárguló nyár  
S e szőkeségben újra érzem őt.

Milyen volt szeme kékje, nem tudom már,  
De ha kinyílnak ősszel az egek,  
A szeptemberi bágyadt búcsuzónál  
Szeme színére visszarévedek.

Milyen volt hangja selyme, sem tudom már,  
De tavaszodván, ha sóhajt a rét,  
Úgy érzem, Anna meleg szava szól át  
Egy tavaszról, mely messze, mint az ég.

### Isten háta mögött.

Oly únt ma a kisváros, oly szűk ma a világ,  
Úgy vannak, úgy üzennek a távol Indiák.

Oly bús a kaszinó s Gvadányi képe fáj,  
Úgy hí, úgy int keletről egy naphímezte táj.

Talán Japánba kéne elmenni csendesen,  
Ott könnyű a halál és az élet nesztelen.

Talán az új világban, ős erdők szigetén.  
Feledném, hogy milyen nyűtt az idegem, szegény.

Talán a büszke Berlin zuhatag élete  
Lenne e kósza érzés zenekísérete.

Talán az Oceánnak egy pontján él a táj,  
Hol kifáradt sirályként némán lehull a vágj.

Vagy a komor középkor tömjéne kell neked  
Szívem s az égi ostya aranykehely felett?

Vagy nincs a nap alatt már sehol tenyérvnyi hely,  
Hol végtelenbe indult vágyam te, elpihenj?

Talán az éjbe omlott tájékok lelke hí  
S a kedves cimboráknak elporlott szívei?

### KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

#### Csillagok.

Diákkoromba, vékony kislegényke  
Fölnéztem a didergő csillagokra,  
Mik fázva égtek fenn a téli éjbe.

Lengett nyakkendőm könnyü-furesa csokra,  
S én csak rohantam, sápatag-fehéren,  
Vásott köpenyben, éhesen rajongva.

Jaj, elbeszélni nem tudtam, mi nékem —  
Oly ájuló mély bűvöletbe estem —  
A csillagfény, a bús, kopott vidéken.

Most járok itten, tiszta, téli esten,  
Prémes bundába és megváltozottan  
Dús vacsora ízével, Budapesten.

Még most is ég a csillag, ahogy ottan,  
Arany tüzekkel ékszeres az égbolt,  
Csak én nem égek, aki úgy lobogtam.

Álmos szemem keresi fönn a rég-volt  
Csodákat és oly búsan mondja szívem,  
Hogy nékem már a csillag is sötét folt.

Vak vágyam mégis fölfelé feszítem,  
A kis diákdalt újra sírva zengem  
S kihúnyt arcom fölmutatom szelíden,  
Ó csillagok, ismertek-e még engem?

TÓTH ÁRPÁD.

### Jó éjtszakát!

Falon az inga lassu fénye villan,  
Oly tétován jár, szinte arra vár,  
Hogy ágyam mellett kattanjon a villany  
S a sötétben majd boldogan megáll.  
Pihenjünk. Az álomba merülőnek  
Jó dolga van. Megenyhül a robot,  
Mint ahogy szépen súlya vész a kőnek,  
Mit kegyes kéz a mély vízbe dobott.

Pihenjünk. Takaróm pár papírlap.  
Elakadt sorok. Társtalan rimek.  
Megsimogatom őket halkán : írjak?  
És kicsit fájón sóhajtom : minek?  
Minek a lélek balga fényüzése?  
Aludjunk. Másra kell ideg s velő.  
Józan dologra. Friss tülekedésre.  
És rossz robotos a későnkelő.

Mi haszna, hogy papírt már jó egypárat  
Beírtam? Bolygott rajtuk bús kezem,  
A tollra dőlve, mint botra a fáradt  
Vándor, ki havas pusztákon megyen.  
Mi haszna? A sok téveteg barázdán  
Hová jutottam? És ki jött velem?  
Szelid dalom' lenézi a garázdán  
Káromkodó és nyers dalú jelen.

Majd egyszer... Persze... Máskor... Szébb időkben...  
Tik-tak... Ketyegj vén, jó költő-vigaszt,  
Majd jó a kor, amelynek visszadöbben  
Felénk szíve... Tik-tak... Igaz... Igaz...  
Falon az inga lassú fénye villan,  
Aludjunk vagy száz évet csöndben át...  
Ágyam mellett elkattantam a villanyt.  
Versek... bolondság... szép jó éjtszakát!

## 4. LÍRIKUSOK.

A kiegyezés utáni korszakban a lírai költészet terén igazi nagy tehetség sokáig nem tűnt fel. Petőfi és Arany olyan magas fokra emelte a magyar lírát, s Gyulai elméleti uton is annyira belenevelte a köztudatba két klasszikusunk tekintélyét, hogy ez a tekintély már-már nyomasztóvá vált a fiatal költő-nemzedékre nézve: új utak keresése vakmerőségnek látszott, a nagyok nyomdokainak követése pedig reménytelen versenynek ígérkezett. A korszellem sem kedvezett a lírai műfaj virágzásának: a lelkesedés ideje lejárt, a magyar társadalom nem forrt többé össze nagy érzésekben, gyakorlatibb, prózaibb irányt vett az élet fejlődése; a magyar líra hagyományos főihletforrása, a hazafiság eszméje apadozni kezdett; ekkori hazafias költészetünk nagyobb részén érezni lehet valami kötelességszerű, naptári alkalmakra szoruló vonást. Az Arany halála utáni negyedszázad magyar lírája a kimerültség állapotában vesztegelt. A vihar előtti álmos esend ideje volt ez.

A líra  
korszak-  
rétlensége

Arany János művészi hitvallásával először **REVICZKY GYULA** szállt szembe nyíltan és tudatosan, de éppen nem tiszteletlenül. A „kozmpopolita“ jelzõt, melyet Arany kárhóztató értelemben alkalmazott az 1867 utáni magyar költészetre, Reviczky védelmébe vette s hirdette a költészetnek nemzeti kereteken túlterjedõ hivatását. Reviczky költészete csakugyan nélkülözi is a nemzeti elemet. Nem a hazafiúi kapcsolat érdekli õt, a szenvedõ emberiség tagjának érzi magát. Örömtelen ifjúság után küzdelmes nyomorúság és gyógyíthatatlan betegség: ez volt az õ sorsa, ez adja meg költészetének mélabús alaphangját. Szerelmi dalain az ábrándos emlékezés és a lemondó bánat könnyeseppjei ragyognak; bölcselkedõ versei is meleg érzésben olvadnak fel s a pesszimizmus esábító karjai közül a keresztyén hit vigaszához menekül bennük; meghoecsátó testvéri részvéttel fordul a társadalom számkivetettjei felé; már rádöbben a szíve az orosz nép szenvedéseire is, egy-egy nagy orosz író sorsának méltatlanságára. Reviczky költészetének csak világnézeti oldala újszerű, formai tekintetben a nagy elődök tanítványa; könnyed ritmikájú, behízelgõ dallamosságú versei Petőfi és Arany művészetének gazdag örökségéből táplálkoznak.

Reviczky

Reviczky korai elpusztulását egyre többen kezdték úgy tekinteni, mint a hivatalos irodalmi körökön kívül álló költõ vértanuságát. A századvégi korszellem neveltjei mintegy szervezkedni kezdtek s **KISS JÓZSEF** „A Hét“ e. folyóiratát fogadták el zászlajuknak. Kiss József lírája magában véve is figyelemreméltó; az első tehetséges zsidó költõ õ, a modern ember kedélyvilágának olyan megnyilat-

Kiss J.

kozásait is szóhoz juttatja, amelyeneket korábbi költőink vagy nem ismertek vagy megismertetni nem akartak; költői egyéniségén van valami kiábrándult, megfáradt jelleg, mely azonban új mondanivalókat is rejtett magában; az ú. n. d e k a d e n c i a ez a vonás. De Kiss József nevét irodalomtörténetileg emlékeztetesebbé teszi szerkesztői szerepe, mellyel együvé toborozta és mintegy öntudatra nevelte a nemzeties költészet irányával többé-kevésbé elégedetlen fiatal írókat. A századforduló idején már egyre nyitabb lett a szakadás a „jobb-“ és „baloldali“ irodalom közt a lírai műfaj terén is.

Szaboleska

A jobboldali lírikusok közt a századforduló idején SZABOLCSKA MIHÁLY volt a legjobb hangzású név. Dalos természete, üde hangja, érzésvilágának tisztasága, verselésének kedves zeneisége Petőfi derék tanítványára vallott. Papi hivatása gyakran ihlette meg benne a költőt s a vallásos lírának is legkedveltebb művelője volt a millénium és a világháború közötti időben. De éppen népszerűsége miatt lett a baloldali tábor szemében az epigon-líra megszemélyesülésévé; lekiesnyelték lelkivilágának problémátlan nyugalmaért, vallásosságának egyénietlen, átlagos jellegéért, költészetének

Vargha Gy.

hagyományos formáiért. — A Petőfi-Aranyiskola tagjai közül nőtt ki VARGHA GYULA. Még Arany életében kezdett verselni, de öregkorára esik lírai tehetségének igazi kivirágzása. A XX. század baloldali magyar irodalmának ő volt talán a leghevesebb kárhóztatója, az ő költészete még sines ezzel annyira ellentétben, mint a Szaboleskáé. A századvégi olvasóközönség részint nem ismerte, részint nem méltányolta Vargha Gyula költészetét, mert Vargha nem tartozott a kellemes illúziókba ringató költők közé; valami szokatlan, sőt érthetetlen sötétlátás nyilvánult meg hazafias költeményeiben s baljósatai, melyek később szörnyű igazsággal beteljesedtek, a XX. századi olvasók lelkét éppúgy, vagy még inkább megdöbbenthették, mint a baloldali lírikusok gorombább, pártoskodóbb nemzet-ostorozása. Forma tekintetében sines közöttük áthidalhatatlan szakadék; Vargha Gyula Aranynak a tanítványa ugyan a verselés mód terén, de az öregedő Aranyé, azaz a szójelentésnek, szóhangzásnak, ritmikának, rímjátéknak olyan árnyalati finomságai érvényesülnek nála, amelyek ninesenek ellentétben a baloldaliak egyik csoportjának reformjával: a forma-kultusz erős érvényrejuttatásával. Vargha Gyula öregkori lírájának egyik fővarázsa éppen az, hogy a modern fejlettségű verstechnika nem dekadens lelkiséget szolgál, hanem puritán keménységű, férfias világnézetet. Külön említést érdemel a természettel egybeolvadni tudó kedélyi fogékonysága.

Ady

A költészeti forradalom viharos kirobbanása, az irodalmi kettészakadás kiteljesedése az ADY ENDRE nevéhez fűződik. Első, Debrecenben megjelent verseskötetében

a hagyományos költői modorral próbálkozott, második, nagyváradi kötetében már meghökkentő merészségek akadtak, némely vallomásának a tartalma is, hangja is túllépte a költői gyakorlat megszokott határait; azután hosszabb időt töltvén Párizsban, még elmaradottabbnak kezdte látni az itthoni világot. Kénytelen-kelletlen hazatért s minden verskötete újabb és újabb harcú roham lett a szerinte pusztulásra megérett magyar életberendezkedés ellen politikai, irodalmi, erkölcsi vonatkozásban egyaránt. Ázsiai eredetű népét szereti és siratja, csak vezetőit átkozza, akik a nyakára ültek ennek a nemes fajnak s nem engedik a nyugati kultúra magasabbrendű életét élnie. A világháborúba való belesodródásunkat is a hivatalos vezetők bűnéül rótták fel s politikai költészetével egyik előkészítője lett a hareoló magyar nemzet belső összeomlásának, de a kitört forradalom mindjárt esalódást is jelentett számára. Írói szereplésének azonban nem ez az oldala fontos most reánk nézve, hanem az a kérdés érdekel bennünket: mik az ő költői egyéniségének fővonásai, forradalmári szerepének esztétikai vívmányai? — Megnövelte a lírai műfaj tárgyi területét. Petőfi is rendkívül őszinte s ezért az almanach-lírához szokott emberek meg is rótták a „mindent“ megéneklő Petőfit; de ennél a „minden“-nél is sokkal több az, amit Ady boesát be a költészet kapuján. Vannak olyan képzetek, ösztönök, titkos gerjedelmek, melyeket a legtöbb ember még önmaga előtt is óvakodik tudatosítani, még kevésbé szereti a nyilvánossággal közölni. Ady ellenben gőgösebb annál, hogysen szégyenkezzék mások előtt bármiért is, s pl. pénz- és kéjvágyának hangos hirdetése, politikai gyűlöletének vadsága, vallásos vonatkozású némely költeményének Istennel perelő vagy komázó hangja nagy megbotránkozást keltett széles körökben. Viszont az is tagadhatatlan, hogy csakugyan meggazdagította a lírai mondanivalókat, főképpen a lélek és kedély tudatalatti elemeinek értékesítésével. — Merész tárgykiterjesztése újszerű kifejezésmódot tett szükségessé. A tudatalatti forrásokból táplálkozó lelki mozgalmakat nem lehet a Petőfi stílrealizmusával, a logikai és nyelvtani szabályok merev parancsain keresztül átvillanyozni mások lelkébe. Ezért Ady ábrázolásmódja nem a nappali világítást, hanem a sejtelmes félhomályt vagy a színes reflektor-fényt veszi igénybe s nem a realizmus, hanem a szimbolizmus eljárás módját alkalmazza, mely a tapasztalati és képzeleti világ között olyanféle kapcsolatot létesít, mint az őskor mítoszai. Ehhez a félig-tudatos látásmódhoz kell idomulnia a nyelvi kifejezésmódnak is, mely a fogalmi világosságnál akárhányszor fontosabbnak tartja a hangulatkeltő festőséget és zeneiséget. A versformák korábbi szabályszerűségét sem ismeri el feltétlenül kötelezőnek; maig sines tisztázva, hogy Ady ritmikájának vannak-e rendszerbe foglalható, következetes elvei. De általában véve költészetének stílárís értéke

rendkívüli; szókinese nem mondható különösebben egyéninek, de szólásai, mondatai annál inkább. Régibb irodalmunkból főleg a kálvinizmus bibliás-zsoltáros stílusa és hangneme tett rá szerenesés nevelő hatást. — Hogy ilyenné lett Ady költészete, abban része van egyes francia költők példájának, Balassával való lelki rokonságának, kurue ellenzékiiségének, a koreszméknek, de természetesen Ady egyénisége adja az igazi magyarázatot. Szertelen, kiesapongó, korán tönkrement élete viszont annál veszedelmesebb példa másokra, minél nyilvánvalóbbá válik a sorsszerű összefüggés Ady élete és költészete között.

Babits

A modern magyar lírának Ady mellett másik főképviselője: BABITS MIHÁLY. Adyval, a teljesen ösztönösen alkotó költővel szemben ő a doctus poeta típusához tartozik. Ideges fogékonysága és nagy műveltsége együttesen segíti őt jelenkori és letűnt kultúrák szellemi értékeinek átéléséhez. Nagy belső izgalom fűti egyéniségét, rajongó vágygyl szeretné boldoggá és széppé tenni a maga és az egész emberiség életét, de nem termett rá a cselekvésre s ez az ellentét örökös feszültségként remeg írásaiban. Ady ellentétévé teszi őt szemérmessége is, mely még fojtottabbá szorítja lelki feszültségét, úgyhogy költői ihlete gyakran csak a nyelv és verselés formai művészetének virtuóztatásában kénytelen kiélni magát. Mint formaművész — sok idegen nyelv ismeretének birtokában — műfordításaival is kiváló szolgálatokat tesz irodalmunknak. Értékes regényeket is írt. A háború utáni „baloldali“ magyar irodalomnak ő az elismert vezéralakja.

Oláh G. és  
Juhász Gy.

Tehetséges lírikusaink életforma tekintetében nem Adynak, inkább Babitsnak a rokonai; a közéleti és társadalmi szereplést kerülük, belső élet élnek, némelyikük a különöségig. Ilyen természetük szorította le vidéki elszigeteltségbe OLÁH GÁBORt és JUHÁSZ GYULÁt. Oláh Gábor külső életét remetei visszavonultság jellemzi, belső életét pedig örökös forrongás, buja képzelet, hatalmas beesvágyl. Képzeletének, nyelvének, pátoszának állandó hevültsége, izzó színpompája, önmaga-pazarlása b a r o k k jelleget ad költészetének. Minden műfajra kiterjedő, pihenéstelen termékenysége bámulatot érdemel, bár legigazibb értékeinek méltánylását inkább nehezíti, mint segíti. De nem tud másképl dolgozni; nemcsak ösztönös munkakedv ez nála, hanem meggyőződése is ezt javallja; a „nonum prematur“ - elvet az ellentétére fordítja: „csaknem mindig a legelső kidolgozás a legjobb.“ Szülővárosához, Debrecenhez elválhatatlan hűség láncolja. — Szegedi magányában temetkezik el Juhász Gyula. Túlérzékeny idegzete alig bírja el az élet súlyát, az emberi közösség nyűgét, pedig csupa emberszeretet ő; álomvilágba menekül s ott éli ki rajongó vágyait, nemes terveit; a tapasztalati világból csak szenvedéseket kap,

de éppen ezeket nem nélkülözheti. Halkszavú lírája igazi elefántesonttorony-költészet.

A forma-kultusz, mely mintegy műfordítói elhivatottságot is jelent, hatásosan nyilvánul KOSZTOLÁNYI DEZSŐ korábbi verseiben, úgyszintén a fiatalon elhunyt TÓTH ÁRPÁDéiban. Kosztolányi az impresszionista líra terén tűnt fel s bravúros verstechnikáját mint műfordító is kiváló sikerrel érvényesítette. Újabban eldobta ezt a pompás fegyverzetet s a külső alak vértete nélkül indítja útjokra érzéseit, gondolatait, ötleteit. Apróbb hírlapi cikkei is megannyi prózában írt líra. — Tóth Árpád költészetét az erős értelem és az impresszionista fogékonyság szövetsége, valamint a jeles formaművészet tünteti ki. Igen szépek műfordításai.

Kosztolányi és Tóth Á.
---------------------------

Rajtuk kívül sok jónevű, tehetséges költőnk van még, de tantervünk kerete nem enged helyet a velük való foglalkozásnak.

**Jegyzet.** *Szimbolizmus, impresszionizmus.* A szimbolizmus a stílréalizmus elleni visszahatás, ennyiben tehát a romanticizmussal is kapcsolata van. A szimbolista költő nem elégszik meg tapasztalatainak minél hűbb, pontosabb, hamisítatlanabb ábrázolásával, mert az ilyen eljárást művészetlenségnek tartja, hanem a nyers valóságot jelképek, szimbolumok ruhájába öltözteti s ezzel az eljárás-móddal kettős cél elérését reméli: egyrészt az esetleges, egyszeri, magában álló eseményt egyetemesebb jelentőségűvé avatja, másrészt az eszmék és érzelmek elvontságát átváltoztatja jelképekké, vagyis mondanivalójának szemünkhöz és fülünkhöz szóló érzékletességet (festőiséget, zeneiséget) kölcsönöz. Különösen a zeneiség terén tanusít nagy merészséget s a vakmerő túlzások mellett értékes sikereket is arat. A szimbolizmus a költészet mindenik műfajában otthonos, de különösen a drámában és a lírában. Közismert jelképek Ibsen drámaiban a vadkacsa (*A vadkacsa*), a torony (*Solness építőmester*), a tenger (*A tenger asszonya*) stb., Maeterlincknél pl. a kék madár (*A kék madár*). A lírában leghíresebb szimbolista költők a francia Baudelaire, Mallarmé, Verlaine, nálunk Ady Endre. Ezt az irányt *dekadensnek* is szokták nevezni (*décadence* = hanyatlás, beteges túlfinomultság, elfajzás), mert főképpen az abnormis idegzetű költők azok, akik túlfinomult benyomásaik kifejezésére nem érzik elégnék a realista stílust, sőt általában a nyelv köznapiságát, hanem a szavak és szókapcsolatok zenei, fogalmon-értelmen túli, misztikus hatásával próbálják a maguk különleges lelki állapotát az olvasóval nem annyira megértetni (mert ez alig lehetséges), mint inkább csak megsejtetni s az olvasó lelkét hasonló hangulatba ringatni. Az ilyen költők műveinek élvezéséhez tehát a lelki rokonság, a különleges fogékonyság előfeltétele szükséges, — ezért arisztokratikus költészet ez, mely csak a „beavatottak“ csoportjához szól, nem a nagy

embertömegekhez. — A szimbolizmus legegészségesebb és legremekebb módon a görög népszellem alkotásában, a mitológiában mutatkozik, ahol a személyek és események bámulatosán szemléletes jelképi ruhája mögött rendszerint mély eszmei jelentés is rejlik.

*Impresszionizmus* a neve annak a művészeti iránynak, amely a tárgyakat és jelenségeket a maguk igazi, hamisítatlan mivoltukban igyekszik ábrázolni, nem engedvén érvényesülni holmi elméleti meggondolásokat, sem semmiféle kiesztelt célzatossgot. Minden olyan, amilyenek érzékszerveimen át tapasztalom, vagyis az ábrázolás tulajdonképpen tárgya: a benyomás (*impressio*). Természetes, hogy a különféle egyéniségekben ugyanaz a tárgy vagy jelenség egymástól többé-kevésbé különböző benyomásokat kelt, tehát bármennyire nem akarja az impresszionista művész a témáját „meghamisítani”: éppen az egyéni benyomás őszinteségéből következik az, hogy a legmegszokottabb tárgyak és jelenségek is újszerű, erős hatást tudnak tenni ránk az impresszionista művészek alkotásainak szemlélése közben.

BEÖTHY ZSOLT.

(1848—1922.)

### A magyar irodalom kis-tükre.

*Az I. fejezet eleje.*

Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemünk előtt, amint a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kucsmájában, párdúc-kacagányában, izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sas-szemével végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden pontját élesen megvilágítja a nap fényes korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit lát, s a messze pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegze vállára vetve; perzsa kardja oldalán: lesi az ellenséget. Ha csak egy páran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hírt visz a többieknek. Ezekért, a többiekért vigyáz és el van szánva mindenre. A beláthatatlannak mondott messzeségbe is belát: egy távoli fekete pontban felismeri a hullározó sast, az ő istenének gyors, erős és kegyetlen madarát. Ez jó jel; megsímogatja Ráró-lova nyakát és bizton nyugtatja kezét kardja markolatán. Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz. Lelke ennek az erőnek érzetével s a fajtájához való ragaszkodással van tele.

Ennek a magányos lovasnak képe nemcsak az ősi magyarság életemódjából, hanem a magyar szellem mivoltából és fejlődéséből is sokat megmagyaráz. A magyar nemzetnek egész szellemi életében jellemzően nyilatkoztak azok a természeti és erkölcsi befolyások, melyek ősi életviszonyaiban érvényesültek és lelkébe gyökereztek : Eredetileg Közép-Ázsia népeinek abba az ősi nagy közösségébe tartozott, melyet talaj, éghajlat, életmód öröklő és alakító befolyása foglalt össze s amelyet ma *turáninak* szoktak nevezni. Mint a húnok és avarok, pusztai lovas nomád nép volt, s a sík természet, mely körülvette, nagy kiterjedésével, tiszta világításával és kevés színével : inkább szemlélő erejét, belátásának tisztaságát, felfogásának és ítéletének elevenségét és biztosságát fejlesztette. Magában bízó nyugalmát is, mert hiszen észrevétlen közeledő veszedelmektől alig tarthatott. Inkább ezeket, mint a vágyat az ismeretlennek megismerésére, a képességet megközelítésére, a képzelődést s ennek hullámzásával és játékaival együtt az érzelmek árába való elmerülést. Még a hozzá verődött idegenekkel együtt is csekély számú volt ; az önfenntartás küzdelmei, inkább az emberekkel, mint a természettel folytatott harcok vették igénybe, foglalkoztatták és fejlesztették minden külső és belső erejét. Nemcsak a kilencedik és tizedik századbéli görög és arab írók sora, hanem már e hazában folytatott életének első korszaka is bizonyítja, hogy félig-meddig hadizsákmányból élt. Nem is csak a közösség, hanem az egyesek életérdeke is katonai kiválóságához volt kötve : amire életökben szükségök volt, jórészt karddal kellett megszerezniök. Így a nemzet, vagy egy-egy része folyton harcokra volt utalva s mivel úgyszólván mindenét bátorságának és ügyességének köszönhette : ez a pusztai harcok természetétől követelt személyes bátorság, egyenesség, kész szembeszállás jellemvonásává s így eszményévé lett és maradt mindmáig. Jellemzi nemcsak harci magatartását, hanem az életről való egész erkölcsi felfogását. Ezt a vonást, úgy látszik, azoknak a török elemeknek köszöni, melyek a nagyobb számú finn-ugor népségekkel, az ősi turániság révén atyjokfiaival, összeolvadva, nemzetté alakították. Valószínűleg azoknak ősi írás- vagy rovásjegyeit is, melyeknek népi használata egész a tizenhetedik századig kimutatható. De azok adták egyik törzsükről nevét is, mely Vámbéry szerint uralkodót, hatalmast jelent, míg Hunfalvy földfiának magyarázza.

Az egyesek személyes vitézsége, az összetartozás erős érzése nélkül, nem lett volna elegendő a kis nemzet védelmére, térfoglalására és fenntartására. Az a körülmény, hogy az ősidőktől kezdve történetének egész folyamán, mindig, minden bonyodalomban, háborúban, idegenektől támogatott belviszályokban, nemzeti élete volt fenyegetve : rendkívüli mértékben kifejlesztette benne a közös, nemzeti érdek iránt való hajlamot, érdek-

lódést, áldozatkészséget. Hősi eszményének sajátos kiképződésével és lelkébe gyökerezésével függ össze ennek az áldozatkészségnek jelleme: a nemzeti érdek szolgálatára, úgy látszik, mindig készebb a legnagyobbal, erejének mérlegbe vetésével, életének kockáztatásával, mint kisebb érdekeiről való lemondással. Alkotmánya, szabad intézményei, vármegyei, országgyűlései, melyek a nemzet táboraiból alakultak: mind erősítették ezt a vonását, a nemzeti összetartozás eleven és tevékeny érzését. A nemzetiség közérdeke, különösen az idegenekkel szemben, Magyarországon már a középkorban annyira foglalkoztatott mindenkit, kicsinyt és nagyot, hogy Freisingeni Ottó a magyar léleknek ezt a vonását külön megemlítésre méltónak találja s a régi görögök politikai szenvedélyéhez hasonlítja. A közérdektől, a nemzeti érzéstől való áthatottság irányozza mindenkor a magyarságnak egész külső és belső életét. Története, a szinte közmondásossá lett „nemzeti átoknak”: a pártoskodásnak ellenére, sőt éppen ezáltal tanuskodik a mindenkor ható koncentrikus erő uralmáról. Pártok és felekezetek, amelyek gondolatban a legtávolabb állanak egymástól, a sugalló közérzésben egyek s a leghevesebb személyi és pártviszályok sem vezettek soha az országnak és nemzetnek megosztására.

Jellemzőleg és uralkodóan nyilatkozik ez a vonás szellemi életének is egész folyamában és minden ágában: költészetében, tudományában, művészetében. Ez a nemzeti érzése sugallja egész gondolkodását és képzeletét. Amit idegenből, a művelődésben előtte járó nyugattól vesz, azokat az eszméket és formákat is, tudatosan vagy ösztönszerűen, mindig *akként módosítja és idomítja, hogy a magyar nemzeti érdek szolgálatára minél alkalmasabbakká tegye*. Éppen ez a tétel ezeréves szellemi fejlődésünknek egyik fő törvénye, mely bevilágít a magyar lélek mélyébe, de egyszersmind megvilágítja művelődésünk viszonyát politikánkhoz és az idegen kultúrákhoz...

b) Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap 1896. — Kaposy Lucian: Reviczky Gyula szerelmi költészete. Erdélyi Múzeum 1899. — Osváth Gedeon: R. Gy. Kolozsvár 1905. — Vende Margit: R. Gy. pesszimizmusa 1905. — Dombi Márk: R. Gy. költészete. Kath. Szemle 1907. — Paulovits István: R. Gy. 1910. — Tolnai Lajos: Kiss József. Irodalom 1887. — Roboz Andor: Kiss József. Magyar Kritika 1897. — Glatz Károly: K. J. 1904. — Elek Oszkár: K. J. Izr. M. Irod. Társ. Évk. 1915. — Rubinyi Mózes: K. J. 1930. — Kristóf György: Szaboleska Mihály vallásos költészete. Prot. Szemle 1916. — Papp Ferenc: Sz. M. Magyar Múza 1920. — Muraközy Gyula: Sz. M. Prot. Szemle 1930. — Várdai Béla: Vargha Gyula költészete. Irodalomtörténet 1916. — Schöpflin Aladár: Magyar Írók 1917. — Horváth János: V. Gy. emlékezete. Bp. Szemle 1932. — Horváth János: Ady és a legújabb magyar líra 1910. — Oláh Gábor: Írói arcképek 1910. — Loósz István: A. E., lírája tükrében. Szabadka 1914. — Schöpflin Aladár: Magyar Írók 1917. — Pintér Jenő: Az Ady-irodalom. Nyugat 1919. — Brisits Frigyes: Az A.-probléma. Élet 1919. — Babits Mihály: Tanulmány

A.-ról. Nyugat 1920. — Alszegehy Zsolt : Magyar lírikusok 1922. — Földessy Gyula : A.-tanulmányok 1922. — Ady Lajos : A. E. 1923. — Makkai Sándor : Magyar fa sorsa 1927. — Hatvany Lajos : A. világa. 1927. — Nagy Sándor : A. E. költészete. — Németh László : Az A.-pör. Társadalomtudomány 1927. — Horváth Cyrill : A. E. hite, erkölce, magyarsága 1928. — Vajthó László : Én, Ady Endre. Szeged 1928. — Zsigmond Ferenc : Az A.-kérdés története idézetekben. Mezőtúr 1928. — Szerb Antal : Az intellektuális költő. Széphalom 1927. — Juhász Géza : Babits Mihály 1928. — Németh László : B. M. Napkelet 1928. Kerecsényi Dezső : Két évtized irodalomszemlélete. Prot. Szemle 1933.

## 5. IRODALOMTÖRTÉNETÍRÓK ÉS KRITIKUSOK.

A rendszeres irodalomtörténetírás terén, mely költészetünk fejlődését a maga egészében veszi tudományos vizsgálat alá, Toldy Ferenc után két tudósunk tűnt ki. Az egyik : **BEÖTHY ZSOLT**, kinek értékes szépprózai művei s **Beöthy** kitűnő esztétikai és irodalomtörténeti monográfiái is vannak. Megírta a magyar nemzeti irodalom történetét előbb szakmunkában, mely mint középiskolai tankönyv páratlan tekintélyre emelkedett, azután rövidebb, művészebb alakban, mint irodalombölesei jellegű fejlődésrajzot. A Toldy-féle alapvetésre épített ő is, a Gyulai ítéleteinek tiszteletbentartásával, de azért sokféleképpen érvényesíteni tudta a maga eredeti látásmódját s a kifejezés művészi szépségével nemesítette meg tudományos prózáinkat. Vezérségre termett egyéniség volt, talán az utolsó, aki a magyar irodalom fogatának rohamosan szétágazó gyeplőit — legalább úgyahogy — még e g y kézbe tudta összefogni. — A másik : **PINTÉR JENŐ**, aki bámulatos **Pintér** buzgósággal dolgozta fel az irodalmunkra vonatkozó szaktudománynak rengetegét, hogy a magyar irodalomtörténeti köztudatot így valósággal önmagában megszemélyesítve, lelkiismeretes, nélkülözhetetlen összegezését adja idevágó ismereteinknek. Nagy munkájának immár harmadik kiadogozása van folyamatban.

Beöthy is, Pintér is lényegileg a Toldy-féle irodalom-felfogást tette magáévá. A XX. század kezdete óta azonban a külföldön, különösen Németországban, termékeny eszmecsere indult meg az irodalom fogalmának újszerű értelmezésére vonatkozólag s ennek természetes következménye az irodalomról szóló tudomány fogalmának, feladatának, módszerének a megváltozása is. Nálunk ennek az újszerű tudományos álláspontnak eredeti gondolkodású, egyre nagyobb hatású képviselője s irodalmunkra (egyelőre a középkor végéig) első alkalmazója : **HORVÁTH JÁNOS**.

Az irodalmi kritika terén Gyulai tekintélye körülbelül a múlt század kilencvenes éveinek elejéig volt általános; mellette, pályájának vége felé, a kritikai essay-műfaj terén **Ignotus**

Péterfy Jenő és Riedl Frigyes tűnt ki; mindkettőjüket a finom esztétikai fogékonyság és a szellemes előadás művészete jellemzi. Azóta itt is megtörtént a szakadás. A modern tábor lelegevenebb szellemű kritikus-egyénisége IGNOTUS, aki évtizedeken át, de különösen a Nyugat e. folyóirat első tíz évfolyamában, hatá-  
 sosan képviselte azt a kritikai álláspontot, amely annyira irtózik a merev, dogmaszerű szabályoktól, hogy már-már szinte dogmatikus merevséggel vonja kétségbe a legidőállóbb esztétikai elvek jogosultságát is. A kritikai impresszionizmusnak kétségkívül leg-  
 rátermettebb művelője. — A konzervatív táborban olyan írónk, aki egész erejét, vagy legalább erejének nagyobb részét kriti-  
 kusi tisztének teljesítésére fordítaná, nincs. **CSÁSZÁR ELEMÉR** az, akinek esodálatos munkaereje, nagy-  
 arányú egyéb fajta tudományos működése mellett, legállandóbban kíséri figyelemmel napjaink irodalmi jelenségeit is. Esztéti-  
 kai felfogását illetőleg a Gyulai tanítványa; kritikai elveit — főként a regény- és novellairodalomra, valamint az irodalom-  
 történeti termékekre vonatkozólag — nagy tudással és erős meg-  
 győződéssel alkalmazza.

## ÖSSZEFOGLALÁS.

Az 1867—1914 közötti időszak magyar irodalmának leg-  
 egyetemesebb hangulati jellemvonása a k i á b r á n d u l t s á g,  
 melynek vegyelemei: a humor (Mikszáth, Gárdonyi), az irónia  
 (Arany László, Herezeg F., Molnár F.), a szarkazmus (Tolnai L.),  
 a resignáció (Vargha Gy.), a lázadó düh (Ady E., Móricz Zs.).  
 Pozitív értelemben semmi olyan művészeti vagy világnézeti  
 közös jellemvonást nem találunk, amely együvé tudná képesolni  
 egész irodalmunkat. A tömörülés módja inkább két ellentábor  
 képződését mutatja s mind a két tábor költői munkásságának  
 nagyobb az értéke, mint amilyennek a másik tábor hiszi és han-  
 goztatja. E nagy irodalmi pör igazságos mérlegét azonban csak  
 később lehet elkészíteni, ha majd az időbeli távlat biztosítani  
 tudja a kellő tisztánlátást.

# FÜGGELÉK.

Irodalmunk a világháború után.



SZABÓ LÁSZLÓ.

A „Csaba királyfi“ című „hún regé“-ből.

A III. énekből.

Bús Csaba vitézi bújva menetelnek,  
Lapályon, mocsáron erdős délkeletnek,  
Nappal el-elbújnak, csak éjtszaka szállnak,  
Húzódnak utánok növekedő árnyak.

Elfogy a hold kétszer és megtelik újra,  
Bizonytalan a cél s veretlen az útja,  
Útban, pihenésben sors ürömét nyelték,  
Megfordult az elmén sok szomorú emlék.

Éjjel, hogy a Tisza fűzesiben hálnak,  
Felzokog siralma keserűn Csabának :  
„Atyáim, nem értem, mért üldöz a végzet?  
Nemcsak szüleimre mért mostoha véget...

Engem is kitaszít bujdokoló vaddá,  
Jóslat is hiába avatott hát karddá,  
Mert hogy általam lesz nagygyá, ime dőre,  
Vereséggel vert ki véres legelőre.

Hadak Ura, Isten, mért vonta el kardját?  
Mért űzi ki innét birodalmam nagyját?  
Prédára gonosznak mért dob ilyen koncot?“  
Így szólt a királyfi, könnye pedig csorgott.

Vigasztaló szókat egy s más neki monda,  
Halk remegő szókkal tanítja ki Torda :  
„Túrjed, fiam, a bút, nagy mélye van annak,  
Istennek tevéled nagy tervei vannak.

Ő a világ lelke, s ha van tőle jóslat,  
Sok rosszon keresztül sok jókat is oszthat,  
Oly bűnért, mit gyakran jónak itél ember,  
Sujtoló kezével fiakban is megver !

Lehet, igaza van a római hitnek,  
Kik fára feszített istenökben hisznek,  
Római szolgámtól hallám s kiszalasztom :  
Még királyt sem illet sok feleség-asszony.

Lehet, hogy Hadúrnak ez vala szándéka,  
Mikor Ármány-cseltől összeesett Réka,  
Lehet, hogy atyádnak élete lőn ára,  
Mivel kardot emelt testvére Budára.

Lehet, bujdosásra minket azért kerget,  
Mert hős apja bűnét követte a gyermek,  
Bízzunk benne váltig, majd jele megmondja...“  
Ősz fejét lehajtá bús nagyeszű Torda.

Nagy halotti csendben hallgaták a vének,  
Döbbenetes súlyát érzék a beszédnek,  
Míg Egyek a csendet valahogy megtörte,  
Ráinte Szalárdra, a heves agg törzsre.

„Tanácslám, *hiába*, kél újra ma számon,  
Csabánk fiatal még, míg növekszik, várjon,  
Mi haszna Uránál ott túlnan Etelnek,  
Ha romlik az ország és minket is vernek !

Nagy sietés közben meg senki se látta,  
Hogy hidegen állott Hadurunk oltára,  
Jósige johokból, úgy-e bár, nem kellett?  
Ihol van az átka, verjük csak a mellet !“

Döbbentő riadás gyúlt ki a szemekben,  
Mindenki átlátta, nagy hiba van ebben,  
Szánó könnyeiket el ijedten sírják...  
Szól Csaba : „Nézzük meg édes anyám sírját !“

Mert Csaba már tudja, hogy egy másik jóslat  
Egyekre hogyan szállt mint isteni szózat,  
Hogy apja teteme míg marad e földé,  
Megáll Hunország is hamvával örökké.

Úgy temeték el hát, hogy senki se tudja,  
Senki a világon : nincs nyoma, sem útja,  
Se húnok, se szittyák, se gepidák, gótok  
Sem Ilda királyné, sem pedig utódok.

Mert ama szolgákat, kik tetemét földték,  
Útvesztő nyilasok egy szálíg leölték,  
Hogy el ne rebegje senkinek a szája,  
Hol fekszik a húnok Etele királya !

Csak egy van : Ete hős, ki nyomra vezetne,  
De őt bekeríték király-kegyelemre,  
Különben sem tenne eleget a vágnak,  
Szigorú véresküt tett rá az atyáknak.

Így Csaba királyfi esdeklő beszéde  
Mozdította őket kelet iránt délre,  
M megbújva nagy erdőn, kerülve nagy úton,  
Hogy az élő bánat a holtra boruljon.

## ERDÉLYI JÓZSEF.

(1896—)

**Igazán.**

Mit tudom én igazán,  
Ki az apám, az anyám,  
vallatom a szívemet,  
dobogás a felelet.

Mit tudom én igazán :  
ki csókjára vár a szám,  
vallatom a szívemet,  
sóhajtás a felelet.

Mit tudom én igazán,  
merre van az én hazám,  
vallatom a szívemet,  
fájdalom a felelet!...

**Magányos csillag.**

Magányos csillag fénylik odakint  
a messzeségben és felém tekint,  
hunyorgat, mint egy titkos égi szem,  
színeit váltja. — Vajjon mit üzen?

Magányos csillag, üzen valamit,  
ha nem is értem titkos szavait,  
szívem a fénynek, a színnek örül  
s mint ő, hamar fellobban és lehül.

Fel-feltekintek : ott ragyog-e még,  
mint egy hunyorgó lámpalángba rég,  
gyermekkoromban, kint a vén tanyán,  
ha éjféln teknőhöz kelt anyám.

Szívemben úgy jár-kél a jó remény,  
mint egykor ő, csak lábujja hegyén,  
hogy fel ne költse alvó gyermekét  
s ne szűkölködjön kenyérben a hét...

Alig pitymallott, felkelt már apám,  
zörgetni béresnépek ablakán.  
Hallottam elmenő lépéseit,  
lépéseit és köhintéseit...

...Magányosan merengek idelelni,  
nem is tudom : mi történik velem,  
csak a te titkos, távoli szemed  
biztat, mint árva csillagüzenet, —

álmaim anyja, lámpám olaja,  
magányos éjem hajnalcsillaga,  
biztass, ragyogj, hadd keljek, mint apám,  
zörgetni alvó népek ablakán :

ébredjetek, ti alvó béresek,  
az új napon vezéretek lesztek,  
fel, fel, a harcok csillaga ragyog...  
...Jaj, be magányos csillag is vagyok!...

## VÉGVÁRI.

## Erdély magyarjaihoz.

Hadd jöjjön hát, aminek jönni kell,  
 Idők lavináját ernyedtt karok  
 Ha többé fel nem tartják!  
 De mi símuljunk össze, magyarok!  
 Kiáltó szó ha nem lehattunk már:  
 Egy titkos társaság legyünk!  
 Kivándorolni, elbujdosni? Nem!  
 Mi innen nem megyünk!

Nagy szalmatüzek lángjából marad  
 Szívünkben egy marék parázs.  
 Égő világoknál ezerszer izzóbb,  
 És izzóbb nála nem lesz semmi más.  
 Egymás szíve-falán, végzetünk éjén  
 Egy néma jelszót kikopogtatunk,  
 Mint jeladást a Katakombák mélyén:  
 „Magyarok maradunk!”

Idők mélyén vajúdhat sok halál,  
 Sok minden meglehet,  
 De oly koporsót nem gyárt asztalos,  
 Mely minket eltemet.  
 Magyar bárdok ajkán csak újra hajt  
 Virágot, lombot ősmagyar fánk: nyelvünk,  
 S romolhatatlan erőnk árja zeng:  
 „Örök az élet bennünk!”

Virrasztottunk mi tetszhalottat már!  
 A lefojtott szó erősebb a jajnál,  
 Nyílt szónál több az allegória  
 S a vértezett szív a vértezett karnál.  
 A lefeszített rugó izmai  
 Nem engednek, de erőt gyűjtnek lassan,  
 Nagyobb erőt szül nagyobb elnyomás,  
 Míg döngve visszapattan.

Virrasztottunk mi tetszhalottat már,  
 Állunk sok vihart, nekünk ez sem új,  
 Ha kiszaggattak: új gyökeret vertünk,  
 Mi tudjuk, mit jelent: balszél ha fúj.  
 Nem tagadom: jöhet még zord idő,  
 Sok mindent nem lehet majd merni,  
 Talán szavunk se lesz, jajunk se lesz,  
 Csak a szívünk fog verni.

De magyarul fog verni!

## REMÉNYIK SÁNDOR.

(1890—)

**Mikor a delta a forrásra gondol...**

A folyam fut az óceán felé,  
 S medre ijesztően kiszélesül,  
 Istenek néki messze fároszok,  
 Habjain haj ring és sirály repül,  
 Eltépett malmok ellebegnek rajta.  
 És úsznak bölcsők és úsznak koporsók  
 És úszik egy-egy fölborított sajka,  
 És úszik szenny és virág vegyesen.

S ahogy közelg az óceán felé  
 Vize, a hajdan kristályos nedű  
 Nem édes már, de sós és keserű.  
 És keserűn és ádázul rohan,  
 S gúnynak érzi, ha valaki megáll,  
 S döbbenve szól: mi hatalmas folyam!

Akkor a delta a forrásra gondol,  
 Amely körül fekete fenyők állnak,  
 És csend van és csak a juhnyáj kolompol,  
 Nincs vad meder és nincs pocsolyás árok.  
 És azt hinnéd, hogy mindjárt elszivárog.

A forrás mellett ül egy kis fiú,  
 Tiszta kezét a vízbe tartja, —  
 És ezt a folyam a deltáig érzi,  
 S a boldogságtól megremeg a partja.

## ÁPRILY LAJOS.

(1887—)

**Március.**

A nap tüze, látod,  
 a fürge diákat  
 a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.  
 Csengve, nevetve  
 kibuggyan a kedve  
 s egy ős evoét a fénybe kiállt.

Selymit a barka  
 már kitakarta,  
 sárga virágját bontja a som.  
 Fut, fut az áram  
 a déli sugárban  
 s hőkken a hó a hideg havason.

Régi, kiszáradt  
 tó vize árad  
 néma kutakban a víz kibuzog.  
 Zeng a picinyke  
 szénfejű cinke  
 víg dityrambusa: daktilusok.

Barna patakja  
 napra kacagva  
 a lomha Marosba csengve siet.  
 Zeng a csatorna,  
 zeng a hegy orma  
 s zeng — úgy-e zeng, úgy-e zeng  
 a szived?

## Kolozsvári éjjel.

A kövezet akácvirágos,  
holdfényben áll a sarki bolt.  
S nem ismer rám a régi város,  
a régi hold.

Tárt ablakon az éjtszakába  
egy nóta száll, halk, mint az ősz,  
S a dal és aki zongorázza,  
nem ismerős.

Kopott követ a régi útnak  
riasztó léptekkel verem.  
S akácfa-lombok összesúgnak :  
„Nem ismerem...”

Egy kertajtó kilincse moccan  
és visszakoccan : „Idegen...”  
S rá felbűg rég nem sírt jajokban  
az idegen :

Holdas tetők, virághavas tér,  
dalok, tüzek, csodák :  
Nem az enyém többé! — Ahasvér,  
gyerünk tovább!

## MÉCS LÁSZLÓ.

(1895—)

### A „Hajnali harangszó“ c. költemény első fele.

Kongatom piros harangom, ifju szívem kongatom.

Szörnyü éj volt : a megőrült csillagok mind vért röhögtek,  
Vad vigyorral vért köpött a máskor lányos, szűzi hold.  
És az Ember : sárkány-magból sarjadt fattya véres rögnek  
Elfelelte, hogy az arca régen Krisztus arca volt.  
Álmodott vad háborút és vér csurgott le testén, lelkén  
S népek közt és szívek közt a szívárványhíd leszakadt...  
Jaj, mocsár van, fürtelem van még mindig a lelkek telkén,  
Sátán gubbaszt éltünk fáján s mind levágja ami jóság bimbósodva  
kifakad.

Elég volt az éjtszakából! Álmodjunk már hajnalt végre!  
Milliónyi kakas toroka! Kurjants, hajnalt hívogass!  
Minden szívből, piros szívből kukorékold fel az égre!  
Minden vándort útra küldj és minden csirát szölogass!

Kongatom piros harangom, ifju szívem kongatom.

Undorít a lápos róna. Szent magasba lesz lakásom :  
Égig ér a jóság tornya, már ezentúl ott lakom  
S két szemem csak ámul minden apró élet-mozduláson.

Kongatom piros harangom, ifju szívem kongatom.

Most idézlek minden szépség, minden dolgok színessége,  
Minden magból minden élet, minden szívből minden jóság jöjj elő!  
Színesedjetez harasztok, mókázz virgonc ágak vége,  
Bár már dér puhít kökénykét s zúzmarás a legelő.  
Hollószárnyban is pír lappang s minden ember-szívbe mélyen  
Vár a jó mag, melyet egykor elszórt a nagy Magvető :  
Minden szívből minden bíbor hajnalodj most szent-kevélyen!  
Csábíts célok mágnesusjja, lábat messze szöktető!

Minden munka célhoz érjen, darvak szárnya délre szálljon,  
Minden bokron szél zenéljen, felhő, forrás fussatok,  
Égi jóság, harmatozz s légy mézes szó a titkos szájon!

Kongatom piros harangom, ifjú szívet kongatok...

FEKETE LAJOS.

### Párbeszéd a tölgyerdővel.

Gögös tölgyek, rőt lovagok,  
meghal a nyár, ugye mondtam,  
hogy kalásztalan vetés közt  
kenyérhajjal, ezer gonddal  
riogató nyár derekán  
errefelé bandukoltam.

Tele volt a szívem jajjal,  
ráfelhöztek sötét kedvek.  
Tölgyerdő, de büszke voltál,  
ágaidban sűrű nedvek  
bujkáltak, míg lombjaidat  
kinálgattad a szeleknek.

Panaszolván gondjaimat  
forró szavam alig enyhült,  
de te hivalkodón szóltál:  
nézd csak, milyen makkot termünk  
Nyári pompád, ékességed  
hová lett — a barnuló makk?  
Korgó gyomrú falánk éhkel  
mind felette a kósza vad.

Tölgyerdő, lám, téli gonddal  
cspős őszi szélben állunk,  
téged a nyár, engem múltó  
ifjúságom hogy elárult.  
Tölgyerdő, hát béküljünk meg:  
neked irtam ezt a verset,  
melyre csupasz ágaid közt  
iramodó szél felelget.

A legutóbbi másfél évtized területe, közelsége miatt, egészen kívül esik a távesővel dolgozó történeti szemlélődés körén. De minthogy a serdülő ifjúság, akarva-akaratlanul, éppen a napjainkban élő írókról és írói törekvésekről hall és olvas legtöbbet: az iskola ebben a kérdésben sem hagyhatja őt magára; a lehető legrövidebben bár, de adnia kell némi tájékoztatást irodalmunk világháború utáni legszembetűnőbb jelenségeire vonatkozólag is.

A világháború szörnyű eredménye: hazánk ezeréves területének megeseonkulása; országunk egyharmad része, vele negyedfél milliónyi színmagyar hazafi jutott idegen uralom alá. — Mint a mohácsi és az 1849-i bukás után, a mostani katasztrófa

után is híven teljesíti vigasztaló, sőt nemzetmentő hivatását a magyar irodalom.

A esonkává lett anyaországban buzgón folytatják működésüket a háború előtti korszak életben levő írói. De a háború óta újabb írók és költők is tűntek fel vagy fejlődtek ki; csak néhányukról emlékezhetünk itt meg, akiket mai látásunk legméltóbbaknak ítél a megemléítésre.

A széppróza terén legfeltűnőbb jelenség SZABÓ DEZSŐ írói egyénisége. Legértékesebb műve, *Az elsodort falu* című regény, közvetlenül a nagy összeomlás után jelent meg s tárgya szerint a magyar nemzet történelmi sorsának, háborús teljesítményének tragikus eposza, de reményt nyújtó befejezéssel. Fanatikus fajszeretet fűti át ezt a regényt; cselekvényének nagyvonalúsága, számos alakjának merész sikerű jellemrajza s az előadásnak zuhatagszerű, gazdag áradása irodalmunk nevezetes termékévé avatja. Többi munkájában nem tudott Szabó Dezső megmaradni ezen a magaslaton. Féktelen temperamentuma, gyűlölködő szenvedélyessége pamfletté torzítja némelyik művét, noha megragadó részletek nélkül ezek sem szűkölködnek. Lázongása, mely a jöttmentektől kizsákmányolt fajmagyarságért száll síkra, különösen a magyar ifjúságra tett és tesz nagy hatást. Szabó Dezső erdélyi ember s a székely sorsközösség átérzése és hangoztatása kapcsolatot teremt közte és az alább említendő erdélyi irodalom közt.

Egész seregét lehetne elsorolni azoknak a magyar íróknak, akik a regény- és novellaműfaj terén elvitathatatlan tehetséget mutatnak. Vannak köztük, akik a háborúelőtti polgári ízlés és világnézet rajzolásával tudnak közzelférközni a zűrzavaros jelenre ráúnt, békésebb hajlamú olvasókhoz; más írók és írónők viszont az egyéni és a közlélek háború utáni feldultságát szemléltetik s a mának a problémáiba ágyazzák bele a képzelt eselekvényt. A világháború is sok elbeszélő munkában szerepel fő- vagy melléktéma gyanánt. Kimagasló tehetséget egyelőre nem tudunk megnevezni közöttük.

A verses epika területe, mint már a háború előtt is, el van hanyagolva, de ez nemesak hazai jelenség. Kivételszerű jellege teszi figyelemreméltóvá egy Amerikában élő magyar költőnek, SZABÓ LÁSZLÓnak kísérletét, mely Arany töredékben maradt hún trilógiájának kiegészítését célozza. Legsikerültebb oldala: verselése.

Annál élénkebb a sürgés-forgás a színpadi irodalom terén, de ezt a szapora munkásságot, mint külföldön, nálunk sem annyira művészi beesvágy, hanem inkább anyagias élelmesség szítja. A nagyközönség nem problémákért jár a színházba, kivált a mai gondterhes időkben, hanem azért, hogy könnyed szórakozás közt feledje, legalább pár órára, gondját-baját. A nagyvárosok ízlését és gondolkozásmódját a világháború közössége

még inkább egyformásította minden országban, ezért ugyanaz a színdarab, ha ügyes kéz munkája, egyformán megállja a helyét a különféle országok színházi közönsége előtt s a szerző jó üzletet csinál, sőt tehetségével-nem-arányos hírnévre is kap. El is kell ismernünk, hogy drámatechnikai ügyesség és a könnyed, ötletes, szellemes társalgó párbeszéd érdemére egész sereg öregebb-fiatalabb írónk jogosan igényt tarthat. De életbevágóan komoly és magasrendű költői becsvágy alig jelentkezik valakinél. Csak kivételként említhetünk egy-egy olyan ha nem is remekművet, de legalább igazi költői ihletben fogant alkotást, amilyen pl. HARSÁNYI KÁLMÁN E l l á k e. tragédiája, melyben a hún birodalom bukása hatásos analógiával döbbsent rá bennünket nemzeti jelenünk tragikumára. Az ilyen író nem válhatik sem termékennyé, sem népszerűvé. — Szerenesés, korszerű drámaíróink típusául megemlítjük ZILAHY LAJOST, aki tehetséges is, de tehetségével — akár tudatosan, akár öntudatlanul — a mai közönség ízléséhez alkalmazkodik; különösen darabjainak a befejezésében, a bonyodalom megoldásában áldozza fel a művészi következetességet a mai közízlés kedvéért, mely nem bírja ki a tragikai hatást, hanem a katasztrófa helyébe megalkuvó félmegoldást, vagy még inkább „happy end“-et követel. Zilahy mint regényíró is népszerű.

A líra az a műfaj, amelyben a fiatalok nem akadály, sőt többnyire előny. Az ifjú költők nagyratörése, mohó türelmetlensége rendszerint itt próbál szerenesét. Már a háború alatt is történtek részükről merész kísérletek a magyar lírai költészet tartalmi és alaki megreformálására, az Ady—Babits-irány elavulttá nyilvánítására, furesábbnál-furesább példákkal való úttörésre, az ilyen kísérletek azóta is gyakran megismétlődtek, de komolyan vehető siker nem járt a nyomukban. A „szabadvers“ kedvelt kifejezőmód lett mindazok számára, akik a régebbi költészet szabályos, kötött ritmikájához nem tudtak vagy nem akartak folyamodni. A „modern“ jelző kezdett olyan értelmet felvenni, amely a Petőfi-Arany-korszak poétikájával való teljes szakítást jelenti. De egy-két igazi tehetség most is szerenesésen példázza, hogy a hagyomány életerős gyökere a legmaibb talajban is új virulást fakaszthat. Néhány méltó társa közül kiemeljük itt ERDÉLYI JÓZSEFet, aki friss modernségű mondanivalói számára meglepő sikerrel tudja felhasználni Petőfiinek, sőt a népköltészetnek hagyományos versformáit és ritmikáját. Erdélyi maga is szegénysorsú, népi ivadék, s hogy a népies-magyaros költői formáknak utat nyitott legmodernebb líránkba: ez jelentős érdeme marad.

\* \* \*

A trianoni határ nemcsak állami, politikai értelemben választja el tőlünk az elszakított országrészeket; a rajtunk osz-

tozkodott államok új alattvalóikat a velünk való egyébfajta érintkezésben is akadályozzák, irodalmunk termékeit szigorú ellenőrzés alá veszik. Minthogy a művelt ember lelke nem lehet el táplálék nélkül, elszakított véreink kénytelenek a maguk külön körében, nehéz helyzetükben, irodalmat plántálni, sőt irodalmi életet szervezni.

Legkorábbi s legszebb eredmény a román fennhatóság alá került Erdélyben mutatkozott s egyre gazdagabb fejlődést ígér. Érthető is ez. Erdélynek évszázados önálló állami, dicsőséges multja van s műveltsége is vetekedett Nyugateurópa akkori nagy nemzetével. Természetes tehát, hogy az elszakított magyarságnak ez a tömbje találta meg önmagát leghamarabb s ismerte fel az irodalom nemzetfenntartó hatalmát: az „erdélyi lélek“ győzelme ez a viszonyok mostohaságán. A saját áldozatkészségére utalt erdélyi magyarság gyönyörű példáit adta az élni akarásnak, szellemi, kulturális szervezkedésnek, faji és nemzeti öntudatnak. Állami támogatás nélkül, sőt ennek ellenére, társadalmi és egyházi tömörülés útján, a maguk erejéből létesítettek könyvkiadó intézményeket, irodalmi társaságokat, a falvak népével is törődő művelődési szerveket, vannak irodalompártoló, nagylelkű mecénásaik stb.

A meglepő gyorsasággal kisarjadt erdélyi magyar irodalom a líra és a széppróza terén mutat gazdag tenyészetet. Mindjárt a nemzeti katasztrófa után felfigyelt a magyarság Erdélyben is, nálunk is azokra a kéziratban terjedő, izzó fájdalomú, dacos hon-szerelmű *irredenta* versekre, melyeknek szerzője a VÉGVÁRI név mögé rejtőzött. A nevük felelősségével jelentkező lírikusok nem írhatnak ilyen költeményeket, de tartózkodásuk negatív jellege maga is bizonyáságtétel tud lenni. Olyan ez az erdélyi líra, mint a virágeseréppel befödött tavaszi palánta: a sötétben is él, gyarapodik, s növése közben megkeresi azt a piciny nyílást, melyen át szabad levegőre juthat; s ez a piciny nyílás éppen az ég felé hívja. REMÉNYIK SÁNDOR lírája egy merengő lélek áhítata, mely bőven tudna elpanaszolni konkrétbb szenvedéseket is, de megmarad a nagy messzeségekre, magas eszményekre irányuló fohászkodásnál, vagy a jelképes szemlélet sejtető módjánál; elméletileg is megfogalmazta a maga nemes, okos tapintatú, finom igazságú *ars poeticá*ját. — ÁPRILY LAJOS néhány évvel ezelőtt átköltözött mi közénk, de költői egyéniségét Erdély alakította ki véglegesen. A brassóvidéki hegyek magaslati tiszta levegője s a nagyenyedi kollégium puritán tisztaságú szellemi légköre válik költészetében esztétikai jellemvonásokká, azaz sem erkölcsi, sem művészet-technikai értelemben nem tűri Áprily a foltot, a salakot, a földhöz ragadt-ságot, inkább lemond a pongyola termékenységről.

A széppróza terén az erdélyi írók közé számítjuk hosszabb ott tartózkodása és legjobb regényének erdélyi ihletettsége alap-

ján **P. GULÁCSY IRENT.** A **Fekete völgyek** költői hatását még fokozta az alapeszme alkalomszerűsége, mely egy régmúlt korszak hasonlóságával utal a mai Erdély magyarságának történelmi küldetésére. Másik terjedelmes munkája, a **Pax vobis**, tarka változatosságú regényes korrajz a kuruc időkből. — **R. BERDE MÁRIA** verses és szépprózai műveinek egyik legfigyelemreméltóbb értéke az, hogy bennük a női lélek sajátossága, a férfiétől különböző gyöngédsége és fogékonysága, külön látásmódja érvényesül. Művei közül megemlítjük novelláit (**Télutó**), s **Az örök film és Földindulás** e. regényeit. — A mai erdélyi magyar szépprózairók közt legeredetibb, legérdekesebb, legegényibb tehetség: **TAMÁSI ÁRON.** Nagyobb-szabású koncepciói még nem mindig sikerülnek, de látásmódjában s főként stílusában olyan esodálatos üdeség, olyan hamisítatlan székely zamat nyilatkozik, hogy e téren senki sem versenyezhet vele. Legjellemzőbb művei: **Lélekindulás** (novellák, rajzok), **Szűzmáriás királyfi**, **Ábel a rengetegben.**

Az erdélyi magyar irodalmi élet szervezése terén legtöbb érdemet szereztek maguknak: **György Lajos**, **Kristóf György**, **Bánffy Miklós báró**, **Kemény János báró.**

Az elszakított országrészek közül még a Felvidéken és a Délvidéken élnek nagy tömegei a magyarságnak. Itt kezdetlegesebb fokon van még a magyarok művelődési szervezkedése, de már javában folyik a munka; különösen a Felvidéken több irodalmi társulás történt. A Felvidék legtehetségesebb, legnépszerűbb, nálunk is kedvelt költője: **MÉCS LÁSZLÓ.** Papi hivatalát és költői hivatását méltán érzi egymás testvérének, s csakugyan költeményeiben minduntalan megnyilvánul az ige-hirdető pátosza, a vallásos elragadtatás hangja, a prófétaí póz, a tót-magyar sorsközösség prédikálása, a szenvedő emberek különbségtevés nélküli felkarolása. Termékeny költő, oly omló könnyűséggel versel, hogy a terjengéstől nem tud mindig ment maradni. Stílusa színekben dúskáló.

A Délvidék magyarságának valószínűleg még nehezebb a helyzete, mint a többi utódállamban élő honfitársainknak. Szervezkedéséről, irodalmi életnyilvánulásairól alig tudunk valamit. Költői közül az azóta hozzánk költözött **FEKETE LAJOST** kell kiemelnünk.

a) Erdélyi költők. Gyűjtemény erdélyi lírikusok műveiből. Szerk. **Farkas Gyula.** Berlin 1924. — Erdély lelke. Gyűjtemény élő erdélyi novellisták műveiből. Szerk. **Kristóf György.** Berlin 1924. — Lírai antológia. Szlovenszko és Ruszinszko magyar költőinek alkotásai-ból. Szerk. **Sziklay Ferenc.** Berlin 1926. — Erdélyi Helikon anthológiája. 2. kiad. Kolozsvár 1927.

b) **Várkonyi Nándor**: A modern magyar irodalom. Pécs (év. n.) — **Berzeviczy Albert**: Irodalmunk és az elszakított magyarság. Bp. Szemle 195. köt. 1924. — U.-ő: Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság.

U. o. 205. köt. 1927. — U.-ő : Még egyszer irodalmunk és a Kisf.-T. U. o. 206. k. — Babits Mihály : A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek. Nyugat 1927. — Juhász Géza : Az egyéniség az új magyar lírában. Debreceni Szemle 1928. — Makkai Sándor : Az erdélyi magyar irodalom kérdése. Pásztortűz 1922. — Borbély István : Erdélyi magyar novellaírók és novellák. Erdélyi Irod. Szemle 1924. — Hartmann János : Erdélyi irodalmunk. Napkelet 1924. — Kristóf György : A magyar líra mai főképviselői Erdélyben. Cultura 1924. — Hartmann János : Az újabb erdélyi líra. Prot. Szemle 1925. — Bodor Aladár : A mai erdélyi nőírók. Prot. Szemle 1925. — György Lajos : Az erdélyi magyarság szellemi élete. Irod. Füzetek 1926. — Farkas Gyula : Az elszakadt magyarság irodalmi problémái. Napkelet 1923. — Komlós Aladár : Magyar költészet Szlovénzkóban. Nyugat 1926. — Alapy Gyula : Szlovénzkó irodalmi élete. Könyvbarátok Lapja 1927. — Farkas Gyula : Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. Irod. Füz. 1927. — Péchy-Horváth Rezső : Magyar irodalmi állapotok Jugoszláviában. Élet 1924. — U.-ő : A délvidék irodalma. Nemz. Ujs. 1925. — Gondán Felicián : Bácska magyar írói. Bácskai Élet 1927. — Horváth Dezső : Magyar irodalmi állapotok a Délvidéken. Magyarság 1927. — Herceg János : A jugoszláviai magyar irodalom. Híd 1928. — Nánay Béla : A vajdasági magyar irodalom. Debreceni Szemle 1928. — Kelet, észak, dél. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból. Szerk. Szondy György. Debrecen 1928.

## TARTALOMJEGYZÉK.

### a) Az olvasmányok jegyzéke.

#### Nemzeti költészetünk fénykora.

	Oldal
Vörösmarty Mihály :	
A Zalán futásá-ból . . . . .	9
András és Béla . . . . .	11
A hű szerető . . . . .	12
Laboda kedve . . . . .	13
Az úri hölgyhöz . . . . .	14
Laurához . . . . .	16
Gondolatok a könyvtárban . . . . .	17
Epigrammák . . . . .	19
Ilus panasza . . . . .	19
Bajza József :	
Emlékezés . . . . .	26
Az apáca . . . . .	26
Honfidal . . . . .	26
A Kritikai Lapok elé írt „Vezérszó“-ból . . . . .	27
Idézetek Bajza kritikai írásaiból . . . . .	28
Fáy András :	
Meséiből . . . . .	31
Gaál József :	
Az Alföldi képek-ből . . . . .	33
Vajda Péter :	
A Dalhon-ból . . . . .	34
Pázmándi Horvát Endre :	
Az Árpád c. eposzból . . . . .	38
Czuczor Gergely :	
A Botond-ból . . . . .	39
Garay János :	
Az „Árpádok“ előhangjából . . . . .	41
Könyves Kálmán . . . . .	41
Teleki László gróf :	
A kegyenc-ből . . . . .	44
Czuczor Gergely :	
Népdalok . . . . .	51
Riadó . . . . .	51
Epigrammák . . . . .	52
Garay János :	
Magyar leány . . . . .	52
Népköltészet :	
Szerelmi dalok . . . . .	54
Bordal . . . . .	55
Betyárdal . . . . .	55
Néprománc . . . . .	55
Kádár Kata . . . . .	56

	Oldal
Jósika Miklós báró :	
A csehek Magyarországon-ból . . . . .	59
Eötvös József báró :	
A falu jegyzőjé-ből . . . . .	63
Búcsú . . . . .	67
Végrendelet . . . . .	68
Kőrösi Csoma Sándorról mondott emlékbeszédéből . . . . .	68
Gondolataiból . . . . .	70
Szigligeti Ede :	
A Rózsá-ból. . . . .	74
Petőfi Sándor :	
Kis furulyám szomorúfűz ága . . . . .	80
Nem ver meg engem az Isten . . . . .	80
Ez a világ amilyen nagy . . . . .	80
Boldog éjjel . . . . .	81
Én vagyok itt. . . . .	81
Nincs jogom, hogy. . . . .	81
Szerelemnek rózsákkal . . . . .	82
Minek nevezzelek . . . . .	82
Mért nem születtem ezer év előtt? . . . . .	83
Sors, nyiss nekem tért . . . . .	83
Szabadság, szerelem . . . . .	84
Szülőimhez . . . . .	85
A Felhők-ből . . . . .	85
Pusztán születtem . . . . .	86
Szomjas ember tünődése . . . . .	86
Pál mester . . . . .	86
A puszta télen . . . . .	87
Bolond Istók . . . . .	89
Az apostol-ból . . . . .	104
Arany János :	
A Toldi szerelmé-ből . . . . .	113
A Buda halálá-ból . . . . .	117
A nagyidai cigányok-ból . . . . .	123
Bolond Istók-ból. . . . .	126
Hatvani . . . . .	127
Bor vitéz . . . . .	129
Hídavatás. . . . .	130
Ősszel . . . . .	132
Kertben . . . . .	133
Enyhülés . . . . .	134
Dante . . . . .	135
Poétai recept . . . . .	136
Kosmopolita költészet . . . . .	136
Epilogus . . . . .	137
Tompai Mihály :	
A bajnokfű . . . . .	147
Népdal . . . . .	148
Ikarus . . . . .	148
Kazinczy Ferenc emlékezetére . . . . .	150
A gyülekezetben . . . . .	152
Utolsó verseiből . . . . .	153
Kemény Zsigmond báró :	
Az Özvegy és leányá-ból . . . . .	157
Jókai Mór :	
Az Egy magyar nábob-ból . . . . .	164

	Oldal
Madách Imre :	
A halál költészeté-ből . . . . .	173
Az ember tragédiájá-ból . . . . .	174
Lisznyai Kálmán :	
Az Új palócdalok-ból . . . . .	185
Tóth Kálmán :	
Fütyül a szél . . . . .	186
Lévay József :	
Szép öreg templom . . . . .	186
Aratás . . . . .	187
Vajda János :	
A Sírámok-ból. . . . .	188
Az üstökös . . . . .	188
A Gína-dalok-ból . . . . .	189
Húsz év mulva . . . . .	189
Vas Gereben :	
A Régi jó idők-ből . . . . .	192
Szigeti József :	
A vén bakancsos és fia a huszár-ból . . . . .	196
Toldy Ferenc :	
Kazinczy és korá-ból. . . . .	199
Középiskolai irodalontörténeti tankönyvéből . . . . .	200
Gyulai Pál :	
Szeretnélek még egyszer látni . . . . .	204
Horatius olvasásakor . . . . .	204
A „Petőfi S. és lírai költészetünk“-ből. . . . .	206
Idézetek Gyulai kritikai dolgozataiból . . . . .	208
Szász Károly :	
Iduna . . . . .	213
Toldi Szerelme olvasása után . . . . .	213
Műfordításaiból . . . . .	214

## Modern kor.

Arany László :	
A délibábok hősé-ből. . . . .	226
Tolnai Lajos :	
Az új főispán-ból . . . . .	230
Baksay Sándor :	
A Pusztai találkozás-ból . . . . .	231
Mikszáth Kálmán :	
A kaszát vásárló paraszt . . . . .	234
Gárdonyi Géza :	
Az én falum-ból . . . . .	239
A láthatatlan ember-ből . . . . .	241
Móricz Zsigmond :	
Népnevelés . . . . .	242
Csiky Gergely :	
A Cifra nyomorúság-ból . . . . .	251
Tóth Ede :	
A falu rosszá-ból . . . . .	255
Herczeg Ferenc :	
A Bizánc-ból . . . . .	260
Reviczky Gyula :	
A pozsonyi ligetben . . . . .	267
Osztályrészem . . . . .	267
Arany Jánosnak . . . . .	268

	Oldal
Kiss József :	
Óh mért oly későn . . . . .	269
Lepereg az óra . . . . .	269
Szabolcska Mihály :	
Salzburgi csapszékben . . . . .	270
Akácfavirág . . . . .	270
Vargha Gyula :	
Utolsó dal . . . . .	271
Sugarak . . . . .	271
Ady Endre :	
Az Értől az Óceánig . . . . .	272
Én nem vagyok magyar? . . . . .	272
Nekünk Mohács kell . . . . .	272
Párizsban járt az Ősz . . . . .	273
Lédával a bálban . . . . .	273
Vér és Arany . . . . .	273
Álmom : az Isten . . . . .	273
Babits Mihály :	
Alkony . . . . .	274
Arany Jánoshoz . . . . .	274
Fiatal katona . . . . .	275
Oláh Gábor :	
Patkánybűvölők . . . . .	275
Juhász Gyula :	
Milyen volt . . . . .	276
Isten háta mögött . . . . .	277
Kosztolányi Dezső :	
Csillagok . . . . .	277
Tóth Árpád :	
Jó éjszakát . . . . .	278
Beöthy Zsolt :	
A magyar irodalom kis-tükré-ből . . . . .	284

### Függelék.

Szabó László :	
A Csaba királyfi-ból . . . . .	291
Erdélyi József :	
Igazán . . . . .	293
Magányos csillag . . . . .	293
Véghvári :	
Erdély magyarjaihoz . . . . .	294
Reményik Sándor :	
Mikor a delta a forrásra gondol . . . . .	295
Áprily Lajos :	
Március . . . . .	295
Kolozsvári éjjel . . . . .	296
Mécs László :	
A Hajnali harangszó-ból . . . . .	296
Fekete Lajos :	
Párbeszéd a tölgyerdővel . . . . .	297

### b) A magyarázó fejezetek jegyzéke.

Előszó . . . . .	3
------------------	---

### Nemzeti költészetünk fénykora.

Bevezetés . . . . .	7
Vörösmarty Mihály . . . . .	20

	Oldal
Bajza József . . . . .	29
Az Aurora és az Athenaeum korának kisebb írói :	
I. Szépprózaírók. (Fáy A., Kovács P., Csató P., Gaál J., Kuthy L., Vajda P.) . . . . .	36
II. Eposzírók (B. Szabó D., Székely S., Pázmándi Horvát E., Czuczor G., Garay J.) . . . . .	42
III. Drámaírók (Fáy A., Gaál J., Nagy I., Teleki L., Czakó Zs., Hugó K.) . . . . .	49
IV. Lírikusok (Czuczor G., Garay J. stb.) . . . . .	53
V. Népköltészet . . . . .	58
Jósika Miklós . . . . .	60
Eötvös József . . . . .	71
Szigligeti Ede . . . . .	77
Petőfi Sándor . . . . .	107
Arany János . . . . .	139
Tompa Mihály . . . . .	154
Kemény Zsigmond . . . . .	160
Jókai Mór . . . . .	169
Madách Imre . . . . .	181
Az abszolutizmus korának kisebb írói :	
I. A Petőfi-utánzók (Lisznyai stb.), Tóth K., Lévay J., Vajda J.) . . . . .	189
II. Elbeszélők (Vas G., P. Szathmáry K., Pálffy A.) . . . . .	194
III. Drámaírók (Szigeti J., Tóth K.) . . . . .	198
Toldy Ferenc . . . . .	202
Gyulai Pál . . . . .	210
Szász Károly . . . . .	216
Összefoglalás . . . . .	217

### Modern kor.

Bevezetés . . . . .	223
I. Verses epika (Arany L.) . . . . .	228
II. Szépprózai elbeszélők. (Tolnai L., Baksay S., Mik- száth K., Gárdonyi G., Herczeg F., Móricz Zs.) Jegyzet. (Ideáelizmus, realizmus, naturalizmus) . . . . .	244
III. Drámaírók (Rákosi J., Csiky G., Tóth E., Gárdonyi G., Móricz Zs., Herczeg F., Molnár F.) . . . . .	264
IV. Lírikusok (Kiss J., Szabolcska M., Vargha Gy., Ady E., Babits M., Oláh G., Juhász Gy., Kosztolányi D., Tóth Á.) . . . . .	279
Jegyzet. (Szimbolizmus, impresszionizmus) . . . . .	283
V. Irodalomtörténetírók és kritikusok (Beöthy Zs., Pin- tér J., Horváth J., Ignótus, Császár E.) . . . . .	286
Összefoglalás . . . . .	288

### Függelék.

Irodalmunk a világháború után (Szabó D., Szabó L., Har- sányi K., Zilahy L., Erdélyi J., Végvári, Reményik S., Áprily L., P. Gulácsy I., R. Berde M., Tamási Á., Mécs L., Fekete L.) . . . . .	291
---	-----







OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

